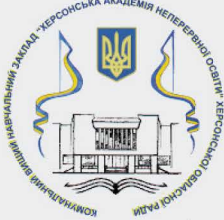

Виконавчий комітет
Каховської міської ради

Відкритий міжнародний
університет
розвитку людини
«Україна»
Новокаховський
гуманітарний інститут

Херсонська академія
неперервної освіти
Кафедра педагогіки,
менеджменту освіти
й інноваційної діяльності

Національна спілка
краєзнавців України
Херсонська
обласна організація

Херсонський обласний
краєзнавчий музей
Каховська філія

Збірник матеріалів
Всеукраїнської науково-практичної
краєзнавчої конференції

МИНУЛЕ І СУЧАСНІСТЬ: ХЕРСОНЩИНА. ТАВРІЯ. КАХОВКА

16 – 17 вересня 2016 р.

Виконавчий комітет Каховської міської ради
Новокаховський гуманітарний інститут
Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»
Кафедра педагогіки, менеджменту освіти й інноваційної діяльності
Комунального вищого навчального закладу «Херсонська академія неперервної освіти»
Херсонської обласної ради
Херсонська обласна організація Національної спілки краєзнавців України
Каховська філія Херсонського обласного краєзнавчого музею

*З нагоди 25-річчя проголошення Акту незалежності України,
225-річниці заснування міста Каховки та
200-річчя від народження письменника,
етнографа О. С. Афанасьєва-Чужбинського*

Збірник матеріалів
Всеукраїнської науково-практичної краєзнавчої конференції

МИНУЛЕ І СУЧАСНІСТЬ: ХЕРСОНЩИНА. ТАВРІЯ. КАХОВКА

16 – 17 вересня 2016 р.

видавництво
ГІЛЕЯ

Каховка – Херсон
2016

Видання побачило світ завдячуючи розумінню та підтримці
ректора Новокаховського гуманітарного інституту
Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»
Севрюкова Георгія Івановича

УДК 94(908)(930.85)
ББК 63.3(4УКР-4ХЕС)я7
Г65

*Рекомендовано до друку Методичною радою Новокаховського гуманітарного інституту
Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна» (протокол № 12 від 06.09.2016 р.).*

Упорядник: **Гончар Михайло Васильович** – кандидат педагогічних наук, начальник відділу освіти
Каховської міської ради.

Г65 Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної краєзнавчої конференції «Минуле і сучасність:
Херсонщина. Таврія. Каховка» (16 – 17 вересня 2016 р.) / Упоряд. М. В. Гончар. - Каховка - Херсон: Пilea,
2016. – 200 с.

*До збірника увійшли доповіді учасників Всеукраїнської науково-практичної краєзнавчої конференції
«Минуле і сучасність: Херсонщина. Таврія. Каховка», що проходила протягом 16 – 17 вересня 2016 р.
у м. Каховка Херсонської області.*

*Тематика доповідей охоплює різні аспекти історії, краєзнавства, історії освіти, культури, географії,
економіки Каховки, Херсонщини, Півдня України у минулому й сьогоденні.*

Матеріали конференції надруковані в авторській редакції.

Інформаційний партнер конференції

www.kahzorya.org.ua

© Виконавчий комітет Каховської міської ради, 2016
© Автори, 2016

ЗМІСТ

6	Аносова Ю. П. Розвиток освіти херсонського краю на прикладі міст Херсон та Каховка	41	Гоманюк Н. А. Винная карта Таврии: исторические и географические названия в сортименте винодельческой промышленности Юга Украины
9	Базака Р. В. Анархістсько-повстанські часописи Кіровоградщини 1918–1919 рр. у боротьбі за вольності та права селян і робітників	45	Гончар М. В. Щоденники учителя Каховського міністерського училища Г. Ф. Младьонова як джерело дослідження сфери освіти провінційного містечка початку XX століття
13	Базилевич В. І. Авіація у боях в районі переправи Берислав – Каховка: 1941 і 1943 роки	48	Гребенников В. Б., Ключинцев В. М. Поселення пізньої бронзи на лівобережжі Бузького лиману
17	Баталкіна В. І. Історія будівництва Каховської ГЕС в живописній творчості Іллі та Олексія Бурлай	51	Данилова О. І. Професійно-технічна освіта Херсонщини у 50-60 роках XX століття
20	Безух Ю. В. Пошукова робота з виявлення місць військових поховань учасників боїв на Нікопольському плацдармі	55	Добровольська Л. В. Дошкільні навчальні заклади в системі освіти Херсонщини у період незалежності України
24	Боса Л. Г. Таврійськими шляхами О. Афанасьєва-Чужбинського (з експедиційних матеріалів 2011–2013 років)	57	Жорова І. Я. Професійний розвиток педагогів у системі науково-освітніх координат КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти»: від витоків до сьогодення
27	Василевич А. В. Навчально-методичне та матеріальне забезпечення морехідних навчальних закладів Херсонщини (XIX – початок XX ст.)	60	Капарулін Ю. В. Діяльність Каховського відділення ТЗЕТ у 1925–1927 роках
31	Вовчук Л. А. Австрійські консули на Херсонщині (1785 – 1804 рр.)	63	Карнацька М. В., Криклива Н. В. Культурні надбання Півдня України та Таврії. Погляд крізь віки
34	Гаврилюк Г. М. Трудова підготовка учнів на Херсонщині: історія та персоналії	66	Кирилюк Ф. М., Мельник В. М. Політична антропологія Скіфської держави
38	Гапон А. В. Правова освіта і виховання студентів та учнівської молоді: регіональний погляд	70	Комарніцький О. Б. Громадсько-політична робота студентів Херсонського ІНО (ІСВ, педінституту)

74	Коробов В. К. Проект розробки комплексної соціологічної і культурно-географічної характеристики Каховки	112	Погромський В. О. Висвітлення діяльності американських гуманітарних організацій за часів голоду 1921-23 рр. на сторінках газети «Червоний Миколаїв» («Красный Николаев») за 1921 р.
77	Кузьменко В. В. Видана освітянка Таврійського краю...	115	Покалюк В. В. Херсонський сільськогосподарський технікум у 20-ті роки XX ст.: формування студентського складу, навчальна та науково-дослідна робота
79	Ломака О. А. Етномовна ситуація в сільській місцевості Кіровоградщини в 50-х – 90-х роках XX століття	119	Примакова В. В. В. О. Чабаненко: мистецтво жити
82	Макієнко О. А. Документальна спадщина земських установ Херсонщини: досвід археографічного опрацювання	122	Прохоров Д. А. Історія розвитку системи народної освіти євреїв і караїмів Таврійської губернії в XIX – на початку XX ст. в архівних документах
86	Мальчикова Д. С., Васько Г. В. Промисловий комплекс м. Каховки та його роль у регіональному розвитку Херсонської області	125	Сандул В. А. Каховському водосховищу – 60. Сьогодення і проблеми в розрізі адаптації Національного водного законодавства згідно договору про асоціацію з ЄС
88	Машкова О. В., Подберезня І. В. Сучасний стан та перспективи розвитку Таврійського туристичного кластеру	128	Селецький А. А. Вилучення продовольства у громадських господарств німецькими військовими частинами у грудні 1943 – січні 1944 рр.
91	Мельник В. М. Кочівники як етнічний суперстрат у процесі етногенезу українців: політико-антропологічний аналіз	131	Сидьолкіна С. Л. Межова книга Перекопського повіту Новоросійської губернії «Новозаселяемых деревень Каховки и Никольской» володіння поміщика, полковника Д. М. Куликовського як історичне джерело
95	Михайловський Т. О. Американська адміністрація допомоги (АРА) на Дніпровщині (1922 – 1923 рр.)	134	Симоненко О. В. До ювілею Херсонської археологічної експедиції
98	Неділько А. Г. Витовтова митниця – пам'ятка початку XV століття: проблеми локалізації та сучасного стану	137	Скавронський П. С. Пам'ятні книжки Таврійської губернії – джерело знань з краєзнавства Каховки та Каховської волості
102	Олексюк О. В. «Шануймо свої самоцвіти!» (нарис про культурно-просвітницький рух на Херсонщині з 1886 по 2016 роки)	141	Слюсаренко Н. В. Народна освіта в Херсонській губернії (друга половина XIX – початок XX ст.)
108	Оленковський М. П. Історія найдавнішого заселення Каховщини (кам'яний вік)		

<p>144 Снитко І. О.
Територіальні кордони Ольвійської держави та її просторова структура</p> <p>147 Солодовник А. О.
Особливості розвитку морської освіти на Херсонщині: історико-педагогічний аспект (1944-2016 рр.)</p> <p>151 Сусоров В. Д.
Відродження і розвиток фізкультури та спорту на Каховщині у повоєнний період (1946 – 1950 рр.)</p> <p>154 Ташкевич Л. Л.
Сіра українська худоба – національне надбання України, окраса і гордість Таврійського краю: фольклор, історія, сучасність</p> <p>157 Ташкінова О. М.
Втрачена назавжди</p> <p>159 Терновий І. Ф.
Доленосна виставка 1896 року</p> <p>162 Ткаченко В. І.
Мовна освіта на Півдні України в II половині XX ст.</p> <p>164 Тригуб О. П.
Єпископ Феодосій (Кірика) у житті православної церкви на Херсонщині (1920 – 30-ті роки)</p> <p>168 Федорченко О. В.
Переселення колгоспного селянства до Нижньосірогозького району в 1949 – 1952 рр.</p> <p>171 Хавер Н. П.
Подвиг Володі Загноя</p> <p>173 Цивильский Ф. И.
Населенные пункты междуречья Белозерки и Ингульца до основания Херсона</p> <p>176 Цуркан І. М.
Фестивальний туризм та перспективи його розвитку на Херсонщині</p> | <p>179 Черемісін О. В.
Епістолярна спадщина іноземців про Південь України наприкінці XVIII – XIX ст.</p> <p>183 Чечина В. В.
У пошуку нового, цікавого, нестандартного (з досвіду науково-просвітницької роботи Каховської філії Херсонського обласного краєзнавчого музею)</p> <p>187 Шевченко Б. Л.
Від Вольностей Війська Запорозького – до Маловисківського району Кіровоградської області</p> <p>191 Шеїн С. С.
Деякі питання зовнішніх відносин регіону Північного Причорномор'я в античну добу. Скіфський похід Зопіріона</p> <p>193 Яблонська А. М.
Із досвіду краєзнавчих досліджень Нижньої Наддніпрянщини (автоетнографічні студії)</p> <p>196 Якубова Т. А.
Провенієнції з бібліотек Херсонщини: книгознавчі особливості</p> |
|--|--|

**Аносова
Юлія Павлівна**

методист Херсонського політехнічного коледжу
Одеського національного політехнічного університету
(м. Херсон)

✉ anjul1612@ukr.net

РОЗВИТОК ОСВІТИ ХЕРСОНСЬКОГО КРАЮ НА ПРИКЛАДІ МІСТ ХЕРСОН ТА КАХОВКА

У доповіді окреслено розвиток освітньої галузі Херсонської області. Часові рамки дослідження – від заснування м. Херсон до кінця XX століття. Особливу увагу приділено розвитку освіти Херсона та Каховки, простежено зв'язок освіти з розвитком промисловості області.

Херсонський край має дуже цікаву історію, яка нерозривно пов'язана з географічним положенням області. Власне, місто Херсон було засновано з метою забезпечення виходу до Чорного моря. До того ж, степи Херсонщини, перетворені у посівні площі, надають можливість розвиватися сільському господарству. Але не тільки землеробство і вихід до Чорного та Азовського морів допомагають Таврійському краю розвиватися. У регіону також є великий потенціал для руху промисловості вперед. А, як відомо, будь-який розвиток потребує компетентних спеціалістів. Саме цим і зумовлено актуальність статті. Підготовка висококваліфікованих фахівців – це справа освітньої галузі, тож і освіта Херсонщини еволюціонує разом з промисловістю. Метою даного дослідження було простежити цей зв'язок.

Херсон, заснований у 1778 р., став центром Херсонської губернії у 1803 р., але у зв'язку із історичними подіями (зокрема, численними адміністративними перетвореннями) 1920 року відбулися територіальні зміни [5, с. 4], і у березні 1923 р. Херсон стає центром округу Одеської губернії [4, с. 17]. 30 березня 1944 року, за поданням Президії Верховної Ради УРСР про утворення Херсонської області з центром у м. Херсоні, вийшов Указ Президії Верховної Ради СРСР «Про створення Херсонської області у складі Української РСР». До складу області увійшли м. Херсон, Білозерський, Бериславський, Великоолександрівський, Голопристанський, Горностаївський, Каланчацький, Калініндорфський, Каховський, Нововоронцовський, Скадовський, Херсонський, Цюрупинський і Чаплинський райони із складу Миколаївської області. Із складу Запорізької області до новоутвореної області увійшли Великолепетиський, Генічеський, Іванівський, Нижньосірогозький, Новотроїцький і Сиваський райони. Протягом 70-ти років адміністративно-територіальний поділ області неодноразово змінювався [3, с. 4].

З часів утворення Херсонської губернії і до часів повалення самодержавства Херсон був «не тільки адміністративним, але й культурним центром Півдня України» [1, с. 6]. У міста був величезний економічний потенціал – розвиток морського торгового порту, суднобудування, сільського господарства, харчової та легкої промисловості, сільськогосподарського машинобудування,

Ключові слова:

Херсонська область, розвиток промисловості, освітня галузь, Херсон, Каховка.

побудова залізничного сполучення та першої міської електростанції. Виникає потреба у грамотних працівниках, тож освіта також не могла залишатися осторонь.

У 1815 р. була заснована одна з найстаріших на Півдні України Херсонська губернська чоловіча гімназія, а 1864 року – перша жіноча гімназія [6, с. 130, 133]. Було утворено земське сільськогосподарське, морехідне, медичне, комерційне училища, учительська семінарія. У 1869 р. створено Інспекцію народних училищ 10-го району Херсонської губернії, яка здійснювала нагляд за навчальною та виховною роботою в початкових народних училищах, а 25 травня 1874 р. – дирекцію народних училищ Херсонської губернії, яка керувала роботою навчальних закладів губернії і підпорядковувалась Одеському учбовому округу [2, с. 49-50].

Громадянська війна спричинила великі збитки Україні. Зокрема, на Херсонщині випуск продукції становив 20% від довоєнного рівня, але поступово підприємства відновлюють свою роботу і вже у 1925 – 1926 рр. промисловість Херсонщини перевершила довоєнний рівень виробництва у півтора рази [4, с. 44].

Освітня галузь успішно розвивається. За статистичними даними кишенькового довідника «Україна та її нові адміністративні райони» середній показник приросту письменності населення України у 1897 – 1920 рр. складав 2,3%, а у 1920 – 1927 рр. – 4% [7, с. 19].

У період з 1918 по 1922 р. відбувається політехнізація шкіл, організовуються вечірні курси будівельників та металістів, з'являються сільськогосподарські школи, курси грамоти та ліквідації неписьменності, музичний та сільськогосподарський технікуми, загальноосвітні школи. З 1919 р., згідно до постанови Ради народних комісарів УРСР від 8 лютого того ж року про організацію місцевих органів влади, створено Херсонський, Генічеський та Дніпровський відділи народної освіти повітових рад робітничих, селянських та черво-

ноармійських депутатів. У своїй структурі вони мали такі відділи: загальні, соціального виховання, навчальний, виховний, політосвіти, профосвіти, постачання, секретаріат, бухгалтерія. Ці утворення припинили свою діяльність через ліквідацію повітів у 1932 році. 23 лютого 1923 р. як окружний відділ народної освіти створена Інспектура народної освіти виконавчого комітету Херсонської окружної ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів, яку у березні перетворено в окружну інспектуру народної освіти. До її складу входять інспектури: соціального виховання, професійної освіти, ліквідації неписьменності, політичної освіти, у справах національних меншин. Ця структура керувала роботою шкіл, лікнепів, інститутів, технікумів, бібліотек, хат-читалень, друкарень, клубів. Але 2 вересня 1930 року її було ліквідовано.

Станом на 1924 р. на Херсонщині працюють 324 школи, організовано 12 профшкіл, профкурси, будинок робітників-підлітків, школи ліквідації неписьменності та школи фабрично-заводського навчання [4, с. 44].

У 1929 році у Херсонській окрузі налічувалося близько 490 трудових шкіл, найменша кількість з яких – 22 трудові школи – знаходилась у Калінінськом районі, а найбільша кількість – 51 – у Кахівському районі [7, с. 164-166].

Така кількість трудових шкіл є характерною для міста, адже у Каховці, яку у 1840 році переведено до розряду містечок, освіта розпочала свій розвиток з 1884 р. із відкриттям двокласного сільського, а через 9 років – Щемилівського народного училища. 1906 року тут створено жіночу гімназію, а 1909 року – чоловічу прогімназію. Станом на 1921 р. в Каховці діяло 4 початкові та семирічні школи, 3 школи лікнепу, 1 політграмоти. 1923 року відкрито фабрично-заводське училище, створено кілька спеціальних навчальних закладів. З 1931 року відкрито школу тракторного учнівства, профтехшколу, засновано робітничі факультети Херсонського сільськогосподарського інституту та Харківського інституту механізації і електрифікації сільськогосподарства, розпочала роботу школа медичних сестер, розширено мережу загальноосвітніх шкіл [4, с. 472].

Під час Другої світової війни, станом на 1941 р., у Херсоні працювали 59 шкіл та 2 ВУЗи [1]. У квітні 1944 року в якості обласного управління трудових резервів було створено Херсонське обласне управління професійно-технічної освіти Міністерства народної освіти УРСР, яке було ліквідовано і передано Миколаївському обласному управлінню трудових резервів 16 березня 1950 р., але 15 січня 1955 р. відновило свою діяльність, а у 1959 році перейменовано в обласне управління професійно-технічної освіти. Управління керувало підготовкою кваліфікованих робітників з числа молоді, мережею ремісничих і професійно-технічних училищ. Після 1988 р. його функції перейшли до управління народної освіти облвиконкому. Управління народною освітою на території області з травня 1944 р. до 1988 р. також здійснював Відділ народної освіти виконавчого комітету Херсонської обласної ради народних депутатів [2, с. 392-399].

1945 – 1946 н.р. у області працювало 876 шкіл, 46 з яких – середні. У 1964 – 1965 н.р. кількість шкіл зросла до 982, а у 1971 – 1972 н.р. в області працювало 792 школи, з яких робітничої та сільської молоді – 73, а заочних – 11. В області на цей момент нараховується 23 середні спеціальні навчальні заклади, 8 профтехучилищ, 2 ВНЗ і 3 філіали [4; с. 464].

У повоєнні роки відбувається реконструкція заводів та підприємств, що забезпечує високі темпи розвитку не тільки промисловості, а й освіти області. Одним із найважливіших стратегічних об'єктів став Каховський гідровузол, якому передувало будівництво залізниці Федорівка – Каховка та високовольтної лінії електропередач Кривий Ріг – Нова Каховка, а також допоміжних підприємств. У 1959 році Каховський завод електрозварювального устаткування разом з Інститутом електрозварювання ім. Є. О. Патона Академії наук УРСР створив першу в Радянському Союзі рейкозварювальну машину типу К-155 [4, с. 59]. Машинобудування та металообробка поряд з харчовою та легкою промисловістю посідають чільне місце у структурі промислового виробництва області і розвиваються високими темпами.

В області неухильно відбувається розвиток вищої освіти. Так, створене у 1874 р. Херсонське земське сільськогосподарське училище, у 1922 р. реорганізоване в сільськогосподарський технікум на правах вищого навчального закладу, який у 1929 р. стає сільськогосподарським інститутом.

На базі евакуйованого з м. Тарту до Херсону Юр'ївського вчительського інституту у жовтні 1917 р. створено Херсонський державний педагогічний інститут ім. Н. К. Крупської Міністерства освіти УРСР, який у 1919 р. перетворено у педагогічний інститут, а у 1920 р. у – «Інститут народної освіти». У 1930 р. інститут спочатку перетворено в Інститут соціального виховання, а потім – у педагогічний інститут ім. Н. К. Крупської.

Протягом 1930 – 1931 навчального року працює Херсонський інститут рибної промисловості Народно-го комісаріату торгівлі УСРР.

У 1959 р. на базі Херсонського текстильного комбінату створений учбово-консультативний пункт Київського технологічного інституту легкої промисловості, який згідно з наказом Міністерства вищої і середньої спеціальної освіти УРСР від 11 березня 1960 р. реорганізований в загальнотехнічний факультет. Згідно з наказом Міністерства вищої і середньої спеціальної освіти УРСР від 14 березня 1961 р. факультет переданий у підпорядкування Одеському технологічному інституту харчової промисловості ім. М. В. Ломоносова. Згідно з наказом від 1 червня 1963 р. реорганізований в Херсонський філіал Одеського технологічного інституту харчової промисловості ім. М. В. Ломоносова. Відповідно до постанов Ради Міністрів СРСР від 12 квітня 1970 р. і Ради Міністрів УРСР від 28 травня 1970 р., згідно з наказом Міністерства вищої і середньої спеціальної освіти УРСР від 25 грудня 1980 р. на базі Херсонського філіалу Одеського технологічного інституту харчової промисловості ім. М. В. Ломоносова створений Херсонський індустріальний інститут. З 2000 р. – Херсонський технічний університет [2, с. 400].

З 1959 по 1964 роки працює Херсонський вечірній університет культури.

У 1967 році розпочинає роботу вечірня філія Миколаївського суднобудівного інституту ім. адмірала С. О. Макарова Міністерства вищої і середньої спеціальної освіти СРСР.

Організаційне і методичне керівництво роботою по підвищенню кваліфікації педагогічних кадрів області, узагальненню і пропаганді передового педагогічного досвіду, вивченню й удосконаленню навчально-виховного процесу у школах і дошкільних закладах здійснював створений у 1944 р. Херсонський обласний інститут удосконалення вчителів.

Фахівців середньої ланки для різних галузей народного господарства готували технікуми та училища. Вони підпорядковувалися відповідним галузевим міністерствам і відомствам. Більшість технікумів розпочали свою діяльність у повоєнні роки, але деякі з них було створено на базі вже існуючих навчальних закладів: Бехтерський сільськогосподарський технікум Наркомату землеробства УРСР (1944 – 1946 рр.), Каховський сільськогосподарський технікум Міністерства сільського господарства УРСР (1942 – 1965 рр.), Херсонський гідрометеорологічний технікум Головного управління гідрометеорологічної служби при Раді Міністрів СРСР (1944 – 1983 рр.), Голопристанський сільськогосподарський технікум захисту рослин «Комунар» Народного комісаріату освіти УСРР (1926 – 1931 рр.), Херсонський машинобудівний технікум Міністерства тракторного та сільськогосподарського машинобудування СРСР (1944 – 1985 рр.), Херсонський технікум механізації сільського господарства Міністерства сільського господарства УРСР (1951 – 1957 рр.), Херсонський ордена Трудового Червоного Прапора судномеханічний технікум імені адмірала Ф. Ф.Ушакова управління кадрів і учбових закладів Міністерства суднобудівної промисловості СРСР (1946 – 1984 рр.), Херсонський технікум радянської торгівлі Міністерства торгівлі УРСР (1969 – 1980 рр.), Херсонський текстильний технікум (1956 – 1997 рр.),

Цюрупинський ветеринарний технікум і його навчально-дослідне господарство (ОАФ) Міністерства сільського господарства УРСР (1945 – 1967 рр.). У області працюють: Бериславське педучилище (1946 – 1969 рр.) та медичне училище Міністерства охорони здоров'я УРСР (1962 – 1967 рр.); Херсонське культурно-освітнє училище управління культури облвиконкому (1944 – 1987 рр.), медичне училище (1944 – 1987 рр.), морехідне училище імені лейтенанта П. П. Шмідта Міністерства морського флоту СРСР (1920 – 1932, 1944 – 1982 рр.), морехідне училище Міністерства рибного господарства СРСР (1933 – 1942, 1944 – 1984 рр.), музичне училище управління культури облвиконкому (1945 – 1991 рр.), кооперативне професійно-технічне училище обласної споживчої спілки (1946 – 1966 рр.) та педагогічне училище (1944 – 1956 рр.) [2, с. 402-403].

Отже, на основі дослідження можна зробити висновок, що економічний розвиток тісно пов'язаний з якістю підготовки кваліфікованих фахівців. Нажаль, у дослідженні не було охоплено всі адміністративні одиниці Херсонської області, тож наступні публікації будуть пов'язані з дослідженням історії взаємозв'язку технічної освіти та економічного розвитку інших районних центрів Херсонщини.

© Аносова Ю. П., 2016

Список джерел та літератури:

1. Велика Україна Розвиваємо Україну разом! Історія міста Херсон [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bigukraine.com/ua/node/857>
2. Державний архів Херсонської області: Путівник / Ред. кол. тому: Г. Боряк (голова), Л. Виноградова, А. Карпова, О. Марущак; Відп. ред. А. Карпова; Авт.-упорядн.: В. Баранюк, В. Боровик, Л. Виноградова, А. Карпова, Ю. Коник, О. Марущак, Л. Митницька, А. Назарова, З. Орлова, О. Стукалова, О. Шинкаренко; Державний комітет архівів України; Державний архів Херсонської області. – К., 2003. – 734 с.
3. З історії Херсонської області. 1944-2014 рр.: Збірник документів / Уклад.: А. В. Євдокимова, І. В. Лопушинська, І. Ю. Сінкевич, О. І. Стукалова, С. М. Чечет, О. І. Шинкаренко; Відп. за вип. В. О. Лебідь, Т. І. Лебідь. – Херсон: Державний архів Херсонської області, 2014. – Вип. 18.
4. Історія міст і сіл Української РСР. – В 26 т. – Херсонська область / Головна редколегія: Тронько П. Т. (голова), Бажай М. П., Білогуров М. К., Білодід І. К., Гудзенко П. П., Дерев'янкін Т. І., Компанієць І. І., Кондуфор Ю. Ю., Королівський С. М., Мітюков О. Г., Назаренко І. Д., Овчаренко П. М., Пількевич С. Д., Ремезовський Й. Д., Скаба А. Д., Слабеев І. С., Цілуйко К. К., Шевченко Ф. П. / Редколегія тому: Касьяненко О. Є. (голова) [та ін.]. – К.: Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1972. – 688 с.
5. Колекція карт і планів. До 85-річчя Державного архіву Херсонської області: Опис фонду № 302 / Авт.-укладач О. Шинкаренко; Упорядн.: Л. Виноградова, Д. Ганченко, О. Іскрова, А. Карпова, Ю. Коник, О. Марущак (відп. за вип.), Н. Новаторова, О. Стукалова; Державний комітет архівів України; Державний архів Херсонської області. – Херсон, 2006. – 720 с.
6. Тарле Е. В. Воспоминания об учебе в Херсонской гимназии // Український історичний журнал. – 1957. – № 1, липень-серпень. – С. 130-133.
7. Україна та її нові адміністративні райони: кишеньковий статистичний довідник. – Х.: Держвидав «Господарство України», 1930. – С. 196. – Довідкове, енциклопедичне видання, бібліографічний показник [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://history.org.ua/?libid=10833>

**Базака
Роман Вікторович**

кандидат наук з соціальних комунікацій, головний археограф Державного архіву Кіровоградської області, викладач кафедри видавничої справи та редагування Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка (м. Кропивницький)

✉ snipson@meta.ua

АНАРХІСТСЬКО-ПОВСТАНСЬКІ ЧАСОПИСИ КІРОВОГРАДЩИНИ 1918 – 1919 РР. У БОРОТЬБІ ЗА ВОЛЬНОСТІ ТА ПРАВА СЕЛЯН І РОБІТНИКІВ

У статті вивчено умови зародження анархістського політичного руху Кіровоградщини початку ХХ ст. та його вплив на появу повстанської преси, проаналізовано місце повстанських часописів у процесах інформаційної боротьби за владу й права селян періоду громадянської війни в Україні.

У типологічній системі періодичної преси Кіровоградщини унікальне місце займають анархістсько-повстанські видання. У період національно-визвольних змагань 1917 – 1921 років єдиною повстанською силою, що мала свою систему друкованої періодики та могла вести не тільки класичну війну, але й гідно протистояти супротивнику на інформаційному фронті, була повстанська армія отамана Н. Махна.

Анархізм на Кіровоградщині зародився раніше, ще після подій першої російської революції 1905 – 1907 років – у період поживлення суспільних рухів та значної демократизації суспільства. В 1907 році в Єлисаветграді та околичних селах почала зароджуватися мережа анархістських формувань переважно представників партії анархістів-комуністів. Після Єлисаветграда групи організовувалися в Глодосах (до організації належали Ф. Калько, Є. Самойленко та інші), Бобринці (члени І. Бойко), Новоукраїнці (О. Могилевський, Ф. Мунтян та інші). Гуртківці займалися пропагандистською діяльністю серед міських та сільських жителів, поширювали та по-яснювали ідеї анархізму-комунізму.

На цьому етапі анархістські організації задовольнялися розповсюдженням листівок й завезеними з інших міст газетами, журналами та літературою. Наступний етап розвитку системи масового інформування махновських організацій краю припав на 1918 рік.

У 1918 році в Єлисаветграді діяла Конфедерація анархістських організацій України «Набат», яка мала доволі великий штат. У 1919 році в Єлисаветграді перебував лідер анархістського руху В. Волін, якому вдалося зацікавити багато палких, революційно налаштованих єлисаветградців. Посаду діловода господарчої частини Єлисаветградського повітвоєнпродкома займав М. Аксенфельд. Серед активних членів конфедерації були В. Тарковський (рідний брат А. Тарковського), М. Радомисльський (рідний брат Г. Зінов'єва), з-поміж прихильників партії – О. Рейсер, Л. Дукельська, Ф. Капцанов, А. Тернопільська, скарбником був Ю. Фінкель. Єлисаветградська організація мала тісні зв'язки з Гуляйпольською федерацією анархістів [8, с. 45 – 47]. Члени Єлисаветградського «Набату» вели активно пропаганду не тільки на теренах краю, але й відряджа-

Ключові слова:

анархістсько-повстанські часописи, преса, ідейно-політичний дискурс, «Набат», «Вольный голос», повстанці, типологічна система, Кіровоградщина.

лися в інші губернії, а іноді – за межі України. «Набат» мав у Єлисаветграді свою бібліотеку та читальню [7].

Були прихильники анархізму серед робітників та селян Бобринця, регулярно відряджались люди до єлисаветградської федерації для отримання літератури. Також до Бобринця були делеговані члени «Набату» для організації там анархістських груп, спеціально для міста були видані листівки про стан трудового народу в Україні [2].

Політичні умови, що склалися в Єлисаветграді та околицях у 1919 році, сприяли поширенню та популяризації анархістських ідей серед сільських жителів, яких пригнічувала політика більшовицької влади. Комуністичну владу підсилили так звані «рішучі заходи проти куркульства». «Уже в березні 1919 року Єлисаветградський партійний комітет послав на село десятки комуністів. У селах повіту проводили велику роботу продовольчі загони з Донбасу, Харкова та інших пролетарських центрів. Херсонський губернський комітет КП(б) України в кожному волості послав своїх інструкторів. Продовольчі загони подавали велику допомогу селянській бідноті і середнякам у боротьбі з куркульством» [1, с. 24].

Такі дії радянського уряду зустріли рішучий супротив з боку селян. Про цю тенденцію писали у документальному збірнику до 40-річчя Жовтневої революції: «Боротьба з куркульством весною та влітку 1919 року набула особливого характеру. Це пояснювалося... головним чином, тим, що українські буржуазні націоналісти, різного роду анархісти всіляко намагалися перешкодити Радянській владі у відбудові народного господарства. З метою повалення Радянської влади вони піднімали антирадянські заклоти» [1, с. 24].

Масштабне повстання проти більшовиків почалося в травні 1919 року під проводом отамана М. Григор'єва, штаб якого розміщувався в Олександрії та Верблюжці. У Єлисаветграді 8 травня отаман оголосив свій Універсал із закликом до повалення більшовицької влади в Україні. Наступного дня армія повстанців розпочала наступ по лінії Знам'янка – Олександрія – Катеринослав.

Як пише доктор політичних наук М. Головатий: «До весни 1919 року махновці підтримували радянську владу, але мало-помалу стали розчаровуватися у диктатурі пролетаріату, яка не дала селянству ні землі, ні волі. Ревкоми і комбіді швидко витіснили владу сільських і волосних рад, земля націоналізувалася, приватна власність ліквідовувалася, а товарно-грошові відносини вкрай обмежувалися. Політика воєнного комунізму знівелювала селянську віру у радянську владу, і антикомуністичні селянські рухи стали надто поширеним явищем» [5, с. 7-8].

З кінця липня 1919 року загони повстанської армії Н. Махна з'явилися на землях Кіровоградщини після відступу під натиском Червоної армії з Гуляйполя, й пробули тут до вересня 1919 року. Місцем для штабу було обрано Глодоси, де й до того існувала потужна анархістська організація. При штабі діяла друкарня, в якій видавали газети, листівки, відозви та накази. 12 червня Н. Махно зустрівся з Н. Григор'євим поблизу с. Компаніївки, куди останній відступив з Єлисаветграда. Отамани об'єднали свої війська задля спільної боротьби, проте їх союз тривав недовго. Вже 25 липня (за іншими даними – 27) в с. Оситняжка, поблизу с. Сентове (зараз – Родниківка) Н. Махном був зібраний з'їзд повстанців Катеринославщини, Херсонщини і Таврії. «Зібралось близько 20 тисяч повстанців. На з'їзді виступав М. Григор'єв, який закликав віддати всі сили задля вигнання більшовиків з України, не гребуючи допомогою будь-яких сил, навіть денікінців. Махновці звинувачували отамана Григор'єва у «контрреволюції», вимагали покарання за єврейські погроми та здійснили самосуд» [4, с. 172]. В той день М. Григор'єва стратили. За свідченнями очевидців, першим зробив постріл Н. Махно [3, с. 98].

У серпні владу в Єлисаветграді та околиці захопили денікінці. У вересні 1919 року повстанці Н. Махна у Добровеличківці почали військові операції проти Добровольчої армії, зірвавши наступ на Москву. Це значно ослабило добровольче військо та стало однією з причин поразки в боях із Червоною армією восени того ж року.

Восени 1918 року Єлисаветградська Федерація Анархістських груп «Набат» видала свій орган з однойменною назвою «Набат», який виходив у друкарні трудового кооперативу «Просвещение» один раз на тиждень російською мовою на чотирьох шпальтах.

Одним із завдань газети було встановлення комунікації між розрізненими групами анархістів: «Редакція просить секретарів анархістських організацій надсилати на друк в газеті повідомлення про діяльність організацій, що вкрай важливо для встановлення та зміцнення внутрішнього зв'язку між всіма групами та федераціями» [6, с. 1]. Також газета прагнула правдоподібно відтворити на своїх шпальтах життя місцевого робітничо-селянського руху, тому зверталась до аудиторії з проханням надсилати кореспонденцію з відповідною інформацією та літературні твори.

Серед інформаційних матеріалів у газеті подавалися повідомлення «Від секретаріату», «Заяви» керівних органів та ініціативних груп «Набату», «Кореспонденція» та «Оголошення». Цікавою була рубрика «Про що розмовляють в Єлисаветграді» та «Про що розмовля-

ють кругом». В першій піднімалися актуальні питання, що викликали резонанс та дискусії у місті. У другій розміщувалися короткі світові новини. Унікальність рубрики в тому, що повідомлення подавалися в гумористичній формі. Скажімо, перша новина: «Кажуть, що король Альберт Бельгійський добровільно відмовився від престолу, – зовсім добровільно, точнісінько, як сам Микола Романов. Кажуть, у даний час Альберт, перейнявшись демократичними принципами, зайнявся організацією союзу безробітних королів». Другу новину з Німеччини автор поєднав із першою, створивши комічну ситуацію: «Кажуть, що Вільгельм німецький, врахувавши потреби життя, висловив уже своє бажання вступити в організований Альбертом союз», автор підписувався «Яснослышаший», в дужках зазначалося: «Дивись, щоб тобі не заклало» [6].

Майже в кожному номері, переважно на першій шпальті, подавалися серйозні публіцистичні матеріали В. Волина, в яких висвітлювалася теорія анархізму, ідейно-політичні концепції та орієнтири, напрямки діяльності партії та груп анархістів, наприклад, у статтях «Що робити?» (№ 15 від 12 травня), «На грані. Як ставляться анархісти до Рад та до «радянської влади?»» (№ 15 від 12 травня), «Анархісти й захист революції. (Наша позиція)» (№ 21 від 30 червня) та інші.

Серед авторів «Набату» найбільш помітні Я. Балтін, М. Злой, І. Чарін, М. Павлов, С. Флешин, Ф. Тернов, поет А. Соколов. Деякі матеріали підписувалися псевдонімами: «Рейн», «Емигрант Иосиф», «Волк», «Безработный», «Генри», «Набатовец». Офіційні повідомлення від головного отамана Н. Махна підписувалися «Батько Махно». За архівними документами, у газеті працював М. Аксентфельд [8, с. 46].

19 лютого 1919 року в місті вийшов перший номер ще одного повстанського часопису – «Вольный голос», тижневик Єлисаветградської федерації анархістських груп «Набат». Редактор-видавець – редакційна колегія, друкували часопис у друкарні Ради робітничих депутатів.

На першій шпальті друкувалося гасло організації: «Конфедерація анархістських організацій України «Набат» з пригніченими проти гнобителів завжди!». Газета видавалася російською мовою та складалася з чотирьох шпальт. Мета видання була зазначена в зверненні до читачів «Від редакції»: «Єлисаветградська федерація анархістських груп «Набат» ставить собі прямим завданням поширення анархістської ідеї в широких прошарках трудових мас, вирішила видати пропоновану газету «Вольный Голос». Відгукуючись на всі події і явища дня, ми будемо висловлювати на сторінках «Вольного Голоса» нашу думку на останні і як ми на них реагуємо» [2, с. 1]. Завдання часопису також було відображено у вірші «Вільний Голос», поміщеному в першому номері газети: «Вольный голос, мощный голос, / Призывай буди рабов, / Век томившихся под игом, / К новой жизни без оков!».

В газеті були відсутні інформаційні матеріали, – їх місце займала пропагандистська публіцистика: «З цією метою наша газета, яка буде виходити щотижня, буде позбавлена того відділу телеграм та інформацій, яка є в усіх щоденних газетах, зберігаючи це місце для того матеріалу, який буде висвітлювати, виливати світло на всі події та явища дня, постійно вказуючи, що і як робітникам потрібно робити» [2, с. 1].

Серед інформаційних матеріалів подавалися повідомлення «Штрихи», «Хроніка робітничого життя та анархічного руху», бібліографічна рубрика «Нові видання». В першому номері редакція звернулася до

читачів, які сповідують анархічні ідеї, із закликом присилати статті, кореспонденції та інше. Для спілкування з читачами існувала рубрика «Лист та відповідь».

Авторський склад обох часописів був майже однаковим: Я. Балтін, М. Злой, «Мишин», «Рейн», «Майн-Рейд», «Фежмеля» та інші. Авторі були переважно молодого віку (18 – 19 років), тому мали революційний бунтівливий характер, який відображався як у революційних та військових діях, так і на шпальтах часописів. В архівних документах збереглися штрихи до характеристик М. Аксентельда, залишені його друзями та соратниками: «Ще на шкільній лаві, перебуваючи в чорносотенній училищі, він завжди говорив учителям правду в очі, тому, на їхню думку, був «дерзким мальчиком». По суті ж він із малих років інстинктивно був революційно налаштований... Він молодий, повний сил і енергії» [8, с. 44 – 47].

Серед авторів особливої уваги заслуговує Я. Балтін, який підписував матеріали псевдонімами «Янус» та «Янус Балтин». Особливий інтерес являють памфлети ідейно-політичного спрямування у формі казок, де прототипами персонажів є реальні політичні опоненти анархізму та революції. Ще один творчий підхід був реалізований Я. Балтіном у матеріалі «Заповіт мерців паризької комуни» (№ 4 від 23 березня 1919 року), який побудований у формі розмови з тінями розстріляних героїв Паризької комуни 1871 року, де тіні розповідають повстанцям про свої помилки, порівнюють свої дії з діями махновців, застерігаючи останніх від помилок. Слід підкреслити, що така апеляція до історичних подій чи текстів, проведення паралелей та порівнянь, є притаманною ідейно-політичному дискурсу [9].

Більшість авторів газет перебувала в лавах повстанської армії Н. Махна, крім військової та видавничої справи, займалася агітаційною діяльністю, поширенням книг, газет та листівок анархістського спрямування.

У червні 1919 року в боях із загонами отамана М. Григор'єва загинули набатівці В. Тарковський, М. Злой та Я. Балтін. Як згадували учасники єлисаветградського анархістського руху, загибель молодих активістів значно підрвала потенціал «Набату», оскільки рух втратив палких ораторів, що могли запалювати маси, а газета – самобутність, молодіжну неординарність та креативну публіцистику, що створював Я. Балтін.

Період національно-визвольних змагань в Україні мав не тільки політичну карту, військово-політичних гравців, але й медіа-контент, який формував ідейно-політичний дискурс з притаманними йому мовними засобами, прийомами їх втілення та відображення. У ідейно-політичному дискурсі повстанської преси серед типових комунікаційних прийомів використовувалися негативні оцінні судження, в деяких випадках – демонізація опонентів. Наприклад, матеріал «Мальовані чудовиська», де навіть заголовок підкреслює ставлення до опонентів: «Антанта, Директорія, Красновці, Денікін, – ось ті «Чудовиська» згадуючи яких, багато робочих та селян оволодіває особливе відчуття відомої боязні та прихованого трепету...» («Вольный голос», № 1 від 19 лютого 1919 року).

Можна виокремити низку оцінних суджень: від спрямованих на адресу конкретного лідера («Цим станом скористався лукавий політикан Петлюра») – до дискредитації чи нівеляції досягнень руху: «Ні для кого не таємниця, що ті сотні тисяч селян, що приєдналися до «петлюрівського» руху в часи Австро-Германського перевороту – явище чисто випадкове». «Селяни, що знаходилися під кровавим гнітом гетьманщини, готові були

за будь ким, лише б проти Гетьмана», при цьому використовувалися маніпулятивні, не підтверджені фактами висновки як істина: «Ні для кого не таємниця» (там само).

Використовувалися негативні оцінки, що наголошували на шкідливості опонентів для народу та революції: «Бо вони, як криси, підкопуючи у своїх норах, маючи для себе сприятливий ґрунт, здатні проїсти величезний пролом в революційній стіні». «Невже не ясно ще, що шлях революції, який прокладається владою та диктатурою партії, шкідливий революції та сприяє її розкладанню?» («Набат», № 21 від 30 червня 1919 року).

Іншим варіантом були твердження, що наголошували на нелюдності та жорстокості ненависного режиму з використанням семантично забарвленої лексики: «... після воцаріння гетьмана, землі у селян були відібрані. Селяни замість труда на своїй землі отримали можливість бути на ній похованими...» («Вольный голос», № 1 від 19 лютого 1919 року).

Конструкції-твердження вживалися для позначення в негативному світлі опонентів та підкреслення переваг власних позицій, свого авторитету: «Жодного анархіста не повинно бути в таких радах, де замість боротьби з контрреволюцією відбувається боротьба між політичними партіями із-за переваги у владі». Пропагандист виділяє спільну цінність «революція», при цьому опонент (тут – більшовицька влада) бореться не за спільні цінності проти контрреволюції, а намагається домінувати в органах влади. При цьому перша частина речення підкреслює непорушність анархістів у справі боротьби за спільні цінності.

Використовувалися пропагандистами у ідейно-політичному дискурсі й метафоричні конструкції: «Директорія, яка хоче ствердитися на місті покійної гетьманщини» («Набат», № 7 за грудень 1918 року), або «Що каже вам ваше нове начальство?... щоб ви непомітно для себе знову посадили собі кого-небудь на шию» («Набат», № 15 від 12 травня 1919 року). В ідейно-політичній боротьбі використовувалися художні форми, зокрема, віршування: «Знать, немощным оказался / Враг лихой в борьбе. Он пал... / Он тщетно заглушит старался / Воли глас, – тот прозвучал! / Раздается голос страстный, / Рабские будящий сердца: / «Угнетенные, восстаньте, / Угнетателям – конец!» («Вольный голос», № 1 від 19 лютого 1919 року).

Серед засобів інформаційного охоплення актуальними були імпліцитні форми дискредитації опонентів, які реалізувалися у ідеологічних памфлетах, побудованих у формі казок. Розглянемо матеріал під заголовком «Сірий вовк – червона шапочка» («Набат», № 4 від 23 березня 1919 року): «Жив-був самий звичайний сірий вовк, жадібний та голодний; завжди з кісткою в зубах, з вогнем в очах. ...Задумав вовк усіх перехитрити: на голову червону шапочку натягнув, нарядився в сукню демократичну, в лапу прапорець червоний взяв на груди стрічку червону начепив... Чим не червона шапочка, не «ідея» революційна?», – читач упізнає під образом сірого вовка антагоніста повстанського руху – більшовиків. Як зазначила Л. Кудрявцева, імпліцитні форми мають значну притягальну силу, оскільки читач стає співтворцем повідомлення. До того ж, адресат не шукає підтвердження та обґрунтувань такої інформації [9, с. 40].

Більш широкий спектр прийомів дискредитації застосовувався щодо С. Петлюри та Директорії. Серед них – звинувачення опонента у надмірному прагненні захопити владу: «Директорія вважає, що головне завдання революції складається з передачі їй влади»; «Потрібно пам'ятати, що Директорія не зупиниться ні

перед чим, щоб укріпити свою владу, знайти собі союзників і задавити революції, що розгорається». Для дискредитації С. Петлюри використовувалися звинувачення у зраді української революції: «Скоївши уже один раз зраду української революції, нацькувавши на неї німецький деспотизм, Директорія готує нову зраду, збираючись задушити її за допомоги штиків англо-французької революції» [там само].

Ще одним методом було оцінне судження про надмірну жорстокість та експлуатаційний характер режиму Директорії: «І англо-французи, і петлюрівці хотіли силою оселити порядок, т. е. заставити робітників працювати на промисловця, селянина на поміщика, тих та інших – на всю українську буржуазію з усіма її захисниками: владою, духовенством, суддею, тюремником та катом» [там само].

Зазвичай метою ідейно-політичного дискурсу є боротьба за владу. У цьому розрізі повстанські часописи – явище унікальне, оскільки анархісти розуміли «владу» як силу, що обмежує творчі можливості народу: «Ми, анархісти, кажемо, що ніяка влада (і навіть така, вкрай ліва, с.-д. влада, яку ми маємо тепер у Росії) нездатна вивести маси на шлях до Соціальної Революції, – до самостійного економічного будівництва, так-як влада, сама по собі, суперечить самостійному розвитку мас» («Набат», № 16 від 26 травня 1919 року). Тож захоплення влади не було основною метою ідеологів селянського руху. Їх ціль відображалася в інших постулатах: «І ось, завданням усіх істинних революціонерів є показати масам правильний шлях... Вказівки повинні, в кінці кінців, допомогти масі побачити ціль та шлях, і тоді спрямована самим життям, маса приступить до того будівництва, до якого вона внутрішньо завжди здатна» («Набат», № 16 від 26 травня 1919 року), тобто їх роль – стати дороговказом народним масам.

Мові ідейно-політичного дискурсу повстанців була притаманна насиченість гаслами: «Товарищі! Не довіряйте політичним партіям». У деяких статтях гасла були вбудовані в тексти як композиційна частина. На лексичному рівні в ідейно-політичному дискурсі анархістсько-повстанських газет використовувалося поєднання агресивно забарвленої лексики, словосполучень та слів-маркерів на зразок: «чудовиська», «влучний удар», «контр-революційна банда», «ці банди можуть бути легко розбиті», «зусилля для боротьби», «боротьба з ворогом», «лукавий», «кровавий», «криси», «поховання», «ворог», «кати», «зрада», – для маркування ворогів використовувався ярлик «контрреволюціонери».

Серед цінностей, що поділяли анархістсько-повстанські сили, можна виділити демократичні досяг-

нення революції, тому одним із основним завдань був захист демократичних досягнень та боротьба з контрреволюцією (такі сили як Директорія та добровільче військо Денікіна вважалися суб'єктами контрреволюції, проти яких була спрямована боротьба повстанців), при цьому у розумінні «контрреволюції» Єлисаветградські махновці-анархісти розходилися із своїми союзниками – більшовицькою владою, що вбачала будь-який акт непокорі своєму режиму проявом контрреволюції. Цю позицію відображали на шпальтах газети «Набат», наприклад: «... ми не вважаємо, звичайно, усілякі повстання робітників, селян та червоноармійців контрреволюційним, як це робить існуюча влада. Ми, навпаки, кажемо, що всяке повстання, яке витікає з незадоволення трудових мас владою на основі її безсилля, є за сутністю своєю повстанням революційним, тому що інстинктивно, самі по собі, трудові маси завжди більш схильються вліво...» («Набат», № 16 від 26 травня).

За якістю анархістсько-повстанських часописи не поступалися рівнем газетам своїх політичних опонентів. Поряд із серйозними теоретико-анархістськими матеріалами подавалася цікава креативна публіцистика, створена переважно молодими авторами, яка вирізняла ці видання з-поміж великого масиву преси ідейно-політичного спрямування. Анархісти намагалися робити свої газети близькими та зрозумілими простому селянському люду, як заповідав лідер селянського руху Н. Махно: «І клич селян, і особливо селянську молодь в революційну бурю, із ясними, визначеними і для усіх зрозумілими спільними цілями...» [5, с. 487].

У 1919 році багато Єлисаветградських повстанців загинуло в бойових діях. Серед них були й працівники газет. Ці втрати значно підірвали потужність анархістського руху в місті та спричинили занепад повстанської преси. Зі встановленням радянської влади у січні 1920 року, всі опозиційні газети були закриті рішенням Єлисаветградського військово-революційного комітету. Припинила своє існування й місцева федерація анархістських груп «Набат». Проти анархістів, що залишилися в місті, розпочалися слідчі дії та репресії. Так зникла унікальна група військово-революційних видань, яка була дієвим інструментом пропаганди періоду соціальних змагань, сприяла захисту прав та свобод трудового населення краю.

Анархістсько-повстанські часописи відіграли важливу роль у формуванні ідейно-політичного дискурсу Кіровоградщини початку XX століття та стали невід'ємною складовою типологічної системи преси Кіровоградщини.

© Базака Р. В., 2016

Список джерел та літератури:

1. Боротьба робітників та селян за встановлення й зміцнення радянської влади на Єлисаветградщині (1917–1920 рр.). Збірник документів і матеріалів / ред. кол. : П. Боковиков, Д. Вовчанський, М. Гавриленко, О. Гора, Є. Горбунова та ін. – Кіровоград : Кіровоградське обласне видавництво, 1957. – 351 с.
2. Вольный голос. – Єлисаветград, 1919. – № 1, 19 февраля.
3. Годы борьбы [Текст] : Сборник материалов по истории революционного движения на Зиновьевщине : К 10-й годовщине Октябрьской революции / Окружная Октябрьская комиссия. – Зиновьевск : Б. и., 1927. – 194 с.
4. Кіровоградщина. Історія рідного краю [Текст] : навч. посіб. : [для загальноосвіт. навч. закл. Кіровогр. обл.] ; / за ред.: І. Козир. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2012. – 304 с. : іл.
5. Махно Н. Сповідь анархіста / Нестор Махно. – К. : Книга Роду, 2008. – 624 с.
6. Набат. – Єлисаветград, 1919. – № 7.
7. Набат. – Єлисаветград, 1919. – № 16.
8. Шепель Ф. Ніхто не хотів помирати, або Репресований Єлисавет-Зінов'євськ-Кірове-Кіровоград / Ф. Шепель. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2014. – 390 с. : іл. (сер. «Єлисаветградське коло»).
9. Язык и дискурс средств массовой информации в XXI веке / Под. ред. М. Володиной. – Москва : Академический проект, 2011. – 332 с. – (Gaudeamus).

**Базилевич
Владислава Ігорівна**

головний спеціаліст відділу організаційно-кадрової роботи,
інформаційної політики та взаємодії з громадськістю
Виконавчого комітету Каховської міської ради
(м. Каховка, Херсонська область)

✉ slava-ukraine@ukr.net

АВІАЦІЯ У БОЯХ В РАЙОНІ ПЕРЕПРАВИ БЕРИСЛАВ – КАХОВКА: 1941 І 1943 РОКИ

У статті окреслено завдання радянської і німецької авіації у 1941 та 1943 роках, проаналізовано тактичні прийоми сторін у повітряних боях та визначено вплив повітряних сутичок на перебіг бойових дій над переправою Берислав – Каховка та у Північній Таврії в цілому.

Вивчаючи та аналізуючи наукову літературу з питань авіації, її ролі у Другій світовій війні, взагалі, та безпосередньо на Південному фронті, стає зрозумілим, що зазначена тема має ще багато невідомих сторінок. То ж чільне місце у джерельній базі статті займають писемні джерела. На їх основі вдалося встановити прізвища льотчиків, які боронили наш край, та реконструювати деякі з епізодів повітряних боїв.

Загальна ситуація на фронтах складалася таким чином. На початку серпня 1941 року Ставка Верховного головнокомандування наказала Південно-Західному та Південному фронтам підготувати тилловий оборонний кордон по Дніпру за лінією Київ – Кременчук – Кривий Ріг – Каховка – Херсон [7, с. 174]. Одночасно, війська Південно-Західного фронту мобілізували усі сили на те, щоб зупинити противника на Дніпрі. Допомогу радянським наземним частинам надавали і ВПС фронту. Про активність та напруженість дій авіації у цей період свідчить і той факт, що кожен з льотчиків робив по кілька бойових вильотів на день [10, с. 102]. На Південному фронті наступала група німецьких армій «Південь», до складу якої, в тому числі, входив 4-й повітряний флот (біля 800 літаків) та румунські ВПС (біля 500 літаків) [24, с. 239]. Хоча співвідношення сил тут було і не на користь агресора, але переважаючи сили Південно-Західного фронту були не в змозі завдати німцям сильного удару, насамперед, через розпорошеність, розтягнутість та внаслідок переваги ворога в якості озброєння, в тому числі і якості оснащення літаків [25, с. 54].

Наприкінці 1943 року – початку 1944 року 3-му та 4-му Українським фронтам передбачалося ліквідувати нікопольсько-криворізьке угруповання ворога та, розвиваючи наступ на Первомайськ, Миколаїв та Одесу, визволити все Чорноморське узбережжя. Ці плани мали під собою технічну основу. Авіакорпуси із змішаних ставали вже однорідними й перетворювалися на нову, могутнішу бойову одиницю: у штурмові авіакорпуси надходили «Іл-10»; у з'єднання винищувачів – «Ла-7» і «Як-3». На початку 1944 року на південному крилі фронту німці мали одне із своїх найбільших стратегічних угруповань: групу армій «Південь» та групу армій «А», які підтримувала авіація 4-го повітряного флоту [2, с. 376].

Ключові слова:

Південний фронт, авіація, переправа, повітряні бої, Берислав – Каховка, 1941 рік, 1943 рік.

Отже, епіцентр боїв на Херсонщині 30 серпня – 1 вересня 1941 року знаходився в районі Каховки – Малої Каховки, що обумовлювалося наявністю переправ. Бої за переправу тривали ще упродовж другої половини вересня, але вже тільки у повітрі. У вересні основним завданням радянської авіації на цій ділянці фронту стало зірвати рух через переправу. У листопаді 1943 року, після звільнення Каховки, радянські наземні війська кілька разів намагалися захопити тет-де-пон Бериславу, але невдало. Бої знову, як і 1941 році, перейшли у фазу повітряних. Співставивши завдання радянської та німецької авіації на даній ділянці фронту, можна зробити висновок, що в основному вони збігалися: це підтримка дій наземних частин армій, розвідка в тилу та бомбування об'єктів противника. Із завдань, які ставили перед собою противники у 1943 – 1944 роках, стає зрозумілим, що гітлерівське командування ще сподівалося на відновлення своєї оборони по Дніпру. З радянської сторони головним на першому етапі дій було «зрізати» німецькі виступи, які вклинилися в бік Дніпра, і тільки на другому етапі – розгорнути бойові дії за звільнення Правобережжя. У цей період повітряних боїв над переправою поменшало. Це пов'язано з тим, що основні сили спрямовувалися переважно на Нікопольський плацдарм.

Якщо звернути увагу на тактичні прийоми сторін у повітряних боях, то більшість науковців вказують на слабкість тактики радянської авіації періоду початку війни. Так, німці ефективно діяли парами по вертикалі, застосовуючи ешелоновану побудову та атакуючи переважно з висоти; більшість радянських льотчиків дотримувалися ланки-трійки, літаючи щільними групами [23, с. 274]. Приклади ланки-трійки та застосування такої бойової побудови наводяться у багатьох спогадах льотчиків, які брали участь у боях над перепра-

вою Берислав – Каховка у серпні-вересні 1941 року. Лейтенант окремої 78-ої авіаескадрильї Дунайської флотилії Ю. Калечиць згадує, що: «31 серпня 1941 року ескадрилья одержала завдання бомбити 9-ма літаками переправу Берислав – Каховка, яку наводили фашисти...» [14, с. 53]. Групі належало 6-ма літаками «СБ» завдати удару по переправі, а 3-ма – по підходах та під'їздах до неї. Групу повів у бій старший лейтенант М. Хохлов. Ю. Калечиць зі своєю ланкою знаходився у правому пеленгу. Ведуча ланка М. Хохлова та ліва ведена ланка виконали своє бойове завдання і взяли курс на свій аеродром. Бойовий курс ланки Ю. Калечиця тривав довше, адже удар вона мала завдати по протилежному берегу [11, с. 2]. Також, 31 серпня 1941 року ескадрилья 40-го авіаполку дальніх бомбардувальників ВПС Чорноморського флоту у складі 9 літаків (льотчики: Гнідий, Баранов, Вирошов, Симонов, Кондрашов, Цурцумія, Корзунов, Коваленко, Жолудь) здійснила бойовий виліт на Каховську переправу [19, с. 72]. У цьому вильоті льотчики також дотримувалися порядку ланки-трійки [6, с. 48].

За пропозицією льотчика-конструктора В. С. Вахмістрова було здійснено такий експеримент: важкий чотирихотворний бомбардувальник «ТБ-3» використовували як «авіаматку» для 2-х або 4-х винищувачів «І-16» зі складу спеціальної авіаескадрильї [1, с. 64]. Вони закріплювалися під крила «авіаматки» та мали на озброєнні дві бомби ФАБ-250 [12, с. 28]. «Окрім того, – згадує льотчик 32-го авіаполку Чорноморського флоту П. Данилін, – під фюзеляжем винищувача закріплювався додатковий бензобак ємністю 95 л., що дозволяло збільшити час польоту на 35 хвилин» [13, с. 31]. На всьому шляху двигуни «І-16» використовували пальне з баків «ТБ-3», а, не долітаючи 40-50 км. до цілі, винищувачі відкріплювалися та продовжували політ самостійно. «Авіаматки» лягали на зворотній курс, а винищувачі, скинувши бомби на ціль, також поверталися на свої бази [8, с. 25]. Таке поєднання давало значний ефект, адже бомбардувальники «ТБ-3» мали невелику швидкість та бомбували великі об'єкти, винищувачі ж мали велику швидкість та добру маневреність, але відстань їх польотів обмежувала ємність баків [13, с. 31]. Отже, за допомогою «ТБ-3» краще використовувалися винищувачі: вони і самі влучно бомбили, і охороняли своїх носіїв. Льотчики особливого авіазагону 2-ї авіаескадрильї під командуванням капітана А. Шубікова 32-го винищувального авіаполку Чорноморського флоту вже мали досвід подібних бойових завдань. Також здійснювали вони і польоти на бомбування німецької переправи Берислав – Каховка у вересні 1941 року. Так, завдяки спогадам льотчиків, реконструйовано один з повітряних боїв над переправою Берислав – Каховка. У вильоті взяли участь 3 «ТБ-3» та 6 винищувачів «І-16». Біля Скадовська до загону приєдналися винищувачі «ЯК-1» під керівництвом капітана І. Любимова. Учасники згадують, що німці не чекали такого сміливого нальоту: через переправу майже по коліна у воді крокували німецькі солдати, рухалися танки, бронетранспортери, тягачі з гарматами. Першим з висоти 500 метрів спікірував до цілі літак капітана А. Шубікова. Скинуті ним авіабомби влучили у місце з'єднання понтонів з каховським берегом. Після цього літак піднявся вгору на допомогу «якам», котрі зав'язали бій з групою «мессерів». Другим на ціль спікірував літак лейтенанта П. Даниліна, який влучно скинув авіабомби біля бериславського берега. Таким чином, понтони виявилися «обрубаними» з двох боків.

Старший лейтенант Литвинчук зумів розбити ще кілька ланок понтонів та автоцистерну на боці Каховки. Бомбування завершили старший лейтенант Філімонов та лейтенант Самарцев [15, с. 36]. На обох берегах та переправі було знищено кілька танків, бронетранспортерів, гармат, автомашин і жива сила противника [26, с. 4].

Звертаючи увагу на становище радянської авіації початку війни, виникає питання: чи не зручніше було використовувати на таких ділянках фронту бомбардувальник «Пе-2», розробка якого була розпочата у 1938 році групою конструкторів під керівництвом В. Петлякова? Характеристики «Пе-2» вважалися досить високими: швидкістю (без зовнішньої підвіски бомб) він майже не поступався німецькому винищувачу «Мессершмітт Bf.109E» [28]. На жаль, до початку війни «Пе-2» був ще недостатньо освоєний льотчиками [17].

У 1943 році радянські льотчики-винищувачі не тільки прийняли на озброєння в якості основних тактичних одиниць пари та четвірки, а й прагнули літати на повній потужності двигуна, щоб зберегти високу швидкість. При атаці це скорочувало час між виявленням противника та нападом й дозволяло застати ворога зненацька; при обороні така тактика зменшувала шанси противника раптово зайти в хвіст і збільшувала час, необхідний для виходу на дистанцію ведення вогню. Для запобігання раптовим ворожим атакам почали літати великими групами: окремі ланки покидали основний стрій і, покружлявши удалині, знову примикали до нього. Ефективним був і бойовий порядок під назвою «етажерка» [22, с. 279] та тактичний прийом «ножиці». Льотчик С. М. Давтян згадує, що до часу битви за Дніпро льотчики його загону вже освоїли новий тактичний прийом «замкнене коло». Штурмування шляхом утворення над наземними цілями «замкненого кола» з 8-10 літаків, було ефективнішим, ніж розрізнені удари по обраних кожним льотчиком цілях. Побудова у «замкнене коло» дозволяла штурмовикам упродовж 20-30 хвилин наносити безперервні удари по ворогу і одночасно відбивати атаки ворожих винищувачів [5, с. 96]. Нове у тактиці радянських винищувачів при виконанні прикриття наземних військ полягало в тому, що пари або ланки в групах розосереджувалися по висотах, активно шукали противника і вступали з ним у бій ще до його підходу до цілі. Зміна груп відбувалася у повітрі над районом прикриття. При штурмуванні наземних цілей частина винищувачів разом зі штурмовиками вела вогонь по противнику, а інша частина в цей час прикривала їх. Потім вони мінялися місцями.

Німці вже у 1943 році мали на Східному фронті останні моделі винищувачів «Мессершмітт Bf 109G» і «Фокке-Вульф FW 190A». Враховуючи ті обставини, що повітряні бої на Східному фронті велися переважно на середніх та малих висотах, викликає здивування той факт, що винищувач «FW 190A», який добре проявляв себе у маневрених поєдинках, використовувався далеко не всіма німецькими підрозділами. Нестача винищувальних авіагруп означала, що підрозділи наземної підтримки військ часто були змушені забезпечувати винищувальне прикриття власними силами [22, с. 282]. Люфтваффе поступово став здавати противнику свої позиції по чисельності, а восени 1943 року, коли більшість винищувальних частин зі Східного фронту переходили на Захід, становище німецьких повітряних сил ще більше погіршилося. Стратегічною ініціативою міцно заволоділи радянські війська. Їх неослабний тиск призвів німців до необхідності передислокувати по

всьому фронту невеликі групи винищувачів, призначені для прикриття наземних частин. Командуванню Люфтваффе довелося відмовитися від принципу концентрації сил, який міг би забезпечити в критичні моменти перевагу в повітрі. З осені 1943 року Люфтваффе перейшов до оборонних дій на Східному фронті, захищаючи з повітря свої наземні частини і намагаючись стримати наступаючі танкові колони радянської армії.

Щодо впливу повітряних боїв на перебіг бойових дій над переправою Берислав – Каховка та у Північній Таврії в цілому, то треба наголосити, що усі воєнні операції, пов'язані з цим рубежем, мали важливе стратегічне значення для перебігу війни. Станом на 19 серпня радянські війська відступили за Дніпро та зайняли оборону від Нікополя до Херсона, утримуючи за собою 2 плацдарми: біля Каховки та Херсону. 19 серпня Ставка наказала фронтам утримувати рубіж Дніпра від Лоева до гирла та обидва плацдарми [10, с. 103]. У мемуарах «Втрачені перемоги» фельдмаршала Е. Манштейна зазначається: «Завдання, поставлене перед армією Головним командуванням, націлювало її на два напрямки. По-перше, вона повинна була, наступаючи на правому фланзі групи армій «Південь», продовжувати переслідування відступаючого на схід противника... По-друге, армія повинна була зайняти Крим...» [18]. Наявність переправ у районі Каховки – Малої Каховки в період серпня – вересня 1941 року обумовлювало те, що епіцентр боїв на Херсонщині знаходився на даній території: переправа відкривала найкоротший шлях до Криму та фактично не підготовлений до оборони напрям на промисловий Донбас. Безперечно, що використання авіації на оборонному кордоні по Дніпру мало важливе значення: адже це розвідка в тилу противника, прикриття відступу радянських наземних частин, безпосередня атака позицій ворога. У цій складній ситуації радянським бійцям необхідно було докласти зусиль щодо недопущення здійснення переправи німців у цьому районі, або, принаймні, затримати противника. Це можна було зробити, знищивши переправу через Дніпро, і таким чином ускладнити процес концентрації ворожої ударної групи. Так, авіація 51-ї армії у кількості 10 літаків «І-153» та «І-16» 31 серпня 1941 року о 18:30 завдала бомбові удари по скупченню військ противника на дорозі Мала Каховка – Каховка. У повітряному бою молодший лейтенант Грачов збив «Ме-109», який впав у Малій Каховці. Авіачастина, у якій служив тоді майбутній тричі Герой Радянського Союзу О. І. Покришкін, також нищила ворога біля Каховської переправи [9, с. 79]. А з документів Центрального воєнно-морського архіву відомо, що «1 вересня 1941 року 4-ю авіаескадрилею 40-го авіаполку було нанесено бомбоудар по скупченню мототехчастин та військ противника в районі Каховки» [20, с. 73]. У своєму щоденнику Ф. Гальдер зазначав: «26 серпня. Група «Південь»: 11-а армія має намір 28.8 почати форсування Дніпра біля Берислава. ... 30 серпня. Група «Південь»: о 05.50 11-а армія форсувала Дніпро, перейшла в наступ...» [4, с. 306, 316]. Отже, принаймні на кілька днів сумісними зусиллями радянської піхоти та авіації ворога було затримано.

Донесення в Ставку за підписом тт. Д. Рябишева і О. Запорожця торкається подій в районі Берислав – Каховка 31 серпня – 2 вересня 1941 року. Воно адресовано генералу Я. Черевиченку і начальнику штабу генералу П. Водіну та складено у досить підвищеному тоні: «Нічим не виправдане відведення з берега біля Каховки батальйонів 296-ї дивізії і несвоєчасна заміна їх батальйонами 176-ї дивізії дали противнику можливість безкарно форсувати Дніпро». Отже, ситуація, що склалася, подається у документі як груба помилка, якою скористалося вороже командування. Але фельдмаршал Е. Манштейн описує ці події дещо інакше, даючи зрозуміти, з яким сильним опором з боку радянських воїнів довелося зустрітися німецьким військам: «11-а армія на початку вересня форсувала переправу у нижній течії Дніпра біля Берислава; це був подвиг...» [18].

У 1943 році німецьке командування намагалося будь-якою ціною втримати Мелітопольський та Нікопольський плацдарми з метою доступу до марганцю та залізної руди, які були необхідні у військовій промисловості [3, с. 2]. Мелітопольський плацдарм прикривав пониззя Дніпра і підступу до Криму. Радянське командування після розгрому німців на р. Міус почало підготовку до штурму по лінії «Вотан», частини Східного валу. А в результаті успішного здійснення Мелітопольської операції та звільнення населених пунктів Північної Таврії (у тому числі і Каховки) вдалося прорвати центр турецького валу на Перекопському перешийку. У цих операціях відзначилися і радянські авіаційні частини [16, с. 4]. У Північній Таврії німецьким військам вдалося зберегти два міцно укріплені плацдарми в районі Нікополя та Херсону; бої відбувалися і на Кінбурнській косі. Проте період з жовтня по грудень 1943 року розвіяв надії німецького командування зберегти за собою території в пониззі Дніпра. Велику кількість авіації було направлено перешкодити повітряним перевезенням противника по лінії Румунія – Одеса – Тарханкут – Севастополь. Так, О. Покришкін зазначав, що перед його полком стояло завдання «прикривати сиваські переправи та Турецький вал» [21, с. 347].

Зрозуміло, що у цій ситуації більшість авіації спрямовувалося саме на Нікопольський плацдарм. То ж до березня 1944 року активних наступальних дій в районі Берислава не було. Проте, місцевий житель Д. Щербак, який, будучи ще підлітком, взимку 1943 року перебував у районі Берислава, згадує, що повітряні бої продовжувалися: «Без кінця чути звуки артилерії. У повітрі б'ються льотчики. Я бачив, як фашисти підбили один літак, і він упав десь у плавнях ...» [27].

Отже, порівняно з 1941 роком, у 1943 році таких запеклих повітряних боїв у районі Берислав – Каховка поменшало, що пов'язано із загальною ситуацією на фронті та стратегічними планами радянського командування спочатку ліквідувати нікопольсько-криворізьке угруповання ворога, а німецького – тримати рубіж по лінії Дніпра.

© Базилевич В. І., 2016

Список джерел та літератури:

1. Белозёров И. П. В небе Таврии. Записки лётчика-истребителя / И. П. Белозёров. – Симферополь: Таврия, 1975. – 252 с.
2. Василевський О. М. Справа всього життя : Пер. з рос. / О. М. Василевський. – К.: Політвидав України, 1989. – 590 с., 12 арк. іл., портр., карти.

3. Вірлич А., Ратнер І. В боях за Дніпро / А. Вірлич, І. Ратнер // Наддніпрянська правда. – 1965. – № 67. – С. 2.
4. Гальдер Ф. Военный дневник. Том 3. В двух книгах. Книга первая (22.6.1941 – 30.9.1941) / Ф. Гальдер. – М. : Воениздат, 1971. – 403 с.
5. Давтян С. М. Пятая воздушная : Военно-исторический очерк боевого пути 5-й воздушной армии в годы Великой Отечественной войны / С. М. Давтян. – М. : Воениздат, 1990. – 256 с.
6. Деякі бойові епізоди періоду Великої Вітчизняної війни. За спогадами О. Гнідого / Каховська філія Херсонського обласного краєзнавчого музею. – ХКМ-К., бібліотека, РК. – 3, оп. 2, спр. 16, С. 47-52.
7. Днепр-река героев : свидетельства всенародного подвига / Гл. ред. Немятый В. – К. : Политиздат Украины, 1988. – 391 с.
8. Дорохов А. П. Герои Черноморского неба / А. П. Дорохов. – М. : Воениздат, 1972. – 133 с.
9. Из воспоминаний трижды Героя Советского Союза, Маршала авиации А. И. Покрышкина о боевых действиях истребительно-авиационного полка на Херсонщине в августе – сентябре 1941 г. // Херсонская область в годы Великой Отечественной войны 1941 – 1945. Сборник документов и материалов. – Симферополь : Таврия, 1975. – С. 79-80.
10. История Великой Отечественной войны Советского Союза 1941 – 1945 годов в 6 томах. Т.2. – М. : Политиздат, 1965. – С. 96-112.
11. Калечиць Ю. У Каховському небі / Юрій Калечиць // Зоря комунізму. – 1981. – 1 серпня. – С. 2.
12. Лист колишнього льотчика, учасника боїв під Каховкою у 1941 році І. Любимова науковому співробітнику Каховського історичного музею О. Федоренко зі спогадами про спільне використання бомбардувальників та винищувачів, т. зв. «літака-ланки» в боях у Північній Таврії та під Каховкою. 28 листопада 1984 р. / Каховська філія Херсонського обласного краєзнавчого музею. – ХКМ-К., бібліотека, РК. – 3, оп. 2, спр. 16, С. 28-29.
13. Лист колишнього льотчика, учасника боїв під Каховкою у 1941 році П. Г. Даниліна науковому співробітнику Каховського історичного музею О. Федоренко з адресами деяких льотчиків, учасників боїв під Каховкою у 1941 р. 15 березня 1985 р. / Каховська філія Херсонського обласного краєзнавчого музею. – ХКМ-К., бібліотека, РК. – 3, оп. 2, спр. 16, С. 31-33.
14. Лист колишнього командира 2-ї авіаескадрильї 40 авіаполку Чорноморського флоту Ю. В. Калечиця своєму однополчанину В. Антощенко зі спогадами про бої серпня-вересня 1941 року. 6 червня 1981 р. / Каховська філія Херсонського обласного краєзнавчого музею. – ХКМ-К., бібліотека, РК. – 3, оп. 2, спр. 16, С. 53-55.
15. Лист колишнього льотчика, учасника боїв під Каховкою у 1941 році П. Г. Даниліна науковому співробітнику Каховського історичного музею О. Федоренко з адресами деяких льотчиків, учасників боїв під Каховкою у 1941 р. 15 березня 1985 р. / Каховська філія Херсонського обласного краєзнавчого музею. – ХКМ-К., бібліотека, РК. – 3, оп. 2, спр. 16, С. 36.
16. Майоров С. Бериславські плацдарми / С. Майоров // Наддніпрянська правда. – 1974. – 20 лютого. – С. 4.
17. Майоров С. У небі Таврії. Льотчики у боях за наш край / С. Майоров // Наддніпрянська правда. – 1975. – № 60. – 13 березня. – С. 7.
18. Манштейн Э. Утерянные победы / Э. Манштейн [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://royallib.com/book/manshteyn_erih/utyerannye_pobedi.html
19. Письмо Центрального военно-морского архива в адрес Каховского исторического музея со сведениями о некоторых лётчиках 40 авиаполка военно-воздушных сил Черноморского флота. Июнь 1977 г. / Каховська філія Херсонського обласного краєзнавчого музею. – ХКМ-К., бібліотека, РК. – 3, оп. 2, спр. 16, С. 72.
20. Письмо Центрального военно-морского архива в адрес Каховского исторического музея со сведениями о боевых действиях 40 авиаполка военно-воздушных сил Черноморского флота в 1941 г. 14 января 1980 г. / Каховська філія Херсонського обласного краєзнавчого музею. – ХКМ-К., бібліотека, РК. – 3, оп. 2, спр. 16, С. 73-74.
21. Покришкін О. І. Небо війни / О. І. Покришкін. – К. : Політвидав України, 1988. – 459 с.
22. Спик М. Асы Люфтваффе / Майк Спик. – Смоленск : Русич, 2003. – 432 с.
23. Спик М. Асы союзников / Майк Спик. – Смоленск : Русич, 2003. – 464 с.
24. Сусоров В. Д. Пусть время расскажет, какими мы были / В. Д. Сусоров. – Херсон : б/и, 2006. – 480 с.
25. Трубайчук А. Друга Світова війна / А. Трубайчук. – К. : Наукова думка, 1995. – 189 с.
26. Фролов В. Переправа / В. Фролов // Наддніпрянська правда. – 1984. – 2 жовтня. – С. 4.
27. Щербаков Д. Военный дневник / Рукопис зберігається у Д. Щербакова.
28. Яковлев А. С. Советские самолёты / А. С. Яковлев [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://militaryexp.com/av/034.html>

**Баталкіна
Валентина Іллівна**

автор, засновник і керівник Запорізького
музею-галереї прикладної кераміки та
живописної творчості Іллі та Олексія Бурлай
(м. Запоріжжя)

✉ burley.hiltmann@gmail.com

ІСТОРІЯ БУДІВНИЦТВА КАХОВСЬКОЇ ГЕС В ЖИВОПИСНІЙ ТВОРЧОСТІ ІЛЛІ Й ОЛЕКСІЯ БУРЛАЙ

В даній статті розглядаються питання вивчення історії мистецтва, науки і техніки на прикладі Запорізького музею-галереї прикладної кераміки та живописної творчості Іллі та Олексія Бурлай. Розкриваються питання дослідження майстерності живопису історії розвитку науки і техніки України в творчості братів Бурлай (картина «Будівництво Каховської ГЕС», 1951 р.).

Історія створення музейних закладів, і в тому числі музеїв технічного профілю, вивчається науковцями з метою популяризації збереження культурних цінностей, які складають частину історико-культурного надбання України. Висвітлюючи питання проблеми культурного надбання України, Л. О. Гріфен у науковому виданні 2012 р. «Теоретичні основи пам'яткознавства» вказує на сучасну зацікавленість людства до охорони і збереження історико-культурного надбання, розвиток, в останній час, музейної справи, та проводить аналіз проблеми культурного надбання: «Своїм ставленням, як особливої науки, пам'яткознавство зобов'язане зростанню в теперішній час суспільного інтересу до охорони та збереження історико-культурного надбання. Саме розвиток пам'яткоохоронної діяльності став рухомою силою інтенсифікації дослідів з пам'яткознавства, а значить і формування основних принципів нової наукової дисципліни, яка, передусім, має слугувати надійною основою для виявлення, збереження та використання нашої культурної спадщини» [2, с. 7].

Починаючи з другої половини XIX століття, а особливо в останні десятиріччя XX століття, розвиток музейної справи і технічних музеїв зокрема, дають можливість виділити нові науки в окремі предмети для вивчення їх науковцями і викладання їх в закладах освіти та позашкільного виховання молоді.

Розвиток технічних індустрій в XX столітті знайшов своє відображення і в живописі Іллі й Олексія Бурлай.

Відомий мистецтвознавець В. Мішина, описуючи творчий шлях Олексія Бурлай звертає увагу на творчу діяльність художника: «Творча діяльність Олексія Петровича в основному бере початок після Великої Вітчизняної війни. В першому післявоєнному році його можна було зустріти на Дніпрогесі. В шинелі, з незмінним речмішком, що заміняв в той час етюдник, він займав малозамітну позицію, але з хорошим оглядом і працював як одержимий. Етюди, ескізи формувалися в картини. В 1950 році Бурлай завершує роботу над картиною «Відновлення Дніпрогесу», а через рік – «Будівництво Каховської ГЕС». В цих роботах художник розповідає про ентузіазм нашого народу, про його прагнення якомога швидше залікувати рани війни» [1, с. 3].

Ключові слова:
живописне мистецтво,
творчість,
історія науки і техніки,
музей-галерея.

Культурне середовище, дякуючи мистецтву, виховує повагу до минулих і майбутніх поколінь. «Мистецтво – специфічна форма пізнання світу. У витворі мистецтва перед публікою постає не лише автор, а й світ; точніше кажучи – світ, що говорить автором, через автора» [8, с. 56]. Пройшовши історично складний шлях, людство зберігає, дякуючи пам'яті, матеріальні об'єкти, які виникли внаслідок його діяльності (артефакти), виділило із них пам'ятники історії і культури. «Саме ця, вироблена попередніми поколіннями культура, і є пам'яттю. Тому вона завжди пов'язана з історією, завжди розуміє під собою безперервність морального, інтелектуального, духовного життя людини, суспільства та людства. І тому, коли ми говоримо про культуру нашу, сучасну, ми, можливо, й самі того не усвідомлюючи, говоримо й про величезний шлях, який ця культура пройшла. Шлях цей нараховує тисячоліття, переступає межі історичних епох, національних культур та занурює нас в одну культуру – культуру людства» [2, с. 8]. Об'єднання матеріальних та ідеальних елементів культури створює культурне середовище, яке формує особистість. Зацікавленість предметами старовини – результатами історичного процесу – музейними об'єктами, приводить до формування нових наук, пов'язаних з пам'ятниками історії і культури: «Складає культуру суспільства те, що прийшло на зміну інстинктивної програми функціонування у тварин. Якщо тварина у спадщину отримує готову програму дій, в якій зафіксована філогенетична «історія» виду, то людина народжується як «tabula rasa», і все, що робить її людиною, отримано нею від пройдешніх поколінь через культуру, що є «не спадковою пам'яттю людства» [4, с. 67]. Незалежно від усіх поглядів на нові науки, які виникли внаслідок збереження надбань пройдешніх поколінь, історія мисте-

цтва, науки і техніки – наукова дисципліна, завданням якої є вивчення історії пізнання світу, що нас оточує. Розглядати її, як нову наукову дисципліну необхідно з точки зору історії мистецтвознавства, з точки зору історії культури, і як розділ спеціальної науки. В наш час, коли наука і техніка відіграють провідну роль в житті людства, в житті кожної людини, до цього додається ще й прагнення глибше зрозуміти подальший розвиток цивілізації. «Мистецтво також виконує й комунікативну функцію, що пов'язана з виявленням індивідуальних, неповторних особливостей «я» й «іншого», зі ствердженням унікальності людини в світі. Бо зрозуміти іншого – значить побачити не лише свою із ним схожість, а й відмінність» [8, с. 56]. Вивчення предмету «Історія культури, науки і техніки» в музеях технічного профілю має на меті виробити критичний підхід до накопичених знань, надати можливість здобувати нові знання не тільки в обраній спеціальності, а й у суміжних з нею. Така методологія роботи творчого мистецтвознавця сприятиме формуванню особистості, втіленню накопичених знань в практичну діяльність, а також формуванню нового світогляду і мислення. «Ми звикли розуміти під мистецтвом тільки те, що ми читаємо, чуємо й бачимо в театрах, концертах та на виставках, споруди, статуї, поеми, романи... Але все це є лише самою меншою долею того мистецтва, яким ми спілкуємося між собою в житті. Усе людське життя сповнене витворами мистецтва всякого роду, від колискової пісні, прикрашення домівок, одягу. Все це – діяльність мистецтва. Те, що називаємо ми мистецтвом у вузькому сенсі цього слова, не всю діяльність людську, що передає почуття, а лише таку, яку ми чомусь виділяємо із усієї цієї діяльності і якій надаємо особливого значення» [7, с. 169-170]. Вивчення музейних експонатів, фотоматеріалів, оригінальних документів, зразків техніки дасть можливість розширити знання про побудову і розвиток різних машин, приладів, апаратів, та одночасно проаналізувати суперечливість і незрозумілість оцінки тих чи інших подій у зародженні та розвитку культури, науки і техніки. «Для усіх існуючих музеїв характерним є те, що вони, як скарбниці «колективної пам'яті» людства, володіють унікальною інформацією культурного значення, що міститься у матеріальних пам'ятках минулої та сучасної епох. Зрозуміло, що чим музеї цікавіші та ближчі до життя, тим активніше вони взаємодіють із суспільством» [4, с. 4]. Технічні музеї в Україні грають надзвичайно важливу роль у збереженні, вивченні та інформативності про пам'ятки історії та культури. Це стосується галузевих музеїв, музеїв навчальних закладів, музеїв історії підприємств. В цих музеях зберігається величезна кількість експонатів, ведеться значна робота по збереженню та популяризації пам'яток науково-технічного прогресу. «Характерною рисою сьогодення є також поглиблений інтерес до історії техніки. Це теж вагомий фактор того, що технічні музеї займають перше місце серед просвітницьких закладів, бо саме в них можна наочно ознайомитись з досягненнями науково-технічної думки людства. А також ще один аргумент на користь великих загально-технічних музеїв. Кожна промислово розвинена держава має або прагне мати свої національні технічні музеї» [3, с. 5]. Важливу функцію музеї технічного профілю виконують своєю просвітницькою діяльністю. Зацікавленість є і у створенні нових та розвитку існуючих музеїв і колекцій у керівників та власників заводів і фірм, у окремих осіб. У зв'язку з цим виникла гостра потреба в забезпеченні організаційних, правових і наукових умов

для ефективної діяльності усіх, кого цікавить справа збереження пам'яток історії розвитку культури, науки і техніки. Історія культури, науки і техніки – наукова дисципліна, яка виконує функції популяризації науково-технічних знань, наповнення духовним змістом та підвищення рівня гуманізації професійної освіти. Незалежно від усіх поглядів на історію культури, науки і техніки, як на наукову дисципліну, завданням її є вивчення історії пізнання світу. «Мистецтво разом із мовою є одним із знарядь спілкування, а потім й прогресу, тобто руху людства вперед до досконалості. Мова робить можливим для людей останніх поколінь, що живуть, знати все те, що дізнавалися досвідом та розмірковуванням попередні покоління та кращі люди сучасності; мистецтво робить можливим для людей останніх поколінь, що живуть, відчувати всі ті почуття, які до них відчували люди. І як проходить еволюція знань, тобто більш істинні та потрібні знання витісняють та замінюють знання помилкові та непотрібні, так само проходить еволюція відчуттів за допомогою мистецтва, витісняючи відчуття менш добрі та менш потрібні для блага людей більш добрими, більш потрібними для цього блага. В цьому призначення мистецтва. І, тому, по змісту своєму, мистецтво тим краще, чим більше виконує воно це призначення, і тим гірше, чим менш воно виконує його» [7, с. 242]. Відіграючи в наш час провідну роль в житті людства, в житті кожної людини, історія мистецтва, наука і техніка та вивчення її історії дасть можливість глибше зрозуміти її місце в суспільстві, знайти шляхи і засоби прискорення розвитку, попередження використання досягнень науки і техніки на шкоду людям. Особливої уваги в період реформування сучасної освіти заслуговує мистецтво, яке є одним із засобів спілкування людей між собою. «Як слово, що передає думки й досвід людей, слугує засобом об'єднання людей, так само діє й мистецтво. Особливістю цього засобу спілкування, що відрізняє його від спілкування за допомогою слова, полягає в тому, що словом одна людина передає іншій свої думки, мистецтвом же люди передають один одному свої почуття» [там само, 167]. При цьому, «Сутність проблеми – суперечності між науковими фактами та їх теоретичним осмисленням, між науковими теоріями, що знаходяться в стані конкуренції. Наукова проблема не висувається довільно, а є результатом глибокого вивчення дослідником стану практики та наукової літератури, відбиває суперечності процесу пізнання на його певному етапі розвитку. Джерелом проблеми є утруднення, конфлікти, «вузькі місця», що породжуються реальною практикою. Тому виникає потреба в їх усуненні, що найчастіше відображено в практичних завданнях.

Для переходу від практичного завдання до наукової проблеми необхідно: визначити, яких наукових знань не вистачає для вирішення наявного практичного завдання; визначити, чи є ці необхідні знання в науці. Крім того, дослідник зобов'язаний виявити вихідні положення визначеної наукової проблеми (теоретичні та практичні передумови), довести, що у нього є «поле» самостійного пошуку, що наука накопичила необхідні наукові знання та засоби, щоб цей пошук було здійснено позитивно» [5]. Як пишуть відвідувачі в Книгу відгуків музею-галереї: «При відвідуванні музею можна дізнатися про історію Запорізького краю, побачити будівельну кераміку минулого, зайти до приміщення колишньої лабораторії з вивчення глини інженерами родини Хілтманн – склепіння з яскраво-жовтої цегли, побачити епічні картини козацького краю, поспілкува-

тися з майстрами живопису, графіки і скульптури Національної спілки художників України Запорізької організації, послухати концерти юних музикантів». Музейні експозиції розміщені в цегельному склепінні, площею 70 кв. метрів на глибині 5 метрів по вулиці Горького, під будинком № 29 в м. Запоріжжя. Під впливом творчого дизайнерського проекту інтер'єру і екстер'єру музею-галереї у відвідувача виникає відчуття, що «час плине», такі враження записано в книгу відгуків після екскурсії музеєм.

В рамках проекту «Музей і школа» у Запорізькому музеї-галереї прикладної кераміки і живописної творчості Ілли та Олексія Бурлай з 2010 р. проходять творчі фестивалі, зустрічі, виставки, дитячі музичні концерти. На основі рукописних відгуків, записаних у Книгу відвідувачів музею-галереї з 18.06.2008 р. проводиться аналіз роботи музею-галереї, в рамках відношення та розуміння психолого-педагогічного аспекту діяльності закладу. Як зазначають науковці в своїх роботах-публікаціях матеріалів наукових праць: Безпека життєдіяльності і охорона здоров'я дітей і молоді ХХІ сторіччя: сучасний стан, проблеми та перспективи: Збірник наукових праць. 2014 р.; Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. Збірник наукових праць. 2013, 2014 рр. та ін., в умовах педагогічних технологій та освітніх інновацій відшукується новий спосіб розв'язання педагогічного завдання, строго спрямована і контрольована педагогічна діяльність зі створення й апробування нових технологій навчання, виховання, розвитку творчої особистості. «Витвір мистецтва, що сприймається в певному та виразному сенсі сучасниками, нерідко зовсім інакше вбачається нащадками» [8, с. 54]. Тому проведення дослідження на базі музею технічного профілю України проводиться з метою вивчення причинно-наслідкових зв'язків у мистецтвознавстві та педагогічних явищах, дослідне моделювання й умов його перебігу, визначення результатів педагогічного впливу і взаємодії, тощо.

Вивчення предмету «Історія мистецтва, науки і техніки» в музеях технічного профілю має на меті виро-

бити критичний підхід до накопичених знань, надати можливість здобути нові знання не тільки в обраній спеціальності, а й у суміжних з нею. Така методологія сприятиме формуванню особистості і втіленню накопичених знань в практичну діяльність, сприятиме формуванню нового світогляду і мислення. Необхідно враховувати, що: «Актуальними є дослідження теоретико-методологічних проблем виховання, змісту і динаміки цілісного виховного процесу, взаємодії особи, статі, сім'ї, навчального закладу, суспільства, а також дослідження з особистісно-орієнтованого виховання дітей і молоді в різних соціальних умовах, утвердження цінностей гуманістичної педагогіки, гармонійного формування розумових, моральних і фізичних якостей особистості. Потребують уваги сучасні педагогічні технології, що ґрунтуються на використанні досягнень психологічної науки, вікової фізіології, соціології та інших наук про людину, нових інформаційних технологій, які враховують вікові та індивідуальні особливості учнівської молоді» [6].

Вивчення предмету історії культури, розвитку науки і техніки в приміщенні музею-галереї відбувається у вигляді спілкування між доповідачем і слухачами та розгляду експозицій по тематиці профілю музею, мистецьких творів для засвоєння жанрів образотворчого мистецтва, які відображають зображення первісної або зміненої людиною природи. Отже, піднімається питання викладання предмету «Історія мистецтва, науки і техніки» в музеях технічного профілю з метою трансляції культурних цінностей – музейних артефактів, збереження культури, історії науки і техніки. Виконана за 8 років робота в музеї-галереї потребує досліджень, подальшого аналізу, та досконалого вивчення науковцями, музейними педагогами, психологами, які мають досвід роботи в музеях. В умовах інформаційного суспільства і комп'ютеризації, історія мистецтва, науки і техніки допомагає сформувати особистість, підвищити рівень культури спеціаліста і всього суспільства України.

© Баталкіна В. І., 2016

Список джерел та літератури:

1. Мішина В. Каталог виставки до 40-річчя творчої діяльності Заслуженого діяча мистецтв ТАРСР Олексія Петровича Бурлай / В. Мішина. – Волгоград, 1985. – С. 3.
2. Гриффен Л. А. Теоретические основания памятниковедения / Л. А. Гриффен ; науч. ред. Титова Е. Н. ; Центр памятниковедения НАН Украины и УООПИК. – К. : Центр памятниковедения НАН Украины і УООПИК, 2012. – 84 с.
3. Гриффен Л. О. Український технічний музей / Гриффен Л. О., Константинов В. О. – Ніжин : Аспект-Поліграф, 2008. – 172 с.
4. Каган М. С. И вновь о сущности человека. Отчуждение человека в перспективе глобализации мира / Под ред. Б. В. Маркова, Ю. Н. Солониной, В. В. Парцвания. – СПб. : Петрополис, 2001. – №1. – 378 с.
5. Методи психолого-педагогічних [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://studentam.net.ua/content/view/10813/86/>
6. Психологія та педагогіка [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://subject.com.ua/psychology/psyho_pedagog/71.html
7. Толстой Л. Н. Что такое искусство? / Вступит. статья и коммент. В. В. Основина. – М. : Современник, 1985. – 592 с.
8. Яковлева А. М. Кич и художественная культура // Новое в жизни, науке, технике. Сер. «Эстетика». – № 11. – М. : Знание, 1990. – 64 с.

**Безух
Юрій Валентинович**

краєзнавець (сmt. Нижні Сірогози,
Херсонська область)

✉ ybezukh@gmail.com

ПОШУКОВА РОБОТА З ВИЯВЛЕННЯ МІСЦЬ ВІЙСЬКОВИХ ПОХОВАНЬ УЧАСНИКІВ БОЇВ НА НІКОПОЛЬСЬКОМУ ПЛАЦДАРМІ

В статті розповідається про пошукову роботу з виявленню справжнього місця поховання загиблих бійців учасників боїв на Нікопольському плацдармі, в першу чергу, бійців 72-го полку 24 гвардійської дивізії.

«Ніхто не забутий і ніщо не забуте», – таке гарне гасло було проголошено в 1965 році, коли раптом згадали про День Перемоги і, після 18-річного забуття оголосили його святковим днем, а фронтовикам було дозволено «одягти ордени». Звичайно ж це гасло аж ніяк не відносилось до мільйонів розкуркулених, репресованих та померлих з голоду. Мова йшла про пошукову роботу щодо виявлення загиблих під час Великої Вітчизняної війни. Ця робота мала певні наслідки. Якщо офіційною цифрою загиблих вважалося при Сталіні 6 млн., при Хрущові – 10 млн., при Брежнєві – 20 млн., то Горбачов озвучив цифру в 27 млн., яку й на сьогодні підтримує російська пропаганда. На думку українських фахівців втрати Радянського Союзу під час війни становлять 16,2 млн. військовослужбовців. Незалежні дослідники називають цифру загального зменшення населення СРСР за роки війни в 47 млн., в тому числі, демографічні втрати України 13,5 млн.

Ми ж повернемося на Сірогозчину. Пишучи про визволення Нижніх Сірогоз, я скористався даними з невеличкої пам'ятки виданої до 65-річчя визволення нашого села, де було сказано що при визволенні району загинуло всього 160 чоловік, в тому числі, по 14 воїнів у Нижніх Сірогозах та Вербах.

А до чого тут Верби? – скаже допитливий читач. Бу-квально через тиждень після моєї публікації в «Червоному промені», я відвідав це село. На пам'ятнику загиблим в центрі Верб знаходжу дійсно 14 прізвищ та ще згадку про 246 невідомих. Цифра мене приголомшила. Адже у виданому в 2001 році 11 томі «Книги Пам'яті Херсонської області», сказано, що в межах кількох районів області залишаються ще близько 290 невідомих загиблих бійців [11, т.11, с. 3-4]. А тут 246 лише в одному селі на території нашого району, де, як відомо, значних і затяжних боїв не було [8, с. 221-222].

Піднімаю Книгу Пам'яті. Серед похованих у Вербах названо 115 чол. Частина з них це воїни 30-ї кавалерійської дивізії (переважно 133-го полку), які загинули під час визволення Верб 28 жовтня 1943 року [11, т. 11, с. 26-30]. Хоч їх і більше ніж у згаданій пам'ятці, але з ними все зрозуміло. Є ще офіційний робочий список загиблих 1992 року, у ньому кількість загиблих біль-

Ключові слова:

Нікопольський плацдарм,
окремий медико-санітарний
батальйон, польовий стан,
меморіал, пам'ятник.

ша. Майже всі вони солдати 72-го гвардійського полку, 24-ї гвардійської дивізії, причому третину становлять призовники Голопристанського, Скадовського та Цюрупинського районів. Багато з них загинули 14 січня 1944 року. Серед прізвищ виявлених пізніше тричі проскочила згадка про 200-й медсанбат. Підключаю до пошукової роботи своїх колег з Веселого подружжя Олену та Олександра Федорових.

Спільними зусиллями вдалося виявити, що 200-й – це насправді 20-й окремий медсанбат. При чому в списках загиблих знаходимо ще понад півтори сотні прізвищ. Здається все сходиться. Але виникає все більше запитань.

Будь-який медсанбат, на відміну від госпіталю, повинен знаходитися безпосередньо на передовій. А Верби розташовані більше ніж за 50 км від Нікопольського плацдарму, причому майже всі загиблі – вбиті. Хто буде везти в умовах активних бойових дій по непролазній грязюці зими 1943-44 років померлих, коли транспорту катастрофічно не вистачало навіть для поранених? Більш того, госпіталі знаходилися в Нижніх Сірогозах, Верхніх Торгях, Першопокровці та Косаківці розташованих ближче до лінії фронту ніж Верби. Поховані в цих госпіталях помирали від ран, або від хвороб, але не вбиті.

В одному із звітів 20-го ОМСБ знаходимо карту поховань на полі поблизу польового стану, без жодної згадки про населений пункт. Польового стану поблизу Верб немає. Вони існували навколо великих сіл, таких як Нижні Сірогози чи Рубанівка. Повністю виключило околиці Верб і розташування лісосмуг на схемі. В нашому районі вони йдуть зі сходу на захід та перпендикулярно з півночі на південь. Тут же вітровпорі йдуть з південного сходу на північний захід, тобто перпенди-

кулярно до Дніпра. Таке розташування характерне для Верхньорогачицького, Голопристанського, Горностаївського районів. Таким чином, наявність поховань загиблих воїнів-гвардійців 72-го полку в районі Верб ми виключаємо.

Де ж знайшли свій вічний спокій переважно 19-річні хлопці з південно-західних районів нинішньої Херсонської області? Спробуємо дати відповідь і на це питання. Але спочатку приготуйтеся до важкої серйозної розмови про Нікопольський плацдарм.

НІКОПОЛЬСЬКИЙ ПЛАЦДАРМ: ЖАХЛИВА ПРАВДА ВІЙНИ

«У немцев остался против нас на восточном берегу Днепра так называемый Никопольский плацдарм. Я так же, как командующие фронтами, не считал, что плацдарм представляет для нас опасность... Именно так мы докладывали Сталину и докладывали не один раз. Но он в этом случае уперся... И сколько мы положили людей в безуспешных атаках на этот плацдарм, один Бог знает! [19, с. 371].

Бої на плацдармі тривали майже 100 днів. Забігаючи наперед, скажу, що саме тут найбільша концентрація загиблих сірогозців. Ось підрахунки Миколи Яковича Деева на основі 4-го тому Книги Пам'яті: всього загинуло 2016 солдат, в тому числі, з 30 жовтня по 30 квітня – 642 чоловіки, за «чорний період» тобто, за перші 6 місяців після визволення району гинуло 3,5 бійці щоденно, а за інші періоди всього 1,1 бійця. Лише за офіційними даними на Херсонщині загинуло 36 тисяч чоловік, а поблизу невеличкого хутору Соломки (нині не існуючому), між Рубанівкою та Великою Лепетихою, встановлено імена 3,5 тисяч загиблих. 10% всіх втрат! [11, т. 10, с. 146-317; т. 11, с. 3-4].

Про цей період мало хто пише. Жодного слова про нього не сказано в ґрунтовній книзі Миколи Шефова «Битви Росії», мовчить про Нікопольський плацдарм і наш земляк пітерський професор Микола Седих у своєму двотомнику «Истоки и уроки Великой победы». В мовчанні шановних дослідників нема нічого дивного. Адже ця операція є своєрідним зразком безжальності, тупості та некомпетентності сталінського командування. Ідеологічно витриманими та «правильними» є згадки про плацдарм у книзі маршала О.М. Василевського «Справа всього життя».

Серед місцевих публікацій, варто згадати «Нікопольський плацдарм» С. Майорова в «Наддніпрянській правді» за 28 березня 1973 року [1], «Книгу пам'яті Великолепетиського району» видану у 1994 році [10] та останню публікацію Анатолія Обельця з Каховки, надруковану в «Червоному промені» за 14 лютого 2014 року [3]. Про «Біль і героїзм Нікопольського плацдарму» пише в своїй книзі «Маловідомі події та факти» Віктор Кудінов, родом із Рубанівки [5]. Трагічні факти розкидані по сторінках Книги Пам'яті (КП) нашої області. Чимало цінного я підкреслив із «Мелітопольського краєзнавчого журналу» [12-15].

Бої на Нікопольському плацдармі, як і на Молочній, та й визволення Сірогозщини були частиною стратегічної Нижньодніпровської наступальної операції, яка тривала з 26 вересня до 20 грудня 1943 року. «Під час її проведення Радянська армія зазнала величезних втрат – 754 тисячі осіб убитими, що становило 45% від усіх втрат радянських військ у боях за Україну з серпня по грудень 1943 року», – читаємо ми у виданій у Ніжині в 2010 році книзі Інституту національної пам'яті

«Друга світова війна в історичній пам'яті України» [8 с. 170, 172]. Додам, що під Нікополем цей період тривав до 31 січня 1944 року. А цій операції передувала битва за Донбас та штурм Міуських укріплень німців які тривали з 13 серпня по 22 вересня.

Плануючи визволення Таврії, радянське командування ставило завдання силами 5-ї ударної армії, не лише захопити Велику Лепетиху, а й утворити плацдарм на правому березі. Всього ж було задіяні 6 загальновійськових армій, крім уже названої: 44-у, 28-у, 51-у, 2-гу та 3-ю гвардійські; дві кінно-механізовані групи «Буря» та «Ураган», а також дві (8-у та 17-у) повітряні армії [9, с. 359]. Після визволення Нижніх Сірогозці армії, відповідно до плану, розділилися – частина пішла на Перекоп (51-а) та Арабатку (2-га), інші – на Дніпро. Більш того, в ніч на 3 листопада командуючий 44-ю армією Хоменко зміг переправити на правий берег кілька батальйонів 417 дивізії поблизу Каховки. Та не так сталося як гадалося. Генерал Цветаєв не тільки не зміг форсувати Дніпро, а й після визволення Верхнього Рогачика німці організували контрнаступ і в оточення потрапили три дивізії 31-го гвардійського стрілецького корпусу [9 с. 367, 368].

Врешті 7 листопада корпус вийшов з оточення і фронт стабілізувався.

Німцям не тільки вдалося зупинити наступ радянських військ, місцями відкинувши їх назад, а створити Нікопольський плацдарм, який проходив на території теперішніх Великолепетиського, Верхньорогачицького і Ка-м'янсько-Дніпровського районів, на лівому фланзі він захоплював невелику територію Горностаївського району. Поступово було створено дуже укріп-лений і глибоко ешелонований ву-зол оборони довжиною по фронту до 130 кілометрів, глибиною 10 – 20 – 30 км., який охоплював територію близько 4 тисяч квадратних кілометрів.

На плацдармі проти наших військ діяли 8 піхотних, 2 танкові і 2 гірськострілецькі фашистські дивізії, об'єднані в оператив-ну групу «Шернер» (52 тисячі солдатів і офіцерів, 598 гармат по-льового типу, 329 – протитанко-вих, 526 мінометів, 3115 кулеметів і 180 танків). Загальна щіль-ність оборони противника проти нашого правого крила становила на 1 кілометрі фронту: людей – 610 чоловік, гармат усіх калібрів – 12, мінометів – 7, кулеметів – 31; щільність оборони проти лі-вого крила радянських військ бу-ла дещо меншою. Можна уявити якою була щільність радянських військ, які в кілька разів перевищували німецькі. Велика насиче-ність на плацдармі військ і зброї давала німцям можливість уперто оборонятися на зайнятому рубежі. Рубіж цей практично не змінювався з початку листопада і до початку лютого. Проходив він по таких селам: Балки – Водяне – Верхній Рогачик – Зелене – Миколаївка – Катеринівка – Барнашівка – Соломки – Середнє – Горностаївка. Чотирьом радянським арміям протистояла одна німецька – 6-а. Саме та шоста армія, яка якщо вірити радянській пропаганді, була повністю розбита під Сталінградом, а потім знову під Міусом та ще раз на річці Молочній [1; 3; 5 с. 45-46; 10 с. 21-26].

НА «ПЕРЕДОВІЙ»

Протягом грудня 2015 – лютого 2016 років я опрацював попередню частину, основану на архівних, книжкових та інтернетівських матеріалах, але вкрай хотілося побувати на передовій, побачити власними очима де все це діялося і, можливо, знайти місця де

насправді поховані ці хлопці з 72 стрілецького полку. Ще взимку ми домовилися з нашим селищним головою Грушом Олександром Федоровичем про таку поїздку. Залишилося лише дочекатися відповідної погоди. Попередньо домовилися на 15 квітня. А вже вночі пішов дощ. Вранці – мокро і похмуро, метеопрогноз теж вкрай невтішний. Дзвоню Олександрові Федоровичу, врешті ризикуємо і їдемо, прихопивши з собою краєзнавця Дєєва Миколу Яковича. Зі мною карти старі німецькі та сучасні, схема поховання 20 ОМСБ та Книга Пам'яті Великолпетиського району. Під'їжджаємо до Рубанівки, земля суха та й хмари потроху розсіюються, це вселяє надію.

Ведемо перемовини з головою сільради та директором музею. Разом відвідуємо пам'ятник загиблим офіцерам в центрі села. Всього в Рубанівці шість місць масових поховань. Більшість ми відвідали в супроводі директора музею. Вона наводить цифрові дані, вони в основному співпадають з даними місцевої Книги Пам'яті. Отож, цитую Книгу Пам'яті: «В боях за освобождение Рубановки погибло около 1000 советских воинов. Они захоронены в братских могилах на западной окраине села. Имена их неизвестны. В центре села в братской могиле похоронено 70 офицеров Советской армии погибших в боях и умерших от ран в 1943-1944 годах. Фамилии 63 известны. При освобождении села Рубановка в октябре 1943 года частями 3-го гвардейского корпуса, 5-й ударной армии смертью храбрых погибло 753 воина. Известно 14 имен». Наш гід розповідає, що в могилі на околиці села, куди прорвалися німецькі танки, поховані ненавчені новобранці. Вони витримали двогодинний бій і врешті зупинили німців, але там полягло більше 600 радянських солдат, із них – 500 новобранців. Поблизу школи ще поховання понад 300 чоловік. Близько 100 чоловік перепоховані з колишнього села Шевченкове. Така ж картина приблизно біля кожного поховання. На найбільшому похованні більше 1000 загиблих. Щоб закінчити цю тему наведу дані по прилеглих селах. Мала Лепетиха – загинуло 80 чоловік, Демидівка – 154, Катеринівка – 266, Костянтинівка – 300, і після кожної цифри текст «імена їх невідомі» [10, с. 223-228]. І це в самому селі, а шлях наш на передову на 15 км. траси Лепетиха – Рубанівка. Одразу скажу, що насправді картина не настільки безнадійна. Вже в сільраді нам показали книгу загиблих де є прізвища 930 чоловік, та ще десятка два дописані від руки. В 9 том Книги Пам'яті внесено імена 2409 загиблих [11, т. 9, с. 235-251]. Складність у встановленні імен була ще в тому, що коли родичі загиблих зверталися в Запоріжжя, адже в похоронці вказано Нижньосірогозький район Запорізької області, то отримували від відповідальних товаришів стандартну відповідь: «Такого району в нашій області немає».

Знову звертаємося до лепетиської Книги Пам'яті: «Почти 4 тысячи советских воинов погибли в боях на подступах к Великой Лепетихе. Еще много встречается на этой земле неизвестных и безвестных солдатских могил [10, с. 217]. Сразу после освобождения села женщины и подростки шли в поле, где проходила линия обороны, хоронили убитых воинов. Это была страшная картина – не перечесть убитых. Хоронили, а слезы застилали глаза. Страшно даже вспомнить» [10, с. 218].

Ми ж наближаємося до першого поховання на 15 км., тобто безпосередньо на передовій лінії. На меморіалі жодного прізвища. Щоб не повертатися до цієї теми, скажу що така ж картина на кожному степовому меморіалі. Дуже багато невідомих. На схід в полі висо-

чіє курган увінчаний високою стелою. Місцеві фермери розповідають, що там теж велике поховання, а ще кажуть що під час оранки часто трапляються людські кістки. Вказують на вітровпор, де пошуковці з Князе-григорівки проводять свої розкопки. Бачимо суцільно розкопану землю. Залишки патронів, черевики, людські кістки. Там же поставлено дерев'яний саморобний хрест. Пригадуємо сторінки Книги Пам'яті: «Много лет отделяют нас от того времени, когда земля стонала от взрывов. Но до сих пор еще находят остатки героев, которые пошли в бессмертие из нас скоро выкопанных окопов или случайных убежищ. Эти политые кровью места сберегли для нас картины последнего боя. Поныне сохранила земля таврическая остатки воинов погибших во время наступательных боев на Никопольском плацдарме» [10, с. 215].

Піднімаємося на курган-пам'ятник в 4-х кілометрах від села Середнє Князе-Григорівської сільради. Вшановуємо пам'ять тисяч полеглих тут героїв. Пам'ятники загиблим встановлено в 1958 та 1975 роках, але жодних даних про кількість похованих немає. Очевидно саме про цей курган писав уже згаданий Кудінов.

Вдалині видно висота Абрамяна, де поховано 1200 воїнів, пам'ятник встановлено у 1973 році.

Наш путь лежить на колишній хутір Соломки. Хвилюємося. Адже хутора давно немає. Чи збереглися поховання? Настільки вони доглянуті? На окраїні села Лопатки обнадійливий напис: «Меморіал-3». Туди ж веде дорога з добре збереженим кам'яним, бутовим покриттям. Меморіал справляє надзвичайно добре враження. Все прибрано, доглянуто, поховання обнесено забором. Пам'ятники пофарбовані. Імен немає, але є встановлені родичами загиблих окремі пам'ятні знаки з прізвищами. За межами поховання – столи, місця для збору сміття. Зупиняємося й ми пом'янути загиблих та згадати добрим словом місцевих мешканців, які так старанно оберігають пам'ять героїв.

По дорозі зупиняємося на досить пристойному кургані, розгортаємо карту. Ще перебуваючи на кургані-пам'ятнику, я звернув увагу на западину, яка нагадувала ту що біля невідомого польового стану де містився 20 ОМСБ. Тепер він повинен бути на захід від нас. Справді, там видніються залишки якоїсь споруди. Їдемо в тому напрямі. Зустрічаємо фермерів, які розповідають, що колишній польовий стан зараз використовують місцеві фермери. Поблизу нього часто трапляються людські кістки. Їдемо до польового стану. Про те що це давня споруда свідчать залишки старої черепиці з написом «Бобровничий». Звіряємося по карті – все сходиться. Місце розташування польового стану, невеликий подик, напрям дороги та вітровпору. Отож ми достовірно можемо стверджувати, що знайшли польовий стан між колишнім хутором Соломки та дорогою Лепетиха – Рубанівка де під час боїв за Нікопольський плацдарм знаходився 20 ОМСБ і де ховали бійців 72 полку. Залишків відміченого місця поховання немає. Очевидно частину загиблих перенесли на розташований неподалік курган-пам'ятник в 4-х кілометрах від села Середнього, де їх і можуть відвідати рідні з Цюрупинського, Голопристанського та Скадовського районів. Також упевнилися, що загиблі там бійці ніякого відношення до наших Верб не мають. Тільки заради цього варто було потратити на пошуки всю зиму і здійснити цю подорож, яка дала можливість розставити всі крапки над «і».

© Безух Ю. В., 2016

Список джерел та літератури:

1. Майоров С. Нікопольський плацдарм / С. Майоров // Наддніпрянська правда». – 1973. – 28 березня.
2. Грушко О. На войне как на войне / О. Грушко // Гривна. – 2002. – 9 мая.
3. Обелец А. Сражение за Никопольский плацдарм / А. Обелец // Червоний промінь. – 2014. – 14 лютого.
4. Перхняк М. Я. Трагедия у села Марьинского. – Рукопис.
5. Кудінов В. Біль і героїзм Нікопольського плацдарму / Маловідомі події та факти. – Кіровоград, 2002.
6. Сушко К. У згонях / К. Сушко. – Нікополь : Принтхаус «Римм», 2014.
7. Моргун Ф. Сталинско-гитлеровский геноцид украинского народа / Ф. Моргун. – Полтава : Дивосвіт, 2008.
8. Друга світова війна в історичній пам'яті України. – Ніжин, 2010.
9. Василевський О. М. Справа всього життя / О. М. Василевський. – Київ, 1989.
10. Книга Памяти. Великопетихский район. – Херсон : Приднєпровье, 1994.
11. Книга Памяти. Херсонская область. В 11 томах. – Симферополь : Таврида».
12. Авдеенко С. А. Памятное интервью // Мелитопольский краеведческий журнал. – № 1.
13. Мешков В. В. Забытые герои // Мелитопольский краеведческий журнал. – № 1.
14. Коваленко І. І. Воєнні події під Мелітополем у вересні-жовтні 1941 // Мелитопольский краеведческий журнал. – № 4.
15. Вар'ян О. О. Воєнно-братський меморіал у Мелітополі – місце пам'яті та об'єкт культурної спадщини // Мелитопольский краеведческий журнал. – № 5.
16. Пламя над степью. Сборник. – Симферополь : Таврия, 1985.
17. Верниковская Ю. Ушедшие под лед // Совершенно секретно. – 2015. – Октябрь.
18. Фонд Жить и Помнить.
19. Симонов К. Глазами человека моего поколения. – М.: Правда, 1990.

**Боса
Любов Григорівна**

кандидат історичних наук, старший науковий співробітник
Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології
імені М. Т. Рильського НАН України (м. Київ)

✉ bosal@ukr.net

ТАВРІЙСЬКИМИ ШЛЯХАМИ О.АФАНАСЬЄВА-ЧУЖБИНСЬКОГО (З ЕКСПЕДИЦІЙНИХ МАТЕРІАЛІВ 2011 – 2013 РР.)

У статті висвітлено результати етнологічного експедиційного дослідження на Херсонщині у 2011 – 2013 рр.

Нині в умовах геополітичних викликів перед українським суспільством особливо гостро постає питання збереження й утвердження загальнонаціональної ідентичності громадян. У зв'язку з цим важливо звернутися до осмислення просторових аспектів у процесі формування самоідентичності особистості, а саме ролі історичного та етнокультурного ландшафту як вагомого фактора соціалізації.

Одним із перших українських дослідників, у творчості якого природне довкілля та історико-культурне середовище поставало взаємообумовленими елементами, був Олександр Афанасьєв-Чужбинський. Упродовж 1856 – 1860 років він брав участь в етнографічних експедиціях по Дніпру та Дністру, опублікував статті про мандрівки, серед яких – «Загальний погляд на побут придніпровського селянина» (1856), «Поїздка на Дніпровські пороги й на Запоріжжя» (1857 – 1858), «Поїздка пониззям Дніпра» (1859 – 1860). На початку 60-х років опубліковано книгу «Поїздка у Південну Росію» [1]. Свого часу Олександр Афанасьєв-Чужбинський був свідком активного заселення регіону. І якщо дехто з його сучасників, відомих дослідників, міркували про можливе утворення такого собі нового типу субетносу, як «новоросійський», то Чужбинський чітко стверджував переважаючий український характер заселення краю. Приділивши значну увагу господарському освоєнню цих земель українцями, мандрівник також одним із перших описав соціокультурні характеристики землеробських іноетнічних колоній на колишній Катеринославщині та Херсонщині. Дослідник намагався об'єктивно висвітлювати неоднозначні наслідки для українців державної колонізації краю. Спостерігаючи перші кроки широкого розвитку землеробства на цих теренах, він передбачав не лише величезний економічний зиск, але передусім небезпеку через «неправильне» землекористування (вирубання лісів, нещадне знищення різноманітної флори та фауни, забруднення річок, повсюдне розорювання степів тощо). Також звертав увагу на особливості сприйняття культурного ландшафту. Так автор з боєм фіксує нищення козацьких хрестів, які повсюдно використовувалися для фундаментів навіть у тих господарів, яких він вважав лояльними до українства: *«Маєток цей належав барону Штігліцу... управителі-німці,*

Ключові слова:
культурний ландшафт,
ідентичність, традиційне
природокористування.

хоч і прекрасні люди, але для них взагалі все одно чи риють могилу свині чи розкопує селянин. Вони займаються тільки дотриманням порядку у маєтку, залишки ж старовини для них справа байдужа. Якби це лежав який-небудь німецький лицар або принаймні людина, яка носила німецьке прізвище, а то Запорожець. Чи варто тривожитися про подібні дрібниці!» [2, с. 207]. Тож чи треба дивуватися і тій байдужості щодо зникнення безлічі захоронень під водами штучних морів при будівництві ГЕС на Дніпрі вже у ХХ-му ст. Та й сьогодні ставлення до українських святих не відповідає загальноцивілізаційним нормам. На те є неспростовні докази, що заслуговує окремої теми. Проте у цій розвідці окреслимо лише певний спектр досліджень, які було здійснено автором у складі та на чолі експедицій ІМФЕ НАН України у 2012 – 2013 рр., і що було широко висвітлено у звітах та попередніх публікаціях [3].

Тож в останні роки експедиційні маршрути «Українського етнологічного центру» ІМФЕ ім. Рильського НАН України (на теренах Степової України) обиралися відповідно тому шляхові, яким подорожував у середині 19 ст. Олександр Афанасьєв-Чужбинський. Під час польових досліджень, поєднуючи етнокультурний та етнологічний підходи, учасниками було застосовано такі наукові методи як включене спостереження, біографічні інтерв'ю, а також фокусовані інтерв'ю з різними групами місцевого населення. Інтерв'ю мало напівструктурований характер і проводилося за програмою, що складалася з окремих тематичних блоків: опис місцевості, історичні уявлення, локальна самосвідомість місцевих жителів, сучасні та традиційні господарські практики, промисли, ремесла, обрядовість тощо. Просторовий акцент дослідження обумовив широке використання візуальних методів. По-перше, це були фото- і відео- фіксація; по-друге, до дослідження активно залучений різномірний візуальний матеріал: респонденти коментували представлені їм світліни,

а також власні фото з родинних альбомів; власноруч складали плани кутків, вулиць, садиб колишніх затоплених територій. Поруч зі стаціонарною бесідою важливим елементом були мандрівки до топо-об'єктів, вказаних у матеріалах О. Афанасьєва-Чужбинського, де респонденти набували ролі провідників-екскурсоводів.

Учасники експедицій мали змогу пересвідчитись, що Херсонщина – унікальний соціокультурний та природно-ландшафтний феномен. Упродовж століть ця територія була своєрідною лабораторією, де здійснювався синтез різних традицій, землеробської та кочових культур, відповідних релігійних практик тощо. Перебування на стику культур і цивілізацій, у зоні активного міжнетнічної взаємодії обумовлювало тенденції культурної інтеграції народів і водночас їхньої своєрідності. Та все ж, досліджуючи Південь кінця XIX ст., вчені досить критично оцінювали стан збереження народної традиції у краї, і зауважували, що вже на той час тут буйно поширилася так звана «солдатсько-трактирна культура». Проте О. Чужбинський, як і В. Ястребов, як і Д. Яворницький та Я. Новицький чітко протиставляли «солдатсько-трактирній» – культуру козацьку, сліди якої на той час ще можна було віднайти в окремих запорозьких закутках. Тож мандрівник звернув увагу на збереження залишків старовинної козацької культури на місцях колишніх зимівників, що були розташовані переважно по берегах і в долинах рік. Нині мешканці Херсонщини віддають належне пам'яті Козаччини, адже на її території знаходилися дві Січі: Кам'янська та Олешківська, зимівники, козацькі хутори. Недаремно у тексті гімну с. Зміївка (з поліетнічним населенням) є такі рядки:

*Козацька здавен, українська земля,
Для нас родовою ти стала.
До тебе прийшли ми і зблизька й здаля,
Чужими ти нас не назвала.*

(сл. М. Братана, муз. В. Другальова).

О. Афанасьєв-Чужбинський, спостерігаючи також за сімейною обрядовістю у краї та відсутністю установлених стримуючих санкцій традиційної сільської громади (як правило, масово переселялися в основному молоді люди), стверджував, що випадки девіантності були нечисленними. Переселенці з українських земель відтворювали попередній побут та звичаї. Тому й сьогодні дослідникам вдається знайти залишки «законсервованих» старопереселенських традицій. Аналізуючи опубліковані та неопубліковані джерела стосовно вивчення проблеми природокористування Степової України та власні напрацювання, також переконуємося, що створення каскаду ГЕС у XX ст. привело до значної зміни етнокультурного ландшафту всієї Наддніпрянщини. Нами спостережено, що базовими факторами існування традиційного природокористування, яке адаптоване до навколишніх ландшафтів, могли бути лише сталі природні умови, еволюційний плин соціокультурних процесів, наявність місцевого корінного населення. Проте все це зазнало значних деформацій, тому нині можна розглядати лише деякі елементи колишнього, природного і культурного ландшафтів, які зафіксовано у спогадах окремих літніх людей, відселених із затоплюваних територій та фрагментарно у науковій і художній літературі. Ці джерела надзвичайно цінні. Незважаючи на урбанізаційні процеси й антропогенні трансформації, яким піддавався цей терен, він ще зберігав базові риси традиційного культурного ландшафту та визначав життєдіяльність усіх груп населення до часу його зникнення під тов-

щею водосховищ. Прибережні поселення – найстаріші серед всієї поселенської мережі і були вкоріненими в ландшафті. У зв'язку з цим слід зазначити, що вся система колишніх слов'янських розселень була тісно пов'язана з річками: вододільних поселень до кінця XV ст. археологами та етнологами відзначено мало. По річках проходили і найдавніші водні шляхи, що мали не лише місцеве, але й міжкультурне значення. В межах заплави формувалися найродючіші – алювіальні (заплавні) ґрунти. Їх формування відбувалося під дією двох процесів: алювіального (відкладення родючого мулу) і заплавного (затоплення під час повеней).

Традиційні ландшафти й нерозривно пов'язані з ними особливості природокористування є важливими факторами крайової ідентифікації. Тому і варто розглядати давні порічкові території Дніпра, як цілісну природно-культурну (асоціативну, історичну, топонімічну, етнічну тощо) систему, що зазнала кардинальних природних та соціогенних змін упродовж 20-го сторіччя. За висновками науковців, формування етнокультурного ландшафту як природно-культурного комплексу відображає тривалість перебування етнічних груп на території осілости, які створюють певні адаптаційні засоби взаємодії з довкіллям через власну специфіку природокористування та транслюють і передають їх «новоприбулим». У XX ст. внаслідок будівництва каскаду водосховищ остаточно зникла традиційна система розселення, було втрачено етнічно вкорінені способи взаємодії з ландшафтом. Зрештою прирічкові наддніпрянські території припинили своє існування як цілісний соціокультурний об'єкт

Тож чи потрібна нині актуалізація минувшини краю? На це питання також відповідають наші респонденти. Приміром, В'ячеслав Сандул, відомий захисник Дніпра, громадський діяч, еколог, журналіст, уважає, що підтримка спільної пам'яті про знищений ландшафт має не тільки застерігати від непередуманих у майбутньому дій (як відомо, знову піднімаються питання щодо спорудження нових «монстрів»), але й сприяти глибинному уявленню про своє коріння, що живить патріотичні почуття населення. І нині колективна пам'ять утримує трагічний образ події широкомасштабного переселення внаслідок будівництва каскаду ГЕС на Дніпрі та виявляється в есхатологічних, міфологічних стереотипізованих формах. Ось як це підтверджують польові записи етнологів М. Курінної, які було здійснено в період наших експедицій:

«Моя мамка, царство її душі, їхня мати тоже вмерла перед тим, а заховали, то вона було плачуть та плачуть».

«Поринаєте, потопаете, а нас проклинаєте, що не забрали. Ти лежиш, моя ненько, поринаєш, ненько...».

А вона не змогла взяти? – Не могла. Там і вивозили, но не багато брали з нашого села. В нас село було бідне» [5].

Запис дослідниці фольклорної традиції голосинь І. Коваль-Фучило презентує оказіональне голосіння за хатою: «А чи Ви чули, що може хто б голосив за хатою?

– Та таких текстів було! Воноці! Обнімали всі вугли і цілували. І казали, що... та воле там такий крик був: Хатка моя ріднесенька! Я ж тебе мазала, Я ж тебе строїла після війни, А тепер я тебе кидаю! Я не можу...

– То було, можна сказати як похорон: люди прощалися зі своєю територією? – Та... Ой! Ви не представляєте, яка це біль! Тягло яке було, що ми не могли успокоїться! Страшне дело пересилка» [5].

Те, що це не випадкові епізоди, підтверджували письменники, яким довелося спостерігати процес затоплення. Уперше таке прощання художньо осмислено

О. Довженком у «Поємі про море». У своїх каховських щоденниках у запису «Як покинути хату» він занотував: «...А старенька мати може тихенько поцілувати піч, біля якої вона трудилася півстоліття, і косяки, і двері і навіть, стіни, і плачучи, тихо-тихо промовляти: «Ох, хатонько моя, голубонько моя, залишаю тебе. Підеш ти на дно моря, сховають тебе води навік, а я піду собі на гору високу і вже звідти буду дивитися на ту воду до смерті, згадуючи тебе. Спасибі тобі, що ти гріла нас, що давала притулок та сон і батькам, і дідам моїм. І їхні могили залишаю я, моя хата. Судила так моя нова доля. Прощай!» [4]. Письменнику, незважаючи на вимушену заідеологізованість сюжету, вдалося залишити важливу культурну знаковість події: зібрання всіх мешканців краю для прощання з селом, яке йде під воду, – тих, хто ще проживає тут і хто вже давно покинув рідну землю. Останні приготування: прощання з грушею – родовим деревом, дитячою колискою, прашурами – епізоди на кургані з мареннями хлопчика про скіфів і козаків.

Сформований образ колишнього ландшафту жителі вибудовують, за моделлю історичного міфу: це уявлення про золотий вік, катастрофу, вигнання (примусове переселення), відплату тощо. У спогадах очевидців наявна фольклорна складова: передбачення знайомих людей (старців, ворожок); провісництво в знаках природи, продукування повторюваних спільних сюжетів та ін. Аналогії з міфічними Атлантидою, Кітежем створюють інтегруючі образи, які охоплюють загальнонаціональну пам'ять (історична територія, козацька земля, найдревніша земля) та автобіографічну (моя Мала Батьківщина). Усе це разом і залучено до ідентифікаційних процесів, що відбуваються в Південній Наддніпрянщині.

Здебільшого родові перекази про власне походження мешканців південного краю містять складний комплекс міжетнічної взаємодії. Часто респонденти сумнівалися у визначенні своєї національності. Та, зрештою, називаючи себе громадянами України, визнавали і власну українськість незалежно від мови, якою спілкувалися. «Мій пра-пра-прадід – турок. Прабабка була гречанка. Так що, хто я така? Я вважаю себе україною. На російську інколи переходжу, коли звертаюся до наших чиновників і хочу дійсно отримати відповідь зрозумілу. Бо деякі всупереч мені, українській мові, можуть казати не те, що треба і не так, як треба.» (КТС). Краєзнавець з Херсона розповідає: «50-й рік – починають будувати Херсонський суднобудівний завод – і знову сюди приїжджають кораблі

із Волги і пішло-поїхало. Тобто, практично на сьогоднішній день, як на мене, це вже половина Херсона – це уже приїжджі люди з 50-х, 60-х, 70-х років... і йде певним чином злиття культур, деє перелаштування і тому подібні речі» (РГМ). А депортований бойко Степан Моця з с. Лодино (тепер – Польща) Дрогобицької обл. Нижньоустицького р-ну згадує: «Ми як приїхали – нас спочатку називали бандерами, гуцулами... було важко. Місцеві... ми їх навчали свої традиції. А потім вони уже почали празнувати наші свята... а потім потихеньку перережилися, пересваталися, перебраталися...» (МСМ). І це найбільш типові інтерв'ю.

Упродовж дослідження регіону можна було спостерігати широкий спектр репрезентацій образу південного краю, де найбільше конкурували між собою українська складова з її романтизацією козацтва і так званий «губернський» образ краю, де активно впроваджувалася великоросійська імперська символіка, а також радянська складова офіційної репрезентації. Всі ці ідентичності, як бачимо, були не довершеними і не сформованими, лише державницька позиція у всіх сферах суспільства може скласти основу подальшому вибору проектування ідентичності та образу краю. Як відомо, зволікання і хитання щодо важливості закріплення українського контексту південно-східного краю на макрорівні, вже привели до трагічних подій в Україні. Пам'ятаючи, що «територія починає відігравати роль ідентифікаційного символу лише тоді, коли перестає бути життєвим середовищем і перетворюється на духовну цінність для всіх її мешканців», ми мали б змогу успішно протистояти будь-якій ворожій експансії. Можливо, Херсонщина і не піддалася спокусам «руського міра», бо має у своїй пам'яті вже асоціативний ландшафт, доля якого міцно пов'язана з українством, як це було колись помічено Олександром Афанасьєвим-Чужбинським та підтверджено у наших польових дослідженнях.

І насамкінець, від імені всіх учасників нашої експедиції на Херсонщині, висловлюємо щире подяку людям, чия зацікавленість, посильна допомога, інформаційна підтримка, була надзвичайно важливою. Це, насамперед, А. М. Яблонська, В. А. Сандул, К. І. Сушко, колектив Каховського краєзнавчого музею, Г. М. Романенко, М. М. Курівчак та багато інших чудових людей українського південного краю.

© Боса Л. Г., 2016

Список джерел та літератури:

1. Афанасьев-Чужбинский А. Поездка в Южную Россию / Афанасьев-Чужбинский А. – С.-П.: Типография морского министерства, 1861. – 465 с.
2. Афанасьев-Чужбинский О. С. Подорож у Південну Росію / О. С. Афанасьєв-Чужбинський. – Дніпропетровськ: Січ, 2004 – 469 с.
3. Боса Л. Культурний ландшафт та ідентичність (етнокультурні трансформації і взаємовпливи на теренах Південної Наддніпрянщини). Наукові студії ІМФЕ. – 2014 р. – Вип. 8. – С. 268-316; Боса Л. Зміни ландшафту Подніпров'я у ХХ столітті як соціокультурна проблема / Л. Боса // Народна творчість та етнологія. – 2012. – № 4. – С. 53-64; Боса Л. та ін. Етнокультурна палітра Степового краю / Л. Боса // Народна творчість та етнологія. – № 3 – 2013. – С. 107-115; Боса Л. «Сучасна ситуація в Україні очима етнологів». Матеріали круглого столу / Л. Боса // Народна творчість та етнологія. – № 2 – 2014. – С. 116-117; Особливості традиційного природокористування у ландшафтах Південної Наддніпрянщини // Народна творчість та етнологія. – № 2 – 2014. – С. 46-56.
4. Довженко О. Щоденникові записи 1939-1956. – Харків: Фоліо. 2013. – 879 с.
5. Коваль-Фучило І. Голосіння // Упорядкування, підготовка тексту, передмова, коментарі, покажчики Ірини Коваль-Фучило. – К., 2012. – 792 с.

Респонденти:

- (РГМ) Романенко Григорій Михайлович, 1952 р. н. Записала Л. Боса. у м. Херсоні у червні 2013 р.
- (КТС) Карпець Тетяна Сергіївна, 1939 р. н. Записала Л. Боса у м. Херсоні у червні 2013 р.
- (МСМ) Моця Степан Миколайович, 1943 р. н., із с. Лодино (тепер – Польща) Дрогобицької обл. Нижньоустицького р-ну. Записала Л. Боса у м. Херсоні у червні 2013 р.

**Василевич
Андрій Валерійович**

викладач кафедри туризму та готельно-ресторанної справи
Миколаївського міжрегіонального інституту розвитку людини
ВНЗ «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»
(м. Миколаїв)

✉ noegip@ukr.net

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНЕ ТА МАТЕРІАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МОРЕХІДНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ХЕРСОНЩИНИ (XIX – ПОЧАТОК XX СТ.)

Стаття розкриває фінансове та навчально-методичне забезпечення професійних закладів Херсонського краю, що готували фахівців для річкового та морського транспорту. Відзначається, що важливу роль у фінансуванні цих навчальних закладів відіграли місцеві громади (міські думи, міське управління) та громадські товариства (міщан, земства). Не дивлячись на слабку державну підтримку морехідки Херсонщини змогли не лише утримати свої позиції в освітньому просторі, а й розвивати та покращувати матеріально-технічну базу навчального процесу.

Запорукою навчально-виховного процесу при підготовці професійно-технічних кадрів завжди була наявність навчально-методичного забезпечення учбового процесу – підручників і навчальних посібників, наочного та методичного матеріалу тощо. Усе це забезпечується не лише плідною роботою викладацького складу, а й достатнім фінансуванням. Спробуємо розглянути даний аспект в історико-педагогічному розрізі на прикладі морехідних навчальних закладів Херсонщини XIX – початку XX ст.

Фінансування першого на Півдні України – Херсонського училища торговельного мореплавства, відкритого у 1834 р., було змішаним – частина учнів (24 особи) з причорноморсько-азовських міст утримувалася за рахунок державної скарбниці, а інші, т. зв. «пансіонери» – від 10 до 14 осіб – повинні були платити за своє утримання 300 руб. на рік та отримували навчальне приладдя від училища [5, с. 113]. У 1845 р. кількість учнів була збільшена до 40 та 20 відповідно, а оплата пансіонерів зменшилася до 94 руб. 28½ коп. [1, с. 335-336; 19, с. 92].

Річний бюджет від скарбниці дорівнював 18 тис. руб. (при цьому на облаштування додатково було виділено 5000 руб.). До цієї суми входило утримання адміністрації (інспектор, старший спостерігач і 3 спостерігачі) – 3500 руб., 12 викладачів – 4200 руб., утримання вихованців – 5760 руб. (240 руб. на рік на кожного), на прислугу, утримання та ремонт будинків, бібліотеку та навчальне приладдя тощо – 4540 руб. на рік [20]. Але якщо дана сума була хоча і невеликою, але достатньою для 1830-40-х років, то у 1850-х вона вже була незначною. Дослідник А. Вейнберг відзначав, що невелика платня, призначена положенням 1834 р., викладачам мов і словесних предметів, при поступовому збільшенні цін на життєві потреби, перешкоджала мати хороших вчителів, оскільки вчитель географії, історії та російської мови отримував 14 руб. на місяць,

Ключові слова:

професійно-технічна освіта, морехідна освіта, Херсонське училище торговельного мореплавства, морехідні класи, морехідні школи, Херсон, Олешки, Берислав, Гола Пристань.

а деякі вчителі тільки 10 руб. і «за таку ціну дуже рідко можна найти хорошого викладача, який би ревно займався своєю справою, а якщо і траплявся такий, то при першому зручному випадку він залишав училище» [2, с. 299]. Саме тому до щорічного утримання у 5127 руб., які виділяло Міністерство фінансів, у 1842 р. за клопотанням Херсонського губернатора додано ще 1300 руб. із суми, яка зберігалася в Одеському банку, котру складали штрафи, стягнуті з російських суден, що відправлялися за кордон без вихованців Херсонського училища торговельного мореплавства [19, с. 92].

Матеріальне забезпечення училища було не найкращим. У своїх мандрівних замітках О. Афанасьєв-Чужбинський відзначав, що три будинки Херсонського адміралтейства, де з 1834 р. розташовувалося училище, представляли у середині XIX ст. «убогі споруди» [1, с. 334]. Саме тому у 1845 р. було вирішено розпочати будівництво нової будівлі ХУТМ й у 1848 р. затверджено план, за яким новий корпус обраховувався у 60000 руб. разом із капітальним ремонтом старих приміщень, які планувалося передати для потреб службовців училища. Натомість до закриття училища у 1867 р. нової будівлі побудовано так і не було [1, с. 339].

Окрім того, у повну непридатність прийшов і головний засіб наочно-практичної підготовки – макет військового брига, який був побудований посеред двору

училища. У 1850-х роках бриг майже повністю згнів, що повністю унеможливлювало проведення практичних занять.

Важкою була у цей час і ситуація з навчально-методичним забезпеченням. Як вдало зазначає український дослідник М. Гончар: «Через часткову або повну відсутність підручників і посібників зі спеціальних предметів процес навчання зводився до механічного запам'ятовування розповіді викладача, а самостійна робота обмежувалась вирішенням задач з математики, астрономії, морехідної практики. Лише у 80-х роках XIX століття з'явилися підручники для торгівельно-морехідних навчальних закладів» [7, с. 100].

Реформаторські тенденції у владі та суспільстві 1860-70-х років дісталися і професійно-технічної освіти і перших реформ у сфері професійно-технічної освіти зазнали саме навчальні заклади морського профілю. У 1867 р. було затверджено «Положення про морехідні класи», яке внесло певні зміни у навчально-методичне та матеріальне забезпечення колишніх училищ торгівельного мореплавання, які перетворю-

валися на морехідні класи різних розрядів.

Згідно з Положенням головний тягар фінансування морехідної освіти покладався на місцеву громаду, яка «заявила готовність зробити пожертву на заснування морехідного класу», а держава фінансово лише підтримувала її грошовою допомогою «у разі необхідності». При цьому внесок громади повинен був складатися або у певній щорічній сумі на утримання класу, або у виділенні відповідного приміщення з опаленням та освітленням, чи, у крайньому разі, одноразовим внеском на облаштування класу. Держава ж, у залежності від важливості навчального закладу та потреб у фахівця даного профілю, виділяла від 500 до 1000 руб. на рік [4, с. 1049].

До реформи морехідної освіти у 1902 р. суми, що виділялися державою майже не збільшувалася, але місцеві громади збільшували видатки з місцевих бюджетів, якщо мали таку можливість, що було пов'язано з інфляційними процесами у країні (див. таблицю 1). Як бачимо, усі заклади мали незначне державне фінансування.

Таблиця 1.

Майновий і фінансовий стан морехідних класів Херсонщини у кінці XIX ст. [3, с. 29-30, 35-36].

Назва класу	Кошти державної скарбниці	Місцеві кошти	Приміщення
Херсонські	2000	2605	Від місцевої громади
Голопристанський	1000	Відсутні	Побудоване, переважно, на кошти місцевої громади
Олешківський	1000	600	Наймане
Бериславський	1000	372	Наймане

Херсонські класи з часу свого виникнення отримували порівняно непогане щорічне фінансування як від держави (2000 руб.) так і від місцевої громади (1605 руб.). Також громада виділила для класів постійне приміщення [8, арк. 68]. Дані кошти, згідно штату затвердженому у 1879 р., розподілялися наступним чином: завідувачу класами на рік – 1200 руб., викладачу середнього класу (він же вчитель кораблебудування) – 800 руб., викладачу молодшого класу – 600 руб., наймання житла для завідувача – 350 руб., наймання прислуги та дрібні видатки – 200 руб., навчальні посібники та класні принадлежности (книги, карти, інструменти тощо) – 455 руб. [8, арк. 70]. З 1881 р. допомогу Херсонським класам почало також надавати Херсонське повітове земство, яке щорічно виділяло 1000 руб. [18, с. 7]. У будівництві будівлі для класів брали участь Херсонське товариство взаємного кредитування (1700 руб.), міські збори (1500 руб.), міський громадський банк (1500 руб.) [18, с. 8].

Така всезагальна підтримка херсонської громади привела до того, що на початку 1880-х років була побудована власна будівля морехідних класів, що перебувала на балансі міської громади. Класи мали звичайні класні меблі, бібліотека (музей) налічувала більше 1000 книг наукового, історичного й оповідального характеру, але переважно посібників спеціальних морських наук; 86 морських і географічних карт і корабельних креслень, малися хронометр, два секстан-

та, два компаса, барометр і термометр, натуральний і штучний магніти, штучний горизонт, глобус земної кулі, дві підзорних труби, морський пісочний годинник, п'ять моделей суден різних типів тощо. У 1880-х роках також було побудовано на подвір'ї класів бриг «Дабич» у натуральну величину (довжина 70 футів) для практичного відпрацювання навичок [18, с. 6].

До кінця XIX ст. бібліотека розширилася до 1837 примірників книг різного напрямку, з яких 773 підручники. Покращилося навчально-методичне обладнання: близько 300 карт і корабельних креслень, з'явилися планетарій, азимут-компас, копієрограф, модель парової машини, моделі гвинтового пароплава, рефрактор, 19 стереометричних моделей, 4 моделі комерційних суден тощо. Нажаль бриг «Дабич» бурею 29 травня 1894 р. було зруйновано і він потребував оновлення [17, с. 2].

Головними підручниками зі спеціальних предметів, якими користувалися учні морехідних класів, були: «Навігація» (Зибіна, Попова), «Морехідна астрономія» (Зибіна), «Прямолінійна тригонометрія» (Дмитрієва), «Сферична тригонометрія» (Гердта), «Морська практика» (Ензлея), морехідні таблиці, підручники англійською та французькою мовами тощо. Виписувалися і журнали «Морской сборник», «Родина», «Новь», «Вокруг света», «Русский вестник», «Русское судоходство» тощо [9, арк. 6-7; 17, с. 3].

Після реформи 1902 р. баланс Херсонського училища далекого плавання значно зріс і складав 11530 руб.

(1907 рік), що формувався з наступних статей: кошти Міністерства торгівлі та промисловості – 5755 руб., Херсонського губернського земства – 1000 руб., Херсонської міської управи – 4775 руб. [10, арк. 10].

Значно збагатилася і бібліотека Херсонського училища у плані навчальної літератури. З'явилися підручники майже з усіх як загальноосвітніх, так і спеціальних предметів: «Катехізис» (Філарета), «Астрономія», «Сферична тригонометрія» (Шульгіна), «Прямолінійна тригонометрія» (Дмитрієва), «Навігація» (Лукіна), «Комерційна географія» (Янушевського), «Метеорологія» (Воейкова), «Кораблебудування та теорія корабля» (Шершева), «Морська практика» (Вахтіна), посібник з морської практики (Федоровича, Березіна), «Лощія» (Хвостова), «Пароплавна механіка» (Маслова, Перковського), «Законознавство» (Стручкова), «Геометрія» (Давидова), «Алгебра» (Кисельова), «Російська мова» (Смирновського), «Російська література» (Дворнікова), «Гігієна» (Раутенфельд), «Англійська мова» (Нурок, Іванов). Відсутній був лише підручник з «Теорії девіації» [10, арк. 37-37-зв.]. Загалом бібліотека містила на 1 січня 1912 р. 2107 томів, а до кожного з предметів були наявні інструменти та моделі, креслення та карти [11, арк. 21, 28-31].

Інші морехідні навчальні заклади мали набагато менший бюджет, що пояснювалося обмеженими можливостями місцевих громад. Так Бериславська громада додавала до державних 1000 руб. лише 316 руб. 25 коп. На ці кошти, як стверджував попечитель Одеського навчального округу П. Лавровський, не можна ні знайти «учителів тямущих, ні придбати необхідні посібники для успіху справи». Його підтримував і директор народних училищ Херсонської губернії Князев, зазначивши, що «Берислав, який має корінних мешканців лише 5000 осіб чоловічої статі і між тим витрачаючи щорічно 2381 р. 25 к. на народну освіту... не може нічого додати до того, що дає» [6, с. 210]. При цьому за 17 років бюджет класу майже не змінився – Бериславського міська громада збільшила свої видатки на клас до 372 руб. 17 коп. [6, с. 214], що загалом було більше ніж утричі менше від Херсонських класів. Відсутність учнів і підтримки зі сторони громади у подальшому й привели до закриття цього навчального закладу.

Хотілося б відзначити для порівняння забезпечення Олешківської морехідної школи (заснована як морехідний клас у 1884 р.). Станом на 1905 р. фінансовий стан школи був дещо кращим ніж у час існування мо-

рехідних класів (до 1903 р.). У 1904 р. бюджет школи складав 3485 руб., з яких 2685 руб. складало державне фінансування, а також 800 руб. місцеві громадські організації (Дніпровське земство – 400 руб. та Олешківське міщанське товариство – 400 руб.) [16, с. 4].

Кошти розподілялися наступним чином: на утримання начальника школи – 1000 руб., викладачу – 600 руб., законовчителю – 75 руб., викладачу першої медичної допомоги – 90 руб., на практичні заняття – 90 руб., навчальні посібники та класні меблі – 700 руб., наймання прислуги – 180 руб., канцелярське приладдя – 150 руб., ремонт та утримання приміщення – 600 руб. [16, с. 9].

У 1906 р. школа придбала власну будівлю у міщаники Снісаренко, яку було відремонтовано та переобладнано у школу, що обійшлося у 17345 руб. 53 коп. [12, арк. 31].

З 1905 р. бюджет школи збільшився до 4070 руб. за рахунок збільшення державного фінансування та надходженням від оплати за навчання, що дало змогу збільшити видатки на навчальні посібники та класні меблі до 1200 руб. [13, арк. 67]. Плата за навчання складала 8 руб. на рік і при цьому безкоштовно навчалися учні, що належали до Олешківського міщанського товариства. У 1906 р. від учнів надійшло 156 руб. [14, арк. 11].

У 1908 р. бюджету школи додатково отримав 1100 руб. на будівничі потреби [15, арк. 31], що давало можливість подальшої розбудови навчального закладу.

Підводячи підсумки можна констатувати, що навчально-методичне та матеріальне забезпечення морехідних навчальних закладів відрізнялося певною строкатістю, що залежало від можливостей підтримки з боку місцевої громади. Якщо до 1880-х років морехідні класи були погано облаштовані, мали бідні бібліотеки, з більшості предметів навіть не було підручників, то на межі XIX – XX століть навчальні заклади мали непогану матеріально-технічну базу, достатні для навчання бібліотечні фонди, непогане забезпечення. Також з плином часу загальне забезпечення більшості морехідок (виняток складає Бериславська морехідна школа) поступово покращилося, про що свідчить поліпшення облаштування училищ Херсону й Олешок, які перетворилися на важливі центри морехідної освіти Таврійського краю.

© Василевич А. В., 2016

Список джерел та літератури:

1. Афанасьев-Чужбинский А. Поездка по низовьям Днепра / Александр Степанович Афанасьев-Чужбинский // Морской сборник. – 1859. – № 8 (часть неофициальная). – С. 293-347.
2. Вейнберг А. Несколько слов о Херсонском училище торгового мореплавания // Морской сборник. – 1857. – № 6. – С. 296-304.
3. Виноградов В. В. Торгово-мореходное образование в России / Василий Васильевич Виноградов. – СПб.: Тип. В. Киршбаума, 1912. – [2], IV, 166 с., табл.
4. Высочайшее утвержденное Положение о Херсонских мореходных классах. 27 июня 1867 г., № 44771 // Полное собрание законов Российской империи. Собрание Второе. – СПб.: Печатано в типографии II Отделения собственной Его Императорского величества Канцелярии, 1868. – Т. IX. Часть 1. – С. 1048-1051.
5. Высочайшее утвержденное Положение о Херсонском училище торгового мореплавания. 7 февраля 1834 г., № 6788 // Полное собрание законов Российской империи. Собрание Второе. – СПб.: Печатано в типографии II Отделения собственной Его Императорского величества Канцелярии, 1835. – Т. IX. Часть 1. – С. 112-117.
6. Гейко С. Бериславська морехідка / Сергій Гейко // Нариси з історії Бериславщини. – К.-Херсон-Берислав: Просвіта, 1999. – (Нариси з історії Бериславщини. Вип. 1). – С. 208-216.
7. Гончар М. В. Розвиток нижчої професійної освіти на Півдні України у II половині XIX – початку XX століття / Михайло Васильович Гончар: дис... к. пед. н.: 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки. – Херсон: 2015. – 301 с.
8. Державний архів Херсонської області (далі – ДАХО), ф. 212, оп. 1, спр. 6.
9. ДАХО, ф. 212, оп. 1, спр. 16.

10. ДАХО, ф. 212, оп. 1, спр. 124.
11. ДАХО, ф. 212, оп. 1, спр. 165.
12. ДАХО, ф. 213, оп. 1, спр. 6.
13. ДАХО, ф. 213, оп. 1, спр. 7.
14. ДАХО, ф. 213, оп. 1, спр. 8.
15. ДАХО, ф. 213, оп. 1, спр. 21.
16. Отчёт о деятельности Алешковской 2-х классной мореходной школы за 1904-1905 учебный год. – Алешки : Типолитография Л.Г. Шпиро, 1905. – 38 с.
17. Отчёт о мореходных Императора Александра II трехразрядных классах в Херсоне с 1-го января 1897 г. по 1-е января 1898 г. – Херсон : Типография губернского правления, 1898. – 10 с.
18. Отчёт о мореходных классах трех разрядов Императора Александра II в Херсоне с 1 января 1881 г. по 1 января 1882 г. – Херсон : Типография Н.О. Ващенко, 1882. – 8 с.
19. Чорний О. В. Підготовка спеціалістів для морського флоту в Україні в останній чверті XVIII – на початку XX ст. / Олександр Васильович Чорний / Дис... к. і. н. : 07.00.01 – історія України. – К. : 2007. – 206 с.
20. Штаты училищ 1) штурманских при Балтийском и Черноморском флотах, и 2) Корабельной архитектуры при Санкт-Петербургском и Черноморском Адмиралтействах, 20 августа 1798 г. № 18634 // Полное собрание законов Российской империи повелением государя Николая Павловича составленное. Собрание Первое. С 1649 по 12 декабря 1825 года. – СПб. : Печатано в типографии II Отделения собственной Его Императорского величества Канцелярии, 1830. – Т. 44. Ч. 1 : Книга штатов. Отделение второе. – С. 327-328.

**Вовчук
Людмила Анатоліївна**

кандидат історичних наук, старший викладач кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Чорноморського національного університету імені Петра Могили (м. Миколаїв)

✉ luda_vovchuk@ukr.net

АВСТРІЙСЬКІ КОНСУЛИ НА ХЕРСОНЩИНІ (1785-1804 РР.)

У роботі досліджуються основні причини становлення, функціонування та закриття австрійського консульства на Херсонщині періоду з 1785 по 1804 роки. Автор акцентує увагу на діяльності австрійських консулів на Херсонщині та їх значення у розвитку міста.

Сучасний стан розвитку української історичної науки обумовлює необхідність комплексного дослідження історії дипломатичних зв'язків України з іншими країнами, серед яких важливе місце займають відносини з Австрією періоду Російської імперії, які формувалися в умовах складного етапу світового розвитку, конфронтаційної політики на міжнародній арені.

Питання діяльності австрійських консулів на Півдні України періоду з 1785 по 1919 роки належить до маловивчених проблем. На сьогоднішній день є лише одна монографія австрійського професора Рудольфа Агстнера, яка відслідковує «присутність» Габсбурзької монархії в Україні з 1785 року. Книга розповідає про численні австрійські консульства на території сучасної України, у тому числі й у Херсоні, у період з 1785 по 1914 рр. та їх завдання, зокрема захист експорту українського зерна до Західної Європи, розвиток австрійського судноплавства у Чорному морі та сприяння австрійському експорту тощо. Викладена автором історія розбудови двосторонніх австрійсько-українських відносин розкриває також значення інституту Почесного консула у структурі австрійської дипломатії минулого та сьогодення [1]. Доповненням до цієї монографії є стаття зазначеного автора [9], присвячена історії австрійського генерального консула в Одесі Ріттера фон Пйомбацці.

Необхідно відзначити ґрунтовну публікацію Ганса Гальма, яка розкриває життя та діяльність першого австрійського генерального консула у Херсоні Йогана Розаровича (1739 – 1789) [10].

Тому, виходячи із зазначеного, дана тема є доволі актуальною, оскільки вивчення україно-австрійського співробітництва, навіть у кордонах Російської імперії, показує сталі європейські зв'язки України.

Приєднання наприкінці XVIII ст. Північного Причорномор'я до Російської імперії створило умови для прискореного заселення та розвитку даного краю. За Кючук-Кайнарджийським договором 1774 р., укладеним між Туреччиною та Росією, до останньої відійшли землі між Дніпром і Південним Бугом, а також дві смуги узбережжя на Азовському морі. Це були території, де згодом з'явилися міста Миколаїв, Херсон, Маріуполь і Бердянськ, які у подальшому відіграли провідну роль у розвитку російської зовнішньої торгівлі у чорномор-

Ключові слова:

дипломатичні відносини, консул, віце-консул, генеральний консул, консульство, Австрія, Херсон.

сько-азовському басейні. За цим договором Крим було передано під нестійке правління Кримського ханства. Свою повну владу на півострові Катерина II проголосила у 1783 р., коли Російська імперія прибрала до рук усе Азовське узбережжя, включаючи і вигідну у стратегічному відношенні Керченську протоку, що відкрила шлях до Чорного моря.

Аби забезпечити територію від можливих нападів, російська влада вирішила за необхідне спорудити нову потужну фортецю, а заодно створити надійний флот. Для верфі вибрали зручне місце – старий Олександрійський шанець. У результаті Указом від 18 червня 1778 р. на Дніпрі в якості «Південного Петербургу» і майже єдиного російського порту на Чорному морі, було засновано місто Херсон, яке досить швидко розвинулося до торговельного центру та почало притягувати до себе торговців з усієї Європи, у тому числі і з габсбурзьких земель.

Станом на 1782 р. у Херсоні було близько 10 тис. чол., що працювали на будівництві фортеці, адміралтейства та верфі. До 1787 р. ця цифра збільшилася більш ніж удвічі. Згідно з офіційними відомостями, на 16 травня 1787 р. у «Херсонській частині» перебувало всіх військовослужбовців нижчих чинів 24561 чол., з яких: сухопутних – 22172 і морських – 2389 осіб [3, с. 174].

Наприкінці XVIII ст. царський уряд відкрив широкі можливості для переселення на терени чорноморсько-азовського басейну іноземців, значна частина яких була купцями. У результаті відбулося масове переселення німців, болгар, греків, сербів, вірмен та інших народів. Проте все ж основну частину переселенців становили українські та російські селяни, козаки та міщани [2, с. 233-234].

У результаті на кінець XVIII ст. Херсон перетворився на купецьке місто, заселене дворянами, міщанами, купцями й іноземними громадянами, нараховуючи

близько двох тисяч будинків [8, с. 11].

В умовах пожвавлення сільськогосподарського виробництва краю посилилися торговельні зв'язки між окремими частинами Північного Причорномор'я, а також між південною частиною українських земель і центральними районами Російської імперії. Так, підприємці з Єлисаветграду, Кременчука й інших міст, у тому числі і з центральної Росії, поставляли на будівництво Херсону цеглу, продовольство, різного роду насадження рослин. Активно розвивалась ярмаркова торгівля [2, с. 84].

Хоча успішний розвиток цього міста цілком залежав від можливостей і розпоряджень російських правителів, проте у його піднесенні не останню роль відігравали торговельні зв'язки із заморським світом, які сприяли розвитку правобережних районів і визначенню попиту на товари для навколишніх районів. Так, через два роки після заснування Херсона грецьке купецтво вже активно діяло у місті. Однак греки недовго лишалися єдиними, хто заправляв торгівлею у Херсоні. Указом від 21 травня 1780 р. французькому підприємцю Антонію Антуану було дозволено здійснювати торгівлю через Херсон і заснувати у цьому місті торговий дім [5, с. 9].

Так, на період 1781 – 1788 рр. у місті вже діяли більше п'яти іноземних компаній і двадцять «відділів» (контор), які вели торгівлю з Польщею, придунайськими землями та Туреччиною [4, с. 176].

Основним товаром, який поставляли купці, була пшениця. Тривале зростання населення у Західній Європі та війни (Французька революція та наполеонівські війни) сприяли підвищенню цін на пшеницю на західних ринках і стимулювали купців відкривати тут свої торгові дома [5, с. 10].

Що стосується розвитку зовнішньоторговельних зв'язків між Австрією та Херсоном, то провідну роль тут відіграв австрійський підданий Антон Франц Віллесгофен, який 10 червня 1782 року на «Патріоті», завантаженого товаром загальною вартістю близько 182 тис. гульденів, прибув до Херсона вниз по Дунаю з Відня. Це було перше судно, яке безперешкодно дісталось Херсона з Відня через гирло Дунаю та Чорне море. У 1782 році Віллесгофен став засновником торгового дому у Відні, який користувався великою підтримкою імператора Йозефа II [1, с. 222].

Важливість Херсонський порту для Австрії полягала у тому, що саме там у море впадає Дніпро, який протікає крізь найбагатші регіони країни, а відтак це давало можливість Австрії доставляти усі їхні вироби до Росії, а сільськогосподарську сировинну продукцію у середземноморські порти, навіть до Анатолії та Персії; у зворотному напрямку імпортувати російські та польські товари, які, дивлячись по обставинам, переправлялися в інші європейські країни, що для австрійського прапора було значною перевагою. Враховуючи, що на той час Російська імперія мала у Чорному морі мало торгових суден, а прохід через Босфорський канал залишався заблокованим для інших держав, то всі вантажоперевезення для інших країн і дальніх земель здійснювалися також під австрійським прапором, які надавали їм великих прибутків [1, с. 224].

Оскільки, торгуючи Чорним морем австрійські купці розвантажували свої товари винятково у Херсоні, як і утримували тут свої склади, відтак вони потребували присутності наділеної певним авторитетом і владою особи, яка б підтримувала їх у дебіторських і кредиторських претензіях до російських торговців, а також

в інших випадках могла стати захисником їхніх прав.

Саме тому у 1785 році у Херсоні було відкрито австрійське генеральне консульство. На посаду генерального консула було призначено Йогана фон Розаровича /Розаровіца/ (Johann von Rozarowitz) (1739 – 1789 рр.), який до того був зареєстрований у Константинополі як торговець і призначений з відома імператора Йозефа II шпигуном за прусським посланником Крістіаном Фрідріхом фон Гаффроном [11].

Досліджуючи діяльність даного представника викинає досить багато питань. Таємниче ім'я австрійського генерального консула у Херсоні, Й. Розаровича (яке має хорватське коріння) згадується лише у декількох сучасних подорожніх звітах та у власне його рукописних звітах у Херсоні, які збереглися у сховищах державного архіву у Відні, де він іменується як «Козаровіц».

Сьогодні існує значна кількість версій щодо походження та власне родинних зв'язків цієї особистості. Так, у деяких джерелах зазначається, що походив Розарович від представника вищого віденського суспільства Каринтії – графа Ф. А. Індзагі, першого оптового торговця на Дунаї. Проте, в інших – простежується його зв'язок із М. А. Говеном. Деякі австрійські дослідники вважають, що він використовував прізвище «Розарович» як псевдонім, що пояснювалося небажанням поширювати відомості про своє походження та діяльність, побоюючись, що це могло вплинути на його професійну сферу й авторитет. Тому заповнюючи автобіографію, він ніколи не зазначав імен своїх батьків [10, с. 34-38].

Після укладення у 1781 р. австро-російського договору Розарович певний час перебував у Російській академії наук у Санкт-Петербурзі, де активно займався вивченням міжнародної торгівлі, зокрема, пороми Дунаєм і Чорним морем. Тому з першого дня перебування на посаді генерального консула у Херсоні він присвятив себе питанням австрійської торгівлі. Саме завдяки йому відносини з портовим містом вийшли на новий рівень.

Апогеєм його роботи на посаді генерального консула був візит імператора Йозефа II до Херсону 3/14 травня 1787 р., де він зустрівся з імператрицею Катериною Великою.

У Херсоні діяльність Розаровича не обмежувалася лише виконанням консульських обов'язків, він залишив яскравий слід і в історії розвитку міста. Так, придбавши за 5 верст від Херсона, на маленькій річці Верьовчині землі, він звів молочний хутір «Розарівку».

Проте, 26 березня 1789 р. Йоган Розарович помирає. Управління відомством лягло на плечі канцлера генконсульства А. Торклера та королівського неаполітанського консула В. де Музенгі.

Королівський дім зберіг добру пам'ять про Й. Розаровича, незважаючи на те, що той помер, залишивши після себе великі борги, які ще роками висіли тягарем для Державної канцелярії. Окрім цього, Імператор Йозеф II розпорядився подбати про його дружину та доньку, що також є свідченням поважного ставлення до цієї особистості та до проробленої ним роботи.

З підписанням Ясського договору від 9 січня 1792 року австрійським консулом у Херсоні був призначений Ігнац Руттер (Ignaz Rutter), екс-акціонер Віллесгофенської компанії, який з 1784 по 1787 роки «прославився» у Херсоні сумнівними справами, за що 1787 рік провів у Віденській в'язниці. Як дипломат він теж зарекомендував себе не з досить доброї сторони, за що,

невдовзі після того, у нього і було вимушено відібрано консульство [1, с. 226-227]. Управляючим консульства був призначений канцлер генерального консульства Аренд Торклер [1, с. 232], який займав цю посаду фактично до 1802 р., до моменту припинення діяльності консульства на Херсонщині.

У 1798 р. інтернунцій у Константинополі Герберт-Раткеал ініціював схилити торговців у Бродях до транзиту товарів через Молдавію та Бессарабію «до нового російського порту Одеса», яке швидко розвинулось до важливого портового міста та до кінця XIX ст. стало найкрупнішим в Україні та четвертим у Російській імперії, після Санкт-Петербургу, Москви та Варшави [7, с. 9], і рекомендував встановити в Одесі австрійське консульство чи віце-консульство. Ініціатива виявилася занадто раною.

Проте у 1802 р. значення Одеського порту вже не могло залишитись непоміченим австрійським урядом, що означало поступову ліквідацію відомства у Херсоні. У реєстрі Державної канцелярії від 1803 р. з'являється «Заявка на перенесення Австрійського консульства з Херсону до Одеси».

Основною причиною такого рішення стало те, що Херсон на той час повністю занепадав через своє несприятливе для торгівлі географічне положення, натомість Одеса поблизу гирла Дністра піднялася настільки, що в її порт заходили судна усіх держав, і серед них щороку декілька сотень австрійських [1, с. 230].

У кінці XIX ст. з проведенням днопоглиблювальних робіт у руслі Дніпра, Херсон знову набув значення важливого морського порту. На початку XX ст. десятки

мільйонів пудів хліба щорічно вивозилися звідси до Англії, Німеччини, Данії й інших держав. Так, у 1902 р. з порту було вивезено 1054,4 тис. пудів зернових, а у 1903 р. їх кількість виросла вже до 1767,55 тис. пудів (318350 пудів пшениці, 970800 ячменю, 478400 жита), тобто виросла на 67,5%. Протягом 1904-1905 рр. експорт зернових через Херсонський порт вже становив 22525 тис. пудів [6, с. 93-94].

У 1905 р. Херсон відвідало 125 пароплавів, які за національною ознакою розподілялися наступним чином: англійських – 100, австрійських – 17, голландських – 3, німецьких – 2, норвезьких, датських та італійських – по одному. Міста призначення прослідкуємо за пароплавами, що вийшли з Херсонського порту того ж року.

У 1907 році залізнична колія з'єднала Херсон з великими містами країни, а у 1908 році дала струм перша міська електростанція. Таким чином, Херсон знову став важливим чорноморським портовим містом на Півдні Росії.

Проте, не дивлячись на відновлення значимості Херсону як портового міста, австро-угорське представництво так і не було відновлене. Генеральне консульство Австро-Угорщини і надалі продовжувало діяти в Одесі, діяльність якого поширювалася на Херсонську губернію, тобто у випадку різного роду питань австро-угорські піддані, які проживали на теренах Херсонщини, повинні були звертатися до генерального консульства в Одесі чи консульського агентства у Миколаєві.

© Вовчук Л. А., 2016

Список джерел та літератури:

1. Агстнер Р. Про цісарів, консулів і купців. Австрія і Україна 1785-2010. – Wien-Berlin: Lit Verlag GmbH & Co. KG, 2011. – 409 с.
2. Білоцерківський В. Я. Історія України: навчальний посібник / Василь Якович Білоцерківський. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 536 с.
3. Дружинина Е. И. Северное Причерноморье (1775-1800) / Елена Иоасафовна Дружинина. – М.: Издательство АН СССР, 1959. – 278 с.
4. Герлігі П. Одеса. Історія міста, 1794-1914 / Патриція Герлігі. – К.: Критика, 1999. – 382 с.
5. История Херсона: Малая иллюстрированная энциклопедия. Часть первая. XVIII век. «Благополучный град Херсон» / сост.: П. Е. Осьминин, И. Н. Илиади, под общ. ред. С. Н. Черевко; предисл. В. В. Сальдо. – Херсон: Шипуля В. В., 2009. – 186 с.: ил.
6. Степаненко В. В. Північне Причорномор'я у системі зовнішньоторговельних зв'язків в Російській імперії (90-і рр. XIX ст. – 1914 р.) / Вікторія Володимирівна Степаненко: дис.... к. і. н.: 07.00.01 – історія України. – Миколаїв, 2006. – 262 с.
7. Херлихи П. Европейский город Черноморья. Очерки истории Одессы XIX века / Патриция Херлихи. – Одесса: Изд-во «Optimum», 2009. – 323 с.
8. Херсонский адрес-календарь на 1896 г., с историческим очерком г. Херсона. – Одесса: Тип. З. Д. Слапака, 1895. – 83 с.
9. Agstner R. Das Grambal des k.u.k. Generalkonsuls in Odessa / Ukraine – Ein Beitrag zur Geschichte der Ritter von Piombazzi aus Arco, Der Schlern – Monatszeitschrift für Südtiroler Landeskunde, 75.Jg., Februar 2001, Heft 2. – Bozen, 2001. – S. 101-106.
10. Halm H. Johann Rosarowitz, der erste österreichische Generalkonsul in Cherson (geb. 1739, +1789). – Eisgrubstads Landesarchiv u Landesmus, 1952. – 77 s.
11. List of his Majesty's Consuls Abroad, with the Date of their present Commissions, and previous Services. / House of Lords The Sessional papers. 1835. – Vol. 26. – P. 123-126.

**Гаврилюк
Галина Михайлівна**

кандидат педагогічних наук, завідувач
науково-методичної лабораторії технологій КВНЗ
«Херсонська академія неперервної освіти»
(м. Херсон)

✉ galgav33@mail.ru

ТРУДОВА ПІДГОТОВКА УЧНІВ НА ХЕРСОНЩИНІ: ІСТОРІЯ ТА ПЕРСОНАЛІЇ

Статтю присвячено ретроспективі трудової підготовки учнів на Херсонщині. Виділено певні періоди, що відбивають характерне ставлення до трудової підготовки в різні роки, сутність її реалізації в навчальних закладах, шляхи підвищення кваліфікації учителів трудового навчання. Охарактеризовано професійні здобутки педагогів, що в різні роки здійснювали науково-методичний супровід викладання предметів технологічного циклу в області, а також відмічено діяльність педагогів-технологів м. Каховки, що в теперішній час викладають трудове навчання у школах.

Трудова підготовка підростаючого покоління стає дедалі актуальнішою в життєдіяльності нашого суспільства. Оскільки розвиток науково-технічного прогресу, поява високотехнологічного устаткування й майже тотальне використання його в побуті для задоволення особистісних і суспільних потреб зумовлюють наявність у людини відповідної техніко-технологічної компетентності. Сформувати яку можна ще під час навчання у школі, а саме на уроках художньої праці, трудового навчання, технологій, креслення й ін. Тобто під час вивчення предметів технологічного циклу.

За своєю суттю вони є унікальними, адже акумулюють накопичений досвід багатьох поколінь українського народу, дозволяють зберігати народні традиції, примножувати їх, створювати комфорт у повсякденному житті. На особистісному рівні – надають можливість самореалізації, отримання естетичної насолоди від рукотворної праці, психо-емоційного відпочинку тощо. Таку працю по праву можна назвати творчою й такою, що впливає на постійний розвиток людини, а також дозволяє їй бути щасливою.

Видатний педагог минулого, В. О. Сухомлинський, у нетлінній праці «Серце віддаю дітям» зазначив, що «...щастя є багатогранним. Воно й у тому, щоб людина розкрила свої здібності, полюбила працю і стала в ній творцем, і в тому, щоб насолоджуватися красою навколишнього світу і створювати красу для інших, і в тому, щоб любити іншу людину, бути коханим, ростити дітей справжніми людьми» [5, с. 73-74]. На нашу думку, щаслива людина працює більш ефективно, що також дозволяє їй отримувати набагато кращі результати праці й відповідні умови життя. Отже, вищенаведене дозволяє констатувати, що трудова підготовка учнів відіграє значну роль в особистісному та суспільному становленні української нації.

Розглянемо ретроспективу трудової підготовки учнів на Херсонщині.

Науково-методична лабораторія технологій КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти» більше

Ключові слова:

трудова підготовка, учителі
трудового навчання,
обслуговуюча праця.

шістдесяті років здійснює науково-методичний супровід реалізації в школах предметів технологічного циклу. Накопичений у вказаному напрямку досвід засвідчує, що трудова підготовка учнів Херсонщини оповита певними здобутками, особливостями, має свою історію й традиції.

Історичні розвідки Н. В. Слюсаренко дозволяють виділити певні періоди, що відбивають характерне ставлення до трудової підготовки. Зокрема, дослідниця вказує, що «у другій половині XX століття на Херсонщині, як і в цілому по Україні, відбувалося чергове відродження трудової підготовки молоді (початок 50-х – 1958 р.), її бурхливий розвиток (1959 – 1966 рр.), стабілізація (1967 – 1987 рр.) та, на жаль, поступове зниження уваги до неї (з 1988 р.)» [3, с. 3].

Упродовж указаних періодів в Херсонській області готували відповідних фахівців, які використовували прогресивні педагогічні технології, форми і методи трудової підготовки учнів, намагалися створювати належну матеріально-технічну базу для її реалізації.

Трудова підготовка учнів відбувалась не тільки під час уроків. А й у позаурочній, позашкільній діяльності, під час організації суспільно корисної праці тощо. Із цією метою педагогами викладались нові навчальні курси, факультативи. Працювали також й учнівські виробничі бригади, табори праці і відпочинку, міжшкільні кооперативи й ін. [там само].

Сприяла здійсненню трудової підготовки й організація профорієнтаційної роботи. Керівники підприємств, передові робітники залучались до різноманітних профорієнтаційних заходів. Серед таких заходів для учнів виділимо конкурси на кращого по професії,

змагання юних механізаторів, операторів машинного доїння, злети трудових об'єднань школярів, виставки технічної творчості, зустрічі з представниками різних галузей виробництва й ін.

Не залишались байдужими промислові й сільсько-господарські підприємства області до питань розвитку матеріально-технічного стану навчальних приміщень, де здійснювалась трудова підготовка учнів. Так, за їх сприяння поповнювалась база робочих кімнат для трудового навчання учнів 1-3 класів, кабінетів обслуговуючої праці, шкільних майстерень, міжшкільних навчально-виробничих комбінатів тощо. Допомогали вони й під час організації суспільно корисної праці, виробничого, допрофесійного і професійного навчання, виховних заходів із трудового виховання та профорієнтації [3]. Проте погіршення економічного стану нашого суспільства, обмеження видатків на розвиток освіти, й зокрема її технологічної компоненти, призвели до того, що поступово матеріально-технічне забезпечення викладання предметів технологічного циклу погіршало. Протягом багатьох років й дотепер у країні, на жаль, не вдалося створити належну базу для викладання таких предметів, що значною мірою впливає на рівень трудової підготовки учнів.

Водночас розвиток сучасної трудової підготовки школярів значною мірою залежить від професіоналізму вчителя трудового навчання. Курси підвищення кваліфікації, участь у обласних семінарах та майстер-класах, неперервний обмін досвідом, активна самоосвітня діяльність тощо, дозволяють педагогам-технологам рухатись «у ногу з часом», відслідковувати зміни, інновації в трудовій підготовці та освіті в цілому, вдосконалювати власну педагогічну майстерність, переймаючи досвід прогресивних вітчизняних і зарубіжних педагогів-новаторів.

Провідна роль у реалізації вказаного вище належить науково-методичній лабораторії технологій КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти». Як уже зазначалось, протягом шістдесяти років технологічна освіта області розбудовується завдяки активній співпраці науково-методичної лабораторії з педагогічними працівниками та їх вихованцями.

Очолює діяльність науково-методичної лабораторії технологій Галина Михайлівна Гаврилюк – кандидат педагогічних наук, автор понад 60 наукових, науково-методичних праць, серед яких: підручники, методичні посібники для вчителів, щоденники проектної діяльності для учнів, програмні педагогічні продукти, методичні рекомендації, статті у фахових виданнях, матеріалах конференцій й ін. Перспективу розвитку технологічної освіти Херсонщини вбачає у системній продуктивній багатовекторній співпраці працівників академії з когортою педагогів-технологів області, направленою на формування та подальший розвиток креативної, конкурентоспроможної особистості школярів, які згодом неодмінно будуть затребувані на сучасному ринку праці.

Науковий супровід діяльності лабораторії здійснювали у різні роки такі вчені-дослідники.

Валентин Петрович Вишневецький, кандидат педагогічних наук, доцент, почесний доктор Міжнародної кадрової академії, професор Міжнародної академії управління персоналом, Відмінник освіти України. Педагог є автором понад 150 наукових і методичних публікацій у вітчизняних та зарубіжних виданнях.

Валентин Петрович понад 20 років займався просвітницькою діяльністю щодо впровадження наукових

добробок у практику підвищення кваліфікації педагогів природничо-математичного та технологічного циклів; очолював раду лабораторії, координував діяльність обласної творчої групи вчителів трудового навчання; активно займався роботою з обдарованою молоддю, олімпіадним рухом тощо.

Олександр Іванович Гедвілло, український вчений-педагог, кандидат педагогічних наук, професор. Ним була розроблена і впроваджена в навчальний процес загальноосвітньої школи унікальна система наочних засобів у трудовому навчанні. У науковому доробку Олександра Івановича понад 260 праць, зокрема більше сорока навчальних посібників з низки дисциплін для підготовки вчителів трудового навчання загальноосвітньої та професійної школи [1; 4].

Починаючи з 70-х років XX століття і до останніх днів свого життя Олександр Іванович разом із колегами (Н. С. Бєлий, В. П. Вишневецький, А. І. Єрьомкін, В. В. Кузьменко, С. К. Москвічов, С. А. Обернихін, Є. М. Павлютенков, Є. І. Петухов та ін.) брав активну участь у проведенні курсової перепідготовки вчителів. Педагоги Херсонщини могли також ознайомитись з їх науковим доробком під час конференцій, семінарів та нарад з питань трудової підготовки школярів [2, с. 22].

Василь Васильович Кузьменко, доктор педагогічних наук, професор, дійсний член Академії педагогічних і соціальних наук, дійсний член Міжнародної академії наук педагогічної освіти. Досліджував проблеми, пов'язані з формуванням трудових умінь і навичок у студентів факультетів підготовки вчителів загальнотехнічних дисциплін. Нині розробляє теоретичні і методичні засади формування в учнів наукової картини світу в історії розвитку шкільної освіти. Опублікував понад 350 наукових робіт, із яких значна частина пов'язана із трудовою підготовкою підростаючого покоління.

Василь Васильович протягом багатьох років співпрацював з методичним кабінетом при управлінні освіти виконавчого комітету Херсонської міської ради. Зокрема, як методист багато років він брав безпосередню участь в організації та проведенні міської олімпіади з трудового навчання.

Ніна Віталіївна Слюсаренко, доктор педагогічних наук, професор, дійсний член Академії педагогічних і соціальних наук, дійсний член Міжнародної академії наук педагогічної освіти. Фахівець у галузі педагогіки, історії педагогіки, методики трудового навчання. Автор близько 350 наукових праць, більшість з яких пов'язана з трудовою підготовкою учнів.

Ніна Віталіївна протягом кількох десятиліть була членом журі районних, міських, обласних, всеукраїнських учнівських олімпіад з трудового навчання. В останні роки вона є незмінним експертом-консультантом на III етапі Всеукраїнських учнівських олімпіад із трудового навчання.

Педагоги-технологи Херсонщини приймають активну участь у міжнародних, всеукраїнських, регіональних та обласних науково-практичних фестивалях, конференціях, семінарах; тісно співпрацюють із лабораторією трудової підготовки і політехнічної творчості Інституту педагогіки НАПН України, працівниками аналогічних кабінетів трудового навчання інститутів післядипломної освіти, вчителями трудового навчання різних регіонів України; проводять цілеспрямовану роботу з розвитку обдарованої молоді.

Активно розбудовують освітянський простір Херсонщини й педагоги-технологи м. Каховки.

Світлана Анатоліївна Кремньова, учитель трудового

навчання ЗОШ I-III ступенів № 1. Педагогічний стаж – 18 років.

Упродовж майже 10 років Світлана Анатоліївна є керівником методичного об'єднання вчителів трудового навчання м. Каховки. Завзята, талановита, творча. Один із пріоритетних напрямів професійної діяльності вчителя пов'язаний із писанкарством. На її уроках діти із задоволенням виготовляють писанки, оздоблюючи їх різними способами. Такі уроки дозволяють прищеплювати підростаючому поколінню національно-патріотичні почуття, виховують повагу до звичаїв українського народу, дозволяють наслідувати традиції наших славетних прасурів.

Водночас Світлана Анатоліївна, реалізуючи на своїх уроках проектно-технологічну діяльність, використовує й сучасні матеріали для виготовлення виробів, як то: філт, фоаміран й ін. Перспективу розвитку трудової підготовки учнів у м. Каховка вона вбачає у застосуванні педагогами-технологами на уроках прогресивних педагогічних технологій, новітніх конструкційних матеріалів (що з розвитком науково-технічного прогресу активно створюються сучасною промисловістю); в належному матеріально-технічному забезпеченні шкільних майстерень, яке дозволить на більш високому рівні реалізовувати зміст чинних навчальних програм предметів технологічного циклу.

Однією з «метрів» трудової підготовки учнів м. Каховки є Тетяна Василівна Частило, за плечима якої 38 років педагогічного стажу. Вона також працює у ЗОШ I-III ступенів № 1. Досвідчена, врівноважена, творча. Упродовж 10 років очолювала міське методичне об'єднання учителів трудового навчання. Проведення та участь у майстер-класах, фахових семінарах різних рівнів із актуальних питань технологічної освіти дозволили педагогу досягти високих результатів праці, особистісного самовдосконалення тощо. Її вихованці неодноразово виборювали призові місця на різноманітних виставках, конкурсах декоративно-ужиткового мистецтва, зокрема «Покровський ярмарок», «Місто майстрів» й ін. Відмітимо, що творчі роботи учнів Тетяни Василівни постійно експонуються на виставках дитячої та юнацької творчості різних рівнів. Активно залучаються учні талановитого вчителя й до участі в олімпіадах з трудового навчання, в яких мають певні здобутки.

Ось уже 32 роки уроки трудового навчання в ЗОШ I-III ступенів № 3 викладає Кобецька Ірина Володимирівна. Технологія виготовлення виробів із деревини є однією з пріоритетних у творчому тандемі вчителя і учнів. І це не дивно, оскільки працює вправний педагог переважно у змішаних класах. Дивовижні тарелі, ложки, серветниці, різьблені скриньки, табурети, що виготовляються без жодного цвяха, свічки й ін. – усі ці вироби із завзяттям, старанністю й наполегливістю майструють діти в шкільній майстерні. Вчитель твердо переконаний у тому, що прищеплюючи своїм вихованцям любов до деревини, як одного з найдавніших конструкційних матеріалів нашого народу, вони й надалі відроджуватимуть і вдосконалюватимуть традиції і звичаї своєї Батьківщини.

Зазначимо, що Ірина Володимирівна та її вихованці також приймають активну участь у I-III етапах всеукраїнських учнівських олімпіадах з трудового навчання, демонструючи набутий досвід та вражаючи творчими здобутками.

У ЗОШ I-III ступенів № 3 уроки обслуговуючої праці веде Стоянова Наталія Миколаївна, педагогічний стаж

якої складає 19 років. Скромна, завзята, енергійна вчителька, саме так говорять про неї колеги. Педагог постійно «тримає руку на пульсі», слідкуючи за усіма інноваціями, пов'язаними із методикою викладання трудового навчання. Зокрема нею, першою в місті, для вчителів трудового навчання було проведено майстер-клас по виготовленню виробів із фоамірану. Слід також відмітити, що виготовлення картин, панно і оздоблення їх аплікацією з соломки є одними із найулюбленіших серед її учнів.

Ступка Світлана Сафіулівна 36 років працює вчителем трудового навчання в ЗОШ I-III ступенів № 4 м. Каховки. Творчий учитель має у своєму педагогічному арсеналі безліч ідей, які на уроках трудового навчання перетворюються в дивовижні іграшки, посуд, сувеніри й ін. Деревина користується найбільшою популярністю під час виготовлення таких виробів.

А допомагає їй прищеплювати любов та повагу до уроків трудового навчання Білоконь Людмила Василівна. Будучи за фахом учителем хімії, майже 5 років вона викладає в школі уроки обслуговуючої праці. Найбільшої майстерності досягли її вихованці в технології виготовлення виробів спицями та гачком, оскільки сам учитель віртуозно володіє вказаними техніками рукоділля. А ще – вражаючим умінням підбирати, сполучати пряжу, технікою виконання візерунків, оздоблювальних робіт тощо. У результаті цілість завершеної композиції, образ створених нею виробів захоплює, викликає позитивні емоції і спонукає оточуючих на власну творчу діяльність.

Шукрута Валентина Миколаївна 21 рік працює вчителем трудового навчання в ЗОШ I-III ступенів № 5 м. Каховки. Реалізуючи на своїх уроках із учнями проектно-технологічну діяльність, намагається відшукувати цікаві теми проектних робіт. Наразі найбільшою популярністю у навчальному закладі користується технологія виконання електротехнічних робіт.

Звернемо увагу на те, що всі вищезгадані педагогі-технологи м. Каховки є жінками. І така тенденція спостерігається близько п'яти останніх років. Вивчення досвіду їх педагогічної діяльності доводить загострення потреби у кадровому забезпеченні уроків технічної праці чоловіками. Тому, на нашу думку, відділу освіти потрібно ретельно вивчити існуючу потребу й відшукати можливості залучення до уроків технічної праці саме чоловіків. Це ефективно впливатиме на організацію трудової підготовки учнів у певних закладах міста.

Таким чином, учителі Херсонщини, й зокрема м. Каховки, в усі часи успішно розв'язували проблеми трудового навчання і виховання молоді, але попереду нові завдання й нові перспективи. Останні, як правило, окреслює науково-методична лабораторія технологій КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти».

Набутий досвід педагогів області, що узагальнюється в ній, дозволяє не лише визначати потреби впровадження сучасних пріоритетів технологічної освіти у навчально-виховний процес, але й забезпечувати певні можливості їх реалізації та досягнення поставленої кінцевої мети – формування професійної, конкурентоспроможної, соціально мобільної особистості випускника сучасної школи з достатнім рівнем соціально-трудової компетентності, та готовності до активної діяльності в соціально-виробничій інфраструктурі суспільства.

© Гаврилюк Г. М., 2016

Список джерел та літератури:

1. Кузьменко В. В. О.І. Гедвілло – фундатор професійної підготовки вчителів трудового навчання на Херсонщині / В. В. Кузьменко, Н. В. Слюсаренко, В. С. Блах // Таврійський вісник освіти. – 2013. – № 4. – С. 280-283.
2. Слюсаренко Н. В. Організація трудової підготовки учнів на Херсонщині (друга половина XX століття) : навчальний посібник / Н. В. Слюсаренко. – Херсон : Айлант, 2006. – 132 с.
3. Слюсаренко Н. В. Науково-методична лабораторія трудового навчання, креслення та основ безпеки життєдіяльності: історія та сьогодення / Н. В. Слюсаренко, Г. М. Гаврилюк. – Херсон : КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2014. – 65 с.
4. Слюсаренко Н. В. Вітчизняні педагоги другої половини XX століття про трудову підготовку підростаючого покоління : монографія / Н. В. Слюсаренко. – Херсон : КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2014. – 195 с.
5. Сухомлинський В. Серце віддаю дітям / Василь Сухомлинський. – [Харків] : Акта, 2012. – 538 с.

**Гапон
Анатолій Васильович**

доцент кафедри соціально-гуманітарної освіти
Сумського обласного інституту післядипломної
педагогічної освіти (м. Суми)

✉ gapon.soippo@gmail.com

ПРАВОВА ОСВІТА І ВИХОВАННЯ СТУДЕНТІВ ТА УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ: РЕГІОНАЛЬНИЙ ПОГЛЯД

В статті розглядаються основні проблеми правової освіти та виховання студентів вищих навчальних закладів та шкільної молоді. Здійснено спробу аналізу динаміки цього процесу за останні 25 років на прикладі роботи окремих державних вузів Сумщини, а також висвітлено бачення можливих позитивних змін у майбутньому, починаючи із загальноосвітніх шкіл.

Нинішня Всеукраїнська науково-практична конференція в м. Каховка на славній Херсонщині зазначена як краєзнавча, що підкреслює особливу роль Тавриди в контексті вітчизняної історії. Тому, якщо порівняти Сумський і Херсонський регіони то, на перший погляд, ми віднайдемо небагато спільного. Сумська область (разом з Чернігівською) – це своєрідна «крайня» північ України, змішані ліси та лісостеп, прикордонна з РФ територія. Херсонщина з урахуванням сучасних реалій, (разом з Миколаївською та Одеською областями) – то вже крайній південь нашої держави. Це єдина українська область, що омивається водами аж двох морів та через яку ще і протікає величезний Дніпро, впадаючи в Чорне море. Надзвичайно суттєва перевага порівняно з холодною північчю Сумщини! Відстань між обласними центрами – близько 700 км, а між північним кордоном Сумської і південним Херсонської – більше 1000 км.

Але далі починаються спільні характеристики регіонів. Так, території обох областей майже однакові за розміром та чисельністю населення, в обох областях по 18 адміністративно-територіальних районів, на Сумщині 15 міст, на Херсонщині 9, але зате більше селищ міського типу. В обох областях по чотири державних вищих навчальних заклади, перевагу з приватними вишами тримає Херсонщина. В обох обласних центрах успішно функціонують комунальні ВНЗ спеціалізованого типу – Академія неперервної освіти у Херсоні та Інститут післядипломної педагогічної освіти в Сумах. Таким чином, нарешті виходимо на поєднання абсолютно спільних, на наше переконання проблем, характеристик не лише для названих регіонів але і всієї нашої багатовікової держави, яка недавно відзначила 25-ту річницю проголошення Акту про свою незалежність. Насамперед, маються на увазі окремі аспекти правової освіти і виховання студентської молоді у регіонах України.

Практичний досвід роботи автора протягом 23 років з викладання правових дисциплін у вищих навчальних закладах м. Суми (а до того 7 років роботи в технікумі і коледжі за цією ж спеціалізацією) дає сьогодні можливість об'єктивно відслідкувати та проана-

Ключові слова:

правознавство, правові дисципліни, галузі права, конституційне право, неюридичні спеціальності, зміни до Конституції, Українська асоціація права, законодавство.

лізувати не лише окремі регіональні аспекти правової освіти і виховання студентів за останню чверть століття, а й зробити більш глобальні висновки.

Після розпаду Радянського Союзу на Україні фактично продовжувала діяти система радянського права, яка давала достатньо фундаментальні і конкретні знання студентам із головних галузей права. Водночас паралельно тодішня Верховна Рада України вела інтенсивну і плідну роботу з оновлення радянського законодавства та створення абсолютно нової системи нормативно-правової бази (законів і підзаконних актів) незалежної України. Вносилися значні зміни і доповнення до основних кодексів законів: Цивільного, Трудового, Адміністративного, Сімейного, в деякій мірі Кримінального та ін. Вони друкувалися в основному в «Голосі України», «Відомостях Верховної Ради України» та окремих, невеликих за обсягом і тиражем бюлетенях, яких було явно недостатньо, аби забезпечити якісне правове інформування тих категорій спеціалістів і зацікавлених осіб, що мали в цьому потребу.

Прогалину вдалося на деякий час дуже вдало заповнити новоствореної Українській Асоціації викладачів права (УАВП). Ініціатором її заснування був знаний в Україні спеціаліст в галузях цивільного та адміністративного права, завідувач кафедри права Київського інституту народного господарства, доктор юридичних наук, професор В. Ф. Опришко. Ця громадська організація мала на той час свої регіональні та обласні відділення, що об'єднували провідних викладачів правозна-

навства вузів, коледжів і технікумів. Асоціація разом з НМК по правовій освіті Міністерства вищої освіти організовувала перші в незалежній Україні наукові конференції, засновувала школи юридичного всеобучу, брала участь у шкільних обласних олімпіадах з правознавства.

Весною 1991 року Радою УАВП було прийнято рішення про систематизований випуск збірника нових законів України як учбового посібника. Вже в листопаді 1991 року на Сумщині вийшла з друку перша партія цього надзвичайно актуального учбового видання [1]. Загальний же тираж згодом склав 20 000 примірників і миттєво розійшовся по всій державі. Наступний випуск цього видання планувався на кінець першого кварталу 1992 року, але цьому завадила шалена інфляція, що наростала того часу в Україні.

Взагалі, вплив УАВП на розвиток правової освіти і виховання студентів і школярів в період до прийняття Конституції України важко переоцінити. Міністерство збільшувало загальну кількість аудиторних годин для читання правознавства на неюридичних спеціальностях вузів і в технікумах, проводилась різноманітна методична робота, розроблялися нові робочі плани і програми та ін. Саме тоді, на нашу думку, вивчати право в Україні стало престижно і перспективно.

Система викладання права, зокрема на неюридичних спеціальностях вузів початку і першої половини 90-х років і справді привела до позитивного результату. Так, в Сумському сільськогосподарському інституті ця дисципліна (правознавство, законодавство і право) викладалась обсягом від 36 годин до 72 годин на дисципліну. Такий же семестровий обсяг (або річний) був і в технікумах та коледжах. Це забезпечувало високу якість як викладання, так і засвоєння матеріалу студентами, можливість наукової і гурткової роботи. Правознавство з року в рік набувало популярності.

Пік розквіту цієї дисципліни настав після прийняття в 1996 році Конституції України. Уже в першому і другому семестрах 1996-1997 н.р. студентам всіх спеціальностей читався ознайомчий короткий курс конституційного права. З 1997 року це вже був обов'язковий курс (загальним обсягом 36 годин як мінімум) на всіх факультетах і спеціальностях вузів м. Суми, особливо в аграрному університеті. Починали його викладати, як правило, на перших курсах, іноді – в третьому семестрі. До цього часу пам'ятаються невідробна, дійсно громадянсько-патріотична зацікавленість молоді до положень Основного закону держави, віра в перспективи її розбудови і розвитку.

Проте після другої президентської перемоги Л. Д. Кучми, а особливо з початком прем'єрства В. Ф. Януковича цей оптимістичний процес пішов на поступовий, але неухильний спад. І першим, майже непотрібним став курс конституційного права, його скоротили до 24 годин, потім 18, 16, 12 годин. І так поступово, з року в рік, до практичного зникнення дисципліни з розкладів студентських занять.

Останній бурхливий ривок непереборного потягу до цієї дисципліни, на наш погляд відбувався восени 2004 року, напередодні «помаранчевих» подій. Тоді на лекції з конституційного права на економічному факультеті Сумського аграрного університету приходили студенти з інших факультетів. Це були якісь особливі «відкриті» лекції в переповненій аудиторії, де відчувалася гаряча пульсація живої і чистої молоді душі нашого студентства.

В 2005 році, на початку президентства В. А. Ющен-

ка, були сподівання на відновлення престижу правових дисциплін у вищих і середніх навчальних закладах. Але якщо на юридичних факультетах, кількість яких абсолютно нелогічно збільшувалася обсяг навчальних дисциплін був більш-менш збалансованим, то на неюридичних спеціальностях спад продовжувався. В окремих вузах, як наприклад Сумський педагогічний університет, правознавство вивчалось факультативно. В результаті стали непоодинокими приклади, коли його випускники – учителі історії за їх власним зізнанням «не читали тексту Конституції» і з такими знаннями вони йшли викладати основи правознавства в середній школі!

Щоб якось покращити ситуацію, в Сумському обласному інституті післядипломної педагогічної освіти (СОІППО) з 2007 року було започатковано спецкурс «Конституційний процес України в сучасних державно-правових умовах». Він читався для всіх категорій слухачів до 2012 року, і викликав жвавий інтерес учительства. З вересня 2015 року його читання відновлено, оскільки навколо Основного закону іде запекла політична боротьба. При президенті В. А. Ющенку працювала Конституційна рада. При В. Ф. Януковичу – Конституційна асамблея. Спікер парламенту В. Б. Гройсман свого часу отримав завдання від президента П. П. Порошенка теж очолити Конституційну комісію при Президенті України... Вважається, що під час війни чіпати конституцію не можна, необхідно вирішувати питання миру. Але для їх вирішення також необхідно розібратися з питаннями децентралізації, встановлення особливого статусу окремих територій, провести поступово норми Конституції України у відповідність до положень Європейської Хартії місцевого самоврядування, врегулювати судову реформу та ін. Все це дуже просто і вимагає фахових і доступних роз'яснень для любой аудиторії.

Мислячих учителів правознавства турбує також ситуація із ЗНО по праву. Спочатку (2-3 роки) воно функціонувало, потім було відмінено і відновлено в окремих юридичних вузах вступний екзаме́н з правознавства. Далі цей екзаме́н теж відмінено. Як результат – різке падіння якості знань абітурієнтів і студентів з теорії держави і права та базових правових галузей. Кому будуть потрібні такі «юристи».

Зазначені проблеми носять не лише регіональний характер. Вони спільні як для Сумщини і Херсонщини, так і всіх областей України. Ситуацію безкінечно не можна доводити до абсурду.

Це може стати реальною загрозою самій Українській державності. А для цього вже визрівають негативні, а то і загрозливі передумови. Так, нещодавно доктор економічних наук С. Кораблін (Інститут економіки і прогнозування НАН України) у своїй статті «Для чого нам гроші МВФ?» цілком слушно зауважив, що вітчизняні реформи не можуть не дивувати. Під їх акомпане́нт уже виросло перше покоління незалежної України, яке тепер топче пороги посольств західних країн і навіть Китаю [2].

Додамо від себе: очевидно серед них немало і сучасних випускників юридичних вишів та юридичних факультетів багатьох інших вищих навчальних закладів, тобто так званих «юристів», яким не вистачило місця на вітчизняних базарах. Це досить переконливий наслідок ефективності реформування нашої правової освіти і виховання молоді, особливо за останні 15 років.

Що можна і необхідно зробити якнайперше? З урахуванням зазначеного вище, а також криміногенною

ситуацією в державі, ростом злочинності – зокрема підліткової, та подібних загрозах слід детально переглянути систему викладання основ права в середній школі з метою не лише збільшення числа абітурієнтів з юридичних спеціальностей, а перш за все – формування правосвідомої особистості юного українця. Збільшити кількість годин на галузеве право. Провести Всеукраїнський конкурс на кращий шкільний підручник з основ права. Залучати до викладання цього предмету не лише учителів історії школи, а кращих фахівців – юристів, зокрема з центрів первинної правової допомоги на погодинній основі. (Попередньо вони повинні пройти методичну підготовку в закладах післядипломної педагогічної освіти). Активізувати роботу шкільних гуртків з правознавства, поєднавши їх функціонування з діяльністю регіональних відділень МАН. Відновити «юридичний всеобуч» усіх учителів і, зокрема, класних керівників, взявши за основу досвід ро-

боти в цьому напрямку Київського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти в м. Біла Церква. Координатором цього непростого але надто важливого процесу на наш погляд могла б стати відновлена Українська асоціація викладачів права разом з відповідними структурами МОН, як це вже було на початку і в першій половині 90-х років. Можливо тоді, з часом, не підтвердилися б данні соціологів, які – за словами уже згаданого вище С. Корабліна констатують сьогодні, що 72% громадян не задоволені курсом держави вказуючи однією з головних її проблем некомпетентність влади – 79% [3].

Отже, як свідчить аналіз, не все минуле в правовій освіті і вихованні було поганим. Тому сьогодні нам усім необхідно думати і турбуватися про сучасність, відбираючи з минулого найкраще.

© Гапон А. В., 2016

Список джерел та літератури:

1. Опришко В. Ф., Демський С. Е., Гапон А. В. Нові закони України. Учебний посібник, випуск 1. – Суми : МДВП «Мрія», 1991. – С. 200.
2. Кораблін С. Для чого нам гроші МВФ? // Дзеркало тижня. 2016. – 2 вересня. – № 30. – С. 1.
3. Кораблін С. Для чого нам гроші МВФ? // Дзеркало тижня. 2016. – 2 вересня. – № 30. – С. 1.

**Гоманюк
Николай Анатолиевич**

кандидат социологических наук, доцент
кафедры социально-экономической географии
Херсонского государственного университета
(г. Херсон)

✉ gomanuk@gmail.com

ВИННАЯ КАРТА ТАВРИИ: ИСТОРИЧЕСКИЕ И ГЕОГРАФИЧЕСКИЕ НАЗВАНИЯ В СОРТИМЕНТЕ ВИНОДЕЛЬЧЕСКОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ ЮГА УКРАИНЫ

В статье рассматривается прагматонимика винодельческой отрасли Юга Украины. По мнению автора, названия вин и коньяков говорят о процессах, связанных с восприятием пространства и формированием региональной идентичности жителей Юга Украины. На фактическом материале делаются выводы о современных географических границах Таврического региона, и о размежевании когда-то единого топонима Таврида/Таврия на два разных – Таврия (Северное Причерноморье и Приазовье) и Таврида (Крымский полуостров).

Виноделие на Юге Украины возникло еще в античные времена. Остатки винодельческой утвари археологи обнаруживают здесь повсеместно, а рассказы про древние амфоры с желеобразной субстанцией, после ложки которой человек мгновенно пьянеет и спит потом несколько суток, живут в народе и по сей день. Как бы там ни было к вину у нас отношение как к человеку – сначала виноградная лоза идет в «школку», потом лоза растёт и плодоносит, рождается вино, его лелеют и голубят, самое «талантливое» вино отправляют за границу, а наиболее выдающееся награждают медалями. И, конечно же, вину везде дают имена. В разных регионах существуют свои традиции именования, которые могут нам рассказать не столько о вине, сколько о людях, давших им эти названия, об их представлениях о пространстве и времени, об их идентичности, об их привязанности к земле и месту, об их, так сказать, «терруаре». И если мы уже провели параллель между человеком и вином, значит, мы можем применять не только антропологическую терминологию к вину, но и энеологическую (энеология – наука о вине) к человеку.

Социологи шутят, что человек задумывается о своей идентичности лишь тогда, когда его об этом спрашивают в анкете. Поэтому, косвенные индикаторы той или иной идентичности или восприятия территории не менее интересны и важны, чем «лобовые» вопросы во время интервью. С целью определения границ распространения южно-украинских идентичностей мы и обратились к прагматонимике (область ономастики, изучающая наименования товаров) в винодельческой отрасли Одесской, Николаевской, Херсонской, Запорожской областей и АР Крым. Методика нами была выбрана незамысловатая – мы провели контент-анализ прагматонимов (названий товарных знаков) про-

Ключевые слова:

виноделие,
социальная перцепция региона,
региональная идентичность,
Таврия/Таврида.

фильной продукции южных виноделен, выделили те названия, в которых встречаются исторические и географические понятия, классифицировали их, выделили группы и определили границы, в пределах которых эти понятия встречаются.

Итак, первая группа названий – это названия, в которых указано современное название местности, где находятся винодельческие предприятия и/или их виноградники. На Юге Украины практически все производители или названы в честь населенного пункта, где они расположены, или имеют соответствующую торговую марку в своей линейке, или выпускают отдельный напиток с «местным» названием. Так, «Инкерман», «Коктебель», «Коблево», «Массандра», «Магарач», «Новый Свет», «Таирово» уже больше известны как винные торговые марки, а не как города и посёлки. Почти каждая винодельня имеет в ассортименте своей продукции «патриотические» напитки: «Портвейн Алушта», «Кагор Партенит», «Саперави Белозерское», «Ркацителі Бериславское», «Новосветское белое», «Одесса», «Таманка Евпаторийская», «Измаильское», «Кикийское сувенирное», «Бердянское десертное», «Портвейн Ливадия», «Каменский гранат», «Херсон», «Каховка», «Шабон», «Зеленый Гай», «Болградский» и др.

Вторая группа – это напитки, где попадают названия региона, имеющего отношение к предприятию. Внутри этой группы можно выделить четыре уровня:

- общенациональный (украинский): «Кагор Украинский», «Мускат Украинский», «Украинская ночь», «Оксаыт Украины», коньяк «Украинский отборный»;
- мезорегиональный (включающий несколько областей): коньяк «Таврия», вина «Легенда Таврии», «Мускат Таврии», «Изабелла Таврийская», «Мускат Таврический», «Кагор Таврийский», «Таврийский юбилей», «Пэрлына Тавриды», «Сердолик Тавриды», «Утро Тавриды», «Мадера Таврида», «Надднепрянское», «Кадарка Черноморская», «Черноморское оксамытное», «Пэрлына стэпу», «Мускат стэпу», «Каберне-Совиньон Южный», «Оксаыт Бессарабии», «Пивденнобугськэ», «Приазовское десертное» и др.;
- региональный (на уровне административно-территориальной единицы): «Одесское черное», «Мадера Крымская», «Бастардо Крымский», «Изабелла Крымская», вермут «Букет Крыма», шампанское «Крым», коньяк «Корона Крыма» и др.;
- микрорегиональный (на уровне части административно-территориальной единицы): «Портвейн Южнобережный», «Приморское», «Одесская степь».

Третья группа – это названия, в которых фигурируют географические объекты, находящиеся поблизости от предприятия. Это вина «Пэрлына Тилигула», «Легенда Белых озёр», «Шардоне Днепровское», «Алетино Аю-Даг», «Мерло Качинское», «Слёзы Учан-Су», «Ай-Серез», «Мускат Ай-Тодор», «Мадера Кара-Даг», «Мадера Альминская», «Нектар Каратау», «Зирка Дунаю», «Венок Дуная», коньяки «Днипро», «Ай-Петри», «Золотой мыс» и др.

Если уйти от пространственной систематики к хронологической, то здесь также можно выделить несколько групп названий. Первая группа – это современные названия, закрепленные за топонимами, которые можно отыскать на действующих географических картах, а вторая группа – это названия, связанные с древней историей, древними названиями географических объектов: коньяки «Борисфен» и «Ориана» (легендарное название Украины), вина «Портвейн Сурож», «Кадарка Скифский Келых», «Скифское», «Легенда Киммерии», «Рубин Херсонеса», «Аскания», «Хаджибей», «Олэшківська Сич» и др. Вообще, желание «составить» продукт – известный маркетинговый приём. Чем старше компания, торговая марка, тем больше доверия к ней. Поэтому неудивительно, что и среди винной продукции Юга Украины встречается много названий, «покрытых благородной пылью и плесенью винных подвалов»: «Старая Килия», «Старые Олешки», «Легенда Инкермана», «Легенда Таврии», «Бастардо Старый Крым», «Мускат Старокрымский» и др. Пограничное место в этой классификации занимают многочисленные «таврийские» названия – так как топоним «Таврида/Таврия» существует и как древнее название, и как название современного этнографического региона.

Вообще, из всех «видовых эпитетов» названий южно-украинской винной продукции именно «таврийский» оказался наиболее универсальным – он имеет самую широкую географию применения. Вина и коньяки со словами «Таврия», «Таврида», «Таврийский» и «Таврический» встречаются на этикетках, наклеенных на продукции винодельческих предприятий Крыма, Одесской и Херсонской областей: ПАО «Дом марочных коньяков «Таврия», Агрофирма-совхоз «Белозерский» (с. Днепровское Белозерского района Херсонской обл.), Национальное производственно-аграрное объединение «Массандра» (АРК), Одесский завод классических вин, Первомайский винный за-

вод (с. Первомайское Симферопольского района АРК), ОАО «Цюрупинское» (Херсонская обл.), Национальный институт винограда и вина «Магарач» (АРК), АгроДар (Татарбунарский р-н Одесской обл.), Агро-Пивдень (с. Ламбровка Тарутинского района Одесской обл.), Бизнес-вин (г. Белгород-Днестровский Одесской обл.), ОАО «Камянское» (с. Отрадокаменка Херсонской обл.). При этом, вариант «Таврия» встречается только в Херсонской области, а «Таврида», преимущественно, в Крыму.

Самое большое количество «таврийских» названий встречается на предприятии «Таврия», которое находится в Новой Каховке Херсонской области. Впервые название «Таврия» с виноделием здесь было связано еще в советские времена. В 1960 г. в результате слияния винсовхоза «Пэрэмога наймытив» и колхоза им. М. Калинина создается винодельческий совхоз «Таврия» [1, 3]. В 60-70 гг. совхоз приобретает всесоюзную славу, в том числе, благодаря марочным напиткам с «таврийскими» названиями. В 1967 г. совхоз выпускает свой первый марочный коньяк с одноименным названием «Таврия» – алкогольную визитную карточку Херсонской области. В 1970 г. херсонское вино «Таврическое-полусладкое» удостоивается Золотой медали на Всесоюзном конкурсе [3]. В разные годы в сортименте предприятия появлялись вина: «Таврийское белое», «Таврийчанка», «Таврийский Юбилей», портвейны «Таврида», «Белый Таврийский», «Красный Таврийский» [15]. Сейчас предприятие выпускает серию коньяков ТМ «Таврия» и серию вин ТМ «Аскания», в список которой входят вина «Легенда Таврии» и «Мускат Таврии» [20].

«Таврией» называются фирменные магазины Агрофирмы-совхоза «Белозерское», где торгуют винами этого предприятия. И хотя белозерское вино «Изабелла Таврийская» уже снято с производства (вина из сортов этого винограда содержат метиловый спирт), название «Таврия» остается системообразующим для этого региона.

«Таврийские» названия также украшали продукцию ОАО «Каменское» (сейчас это предприятие не существует, а его производственные мощности стали частью кампании Kamyanka Global Wine – международного bottлера и дистрибьютора алкогольных напитков). Еще в нулевые годы текущего столетия каменские виноделы выпускали целую линейку вин под торговой маркой «Таврийская пэрлына» [4]. «В прекрасном букете вин торговой марки «Таврийская пэрлына» чувствуется тонкая терпкость вин Таврийского края» – пишут авторы популярного путеводителя по Херсонщине [2]. Так что, таврийская принадлежность и гордость за край впитываются жителями Херсонщины, если не с молоком матери, то со спиртным отца.

Хотя ОАО «Цюрупинское» разработало и зарегистрировало вина, в том числе такие как «Кадарка Таврическая» и «Таманка Таврическая», самым известным олешковским напитком является коньяк «Потёмкин Таврийский». Да, именно «Потёмкин Таврийский» (как указано на русскоязычном сайте предприятия [23]), а не Потёмкин-Таврический. Это хорошо демонстрирует, что прилагательное таврический/таврический, как и существительное Таврия/Таврия имеет территориальную локализацию применительно к прагматонимике. Причем, это не только вопрос перевода с русского на украинский языки и наоборот.

Таким образом, винная карта позволяет обрисовать географические границы перцепционных регионов Юга. Наиболее интересным в этом смысле является

мезорегиональный уровень, так как он не совпадает с административно-территориальными границами. Свежие (современные) «винные пятна» наиболее явно проявляют на карте несколько таких регионов: Черноморский (проявляется только в Одесской обл.), Надднипрянский (только в Херсонской области), Приморский и Южный (Одесская обл.), Степной и бесспорный лидер по концентрации и насыщенности этих «пятен» – Таврический/Таврийский регион. Таврида/Таврия проявляется и в Крыму, и в Херсонской, и в Одесской областях. Причем в варианте «Таврия» и «Таврийский» преимущественно в Херсонской области, а в варианте «Таврида» и «Таврический» – в Крыму. Именно «таврийский» терруар оказался самым плодородным в сфере несистемной (то есть, отличающейся от административно-территориальной) идентичности жителей Юга Украины. Нынешняя «винная» Таврида практически совпадает с Тавридой геродотовской – то есть с горным Крымом, а вот Таврия вышла далеко за пределы не только исконной античной Таврики, но и Таврической губернии – перебравшись на правый берег Днепра, и даже частично «захватив» Южную Бессарабию. Можно сказать, что на «материковой Украине» коньяк «Таврия» оказался крепче портвейна

«Таврида», а в Крыму «Таврида» одолела «Таврию».

В связи с аннексией Крыма, «Таврия» и «Таврида», скорее всего, будут еще больше отдаляться друг от друга, окончательно становиться самостоятельными топонимами. Но «винные» Таврия и Таврида, несмотря на топонимический разрыв, еще достаточно долго будут «сообщающимися сосудами». Вот и сейчас вина Тавриды-Крыма стали разливаться в Таврии, и даже на «Таврии». Так, например, вина Торгового дома «Инкерман» в данный момент буттилируются на конвейере «Дома марочных коньяков «Таврия», а Kamyanka Global Wine какое-то время разливала «Массандру» в херсонской Отрадокаменке. В данный момент Министерство аграрной политики Украины запретило использовать ТМ «Массандра», являющуюся интеллектуальной собственностью зарегистрированного в Украине ГП «Национальное производственно-аграрное объединение «Массандра», другими фирмами до проведения конкурса на право использования этой торговой марки [22]. Вполне вероятно, что знаменитый «Мускат Таврический» может получить «материковую» прописку в Таврии.

© Гоманюк Н. А., 2016

Список продукции южноукраинских винодельческих предприятий, где встречаются географические и исторические названия

Название предприятия	Название текущей продукции
ОАО «Коблево»	Легенда Киммерии, Пэрлына Тилигула
ПАО «Дом марочных коньяков «Таврия»	Коньяк Таврия Классик, Херсон, Аскания, Ориана, Борисфен, Каховка Люкс, Днипро, Мускат Таврии, Легенда Таврии
Винодельческое хоз-во князя П. Трубецкого	Надднипрянське, Пэрлына стэпу, Оксамыт України
Агрофирма-совхоз «Белозерский»	Кагор Днепровский, Бастардо Легенда Белых озер, Шардоне Днепровское, Мускат Легенда Белых озер, Саперави Белозерское, Изабелла Таврийская, Коньяк Золотой мыс, Бренди Белозерское
Национальное производственно-аграрное объединение «Массандра»	Нектар Массандры, Мускат Таврический, Портвейн Южнобережный, Мадера Крымская, Алеатико Аю-Даг, Кагор Партенит, Портвейны: Алушта, Сурож, Крымский, Ливадия, Массандра
Торговый дом «Инкерман»	Бастардо Старый Крым, Мерло Качинское, Рубин Херсонеса, Легенда Инкермана, Крымская Ривьера белая
Торговая марка «Золотая амфора»	Кагор Украинский, Мускат Старокрымский, Бастардо Крымский
Одесский завод классических вин	Тамянка, Изабелла и Кадарка черноморские, Кагор украинский, Каберне-Совиньон Южный, Портвейн Таврида
Одесский завод шампанских вин	Шампанское «Одесса»
Дом шампанский вин «Новый свет»	Новосветское белое, Крымское игристое, Шампанское Крым, Шампанское Новый Свет
Винодельня Колонист	Одесское черное, Сухолиманское
Симферопольский вино-коньячный завод	Коньяки Ай-Петри, Украинский отборный, Корона Крыма
Первомайский винный завод	Пэрлына Тавриды, Крымское

Винзавод «Крымская коллекция»	Слезы Учан-Су, Ай-Серез, Мускат Ай-Тодор, Мускатель Ай-Даниль, вермут «Букет Крыма»
Завод марочных вин и коньяков «Коктебель»	Мадера Коктебель, Мускат Кара-Даг, Портвейн Крымский,
ООО ПТК «Шабо»	Кагор Украинский, Коньяк Шабский
Ин-т винограда и вина «Магарац»	БастардоМагарац, Сердолик Тавриды, Мадера Альминская, Нектар Каратау, Кагор Украинский
Евпаторийский винзавод	Тамянка Евпаторийская, Изабелла Крымская, Кагор Украинский
Измаильский винзавод	Измайльское, Зирка Дунаю
АгроДар (Татарбунарский р-н)	Кагор украинский, Мускат Таврийский, Украинская ночь
Агро-Пивдень	Оксамыт Бессарабии, Мускат Таврийский, Кадарка Скифский Келих
Бизнес-вин, Белгород-Днестровский	Мускат Таврийский
Виктория, пгт Великодолинское	Одесское святковое, Черноморское оксамытное, Сухолиманское
Ланжерон	Лидия Черноморская, Одесское янтарное, Кагор украинский, Мускат украинский
Кикийский винодельческий завод	Венок Дуная, Кагор Старая Килия, Кикийское сувенирное
ОАО «Цюрупинское», ТМ «Вина Олешья»	Старые Олешки, Олешковская Сич, Лидия Олешковская, Кагор Украинский, Кадарка Таврийская, Тамянка Таврийская, Гроно Закарпатья, коньяк Потёмкин Таврийский
Таировский винзавод «Нива»	Одесская степь, Кагор Таировский, Портвейн Приморский
Ин-т виноградарства и виноделия им.Таирова	Скифское, Хаджибей, Таировское Царское

Список источников и литературы:

1. История городов и сел Украинской ССР. Херсонская область / [под ред. Мельникова А.Т.]. – К. : Институт истории Академии наук УССР, 1983. – 668 с.
2. Путешествие по Херсонщине : Энциклопедия-путеводитель / Паталах А., Дяченко С., Подгайный М. и др. – Херсон : Наддніпряночка, 2008. – 300 с.
3. Черемис Н.С. Основа. Украинская Шампань. 120 лет. / Черемис Н. С., Яковлев А. А. – Н. Каховка : ПИЕЛ, 2009. – 476 с.
4. <http://art.mamchich.info/?p=1133>
5. <http://champagne.odessa.ua/ua/items/>
6. <http://kolonist.com.ua/>
7. http://nsvet.com.ua/ru/collection/collection_2/
8. <http://ozkv.net/>
9. <http://poluostrov-krym.com/dostoprimechatelnosti/vinodelie/vinzavod-massandra/4.html>
10. <http://svkz.ua/ru/production/>
11. <http://tm1.tairov.com.ua/ekskursionno-degustatsionnoe-obsluzhivanie/sortiment-vino-produktsii/>
12. <http://venokkiliya.spravka.ua/price.html>
13. <http://vina-trubetskogo.com.ua/vina?lang=uk>
14. <http://wine.org.ua/>
15. http://wineholding.blogspot.com/2013/10/blog-post_24.html
16. <http://www.koblevo.ua/ua/wine/select/>
17. <http://www.krim.biz.ua/vino.html>
18. http://www.sovietwine.com/labels_collection/ussr/index.html
19. <http://www.tairovo.com.ua/produksiya/>
20. <http://www.tavria.ua/production/>
21. <http://zolotaja-amfora.ua/collection/1>
22. <http://minagro.gov.ua/node/20387>
23. <http://vinaoleshya.ygo.ru/>

**Гончар
Михайло Васильович**

кандидат педагогічних наук,
начальник відділу освіти Каховської міської ради
(м. Каховка, Херсонська область)

✉ m.honchar@gmail.com

ЩОДЕННИКИ УЧИТЕЛЯ КАХОВСЬКОГО МІНІСТЕРСЬКОГО УЧИЛИЩА Г. Ф. МЛАДЬОНОВА ЯК ДЖЕРЕЛО ДОСЛІДЖЕННЯ СФЕРИ ОСВІТИ ПРОВІНЦІЙНОГО МІСТЕЧКА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті на основі раніше неопублікованих щоденників учителя Г. Ф. Младьонова охарактеризовано деякі аспекти організації навчально-виховного процесу в навчальних закладах містечка Каховка Таврійської губернії на початку ХХ ст.

Одним із цікавих та перспективних напрямів сучасних історико-педагогічних студій є дослідження особливостей організації освітньої діяльності крізь призму мікроісторії. Як зазначила О. Сухомлинська, такі дослідження: «...розширюють і поглиблюють наші погляди на педагогічний процес і загалом на історико-педагогічну науку» [1, с. 4].

Для досліджень з мікроісторії притаманна специфічна джерельна база – це листи, щоденники, інтерв'ю, спогади, візуальні джерела.

Одними з таких джерел, що ще не були введені у науковий обіг, є щоденники учителя Герасима Федоровича Младьонова. Нині вони знаходяться на зберіганні в Архівному відділі Каховської районної державної адміністрації (фонд 73).

Щоденники Г. Ф. Младьонова – це 16 зошитів, які охоплюють період з 1900 по 1944 роки і, умовно, описують чотири субперіоди життя їх автора: 1) навчання в Новобузькій учительській семінарії; 2) опис мандрівок до Туреччини, Греції, Єгипту, Палестини у 1909 р.; 3) учителювання в Каховському міністерському училищі (у цьому субперіоді детально описано події з 1911 по лютий 1913 рр., фрагментарно – до 1922 р.); 4) життя і педагогічна діяльність в Сімферополі (до 1944 р.). Щоденники останнього субперіоду – це опис мандрівок їх автора до Дагестану, Середньої Азії, Заполяр'я, Закавказзя, по Волзі, які він здійснював у 1930 – 1937 рр., та свідчення про визволення Сімферополя у 1944 р.

Цікавою є історія цих щоденників. У 1944 р. Г. Ф. Младьонов, як представник «неблагонадійного» болгарського народу, було висланий з Криму за Урал, де він і помер. У 1964 р. його односельчанка О. П. Жданович-Драганова збрала записи Г. Ф. Младьонова і двома посилками відправила на адресу Каховського районного архіву [2, арк. 1].

В цій публікації, на підставі двох щоденників, що висвітлюють каховський період життя автора (Г. Ф. Младьонов назвав ці щоденники «Хроніка каховської життя»), спробуємо висвітлити деякі аспекти організації навчально-виховного процесу в освітніх закладах

Ключові слова:
мікроісторія, Каховка,
Таврійська губернія,
міністерське училище.

містечка Каховка Таврійської губернії у 1911 – на початку 1913 рр.

Зазначимо, що точної дати вступу на посаду учителя Каховського міністерського училища Герасима Федоровича Младьонова нам, поки що, не вдалося встановити. Відомо лише, що вперше його прізвище згадується серед списку учителів закладу у 1901 р. [3, с. 109].

Насамперед, нагадаємо, що в дорадянський період не було єдиних традицій початку навчального року. Так, у 1911 р. навчальний рік в міністерському училищі розпочався 26 серпня. Напередодні, 25 серпня, учні та викладачі відслужили спільний молебень в місцевій церкві [4, арк. 1]. У 1912 р. «Начало занятий в женской гимназии было 31 августа, в мужской 1 сентября, в министерском училище 3-го, около этого же времени было начало и в других народных школах» [5, арк. 23].

Цікавим є опис робіт, які виконував учитель з класом протягом одного місяця. Ось цей перелік мовою оригіналу: «В декабре было 17 учебных дней... В декабре было исполнено всего 29 письменных работ, грамматических упражнений 20, диктовок 3, списываний 6. Устных уроков в декабре было: арифметики – 17, чтения – 17, Закона Божьего – 6, славянского чтения – 8. Итого – 48 уроков. Всего же в декабре было 66 уроков; значит, смешанных уроков было 18. На смешанных уроках повторялись грамматические упражнения, писались чистописания и диктовки» [4, арк. 14].

Привертає увагу ґрунтовна характеристика успішності учнів за результатами навчання у першому півріччі 1911/12 навчального року, а саме: «В общем занятия шли порядочно; пройдено много, особенно по арифметике; порядочно прошли по грамматике и в

смысле орфографии и письма; вообще учащиеся сделали большой шаг вперед; чтение идет медленно, но и оно заметно улучшилось. Однако, все таки много неуспевающих. Из 40 мальчиков имеют неудовлетворительные баллы по одному или нескольким предметам 13 душ, т.е 32,5 %. Из 30 девочек – неуспевающих так же 13, т.е 43 1/3 %. Общий % неуспевающих выразится цифрой 37,2. Значит больше 1/3 учащихся не успевают, имеют баллы ниже 3<.

Сравнительно же мальчики идут лучше девочек, и эта разница особенно выделяется в арифметике; большинство мальчиков решают задачи и вычисляют почти хорошо; тогда как нет ни одной ученицы, что бы решала задачи порядочно. В дальнейшем, конечно, девочки еще больше отстанут от мальчиков. По другим предметам резкой разницы незаметно» [4, арк. 15-16].

Непересічне значення мають описи взаємовідносин учителя з учнями, які, як можна побачити з щоденників, подекуди переходили до звичайного прилюдного побиття учнів. Г. Ф. Младьонов описує це непедагогічне явище так: «...В общем занятия идут скверно; я стал уже раздражаться и прибегаю к разным, хотя и не особенно тяжким наказаниям...» (запис від 26 серпня) або «...ученики делали самые невероятные ошибки, что меня прямо выводило из себя, и не один ученик получил щелчок в голову. В таких случаях приходилось забывать всякие гуманные правила...» (запис від 27 вересня) [4, арк. 2, 6]. Були й інші, більш жорстокіші приклади поведінки з учнями, які описав М. Ф. Младьонов. Зокрема, така ситуація: «10-го октября [1911 р. – авт.] в мужской гимназии произошел такой инцидент. Во время урока гимнастики Л. Исаакович Серпер в порыве раздражения ударил ногой ученика 1-го класса Шера, причинив ему на месте удара маленькую ранку. Этот случай возмущил страшно всех учеников, которые устроили нечто вроде забастовки: шумели в коридоре, кричали «ура» и «долой Льва Исааковича». Пришлось мобилизовать весь педагогический персонал, что бы успокоить расходившуюся «молодежь». По поводу этого случая был созван педагогический совет...»

NB. Интересно отметить, что больше всех возмущался о. Евгений, который как видно, забыл, что он сам применял, а кажется, применяет и теперь рукоприкладство в Министерском училище» [2, арк. 24].

Не відставали у своїй жорстокості й самі учні. Ось як Г. Ф. Младьонов описує кричущий інцидент, який трапився у містечку з учнем чоловічої гімназії наприкінці 1911 р., й реакцією на нього адміністрації навчального закладу: «... ноября ученики министерского училища Абакумов и Сацюк, возвращаясь из школы, встретили гимназиста 5 класса Петра Шаманского и стали его дразнить. Последний, будучи сильно ажитирован, выхватил из кармана пистолет-монтекристо и выстрелил несколько раз в Сацюка и Абакумова; один из выстрелов оказался удачным: попал Абакумову в ногу, вследствие чего последний упал и не мог двигаться... Событие это было весьма неприятно гимназии: был созван педагогический совет на котором и было решено: немедленно уволить Шаманского. Но т. к. его надо было уволить за поведение, без права поступления в учебное заведение, то решили устроить так: пригласили отца, который сам написал прошение, конечно задним числом, об увольнении своего сына из гимназии. Словом надо было обставить дело так, что факт подстреливания Шаманским Абакумова произошел тогда, когда первый уже не был учеником... Таким образом, он получил свидетельство с незапятнанным поведением.

Гимназия старалась замаять это дело и не дать ему общую огласку. Родители потерпевшего получили денежное вознаграждение. Прострелянный недели три пролежал дома и в больнице, не посещая школы» [5, арк. 25].

На жаль, у ті часи проблема поведінки учнівської молоді зі зброєю була для містечка непоодиноким явищем. Так, у записі за 9 лютого 1913 р. у Г. Ф. Младьонов зазначав, що учень 6 класу гімназії вчинив невдалу спробу самогубства, вистрілювши собі з револьверу. Встановити причину таких дій учня не вдалося. Г. Ф. Младьонов допустив, що це були звичайні пустощі учня, так як: «...он был пьян и все бравировал перед гимназистками: «Застрелюсь! Застрелюсь!» [5, арк. 33 зв.-34].

Важливе місце у житті учнів та педагогів відігравало питання організації культурного дозвілля. Найпоширенішими заходами були різноманітні вистави та вечори, які часто організовувались силами учнів в чоловічій та жіночій гімназії. Як правило, вони проводилися або з нагоди свят, або для збору пожертв (на допомогу бідним учням, бідним євреям тощо). Проведення подібних заходів було важливою подією культурного життя містечка і на їх перегляд сходилося багато місцевих мешканців. Так, 2 січня 1911 р. в жіночій гімназії відбувся музично-літературний дитячий вечір з вхідною платою для дорослих 30 коп. і 20 коп. для дітей. Г. Ф. Младьонов так охарактеризував цей захід: «Программа вечера была жидковатой, публики было мало».

Іншу ситуацію він спостерігав на літературно-вокально-музичному вечері, який наступного дня відбувся в чоловічій гімназії. Учнями була поставлена весела п'єса Г. М. Грессера та С. В. Чірікова «Витурир». Г. Ф. Младьонов про цю подію написав так: «Надо заметить, что вечер был бесплатный; гости являлись по приглашению; но т.к. никто не следил за приходившими, то в конце набралось публики столько, что буквально негде было повернуться. Эта теснота была весьма неприятна». Тим не менш, він констатував, що: «Комедийка доставила полное удовольствие и детям и взрослым».

Після вистави було ще два відділення, які склалися з музичних і вокальних номерів. Їх учитель оцінив так: «Стихотворения говорились неважно. Номера пения прошли, почти, удовлетворительно. Все смеялись от души. Зато оркестр балалаечников совсем подгадил. В заключение были танцы.

...Вечер прошел оживленно и кажется публика была довольна... Говорят, что на этом вечере в конце концов многие перепились и вели себя очень безобразно. Некоторые из публики крайне были возмущены подобным безобразием в стенах учебного заведения» [5, арк. 1-2 зв.].

Цікаво автор охарактеризував поведінку гімназисток на цьому заході: «Отмечают еще, что гимназисты и гимназистки вели себя прямо таки неприлично. В скромных уголках заставляли гимназисток, сидящих на коленях у гимназистов, видеть, как они целуются и пр. О гимназистках вообще говорят, что они очень развращены, а некоторые из них прямо таки ведут себя, как проститутки. К довершению всего в числе публики на гимназическом вечере было пять настоящих «публичных женщин» (ведь за приходившими никто не следил), которые вместе с учащимися танцевали, флиртовали (тинялися – авт.) по залу... Некоторые из преподавателей тоже крайне были возмущены. Один выразился так: «Я нигде такого безобразия не видел.

Это не учебное заведение, а какой-то публичный дом» [5, арк. 3-3 зв.].

А ось інший приклад розважального заходу: «2 февраля в здании мужской гимназии состоялся музыкально-литературно-вокальный вечер в пользу недостаточных учеников. Программа вечера была не особенно обширна, и лучшими номерами были несколько музыкальные вещицы исполненных учениками Лукьяновской сельхозшколы на балалайках разной величины. Игра их прямо производила фурор среди каховской публики, никогда не слышавшей оркестра балалаечников. В общем же их игра была не так уж замечательна, но слышалась с удовольствием. Остальные номера программы слушались без особого интереса... По окончании программы начались танцы для учащихся. Вечер продолжался часов до 4-х и нельзя сказать, что бы было очень оживленно.

В материальном отношении, вечер прошел неблестяще: валового сбора около 600 руб., из которых рублей 300 падает на билеты, а остальная сумма получила от лотерей, тира, почты и проч.

Публики было много: налицо была почти вся высшая каховская интеллигенция, но к 2 часам многие стали расходиться. Надо отметить, что дамы вообще были очень нарядны.

На вечере был устроен буфет с крепкими напитками и другой – «со сладкими ручными вещами».

Был отдельный киоск, который назывался французским павильоном; в нем продавались разные пирожные и засахаренные фрукты, приготовленные французским способом...» [5, арк. 9-9 зв.-10].

Наведемо приклади назв вистав, які ставилися учнями. Крім вже зазначеної, згадується про постановку комедії О. Канаєва «Бабье дело», І. Котляревського

«Наталка Полтавка», П. Каратигіна «Чорна пляма» [5, арк. 1, 28 зв.].

Часто учні навчальних закладів містечка ставали учасниками різноманітних урочистих масових заходів. Так, з нагоди святкування 300-річчя дому Романових 20 лютого 1913 р. за участі учнів місцевих навчальних закладів відбулася панахида.

Ось як Г. Ф. Младьонов описував урочистості які відбулися в містечку 21 лютого: «По окончании литургии на площади перед церковью был отслужен молебен во время которого был провозглашен Высочайший манифест. По окончании молебна был совершен крестный ход к часовне великомученицы Екатерины, а отсюда, по главной улице, к волосному правлению, где было произнесено многолетие царствующему дому». Після цього, в навчальних закладах відбулися читання з виступами викладачів: «...при чем, для большего торжества, народные школы соединялись вместе. Так Министерское училище праздновало вместе со Щемиловским, малокаховское было присоединено к Слободскому. Еврейское казенное объединило под своим покровом все частные еврейские училища» [5, арк. 34 зв.-35].

Таким чином, щоденники Г. Ф. Младьонова дозволяють більш чітко уявити як саме було організовано навчально-виховний процес в навчальних закладах Каховки, характеризують особливості взаємовідносин учнів та учителів, організації дозвілля учнів та педагогів. Саме тому вони потребують подальшого опрацювання. Зокрема, детально вивчення заслуговують ті щоденники, в яких йдеться про організацію навчально-виховного процесу в Новобузькій учительській семінарії на початку ХХ ст.

© Гончар М. В., 2016

Список джерел та літератури:

1. Сухомлинська О. Дослідження мікроісторії в сучасному історико-педагогічному вимірі / О. Сухомлинська // Історико-педагогічний альманах. – 2015. – № 2. – С. 4-7.
2. Архівний відділ Каховської районної державної адміністрації (АВ КРДА), ф. 73, оп. 1, спр. 16. О. П. Жданович-Драганова «Кінець автобіографії Г. Ф. Младьонова. 1963 р.», 1 арк.
3. Календарь и памятная книжка Таврической губернии на 1902 год / Издание Таврического губернского статистического комитета. – Симферополь : Таврическая губернская типография, 1902. – VIII, 108 с., 169 с., 220 с.
4. Каховська філія Херсонського обласного краєзнавчого музею, ф. РК-4, оп. 1, спр. 10. Уривки з щоденників учителя Міністерського училища м. Каховки Герасима Федоровича Младьонова за 1911 – 1912 навчальний рік, 36 арк.
5. АВ КРДА, ф. 73, оп. 1, спр. 2. Г. Ф. Младьонов «Хроніка з каховського життя», 35 арк.

**Гребенников
Віктор Борисович**

науковий співробітник Державної інспекції по охороні
пам'яток культури в Миколаївській області (м. Миколаїв)

✉ grebennikov.v2013@yandex.ru

**Клюшинцев
Володимир Миколайович**

кандидат історичних наук

ПОСЕЛЕННЯ ПІЗНЬОЇ БРОНЗИ НА ЛІВОБЕРЕЖЖІ БУЗЬКОГО ЛИМАНУ

Дана публікація висвітлює розвідки проведені В. М. Клюшинцевим протягом 10 років вздовж лівого берега Бuzького лиману. В ході виявлення нових та обстеження вже відомих поселень, автор виділяє 32 пам'ятки доби пізньої бронзи. Обстежені пам'ятки поділяються на поселення та стоянки. Також ці об'єкти, на підставі знайденого матеріалу, можна поділити на ранні та пізні.

Дніпро-Бузький лиман привертав увагу дослідників з кінця XVIII ст., як насичений археологічними знахідками район, але тільки з другої половини XX ст. почалися його систематичні дослідження. З цього часу поряд з античними пам'ятками Ольвійська експедиція Інституту археології Академії наук УРСР і Нижньобузька експедиція Ленінградського відділення Інституту археології Академії наук СРСР починають виявляти й досліджувати окремі поселення доби пізньої бронзи [3, с. 35-40; 10, с. 255]. Також наукові роботи на лівому березі Бuzького лиману в цей час проводила Інгулецька скіфська експедиція Інституту археології Академії наук СРСР [5]. Окремі знахідки бронзового віку в цьому районі виявлені співробітниками Миколаївського краєзнавчого музею.

Незважаючи на здійснені роботи по вивченню пам'яток доби пізньої бронзи, на ділянці від м. Миколаєва до с. Станіслав не було проведено суцільного обстеження. В. М. Клюшинцев з 1963 і по 1973 роки проводив періодичні розвідки та збори археологічного матеріалу на лівому березі Бuzького лиману [2].

Досліджена ним ділянка довжиною 50 км являє собою широку смугу на відстані до 10 км від берега. Дана місцевість це високі уривчасті береги порізані стародавніми балками і ярами, де у їх гирлах утворюються піщані коси [4]. У районі сіл Балабанівка та Галицинове існують великі піщані наноси шириною у кілька кілометрів. Родючий ґрунт на плато та прісна вода лиманів робили це район привабливим для розселення стародавніх людей.

Серед численних знахідок доби бронзи розглянемо лише поселення пізнього періоду, опис яких додається нижче.

На території центральної частини м. Миколаєва відомо кілька поселень із знахідками доби пізньої бронзи. Найбільш відомим є **поселення-городище Дикий Сад**, яке добре досліджене й описане у спеціальній та популярній літературі (№1) [1]. Друге поселення знаходилося в **районі морського порту (№ 2)**, де були знайдені уламки ліпного посуду прикрашеного пружком. Залишки ще одного **поселення відомі в районі вул. Спаської (№3)** (Матеріали зберігаються у фондах

Ключові слова:
лівий берег, Бuzький лиман,
розвідки, поселення,
пізня бронза.

Миколаївського краєзнавчого музею).

Наступні поселення розташовані у межах Вітовського р-ну Миколаївської області.

4. Водоканал II. Залишки поселення розташовані на лівому похилому схилі Вітовської балки, біля північної околиці селища Жовтневого та в 3,1 км на схід від Бuzького лиману. Знайдені уламки ліпного посуду баночних форм, які були сконцентровані на площі 90 x 50 м.

5. Жовтневе VI. Сліди поселення виявлені у 0,4 км на захід від середньої школи № 44 та 1,3 км на схід від лиману, на плато. Зібрані фрагменти ліпного посуду баночних форм. Край вінець у частини посудин закруглений.

6. Жовтневе VII. На південній околиці селища зафіксоване скупчення кераміки доби пізньої бронзи.

7. Жовтневе XVII. Поселення розташовано у 150 м на північний захід від готелю «Металург», на плато, у 1,2 км на схід від лиману. Площа 0,5 га. Зібрано невелику кількість уламків ліпного посуду, деяких з фрагментів орнаментовані пружком.

8. Балабанівка I. Поселення розташовано у 400 м на південь від готелю «Металург» на території старого балабанівського кладовища, у 1 км на схід від лівого берега Бuzького лиману. Площа поселення 0,7 га, культурний шар сягає 0,5 м, сильно поруйнований сучасними могилами. У 1997 р. експедиція Миколаївського державного педагогічного інституту ту провела розкопки загальною площею 1500 м². Знайдені відмостка легкого та залишки заглибленого жител, болас та розтиральник. Також знайдено два розвали великих горщиків з пружками і заціпами та кістки тварин. Кераміка представлена баночними посудинами прикрашеними пружками та косими насічками, глибокими мисками з пружком, округлими вдавленнями і залісковані. Крім цього, знайдені кістяні проколки. Поселення датовано

сабатинівською культурою [6].

9. Балабанівка III. Поселення розташовано на південному схилі невеликої балки, на північній околиці селища. Культурний шар товщиною близько 0,15 м і простежувався на глибині 0,4-0,5 м від сучасної поверхні. Зібрані фрагменти ліпного посуду баночних форм та горщиків.

10. Балабанівка IV. Залишки поселення зафіксовані на південній околиці селища, на відстані 2 км на схід від лиману, на степовому плато. Уламки ліпного посуду прикрашені пружком та вдавненнями.

11. Балабанівка VII. Поселення розташовано у 4 км на південний схід від селища, на степовому плато у 10 км на схід від лиману. Площа поселення близько 4 га. На поверхні простежувалося кілька попелястих плям розміром близько 20 x 30 м. Потужність культурного шару насичена уламками посуду та кістками тварин і сягає 0,3 м. Розкопки проводив загін Миколаївської експедиції Інституту археології Академії наук УРСР під керівництвом В. М. Ключинцева у 1985-86 роках. Розкопано близько 1000 м². Знайдено три групи багатокімнатних житлових та господарських будівель розділених вулицею шириною біля 5 м. Площа жител від 34 до 70 м². Також знайдені дві криниці, господарські ями, багато фрагментів ліпного посуду, кістки тварин, кам'яні знаряддя, кістяне прясло, фрагмент бронзового браслету та бронзова голка. Посуд слабо профільованих форм з коротким, відігнутих краєм вінця прикрашеним пружком. Фрагменти горщиків також орнаментовані пружком, перехрещеними прокресленими лініями. Деякі вінця горщиків мають загострений край. Нечисленні уламки кубків з заліскованою поверхнею. Знайдено уламок петельчатої ручки, кілька уламків жаровень. Датовано сабатинівською культурою [7].

12. Балабанівка VIII. Поселення виявлене у 1,1 км на південь від селища та у 2,8 км на схід від лиману. Площа його 100 x 50 м. Знайдені уламки посуду мають короткий відігнутий назовні округлий край вінця з трохи розширеним тулубом.

13. Балабанівка X. Залишки поселення зафіксовано у 1,8 км на південь від селища та 2,5 км на схід від лиману, на плато. Площа його 80 x 70 м. Знайдений посуд баночних форм прикрашений пружком.

14. Балабанівка XI. Решки поселення знайдені у 2,1 км на південь від селища. Площа його 90 x 40 м, культурний шар знаходиться на глибині 0,3 – 0,4 м. По всій території поселення розкидано вапнякове каміння. Знахідки представлені уламками стінок посуду, тісто якого з домішками вапняку та піску.

15. Балабанівка XII (залізобетонний завод). Залишки поселення виявлені у 0,4 км на південь від заводу та 0,9 км на схід від лиману, на похилому схилі плато. Площа його 90 x 80 м. Посуд горщиковидних форм, дуже схожий на кераміку з поселення Балабанівка VIII.

16. Галицинівка VI. Поселення знайдено у 0,1 км на північ від села, на відстані 1,2 км на схід від лівого берега Бузького лиману, на схилі балки. Площа його 60 x 50 м. Знайдений посуд баночних форм, у тісті домішки піску та вапняку.

17. Галицинівка VII. Залишки поселення виявлені біля північно-західної околиці села, на відстані 1 км на схід від лиману, на піщаних відкладах. Площа поселення 60 x 50 м. Деякі стінки посуду прикрашені пружком.

18. Галицинівка VIII. Поселення розташовано на відстані 0,4 км від північно-західної околиці села та 0,7 км на схід від лиману, на піщаних відкладах.

Площа його 60 x 50 м. Виявлені уламки ліпного посуду баночних форм, знайдені фрагменти кубків з заліскованою поверхнею.

19. Галицинівка IX. Рештки поселення виявлені на відстані 1 км на південь від села та 1,8 км на схід від лиману, на піщаних відкладах. Розміри його 90 x 50 м. Уламки посуду мають короткий, відігнутий назовні край вінця з випуклим тулубом.

20. Галицинівка X. Залишки поселення виявлені на відстані 0,6 км на північ від села та у 0,6 км на схід від лиману, на піщаних відкладах. Знайдені уламки посуду з косо зрізаним назовні краєм вінця з округлим тулубом.

21. Лісросп I. Решки поселення виявлені на відстані 4,3 км на північ від села Лимани та 2 км на схід від лівого берега Бузького лиману, на схилі балки. Площа його 60 x 50 м. Посуд горщиковидних форм.

22. Лісросп II. Залишки поселення розташовані на відстані 3,8 км на північ від с. Лимани та 1,7 км на схід від лиману, на похилому схилі балки. Площа його 80 x 70 м. Знайдені уламки горщиків прикрашені пружком, косими насічками. Один уламок належить жаровні з обрізаним краєм.

23. Лісросп III. Поселення зафіксоване на відстані 3 км на північ від с. Лимани та 1,8 км на схід від лиману і займає мисоподібний виступ схилу балки. Площа його 100 x 80 м. Знахідки представлені слабо профільованим посудом, який прикрашений пружком, часто розчленований вдавненнями.

24. Лимани VII. Залишки поселення розташовані у 2,3 км на північний захід від села, на високому березі лимана. Площа його 100 x 150 м, культурний шар місцями потужністю 0,6-0,7 м. Зібрані фрагменти ліпного посуду орнаментовані пружком.

25. Лимани VIII. Поселення розташовано на відстані 2,7 км на північ від села та 2 км схід від лиману, на схилі балки. Площа поселення 150 x 120 м. Знахідки представлені посудом баночних форм, один уламок має виступ. Частина фрагментів посуду з коротким вінцем, злегка розширеним тулубом, часто прикрашені пружком. Нечисленну групу становлять горщики, стінки яких орнаментовані пружком з пальцевими вдавненнями. Знайдено кілька уламків кубків орнаментованих врізними лініями, відбитками дрібнозубчатого штампу, канелюрами. Невеличку колекцію становлять уламки посуду з ручками, ліпні кришки, миски з загостреним краєм вінця. Також знайдені зернотерки, відбійники, боласи, розтиральники, терочник та кістки тварин.

26. Лимани IX. Поселення розташоване на відстані 1,8 км на північ від села та 1,6 км на схід від лівого берега Бузького лиману, на схилі балки. Площа поселення 150 x 140 м. Потужність культурного шару 0,05-0,08 м. Кераміка представлена посудом баночних форм. Незначну групу складають уламки горщиків. Також знайдений болас та розтиральник, кістки тварин.

27. Лимани XII. Поселення розташовано на відстані 1,2 км на північ від села та 1,8 км на схід від лиману і займає край мису балки. Площа поселення 200 x 150 м, культурний шар потужністю 0,4-0,5 м. Знайдені уламки баночного посуду та горщиків прикрашені пружком, а також кілька фрагментів петельчатих ручок.

28. Лупареве VI. Поселення знайдене на південній околиці села, на високому лівому березі Бузького лиману. Розміри 200 x 60 м, потужність культурного шару сягала 1,25 м. У 1975 – 77 р. Нижньобузька антична експедиція Ленінградського відділення Інституту археології Академії наук СРСР провела розкопки поселення

(У звітах ЛВІА АН СРСР воно фігурує як поселення античного часу Лупареве II) [3, с. 37]. У шарі пізньої бронзи знайдено два будівельних комплекси, один з яких чотирикутний заглиблений у землю з рядом конічних ям для опорних стовпів. Посуд представлений уламками горщиків прикрашених дрібнозубчатим штампом, пружком. Кілька уламків з петельчатими ручками.

29. Лупареве VII. Залишки поселення виявлені на відстані 1,1 км на південь від села на березі лиману. Займає площу 150 x 100 м, потужність культурного шару сягає 0,3 м. Серед уламків посуду виділяються горщики прикрашені пружком.

30. Лупареве VIII. Рештки поселення виявлені на відстані 1,8 км на південь від села та 100 м на схід від лиману, на схилі балки. Площа поселення 120 x 100 м, культурний шар потужністю 0,3-0,5 м. На поверхні видно вапнякове каміння. Посуд представлений уламками банок та горщиків і кістками тварин.

Також поселення доби пізньої бронзи були виявлені (ще до розвідок В. М. Ключинцева) **на правому березі Дніпровського лиману біля сіл Олександрівка (№ 31) та Станіслав (№ 32)** Білозерського району Херсонської області.

Таким чином на узбережжі Дніпро-Бузького лиману виявлено 32 пункти доби пізньої бронзи. Пам'ятки за характером існування розподіляються на довгочасові поселення і стоянки. Перші з потужним культурним шаром, наявністю кам'яних будівельних споруд (Дикий Сад, Лимани VIII, Балабанівка VII, Лупареве VI). Друга група пам'яток більш чисельніша і становить собою тимчасові стоянки. Вони характерні слабким культурним шаром або його відсутністю та невеликою кількістю знахідок (Водоканал II, Жовтневе VI, VII, Балабанівка III та інші). Іноді на стоянках простежуються залишки тимчасових жител (Балабанівка I).

Пам'ятки розташовані в топографічних умовах, характерних для степової смуги Північного Причорномор'я. На схилах балок та ярів розташовано 12 поселень (Водоканал II, Балабанівка III та ін.). На мисах розташовано 3 пункти (Лісгосп III, Лимани XII, Станіслав). На степовому плато розташовано дев'ять пам'яток (Жовтневе VI, Балабанівка IV, VII, VIII, X, XI, XII, Галицинівка IX та X). Знаходяться вони, переважно, на відстані до 3 км від берега. Серед них особливе місце за умовами розташування займає поселення Балабанівка VII, яке знаходиться на відстані біля 10 км від лиману. Воно займає рівну ділянку степового плато. Привертає увагу те, що біля поселення знаходиться невеличка за-

падина (під), в який деякий час могла триматися вода.

На розглянутий території відомі пам'ятки більш раннього часу – доби ранньої та середньої бронзи. Дніпро-Бузьке узбережжя було щільно заселено й у античний час. У розташуванні поселень доби пізньої бронзи переважали прибережно-річкова та яружно-балочна групи пам'яток.

Складність визначення більшості археологічного матеріалу і віднесення його до певної культури пояснюється його фрагментарністю та незначною кількістю. Виявлені поселення по характеру інвентарю можна поділити на дві хронологічні групи. Ранні та пізні.

До першої групи відносяться тимчасові стоянки Водоканал II, Жовтневе III, Балабанівка I, III, IV, VIII-X, XII, Галицинівка VI, VII, IX, X, Лісгосп II, III, Лимани VII, IX, XII, Лупареве VII, Олександрівка II на яких значну частину становить ліпна кераміка архаїчних баночних форм. На стаціонарних поселеннях цього періоду зустрічаються фрагменти ручок дворучних ваз або черпаків (Балабанівка VII, Лимани VIII, Лимани XII). Миски й сковороди становлять поодинокі знахідки на поселеннях цієї групи (Балабанівка VII, Лісгосп II). Інвентар цієї групи поселень має аналогії з матеріалами Сабатинівського поселення і датується в межах XIII – XII ст. до Р.Х. [8].

Менш чисельні поселення другої – пізньої групи, до якої відносяться поселення Галицинівка VIII, Лісгосп I, Лупареве VI, а також частину посуду з поселення Лимани VIII. На цих пам'ятках переважає посуд профільованих форм, знайдені також уламки кубків (Лимани VIII, Лупареве VI). Пізні ознаки має уламок верхньої частини баночного посуду, прикрашеного відбитками пальців по краю вінця (Лупареве VIII). Матеріал цієї групи знаходить аналогії серед інвентарю з поселень Зміївка і датується в межах XII – XI ст. до Р.Х. [9].

Найбільш пізнім часом датується поселення-городище Дикий Сад, існування якого уточнюється знайденим там бронзовим казаном, чисельним керамічним матеріалом і виробами з палеометалів. Серед кераміки переважає матеріал білозерської культури. Отже цю пам'ятку дослідники впевнено датують XII – IX і навіть VIII ст. до Р.Х.

Обстеження узбережжя Дніпро-Бузького лиману значно поповнило археологічну карту Північного Причорномор'я доби пізньої бронзи.

© Гребеников В. Б., 2016

© Ключинцев В. М., 2016

Список джерел та літератури:

1. Гребеников Ю. С., Горбенко К. В. «Дикий Сад» – єдине поселення доби фінальної бронзи у Степовому Побужжі. – Тези доповідей та повідомлень І Миколаївської обласної краєзнавчої конференції. – Миколаїв. – 1995. – С. 22-23.
2. Ключинцев В. Н. Новые памятники бронзы Нижнего Побужья. – В кн.: Открытия молодых археологов Украины. – К. – 1976. – Ч. 1. – С. 15.
3. Крыжицкий С. Д., Буйских С. Б., Отрешко В. М. Античные поселения Нижнего Побужья. – К. – 1990. – 136 с.
4. Ланько А. И. Бугско-Днепровская степная область Украинской низменности. – Физико-географическое районирование Украинской ССР. – Изд-во Киевского ун-та. – 1968. – С. 488.
5. Петренко В. Г., Елагина Н. Г. Отчёт Ингулецкой скифской экспедиции Института археологии Академии Наук СССР и Московского государственного университета за 1969 г. – НА ИА РАН, 1969/27.
6. Требух О. О. Дослідження поселення сабатинівської культури Балабанівка I у 1997 р. – Історичні науки. Наукові праці. – 2006. – Т. 62. – Вип. 49. – С. 88-90.
7. Фоменко В. Н., Ключинцев В. Н. О работе Явкинского отряда. – Археологические открытия 1985 года. – Москва. – 1986. – С. 423.
8. Черняков И. Т. Северо-Западное Причерноморье во второй половине II тыс. до н.э. – К. – 1984. – 172 с.
9. Шарафудинова И. Н. Степное Поднепровье в эпоху поздней бронзы. – К. – 1982. – 162 с.
10. Шиттельман Ф. М. Поселения античного периода на побережье Бугского лимана. – Материалы и исследования по археологии. – 1956. – № 50. – С. 255-272.

**Данилова
Олена Іванівна**

кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри педагогіки, менеджменту освіти й інноваційної діяльності КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти» (м. Херсон)

✉ el.danylova@gmail.com

ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНА ОСВІТА ХЕРСОНЩИНИ У 50 – 60 РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті здійснено аналіз нормативно-правових та архівних документів, що регламентували зміни у професійно-технічній освіті, досліджено динаміку кількісних показників професійно-технічних навчальних закладів на Херсонщині у 1958 – 1966 роках.

Підготовка кваліфікованих робітничих кадрів, які б відповідали міжнародним стандартам та продуктивно діяли в умовах ринку, є визначальним чинником для подальшої долі економіки України та створення умов для її переходу на інноваційну модель розвитку. Реалії сьогодення переконливо свідчать, що для досягнення якісно нового рівня соціально-економічного розвитку країни корисним буде переосмислення вітчизняного досвіду розв'язання складних проблем життя суспільства. Тому актуальним є звернення до особливостей розвитку професійно-технічної освіти в окремих регіонах України, адже осмислення та систематизація історико-педагогічного процесу є необхідною умовою розвитку педагогічної науки і практики, особливо в часи реформаційних змін.

Дослідженню питань розвитку професійно-технічної освіти присвячено праці С. Батишева, Р. Гуревича, М. Пузанова, О. Коханка, І. Лікарчука, С. Ніколаєнка, Н. Ничкало, Н. Слюсаренко, Г. Терещенка та ін.

Система трудових резервів, яка була основою професійно-технічної освіти, забезпечувала народне господарство робітничими кадрами. Проте, у зв'язку з прискоренням науково-технічного прогресу наприкінці 1950-х років, вона не могла задовольняти потреби суспільства у кваліфікованих фахівцях. Етап перетворення системи трудових резервів розпочався з прийняття 24 грудня 1958 р. Верховною Радою СРСР Закону «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в СРСР». В Україні відповідний Закон «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР» був прийнятий 17 квітня 1959 р. [11], згідно з яким у середній школі запроваджувалася обов'язкова восьмирічна освіта. Для професійно-технічного навчання молоді, яка йде на виробництво після закінчення восьмирічної школи, Законом передбачено створення міських і сільських професійно-технічних училищ. Усі існуючі типи навчальних закладів (школи фабрично-заводського навчання, гірничопромислові школи, ремісничі, залізничні, гірничопромислові, будівельні, технічні училища й училища механізації сільського господарства, трудових резервів, профтехшколи,

Ключові слова:

професійно-технічна освіта, професійно-технічний навчальний заклад, міські і сільські професійно-технічні училища, технічне училище.

школи фабрично-заводського учнівства та інші професійні учбові заклади раднаргоспів, міністерств і відомств) перетворювалися у денні й вечірні міські професійно-технічні училища з терміном навчання від 1 до 3-х років і в сільські професійно-технічні училища з терміном навчання 1-2 роки, які спеціалізувалися за галузями виробництва [11, с. 8].

Вищенаведеним Законом було визначено і завдання ПТО: «планомірна й організована підготовка для всіх галузей народного господарства культурних і технічно освічених кваліфікованих робітників і трудівників сільського господарства...» [11, с. 2]. М. Пузанов стверджував, що створення навчальних закладів нового типу було спрямоване на те, щоб поліпшити загальноосвітню і професійну підготовку робітників [13, с. 200].

Проаналізуємо на прикладі Херсонської області перетворення навчальних закладів трудових резервів у міські та сільські професійно-технічні училища. Станом на 26 травня 1959 року в Херсонській області діяли 19 професійних навчальних закладів, з них 4 школи фабрично-заводського учнівства (ФЗУ) і 14 навчальних закладів трудових резервів: 2 ремісничих училища, 2 будівельних училища, 1 технічне училище, 1 школа фабрично-заводського навчання, 7 училищ механізації сільського господарства, 1 професійно-технічне училище з 12-річним терміном навчання [1, арк. 5].

Переведення існуючих навчальних закладів у нові типи мало відбуватися поступово. Так, наказом начальника Головного управління професійно-технічної освіти при Раді Міністрів УРСР № 93 від 10 серпня 1960 року «Про план реорганізації діючих учбових закладів Головного управління професійно-технічної освіти при Раді Міністрів УРСР у міські та сільські професій-

но-технічні училища на 1961 – 1963 рр.» було затверджено план реорганізації в 1961 – 1963 роках 594-х діючих навчальних закладів у міські та сільські професійно-технічні училища. Отже, в 1961 р. планувалося

реорганізувати 170 навчальних закладів, у 1962 р. – 263, у 1963 р. – 161 навчальний заклад.

У таблиці 1 наведені показники з додатку до цього наказу щодо Херсонської області.

Таблиця 1.

План реорганізації діючих учбових закладів по Херсонському управлінню професійно-технічної освіти.

Типи учбових закладів	Рік реорганізації		
	1961	1962	1963
Технічне училище № 2		+	
Ремісничє училище № 1		+	
Ремісничє училище № 3		+	
Будівельне училище № 4		+	
Будівельне училище № 14			+
Школа ФЗН № 5	+		
Училища механізації сільського господарства № 9, № 10, № 13	+		
Училища механізації сільського господарства № 7, № 8		+	
Училища механізації сільського господарства № 11, № 12			+
Всього	4	6	3

Джерело: [2, арк. 1-2].

Показники таблиці 1 свідчать про те, що найбільша реорганізація навчальних закладів планувалася у 1962 році.

Про стан навчально-виховної роботи й матеріально-технічної бази деяких училищ Херсонської області наприкінці 50-х рр. XX ст. можна отримати уявлення з відповідних архівних довідок. Так, у виступі заступника начальника Головного управління професійно-технічної освіти при Раді Міністрів Української РСР М. Пузанова на нараді апарату облуправління і директорів навчальних закладів м. Херсона, яка відбулася 1 листопада 1960 р., було зауважено, що «враження від відвідування навчальних закладів залишає бажати кращого в їх роботі. Порівняно з навчальними закладами інших областей України культура навчальної й суспільної роботи на дуже низькому рівні» [3, арк. 1-5]. Але є й позитивне: у Новокаховському училищі № 2 він відмічає задовільний стан майстерень, гуртожитку, стан навчально-матеріальної бази та якість виготовленої продукції [там само].

Розглянемо, як у цей період відбувався навчальний процес в училищах сільського господарства Херсонщини, адже у 1959 році училищ сільськогосподарського напрямку в області було 50 % від загальної кількості навчальних закладів профтехосвіти (7 училищ механізації сільського господарства з 14 навчальних закладів професійно-технічної освіти)[14, арк. 16].

У цих навчальних закладах з 1960 року термін виробничої практики учнів було збільшено з 2-х до 4-х місяців. Передбачалося виконання основних видів сільськогосподарських робіт кожним учнем на тракторах і комбайнах усіх марок, що вивчалися, і на новітніх сільгоспмашинах. Замість стипендії практикантам була встановлена заробітна плата згідно з діючими нормами й розцінками.

Практичними навичками обробки сільськогосподарських культур учні оволодівали під час лабораторно-практичних занять з предмету «Організація і

технологія обробітку сільськогосподарських культур». Передбачалося проведення комплексних робіт з технічного обслуговування машинно-тракторних агрегатів.

Особливістю нових навчальних планів також стало те, що у них було виділено цикли предметів: професійно-технічний, загальноосвітній, політехнічний і фізично-естетичний. Велике значення для естетичного розвитку молоді мало введення курсу «Естетичне виховання». Позитивним було розширення переліку лабораторно-практичних завдань, вводилася виробнича практика. Ці плани спрямовувалися на посилення зв'язків між теорією і практикою та міжпредметних зв'язків [12, с. 87].

Наказом Херсонського обласного управління професійно-технічної освіти визначалися такі терміни прийому до професійно-технічних навчальних закладів у 1961 р.: у I кварталі – училища механізації сільського господарства (15 січня – 15 лютого 1961 р.), у III кварталі – технічні, ремісничі, будівельні училища й міське професійно-технічне училище (початок занять 1 вересня 1961 р.), у IV кварталі – технічне училище (початок занять 1 листопада 1961 р.), школа ФЗН (15 листопада – 15 грудня 1961 р.) [4, арк. 4-5]. Усього було заплановано прийняти у навчальні заклади 3240 осіб, з них у I кварталі – 2040 осіб, у III кварталі – 900 осіб, у IV – 300 осіб.

Випуск кваліфікованих робітників навчальними закладами Херсонського обласного управління професійно-технічної освіти цього ж року мав становити 3970 осіб, з них: у I кварталі – 852 особи, у II – 800 осіб, у III – 1014 осіб, у IV – 1304 особи [там само].

Особливістю досліджуваного періоду було те, що навчальні заклади професійно-технічної освіти Української РСР змінювалися не лише за змістом, але й у кількісному значенні. Так, на виконання постанови Ради Міністрів Української РСР від 14 червня 1963 р. № 704 «Про розширення сітки училищ механізації сільського

господарства в УРСР» виконком Херсонської обласної (сільської) ради депутатів трудящих вирішив відкрити в 1963 р. у смт. Іванівка Нижньосірогозького району училище механізації сільського господарства для підготовки кваліфікованих механізаторських та інших виробничих кадрів. Контингент училища з 1 жовтня 1963 р. складав 270 осіб, в тому числі за професіями: тракторист-машиніст з 2-річним терміном навчання – 180 осіб, тракторист з 6-місячним терміном навчання – 90 осіб [5, арк. 59-60].

Варто зауважити, що в 1966 році планувалося відкриття у с. Станіславі Херсонської області сільського профтехучилища, яке не відбулося через відсутність приміщення [8, арк. 27].

У зв'язку зі скороченням терміну навчання на 1 рік в середніх загальноосвітніх школах та наступним у 1966 р. одночасним випуском учнів з десятих і одинадцятих класів, а також збільшеним випуском учнів з восьмих класів, того ж року було вирішено збільшити прийом

учнів на денне навчання у професійно-технічні училища на 23,2 тис. осіб порівняно з 1965 роком (постанова ЦК Компартії України і Ради Міністрів УРСР від 4 березня 1966 р. «Про заходи по розширенню навчання і влаштуванню на роботу в народне господарство молоді, яка закінчує загальноосвітні школи Української РСР у 1966 році» [10, с. 272-274]). Так, у Херсонській області в 1966 р. прийом учнів на денне навчання у професійно-технічні училища було збільшено проти 1965 року на 610 осіб, загальний план прийому області склав 3510 осіб [8, арк. 87-91]. Збільшення прийому молоді планувалося здійснити за рахунок розширення площ навчально-виробничих майстерень, кабінетів, лабораторій, гуртожитків, введенням змінності занять і наповнюваності груп.

У таблиці 2 наведено додаток до наказу начальника Херсонського обласного управління профтехосвіти № 35 від 24 березня 1966 р. «Про план підготовки кваліфікованих робітників у 1966 році».

Таблиця 2.

План прийому молоді у навчальні заклади профтехосвіти.

Назва закладу	План прийому	у тому числі:	
		основний план	додатковий план
МПТУ № 1	300	300	
МПТУ № 2	360	270	90
МПТУ № 3	300	300	
МПТУ № 4	300	240	60
МПТУ № 5	240	240	
МПТУ № 14	180	150	30
Всього	1680	1500	180
СПТУ № 6	240	240	
СПТУ № 7	180	150	30
СПТУ № 8	150	150	
СПТУ № 9	150	150	
СПТУ № 10	390	360	30
СПТУ № 11	180	180	
СПТУ № 12	180	180	
СПТУ № 13	180	180	
СПТУ № 15	180	180	
Всього	1830	1770	60
РАЗОМ	3510	3270	240

Джерело: [6, арк. 45-47].

З таблиці 2 видно, що у сільські професійно-технічні училища було заплановано прийняти на 270 учнів більше, ніж у міські професійно-технічні училища, однак план додаткового прийому, навпаки, більший на 120 осіб у міських ПТУ.

Також цією постановою затверджувався план організації у 1966 р. 52 технічних училищ та прийому учнів до них у кількості 21 тис. осіб [10, с. 272-274]. З них у Херсонській області планувалося організувати 1 технічне училище з плановим контингентом учнів 400 осіб [8, арк. 156].

Водночас в архівних документах знаходимо такі дані: в республіці відкрито 91 новий професійно-технічний навчальний заклад, з яких 69 технічних училищ [9, арк. 48-65]. Отже, можна зробити висновок, що план відкриття технічних училищ був виконаний на 132,7 %.

Як уже згадувалося раніше, прийняття вищезгаданого документу стало поштовхом для створення нових училищ і реорганізації вже існуючих. Так, на підставі наказу Державного комітету Ради Міністрів УРСР № 103 від 17 червня 1966 р. «Про реорганізацію Новокаховського міського професійно-технічного училища

№ 2 в технічне училище і відкриття в м. Нова Каховка нового міського професійно-технічного училища», у серпні 1966 р. в м. Нова Каховка відкрито міське професійно-технічне училище № 16, а з 1 вересня – Новокаховське міське професійно-технічне училище № 2 реорганізовано в технічне училище № 1. У новому училищі було встановлено контингент учнів на 1966 рік – 270 осіб [6, арк. 128, 145].

Проте, водночас із позитивними змінами, достат-

ньо високою залишалась кількість відрахувань учнів з училищ. Так, у рішенні колегії Державного комітету Ради Міністрів УРСР з професійно-технічної освіти від 18 листопада 1966 року «Про текучість учнів за 9 місяців 1966 року» зазначається, що показник відрахувань учнів Херсонського управління збільшився з 0,12 до 0,50 % [7, арк. 13-14]. У таблиці 3 розглянемо дані про контингент учнів Херсонського обласного управління професійно-технічної освіти в 1966 році.

Таблиця 3.

Контингент учнів навчальних закладів профтехосвіти Херсонської області у 1966 р.

Тип навчального закладу	Кількість навчальних закладів	Прийом у III кварталі	Випуск у III кварталі	Наявність учнів на I/X-1966 року	Перехідний контингент I-1967 року
МПТУ всього, у т.ч.:	6	1465	967	2617	2715
колишнє ремісничє училище	3	850	368	1293	1306
колишнє будівельне училище	2	435	262	777	822
колишнє технічне училище	-	-	187	190	190
колишня школа ФЗН	1	180	150	357	397
СПТУ	9	1447	1235	2688	2806
Нове ТУ	1	304	-	304	390

Джерело: [7, арк. 34].

Аналіз статистичних даних, представлених у таблиці 3, свідчить про перехід різних видів навчальних закладів у існуючі на той час три види училищ: міські професійно-технічні училища, сільські професійно-технічні училища й технічні училища. Отже, станом на кінець 1966 року кількість навчальних закладів професійно-технічної освіти Херсонського обласного управління складала 16 навчальних закладів.

Таким чином, бурхливий розвиток промисловості й сільськогосподарського виробництва країни у 50-60 рр. XX століття вимагав постійного поповнення і розширення робітничого класу, а також підвищення кваліфікаційного й освітнього рівня працюючих. Все це

спонукало розширення мережі професійно-технічних навчальних закладів не лише на Херсонщині, а й на всій території країни. Водночас у системі професійно-технічної освіти залишалося багато недоліків: не всі капіталовкладення, виділені на будівництво нових профтехучилищ і гуртожитків, вчасно освоювалися, що призводило до невиконання планів введення в дію учнівських місць; у багатьох училищах виробничє навчання проводилося на застарілому устаткуванні, що не відповідало передовим технологіям виробництва тощо.

© Данилова О. І., 2016

Список джерел та літератури:

1. Державний архів Херсонської області. – Ф. Р-3598. – Спр. 191. – Арк. 5.
2. ДАХО. – Ф. Р-3598. – Спр. 202. – Арк. 1-2.
3. ДАХО. – Ф. Р-3598. – Спр. 215. – Арк. 1-5.
4. ДАХО. – Ф. Р-3598. – Спр. 234. – Арк. 4-5.
5. ДАХО. – Ф. Р-3598. – Спр. 306. – Арк. 59-60.
6. ДАХО. – Ф. Р-3598. – Спр. 447. – 287 арк.
7. ДАХО. – Ф. Р-3598. – Спр. 451. – 206 арк.
8. ДАХО. – Ф. Р-3598. – Спр. 474. – 212 арк.
9. ДАХО. – Ф. Р-3598. – Спр. 499. – Арк. 48-65.
10. КПСС, Советское государство о подготовке молодой смены рабочего класса, 1940–1987 гг. / сост. Г. И. Терещенко, И. Ф. Курас, Н. Г. Ничкало [и др.] ; предисл. Г. И. Терещенко. – К. : Выща шк. Головное изд-во, 1988. – 416 с.
11. Про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР : Закон УРСР від 17 квітня 1959 року // Збірник наказів та розпоряджень Міністерства освіти Української РСР. – 1959. – № 8. – С. 2–14.
12. Профтехосвіта України : XX століття : енциклопедичне видання / за ред. Н. Г. Ничкало. – К. : АртЕк, 2004. – 876 с. : іл.
13. Пузанов М. Ф. Развитие форм и методов подготовки рабочих / М. Ф. Пузанов. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Высш. школа, 1978. – 334 с. – (Профпедагогика).
14. Центральний державний архів вищих органів влади України. – Ф. 4609. – Оп. 1. – Сп. 460. – Арк. 16.

**Добровольська
Лідія Вікторівна**

завідуюча Генічеським ясла-садком № 14 «Колосок»
Генічеської районної ради, аспірантка кафедри менеджменту освіти та
інноваційної діяльності КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти»
(м. Генічеськ, Херсонська область)

✉ dobrovolskaii.lidii@mail.ru

ДОШКІЛЬНІ НАВЧАЛЬНІ ЗАКЛАДИ В СИСТЕМІ ОСВІТИ ХЕРСОНЩИНИ У ПЕРІОД НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ

У статті автор визначає роль дошкільного навчального закладу в системі освіти аналізуючи сучасні наукові дослідження; розкриває регіональні особливості освітніх процесів, вплив географічних, соціально-економічних умов на розвиток закладів дошкільної освіти Херсонської області.

Вивчення історії розвитку освіти в різних регіонах України має велике значення на сучасному етапі розбудови української незалежної держави та будівництва демократичної національної системи і структури освіти. Демократизація, гуманізація роботи освітніх установ незалежної України неможливі без відродження вітчизняних культурно-історичних, народно-педагогічних, народознавчих традицій, урахування регіонального компоненту. Така спрямованість розвитку вимагає від Херсонщини нових підходів до роботи освітніх установ області, зокрема дошкільних навчальних закладів.

Питання організації роботи закладів дошкільної освіти, організації навчально-вихованого процесу та методичного забезпечення присвячені праці видатних науковців сучасності А. Богуш, Н. Лисенко, О. Кононко та ін. Специфіку розвитку дошкільної освіти у різних регіонах України відобразили у своїх наукових доробках Т. Головань, С. Дітковська, Л. Пісоцька, Н. Туренко та ін.

Аналіз вивчених джерел підтверджує, що більшість із наукових праць не дає цілісної картини тенденції розвитку дошкільних навчальних закладів Півдня України та Херсонської області у період незалежності України. Не в повній мірі вивчено їх роль у становленні демократичної системи освіти, педагогічної думки та духовного збагачення народу Херсонщини.

Мета статті полягає в аналізі системи закладів дошкільної освіти Херсонщини у період незалежності України, впливу регіонального компонента на розвиток дошкільних навчальних закладів.

Найпершим суспільним середовищем для дитини є дошкільний навчальний заклад, метою якого є «соціальна адаптація до умов життя в товаристві незнайомих дітей і дорослих, забезпечення гармонійного розвитку особистості дитини, її фізичного і психічного здоров'я, виховання ціннісного ставлення до природного й соціального довкілля, до самої себе» [1, с. 6].

Згідно з цим підходом дошкільний заклад кваліфікується як інститут соціального виховання, а не школа для малюків. Його основне призначення – навчити дитину науці життя, сформувати вміння жити у злагоді з довкіллям і з собою, закласти фундамент особистісної культури, основи життєвої компетентності. У статті 11

Ключові слова:

дошкільні навчальні заклади,
регіональний компонент,
тенденція розвитку,
дошкільне виховання.

Закону України «Про дошкільну освіту» встановлено «Дошкільний навчальний заклад – навчальний заклад, що забезпечує реалізацію права дитини на здобуття дошкільної освіти, її фізичний, розумовий і духовний розвиток, соціальну адаптацію та готовність продовжувати освіту» [3].

Зважаючи на це, освітні заклади регіону можуть стати важливими показниками динаміки розвитку різних сфер життєдіяльності суспільства. Дослідження наукової, історичної, статистичної, історико-краєзнавчої літератури дозволило виявити дані про дошкільні освітні заклади краю. У 1991 році в Херсонській області здійснювало свою роботу 561 дошкільний заклад, в 2001 році вже на 40 дитячих садочків стало менше – 523, а в 2009 році залишився лише 491 дитячий садочок. Можна зробити висновок, що динаміка постійно йшла на зменшення кількості дитячих садків – їх продавали, не ремонтували, вони руйнувалися.

Завдяки реалізації обласної комплексної програми «Програма розвитку села на 2012 – 2015 роки», в якій у розділі 6 зазначено: «у сфері освіти державна підтримка спрямовується на забезпечення: надання освітніх послуг відповідно до державних стандартів початкової, базової і повної середньої освіти; рівного доступу до високоякісної дошкільної та загальної середньої освіти; створення належних умов для проживання працівників гуманітарної сфери на селі; функціонування мережі дошкільних, загальноосвітніх і позашкільних навчальних закладів у сільській місцевості... відновити діяльність 27 дошкільних закладів, побудувати 3 нові дошкільні заклади в районах» впродовж 2012 року додатково відкрито 15 нових груп: 6 груп у Новотроїцькому, 3 групи у Бериславському, по 2 групи у Каховському та Білозерському, та 1 групі у Нововоронцовському та Скадовському

районах. У першому півріччі 2013 року в області було відкрито, додатково, 11 груп у дошкільних навчальних закладах Скадовського, Новотроїцького, Генічеського, Бериславського, Голопристанського, Нововоронцовського, Нижньосірогозького та Чаплинського районів, що дозволило охопити всіх дітей старшого дошкільного віку дошкільною освітою. Протягом 2012 – 2015 років збільшилась кількість нових груп та дошкільних навчальних закладів [4, с. 6].

Завдяки промисловому та сільськогосподарському розвитку Херсонської області, що вплинуло на трудову зайнятість населення, працевлаштуванню мешканців сільської місцевості, стає необхідним виникнення таких типів дошкільних закладів, як відомчий та сезонний, що мали свої специфічні особливості у виховній роботі.

Історико-педагогічні дослідження в межах певної географічної території мають найбільшу цінність, тому що розкривають регіональні особливості освітніх процесів, вплив географічних, соціально-економічних умов на специфіку організації навчально-виховного процесу, особливості управління тощо.

Однією з істотних особливостей Південного регіону України, до якого належить Херсонщина, полягає в тому, що при перевазі українців, тут мешкають ще 18 етносів які представлені чисельністю понад декілька тисяч чоловік та компактності проживання етносів в ряді районів. У статті 6 Закону України «Про національні меншини в Україні» зазначено: «Держава гарантує всім національним меншинам права на національно-культурну автономію: користування і навчання рідною мовою чи вивчення рідної мови в державних навчальних закладах» [2].

Реалізуючи політику держави у дошкільному закладі «Джерельце» Новоолексіївської селищної ради Херсонської області у 2014 році було організовано роботу групи з кримсько-татарською мовою навчання та виховання, в якій за бажанням батьків та осіб, які їх замінюють отримують дошкільну освіту понад 20 дітей. Також на території Херсонщини функціонує недержавне навчально-виховне об'єднання «Дошкільний заклад – спеціалізована школа I – III ступенів «Хабад» з поглибленим вивченням іврит та англійської мови, у роботі цієї установи простежується спільна робота педагогічних колективів дошкільного закладу та школи у вихованні дітей відповідно до традицій народу.

На цей час в області постійно проводиться робота, спрямована на реалізацію політичних, економічних, соціальних, культурних прав і свобод усіх громадян незалежно від їхнього етнічного походження, створюються умови розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності національних меншин, діяльності їхніх громадських організацій.

Таким чином ми можемо зазначити, що одним з факторів, що впливає на ефективність організації роботи дошкільних навчальних закладів в системі освіти Херсонщини у період незалежності України є врахування географічних, економічних та фінансових умов регіону та їх вплив на покращення організації дошкільного виховання. Це засвідчує досвід організації дошкільного виховання в Херсонському регіоні.

Подальші пошуки можуть бути спрямовані на подальше вивчення становлення дошкільних навчальних закладів Півдня України.

© Добровольська Л. В., 2016

Список джерел та літератури:

1. Базовий компонент дошкільної освіти в Україні // Дошкільне виховання. – 1999. – № 1. – С. 6.
2. Закон України «Про національні меншини в Україні» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2494-12>
3. Закон України «Про дошкільну освіту» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2628-14.4>
4. Обласна комплексна середньострокова програма розвитку села на 2012–2015 рр. / Херсонська обласна державна адміністрація, розпорядження голови обласної державної адміністрації. – Херсон. – 2012. – 69 с.

**Жорова
Ірина Ярославівна**

доктор педагогічних наук, професор, перший проректор
КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти»
(м. Херсон)

✉ zhorova.ks@gmail.com

ПРОФЕСІЙНИЙ РОЗВИТОК ПЕДАГОГІВ У СИСТЕМІ НАУКОВО-ОСВІТНІХ КООРДИНАТ КВНЗ «ХЕРСОНСЬКА АКАДЕМІЯ НЕПЕРЕРВНОЇ ОСВІТИ»: ВІД ВИТОКІВ ДО СЬОГОДЕННЯ

У статті розкрито основні етапи розвитку КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти» як науково-методичного центру професійного розвитку освітян Херсонщини. Визначено особливості діяльності закладу відповідно до динаміки державної освітньої політики.

Історично доля КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти» нерозривно пов'язана з долею рідного міста та краю й у свідомості багатьох поколінь педагогів асоціюється з народною освітою та просвітою. У Державному архіві Херсонської області зберігаються документи про те, що 27 травня 1944 року засновано Херсонський обласний інститут удосконалення вчителів. Протягом 70 років діяльності закладу змінювалися його статус, назва: у 1944 – 1961 та 1969 – 1994 рр. – Херсонський обласний інститут удосконалення вчителів; 1961 – 1969 рр. – Інститут удосконалення кваліфікації вчителів, 1994 – 2011 рр. – Південноукраїнський регіональний інститут післядипломної освіти педагогічних кадрів, з 20 квітня 2011 року – Комунальний вищий навчальний заклад «Херсонська академія неперервної освіти» Херсонської обласної ради. Але протягом всього існування не змінювались основні завдання – допомога вчителю в підвищенні його професійної компетентності, втілення в практику роботи педагогів сучасних форм та методів навчання і виховання.

У перші роки свого існування Херсонський обласний інститут удосконалення вчителів розташовувався у приміщенні обласного відділу народної освіти, де в чотирьох кімнатах було розміщено бібліотеку, дві постійні виставки й одинадцять навчально-методичних кабінетів (відповідно до кількості шкільних предметів та основних напрямів виховної роботи), у яких працювало 13 фахівців. Їх досвід, кваліфікація, сумлінне ставлення до своїх обов'язків стали запорукою якісної роботи інституту.

1 червня 1944 року інститут розпочав свою роботу, а вже наступного дня, 2 червня – організовано місячні курси підвищення кваліфікації вчителів. Цілком зрозуміло, що підвищення кваліфікації вчителів тільки в межах курсової підготовки не могло задовольнити потреби навчальних закладів у кваліфікованих педагогах. З метою підвищення фахової та методичної кваліфікації вчителів працівники інституту проводили конференції,

Ключові слова:

освіта, педагог, післядипломна педагогічна освіта, Херсонщина.

семінари, постійно діючі семінари-практикуми, наради, групові та індивідуальні консультації. Тематика заходів визначалась на основі аналізу недоліків в організації навчально-виховного процесу в школах і була присвячена підвищенню загальноосвітнього, фахового та ідейно-політичного рівня вчителів [4].

Професійний розвиток учителів та працівників відділів народної освіти Херсонщини відбувався в системі заочного та очно-заочного навчання, а також у роботі методичних об'єднань через семінари, курсові заходи (слухання лекцій і доповідей та одержання консультацій, що їх організовував і проводив інститут). Двічі на рік (серпень і грудень) працівники кабінетів брали участь в учительських конференціях, вивчали стан навчально-виховної роботи шкіл області.

На етапі освітніх реформ 50-х років ХХ століття урізноманітнювались і форми поширення передового педагогічного досвіду. В місті Херсоні й окремо в районах області було встановлено єдиний День учителя, коли для роботи з освітянами на місця виїжджали кваліфіковані керівники, лектори. Для проведення Дня вчителя інститут забезпечував райони методичними розробками.

Знаковою подією для системи підвищення кваліфікації педагогічних кадрів стала ліквідація у 1956 році районних педагогічних кабінетів та зосередження методичної роботи у школі. Координаційну функцію в регіоні виконував Херсонський облУВ.

Особливістю тогочасної системи було те, що значної уваги працівники інституту надавали розробці методичних рекомендацій, залучаючи до цієї роботи й кращих учителів. Цікаві розробки було підготовлено у 1957 році: збірники «З досвіду позакласної роботи

з іноземної мови», «З досвіду виховної роботи в дитячих садках», брошура М. М. Авдальяна «Херсонська область» [там само].

Реформування шкільної освіти, яке було запроваджено у 50-ті роки XX століття, зумовило зміни як у змісті перепідготовки вчителів, так і у всій системі підвищення кваліфікації. Такі ознаки цього періоду, як перехід на обов'язкову восьмирічну освіту, запровадження політехнічного навчання потребували відповідної підготовки педагогічних кадрів, розширення їх політехнічного кругозору, озброєння знаннями основ сучасного виробництва, необхідними практичними вміннями і навичками.

Безумовно, ефективність виконання поставлених завдань залежала, у першу чергу, від досвіду та кваліфікації працівників інституту, отже, заклад об'єднав кращий педагогічний потенціал Таврійського краю. Так, у 1960 році в закладі працювало 24 особи. З них вищу педагогічну освіту мали 90 % працівників, решта – вищу спеціальну освіту (сільськогосподарську, музичну тощо).

У 1961 році заклад було перейменовано в Херсонський обласний інститут удосконалення кваліфікації вчителів (облУКВ). Перед ним постало нове завдання: у короткий термін охопити курсовою перепідготовкою всіх шкільних учителів.

У 1967 році у складі інституту діяло вже 15 кабінетів: педагогіки, дошкільного виховання, початкових класів, мови і літератури, іноземних мов, фізики і математики, історії і географії, біології і хімії, шкіл-інтернатів, навчального кіно, технічних засобів навчання, фізичного виховання, позакласної і позашкільної роботи, виробничого навчання, вечірніх шкіл. Спільно з інститутом допомогу вчителям надавали 20 районних (міських) методичних кабінетів, 125 опорних шкіл і 192 школи передового педагогічного досвіду, лекторії, університети наукових знань [3].

У кінці 1960-х років ускладнюються завдання, поставлені перед системою післядипломної освіти, оскільки науково-технічний прогрес зумовив стрімке збільшення обсягу інформації, яку мали опанувати учні, що вимагало від педагогів постійного творчого вдосконалення методик навчання, пошуку способів формування у молодого покоління пізнавального інтересу та стійкої потреби до систематичного поповнення знань.

У цей період значно покращилася матеріальна база інституту. Було обладнано навчально-методичні кабінети фізики, хімії, біології, дошкільного та естетичного виховання. Придбано нову проекційну та звукову апаратуру, наочні посібники, лабораторне обладнання. Фільмотека інституту нараховувала 796 навчальних кінофільмів, 1800 діафільмів, 260 серій діапозитивів, 400 грампластинок [там само].

Реформування шкільної освіти, що було запроваджено у 80-х роках, вимагало оновлення змісту та форм роботи з педагогами та зміщення акцентів у напрямі оптимізації й інтенсифікації навчально-виховного процесу, інтеграції змісту навчання, науково-творчого підходу в роботі вчителя, експериментальної роботи, вивчення і впровадження інноваційних методик навчання. Нові методичні задачі потребували від інституту переосмислення діяльності закладу та побудови нової системи роботи з педагогами Херсонщини.

В умовах реалізації реформи школи зросло значення методичної служби на районному та шкільному рівнях. У 1986 році набуло чинності нове Положення

про методичний кабінет та методичну роботу, що визначило нові пріоритети в роботі методичних служб області. Цей період характеризується координацією внутрішньошкільної методичної роботи із заходами, що проводилися в районі.

Однією з дієвих форм роботи з педагогами залишались школи передового педагогічного досвіду. Матеріали передового педагогічного досвіду співробітники інституту узагальнювали в методичних рекомендаціях, бюлетенях, буклетах, альбомах тощо. Уведення такої форми поширення передового досвіду сприяло широкому залученню освітян до впровадження досягнень педагогічної науки та досвіду в практику роботи.

На увагу заслуговує позитивний досвід роботи за цим напрямом Каховського районного відділу народної освіти. Провідна роль у роботі з педагогічними кадрами району відводилась шкільним педагогічним та методичним кабінетам, де були зібрані матеріали на допомогу вчителю.

У формі картотек, грамзаписів, навчально-методичної літератури, діатек, «Сигналів», педагогічних бюлетенів шкільні методичні кабінети та міський методичний кабінет забезпечували оперативне інформування вчителів про досягнення психолого-педагогічної науки, ППД, зміни у навчальних планах і програмах. Після глибокого вивчення досвіду, його узгодження з умовами й можливостями кожної школи здійснювалася його пропаганда та впровадження в практику роботи школи, вчителів. Досвід поширювався через семінари, семінари-практикуми, методичні об'єднання, школи ППД, карти-таблиці «Географія передового досвіду» тощо.

В Каховському міськВНО та міськметодкабінеті відстежувалася чітка система отримання зворотної інформації про хід впровадження передового досвіду шляхом заповнення спеціальних контрольних карток, в яких фіксуються об'єкти впровадження, результати. Велася й спеціальна картотека потенційних об'єктів передового досвіду [2]. Сприяло вивченню і впровадженню ППД видання анотованих каталогів, де висвітлювався досвід найкращих педагогів області [1, арк. 1-18].

Створення системи вивчення, узагальнення та впровадження передового педагогічного досвіду вчителів, вихователів, колективів установ народної освіти й методичних служб дозволило відійти від стихійності в пошуку й узагальненні кращих зразків педагогічної практики, зробити цей процес цілеспрямованим, скоординованим.

У кінці 1980-х років інститут перейшов на науково-лабораторну структуру, до складу якої входило 6 навчально-методичних лабораторій, що забезпечило подальший розвиток інституту як методичного центру області, а пізніше – з організацією 3 кафедр в 1987 році, – науково-методичного центру.

Розвиток інституту як науково-методичного центру роботи з педагогічними кадрами значно підвищив науково-теоретичний і методичний рівень роботи у всіх районах Херсонщини з професійного розвитку педагогів та формуванню в них наукового світогляду.

Новою формою роботи інституту стало підвищення кваліфікації педагогів одночасно з їх оздоровленням. У 1990 році відкрито санаторій-профілакторій на 120 місць і готель на 70 місць для слухачів, які приїжджають на курси, обласні семінари, науково-практичні конференції, педагогічні читання. В інституті щорічно поглиблену курсову підготовку проходили понад 3000 педагогів, іншими формами перепідготовки було охоплено близько 4500 педагогів [3].

Зміни, які відбулися на початку 90-х років з проголошенням незалежності України, спонукали до пошуку нової освітньої парадигми. Дуже важливу проблему в цьому контексті мала розв'язати система післядипломної педагогічної освіти: допомогти педагогам віднайти відповідну вимогам часу методологію діяльності.

Херсонський обласний інститут удосконалення кваліфікації вчителів був готовий до виконання поставлених державою завдань, адже мав чітко вибудовану структуру та якісний кадровий склад. У 1994 році до структури інститут входило 6 навчально-методичних лабораторій, які об'єднали 24 навчально-методичні кабінети, Південний центр інноваційних методик Академії наук України, Центр експрес-інформації, перспективного педагогічного досвіду, збільшилася до 8 кількість кафедр. У складі інституту було 28 базових шкіл, 7 дошкільних навчальних закладів, Школа педагогічної майстерності, спецфакультет «Психологія. Практичний психолог освіти».

Стверджуючи ідею науково-методичного центру, в інституті було створено і забезпечено активну діяльність міжгалузевих наукових центрів: АПН України – інститут – з інноваційних методик та естетичного виховання; Київський інститут психології – інститут – з диференціації навчального процесу; Херсонський педагогічний інститут – інститут – з діагностики рівня знань учнів [там само].

У процесі розвитку післядипломної освіти принципово змінювалась організація спрямованість методичної роботи. У її розбудові заклад надавав перевагу діяльнісним формам, у яких учитель виступав суб'єктом освітнього процесу.

У 2011 році інститут реорганізовано у Комунальний вищий навчальний заклад «Херсонська академія неперервної освіти» Херсонської обласної ради. Сьогодні академія – є вищим навчальним закладом до складу якого входять: 5 кафедр, 7 науково-методичних відділів та 25 науково-методичних лабораторій у відповідності до предметів та основних напрямів роботи закладу, аспірантура і докторантура, бібліотека, видавничий відділ, музей історії народної освіти, санаторій-профілакторій.

КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти» інтегрує зусилля науковців і педагогів-практиків щодо створення та науково-методичного забезпечення освітнього простору післядипломної педагогічної освіти регіону, здійсненні на базі навчальних закладів теоретичних і прикладних досліджень, їх упровадження в практику роботи.

Створення цілісного освітнього простору післядипломної педагогічної освіти на Херсонщині відбувається шляхом поєднання курсової підготовки, системи роботи з учителями в міжкурсовий період та самоосвіти. Щорічно проводяться курси підвищення кваліфікації понад 4 тисяч освітян за очною, очно-дистанційною та індивідуальною формою навчання; близько 18 тисяч педагогічних працівників охоплено системою науково-методичної роботи в міжкурсовий період.

З часу заснування і до сьогодення академія є просвітницьким та науково-методичним центром для освітян Херсонщини. Пріоритетом діяльності закладу завжди є неперервний професійний розвиток педагога та підвищення якості освіти Таврійського краю.

© Жорова І. Я., 2016

Список джерел та літератури:

1. Державний архів Херсонської області, м. Херсон. Ф. Р-2419. Херсонський обласний інститут вдосконалення вчителів, 1944-1986 рр. Оп. 3. Спр. 24. Аннотированный каталог объектов передового педагогического опыта Херсонской области за 1985 год, 18 арк.
2. Докладная записка об опыте работы Каховского городского отдела народного образования Херсонской области по управлению школами // Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти Української РСР. – 1981. – № 4. – С. 11–20.
3. Південноукраїнський регіональний інститут післядипломної освіти педагогічних кадрів: Нам – 60 / А. М. Зубко (голова ред.кол.). – Херсон : РІПО, 2004. – 130 с.
4. Черноострівець Л. С. Щоб дати вчителеві крила / Л. С. Черноострівець, В. Ф. Кудрявцева, С. Г. Водотика. – Джерела. – 1994. – № 39-40. – С. 7–10.

**Капарулін
Юрій Валерійович**

кандидат історичних наук,
доцент кафедри всесвітньої історії та історіографії
Херсонського державного університету
(м. Херсон)

✉ kapageorge@ukr.net

ДІЯЛЬНІСТЬ КАХОВСЬКОГО ВІДДІЛЕННЯ ТЗЕТ У 1925 – 1927 РР.

В статті йдеться про особливості діяльності місцевих осередків Всесоюзного товариства по земельному облаштуванню єврейських трудящих в СРСР (ТЗЕТ), зокрема його Каховського відділення у 1925-1927 рр. Висвітлено внесок Каховського ТЗЕТу у справу залучення євреїв СРСР до праці в сільському господарстві, поточні проблеми та здобутки на цьому шляху.

Актуальність обговорюваної теми виявляється в необхідності вивчення та узагальнення широкого кола питань пов'язаних із соціокультурним та господарським життям етнічних менших в Україні, зокрема радянської єврейської спільноти УСРР у 1920-ті рр. Також, назрілим є вивчення досвіду громадської діяльності на теренах України, що сьогодні є важливою складовою процесу побудови громадянського суспільства.

17 лютого 1925 р. в Москві було створено Товариство по земельному облаштуванню трудящих євреїв в СРСР (ТЗЕТ). Це була громадська організація, що мала допомагати попередньо створеному державному Комітету по земельному облаштуванню єврейських трудящих (КОМЗЕТ) у справі залучення єврейського населення СРСР до праці в галузі сільського господарства.

Основними завданнями ТЗЕТу були: налагодження стосунків із закордонними організаціями, що могли надати підтримку радянським євреям-аграріям, а також безпосередня участь у реалізації великої переселенської кампанії та всіх поточних справ, – від планування до організації поселень й всілякої підтримки переселенців.

ТЗЕТ мало десятки відділень різного рівня по всій території СРСР. Зокрема, відповідна структура була створена і в УСРР (Всеукраїнський ТЗЕТ у Харкові та його окружні відділення і районні осередки). Особливе значення в системі ТЗЕТу мали ті філії, що знаходилися в межах Півдня України, адже саме на цих територіях передбачалося створення нової мережі єврейських аграрних поселень [6; с. 7].

У квітні 1925 р. було створене окружне відділення ТЗЕТу в Херсонській окрузі з центром у Херсоні. За перший рік до його складу долучилося 500 осіб, а у 1927 р. входило вже 1450 чоловік. Робота відділення передбачала створення осередків нижчого рівня (у місті та окрузі (районних та фондових), через які окружне відділення мало можливість реалізувати свою діяльність в межах та поза межами міста. Першим районним відділенням, створеним херсонським ТЗЕТ в окрузі був осередок у Каховці [3, арк. 133].

В Державному архіві Херсонської області зберігаються документи, що висвітлюють діяльність херсон-

Ключові слова:
ТЗЕТ, єврейські
сільськогосподарські колонії,
Херсон, Каховка.

ського окружного відділення ТЗЕТу, зокрема документи пов'язані з роботою її Каховського осередку, що дає можливість дізнатися про хід переселенської кампанії на місцевому рівні.

Не дивлячись на те, що Каховське відділення було створено у 1925 р., майже одночасно з Херсонським, воно не виділялося активною роботою та стабільним зв'язком із окружним центром. У листі від 24 травня 1926 р., Каховському відділенню, з Херсона, повідомлялося: *«просимо вас не пізніше 28.07 цього року надіслати наступні відомості у відділення ТЗЕТ:*

- докладну адресу відділення;
- час відкриття;
- чисельність членів на 1.06;
- соціальний склад членів відділення за категоріями: робітники, службовці, кустарі, торгівці, власники промислових підприємств;
- число членів Партії і Комсомолу;
- число членів Правління, їх соціальний склад і число серед членів Партії і Комсомолу.

Вважаємо повідомити, що Ц.П. ТЗЕТ поставив 18.06.1926 р. питання про розпуск тих відділень ТЗЕТу, що не нададуть у вказаний термін відомості, тому що вони необхідні для підготовки матеріалів для проведення найближчим часом в Москві Всесоюзного З'їзду ТЗЕТу». Отже, майже через рік після створення, Херсонське відділення майже не мало інформації про діяльність свого осередку в Каховці.

Продовження зауважень до Каховського ТЗЕТу знаходимо у листі від 16 червня 1927 р.: *«Багато часу пройшло з моменту відкриття в Каховці відділення ТЗЕТу, однак робити ніякої не видно і досі не вдалося оформити і зв'язатися з організованим відділенням, не дивлячись на те, що з боку Окружного відділення відправлялися всі необхідні для цього матеріали.*

Районне відділення, як і окружне, діє на основі статуту, при чому для забезпечення успіху ТЗЕТу найкращим засобом є широка популяризація ідеї ТЗЕТу серед всіх прошарків населення, висвітлення ідеї ТЗЕТу в пресі тощо. Практична робота Відділення має виявлятися у реалізації всіх можливих мір, що сприяли б розвитку культурної та фінансової допомоги переселенцям. Причому для плановості і успішності роботи Райвідділення завжди має бути проінформованим і інформувати в свою чергу Окрвідділення про свою роботу, дотримуючись певного плану.

Зв'язок з Окрвідділенням має бути не лише письмовий, але й живий. Члени правління Окрвідділення, по можливості, мають приїздити до Окрвідділення для обговорення і захисту важливих питань, що виникають в ході практичної діяльності ТЗЕТу. Крім того, Райвідділення має періодично-регулярно надсилати Окрузі копії всіх протоколів, інформувати письмово про стан Окрвідділення. Щомісячно надавати фінансові звіти разом зі встановленими відсотками відрахувань до каси Окрвідділення і квартальні звіти про організаційну роботу, за спеціальними формами, що будуть вам вислані.

Для вивчення тих видів допомоги, про яку відділенню доведеться надавати у справі допомоги справи переселення, необхідно підтримувати зв'язок, як письмовий так і живий з переселенськими одиницями – участками, відділеннями, колективами безпосередньо. Тільки в такому випадку ваша допомога буде реальною.

Робота ТЗЕТу взагалі потребує напруженої уваги і досвіду в роботі. Виходячи з цього ми радимо цього чітко дотримуватися» [2, арк. 149].

Вірогідно, складнощі у співпраці відділень на стартовому етапі пов'язані із важким матеріальним становищем відділень ТЗЕТу та організації в цілому. Тобто, співробітники на місцях були слабо фінансово вмотивовані, обмежені у масштабах роботи і одночасно перебирали на себе купу зобов'язань перед відділеннями вищого рівня.

Більш активно підтримувався зв'язок між відділеннями у 1927 р., навіть відомі конкретні здобутки районного відділення у Каховці. Зокрема, у звіті Голови Євсекції Херсонської округи за 1925 – 1927 рр. зазначається, що Каховським та Калініндорфським відділеннями організовано інтернати при семирічних школах на 130 учнів. Ще одним проявом безпосередньої роботи Каховського ТЗЕТу в ході переселенської кампанії є листи від 22 березня та 7 квітня 1927 р. до херсонського осередку в яких викладено клопотання про допомогу переселенцям: «Пред'явники цього громадяни Донбушинський та Жилиаско направляються до Снігурівського району для водворіння на відведену їм ділянку. Останнім часом, вказані переселенці переживають матеріальну скруту. Каховське відділення ТЗЕТу надало їм невелику допомогу. Допомога їм вкрай необхідна, адже інакше вони не зможуть зайнятися землеробством. Просимо надати їм можливу співдію та допомогу...

Два переселенці звернулися до нас з проханням видати їм позику для придбання упряжки, при цьому вказують, що Джойнт видає їм коней в борг.

Каховське відділення вирішило видати їм позику по 10 карбованців кожному за умови, що гроші ці будуть витрачені ними на виробничі цілі» [1, арк. 18, 58].

Каховське відділення було залучено до роботи ТЗЕТу не лише на районному, а й на окружному рівні. Це, зокрема, відбилося у наступному листі: «Правління Херсонського ТЗЕТу цим повідомляє вас, що вже прийшов час реалізовувати протоколювати постанови про надання 100 крб. Комуні ім. Котовського і 300 крб. на зведення Культурного дому в Ершмайському поселку. Зараз ми вже отримали кошторис на ремонт будинку у 1200 крб. У зв'язку з цим, просимо перевести Комуні ім. Котовського 100 крб. через Шолом-Алейхемське сільськогосподарське товариство, а також надіслати нам 100 крб. для Ершмайську. Нагадуємо, що за вами рахується борг у 31 крб. який просимо переслати, тому що ми зараз сильно потребуємо коштів» [1, арк. 27].

Також, Каховське відділення брало участь у масштабній лотерейній кампанії ТЗЕТу. З протоколів засідань Лотерейного Комітету в Херсоні, зокрема від 11 вересня 1927 року, відомо, що присутні ухвалили розподілити для реалізації партію з 1050 білетів наступним чином: Кусткреду – 500 білетів, Швейпрому – 100, Ринкому – 200, Хлібпродукту – 100 та 150 білетів відправлено до Каховського відділення. В свою чергу, Голова Каховського відділення ТЗЕТу, у лист від 16.09.1927 р., повідомляв про те, що у зв'язку з важким торгівельно-економічним становищем та прогнозованим недородом у місті, відділення може взяти на себе розповсюдження тільки 300 білетів лотереї [1, арк. 67]. Хоча, судячи з вищенаведеного розподілу партії білетів, Херсонське відділення планувало реалізувати через Каховку більше. До організації лотереї в Каховському районі було залучено таких членів ТЗЕТу, як І. Рискім, П. Йоффе, І. Рукман, Щель М., Т. Мазик, Я. Гуревич, П. Коган. Відомо, що їх робота була відносно успішною, адже станом на 29.11.1927 р. Каховському відділенню було надіслано 200 білетів, від розповсюдження яких не поверталися гроші, в той час як більшість інших відділень округи звітували протокольно та фінансово [4, арк. 47].

Таким чином, через вивчення роботи місцевих відділень ТЗЕТу ми маємо можливість дещо зрозуміти місцеві умови і обставини в яких реалізовувався загальносоюзний проект переселенської кампанії євреїв «на землю». Каховське відділення ТЗЕТу, майже два роки після створення залишалося єдиним діючим районним відділенням на рівні Херсонської округи, що свідчить про слабку динаміку розвитку структури ТЗЕТу в адміністративно-територіальній одиниці, враховуючи її пріоритетний статус як однієї з платформ для створення єврейських господарств. Попри складнощі, Каховське відділення виконувало покладені на нього обов'язки, зокрема із землеоблаштування переселенців, створення матеріальної бази для їх подальшого проживання, надавало фінансову підтримку й було задіяним у загальносоюзних проектах, таких як ТЗЕТ-лотерея.

© Капарулін Ю. В., 2016

Список джерел та літератури:

1. Державний архів Херсонської області (ДАХО). – Ф. Р-488. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 18, 27, 58, 67.
2. ДАХО. – Ф. Р-488. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 149.
3. ДАХО. – Ф. Р-488. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 133.
4. ДАХО. – Ф. Р-488. – Оп. 1. – Спр. 25. – Арк. 47.
5. Журба М. А., Доценко В. О. Шестикутна зірка над полем : Життя і смерть єврейського землеоблаштування в Україні (20-30-ті роки XX століття) : Монографія. – К. : «МП Леся», 2005. – 230 с.
6. Озерянская И. Играем в «великое переселение» / И. Озерянская // Мигдаль. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.migdal.org.ua/times/58/5278/>
7. Поддубна С. Реалізація проекту ОЗЕТ на Криворіжжі / С. Поддубна // Музей Михаила Мармера [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://jewish-museum-marmer.dp.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=363:2015-03-29-13-19-30&catid=6:2011-06-02-03-37-08&Itemid=9

**Карнацька
Марина Вікторівна**

співробітниця Запорізького музею-галереї
прикладної кераміки та живописної творчості
Іллі та Олексія Бурлай (м. Запоріжжя)

✉ burley.hiltmann@gmail.com

**Криклива
Наталія Володимирівна**

співробітниця Запорізького музею-
галереї прикладної кераміки та
живописної творчості Іллі та Олексія
Бурлай (м. Запоріжжя)

КУЛЬТУРНІ НАДБАННЯ ПІВДНЯ УКРАЇНИ ТА ТАВРІЇ. ПОГЛЯД КРІЗЬ ВІКИ

В даній статті розглядаються питання зі збереження та популяризації культурно-мистецької спадщини на прикладі Запорізького музею-галереї прикладної кераміки та живописної творчості Іллі та Олексія Бурлай. Розкриваються питання дослідження роду у сімейному музеї. Розглянуто шляхи співпраці музею і школи у естетичному розвитку молодого покоління, задля збереження культурних та духовних надбань рідного краю та людства.

Музеї, як осередки збереження культурно-мистецької та наукової спадщини, повинні всіма можливими засобами популяризувати надбання людства, адже українська нація щедро збагатила світові скарбниці великою кількістю предметів матеріальної культури та дивовижними витворами мистецтва, а особливо притаманними тільки українській культурі такі як писанка або вишиванка. Трохи забуті, зараз вони немов народилися наново, та стали неопорними символами української душі. Крізь віки наш народ зміг пронести любов до старовинних традицій свого родоводу. Михайло Стельмах писав: «...Народ живе красою, вмів не лише створювати, а й обезсмертити себе в прекрасному... Добирайте, осмислюйте, повертайте скарби народів, котрий примножить їх знову і знову...».

У духовному розвитку особистості, саме культура відіграє безперечну роль у формуванні поваги та гордості до історичного минулого рідного краю, свого народу.

Культурні та мистецькі надбання народів, що проживали на теренах України завжди були об'єктами для дослідження та вивчення, адже пам'ятки, як духовної, так і матеріальної культури, що створювались людиною протягом тисячоліть, є історичними, культурними досягненнями нашого багатонаціонального народу, розкривають певні історичні події та є об'єктами для збереження у наступних поколіннях.

У своїй монографії «Феномен техніки» Л. А. Грифен пише: «Вже у первинному суспільстві творчі потенції людини розкривалися не тільки в самому процесі забезпечення матеріальних умов існування суспільства, але в низці випадків були направлені на створення матеріальних об'єктів, навмисно призначених для демонстрування відповідних творчих потенцій – витворів мистецтва. Об'єктивно суспільна потреба в цьому виді діяльності викликана роллю мистецтва в соціалізації індивіда, а тому, частина суспільного продукту і частка суспільно необхідного часу спрямовувалась на створення вказаних і інших предметів, які задовольняли естетичні потреби не тільки самих творців, а й решти людей, що були споживачами мистецтва» [2, с. 128].

Ключові слова:

популяризація, духовність, культурно-мистецькі надбання, творчість, музейні уроки, минуле, сучасність, екскурсант, музейний педагог.

Південь України, Таврія – приазовські та причорноморські степи, дуже багаті як на геологічні відкладення кайнозою, так і на археологічні пам'ятки античного часу. Серед пам'яток прадавньої історії і культури степового краю, особливе місце займає Кам'яна Могила, на карнизах і стелях кам'яних гротів якої є численні зображення, що являються найціннішими документами існування людини в цих місцях та первісного художнього мистецтва кінця неоліту. Від епохи міді-бронзи та середньостогової культури до кіммерійців, від скіфів з їх курганами та Каменським городищем до сарматів і великого переселення народів, від Київської Русі до козацької доби, від середньовіччя до сьогодення. Епохи змінювали одна одну і кожен народ, що перебував на теренах України вносив в її історію свою культуру та цінності, що давало поштовх до розвитку степового краю. А таке мистецтво як письменництво, дало змогу фіксувати певні історичні події за допомогою літописів та філософських праць.

Історія українського народу мала і має багато складних і трагічних періодів, бо територія України в різні часи була під владою різних держав, що завжди намагалися викоринити вогнем і мечем з народної пам'яті все те, що має значення і цінність для самоусвідомлення. Відомий український історик і письменник Богдан Сушинський у передмові до своєї книги «Козацькі вожді України» пише: «Тепер, звичайно, доводиться шкодувати, що предки наші охочішими були до шаблі та плуга, ніж до пера, бо коли народ сам лінується увічнювати власний життєпис у мудрих і правдивих писменах, його починають увічнювати інші. Але вже на свій смак і своє розуміння, підганяючи під власну національну гордість. І доводить потім з холодної висо-

чини століть, хто ти є, від кого і звідки походиш, якої мови та віри син...» [7, с. 7]. Тож без розуміння та прийняття історичного минуло не має майбутнього.

Музеї, як заклади збереження історичного минулого несуть велику відповідальність перед прийдешніми поколіннями, а значення музеїв для суспільства можна виміряти по тому, чи можуть вони відповісти на питання, що ставить відвідувач. Адже реальні автентичні предмети та оригінальні об'єкти – ноуфори, а також можливість представити їх широкому загалу сьогодні мають тільки музеї. Тому виконують одну зі своїх основних функцій, музеї популяризують культурні надбання не тільки свого народу, а й інших етносів, оскільки розвиток країни і людини неможливий поза всеоб'ємлючими історичними процесами та у повній ізоляції від навколишнього світу.

Багаторічні дослідження Запорізького краю та безпосередньо свого родового коріння, дали натхнення та змогу започаткувати новий музей. У 2008 році в історичній частині міста Запоріжжя було відкрито «Музей-галерею прикладної кераміки і живописної творчості Іллі та Олексія Бурлай». Основне призначення музею-галереї – продукування та розповсюдження знань і науково-історичної інформації, через трансляцію загальнолюдських цінностей крізь віки і збереження культурної спадщини, а представлені в музеї експонати є носіями концентрованої інформації в пам'яті людства. Засновниця музею, його зберігач та керівник, а також розробник проєктів – Валентина Іллівна Баталкіна (уроджена Бурлай – Хілтманн).

Музей відкрито завдяки сімейному переказу по роду Марії Хілтманн: «У 1760 році в приміщенні з яскраво-жовтої цегли з великою аркою, через яку міг проїхати вершник на коні, знаходилася наукова лабораторія з дослідження глини та кераміки і працював дослідником прадідусь Марії Хілтманн» [1, с. 54].

Приміщення музею-галереї, що розташоване на 5 метровій глибині, мов казковий старовинний замок з куполоподібними стелями, великою аркою висота якої складає 4,2 м, ширина – 2,2 м та арковими переходами, збудоване у фламандському стилі з яскраво-жовтої цегли, вже саме є витвором архітектурного мистецтва. Такий напрям мистецтва як архітектура, виник в прадавні часи. Тож не дарма називають архітектуру «кам'яним літописом світу», через здатність викликати у глядача певні почуття і настрої, що власне і робить архітектуру мистецтвом. Старовинне приміщення музею-галереї навіває спокій віків зігріваючи душу і серце відвідувачів, та гармонійно поєднує в своїх стінах автентичні предмети та витвори прикладної кераміки і живопису. Фахверкова споруда, що накриває вхід до музею, мов пряниковий будиночок із середньовіччя привертає увагу і запрошує поринути в історичне минуле та загубитися в часі. Експозиції музею-галереї представляють широкому загалу тематичні розділи присвячені історії міста і краю, розвитку науки і техніки, живописній творчості братів Бурлай та мистецтву запорізьких митців.

Екскурсії у музеї-галереї організовані так, що кожен відвідувач може доторкнутися до експонатів, привести в дію прадавні інструменти народних ремесел, що були у повсякденному вжитку наших пращурів. Долучаючи молодь до історії рідної землі та краю, музейні педагоги готують чуттєвих та морально зрілих людей для гармонійного розвитку майбутнього нашої держави. І це одна з засад щодо культурно-просвітницької діяльності музею-галереї.

Гордістю співробітників музею-галереї є його музейне зібрання, що складається з різноманітних колекцій і дає змогу створювати нові експозиції та демонструвати їх відвідувачам, коли здавалося б буденні речі буквально на очах відкривають дивовижні сторінки історії, що оповита стародавніми легендами і казками.

Велика колекція цегли і черепиці, що виготовлялись у XIX столітті з різних куточків України, але здебільшого південної її частини з клеймами заводів-виробників та їх власників, представлена в експозиціях музею-галереї, та висвітлює діяльність заводів з виробництва кераміки, місця де розташовувалися ці виробництва можна подивитись на спеціальній карті.

Одна з постійно діючих експозицій присвячена творчості братів Бурлай. Ілля – художник, топограф, Олексій – заслужений діяч мистецтв, який все своє творче життя присвятив зображенню людини-трудівника, відтворюючи в картинах та діорамах любов до праці та краси природи, чії картини бачило ближнє і далеке зарубіжжя на різноманітних виставках. Дослідження роду ведеться і зараз відкриваючи нові сторінки родоводу.

Музейні експонати в експозиціях використовуються не тільки як об'єкти для споглядання, а й як джерела нових знань та досліджень, що формують у екскурсанта не тільки спостережливість та бережливе ставлення до старовини і пізнання навколишнього світу, а й виробляють навички творчого пошуку, та спонукають людину до заняття одним з видів мистецтва.

«Духовна культура – це пізнання, моральність, виховання та просвіта, включаючи право та філософію, етику, естетику, науку, мистецтво, літературу, мову, музичний і словесний фольклор, національні риси характеру, звичаї, традиції, міфологію, віросповідання, тобто сферу свідомості, сферу духовного виробництва» [6, с. 5]. Практично все з вище переліченого використовують в музеї-галереї члени родини під час проведення екскурсій, прививаючи духовну культуру та прагнуть виховати непересічну особистість, що в першу чергу буде не байдужа та всебічно розвинена.

Трансляція та розповсюдження освіти та культури – одна з засад у роботі музею-галереї, а передача прадавніх надбань людства через сучасне бачення та використання інтерактивних методів передачі інформації, є запорукою культурного, естетичного і духовного розвитку суспільства.

У своїй книзі «Україна – мати моя» Сергій Латанський так пише про музей-галерею: «Отже, це зараз осередок краєзнавства і культури, де можна доторкнутися до початку історії Олександрівська, секретів старих майстрів кераміки, артефактів минулих часів» [5, с. 51].

Проєкт «Музей і школа», що започаткований і діє в музеї-галереї з 2010 року, розрахований на десять років де кожен учбовий рік дітлахи в ігровій формі вивчають ту чи іншу науку, та направлений на естетичний і всебічний розвиток молодого покоління.

Цього року 2015 – 2016 н. р. діти вивчають «Естетичну математику». Екскурсії проводяться за віковою категорією відвідувачів у формі музейних занять, що проходять у вигляді гри та театралізованого дійства за участю самих школярів. Інтерактивний діалог з дитиною, дозволяє розвивати в ній творчі здібності через імпровізацію, та набувати досвід комунікативних компетенцій під час розв'язання конкретних завдань. Наприкінці екскурсії відвідувачам дається творче завдання, в якому пропонується намалювати своє вра-

ження, що пов'язане з темою творчого фестивалю. У своєму відгуку щодо проведення екскурсії вчитель початкових класів Запорізької гімназії № 45 Овлах В. М. написала так: «Відмінна мотивація для вивчення математики. Дітлахи замислилися над тим, що вона оточує нас всюди. Продумана зміна діяльності: слухаємо – маємо – граємо – роздивляємося – приймаємо участь у театралізованому дійстві. Неперевершене чуття дитячої психології, цікаві діалоги» [3, с. 83].

Музей-галерея прикладної кераміки своїм напрямком розвитку прагне до вдосконалення позашкільної освіти, тому при проведенні музейних занять широко використовуються засоби мистецтва, задля формування у відвідувача певних особистісних цінностей, найважливішими з яких є розвиток духовності, людяності та щирості. Головне завдання музейного педагога – зацікавити дитину самим процесом відвідувати музеї, наблизити експонати максимально до відвідувача і на них можна не тільки дивитися, а й торкатися руками, що є дуже важливим для сприйняття юним екскурсантом музейної експозиції. Через тісну спільну діяльність педагог – учень стають зрозумілими цілі та мотивації навчання на музейних уроках:

1. пізнавальні мотиви: опанування нових знань, інтерес до нових цікавих фактів та явищ (через лекції музейних педагогів);
2. самоосвітні мотиви: самостійне вдосконалення наукових знань і умінь (через споглядання та тактильні відчуття музейних експозицій, творче завдання);
3. соціальні мотиви: потреба у спілкуванні, розуміння необхідності навчання, взаємодія в колективі (через театралізовані дійства за участю самих учнів).

При проведенні екскурсій по музею-галереї прикладної кераміки та живописної творчості Іллі і Олексія Бурлай використовується музичний супровід, звучить відома класична музика видатних композиторів минулих століть, адже музика має цілющі властивості та допомагає зрозуміти оточуючий світ, його красу та невідчужуваність часу, довершеність живописного мистецтва, поезії та театру, історії свого народу, бо музика є нічим іншим, як відчиненим вікном до духовності та індивідуальності людини через свій вплив на емоційний та психологічний стан особистості.

Після проведення основної екскурсії по музейним залам та інтерактивного діалогу, відвідувач має змогу присісти на дерев'яні лави та подивитися слайд-шоу та фільми про створення музею, про виробництво цегли з прадавніх часів до сьогодення, ознайомитися з історичними фотодокументами роду Бурлай, а також прийняти участь у творчому завданні. Малюючи, дитина

не просто відтворює предмети, а й оцінює їх за своїм розумінням, бо тільки у самостійній творчій роботі людина набуває певного досвіду та формує свій естетичний смак. Тож поєднуючи зусилля музею і школи у вихованні молодого покоління, ми скасовуємо проблеми цілісного і гармонійного розвитку дитини. Адже тільки творчо активна особистість відрізняється незалежністю та самостійністю суджень і дій та стійкою направленістю мотиваційної сфери.

Розвиток ідеї наближення музею до школи є ще одним із засобів комунікативної роботи музею-галереї, що полягають у естетичному вихованні молодших школярів. Тож одна з цілей музейного педагога – подолати традиційне музейне середовище і відкрити світ музеїв дітям, щоб відвідування таких закладів культури стало важливою складовою у їхньому житті. Таке зближення музею і школи надає велику допомогу і педагогам щодо вивчення школярами наукових дисциплін та історії рідного краю у нетрадиційному освітянському форматі. В одному з численних відгуків читаємо: «Дякуємо широко за цікаву екскурсію! Діти з великим задоволенням відвідали музей, прослухали цікаву інформацію, історію старого міста. Діти показали свої знання з деяких галузей, а того чого не знали, представники музею їм пояснили у легкій та доступній формі. Я вважаю, що робота музею дуже допомагає школі (у цікавій формі) здобувати знання в неформальній обстановці, тим паче тут розказують про те, чого не знайдеш у шкільних підручниках. Дякуємо за отримані знання. 10.06.16 Самуляк К. М. ЗОШ № 1» [4, с. 128].

Зараз, основне місце у розвитку культури займає наука, а музей-галерея використовуючи свої основні функції зберігає, досліджує, транслює та популяризує загальнолюдські цінності, що робить його головним осередком збереження культурно-історичної спадщини та центром позашкільної освіти міста.

Пропагуючи та інтегруючи в суспільство синтез мистецтва, музики і живопису, естетики, науки і культури Запорізький музей-галерея прикладної кераміки та живописної творчості Іллі і Олексія Бурлай, який є сучасною історико-культурною установою, з новітньою науковою методикою подання інформації, і являється не тільки закладом зберігання аутентичних пам'яток, а і науково – мистецьким центром міста з естетичного та художнього виховання молоді, вносить свою частку у всебічний розвиток як підрастаючого покоління, так і сталих відвідувачів, намагаючись вкласти в душу екскурсанта любов до оточуючого світу, своєї історії та свого коріння.

© Карнацька М. В., 2016

© Криклива Н. В., 2016

Список джерел та літератури:

1. Баталкіна В. І. Музей і школа. Запорізький музей-галерея прикладної кераміки та живописної творчості Іллі та Олексія Бурлай / В. І. Баталкіна. – Дніпропетровськ – Запоріжжя : АРТ-ПРЕС, 2012. – 96 с.
2. Гриффен Л. А. Феномен техніки : Монографія / Л. А. Гриффен – К. : Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК, 2013. – 252 с.
3. Книга відгуків № 8 Музею-галереї прикладної кераміки та живописної творчості Іллі і Олексія Бурлай.
4. Книга відгуків № 8 Музею-галереї прикладної кераміки та живописної творчості Іллі і Олексія Бурлай.
5. Латанський С. В. Україна – мати моя / Латанський С. В. – Запоріжжя : Дніпровський металург, 2011. – 118 с.
6. Рябенко О. Л. Методичні вказівки з української і зарубіжної культури / Рябенко О. Л., Беліков Ю. А., Лисенко М. С. – Харків : ХНАМГ, 2005. – 60 с.
7. Сушинський Б. І. Козацькі вожді України. Історія України в образах її вождів та полководців XV – XIX ст. Історичне есе у двох томах. Том 1. (Друге, доповнене видання) / Оформл. Чередниченко О. П. – Одеса, 2006. – 592 с. : іл.

**Кирилюк
Федір Михайлович**

доктор філософських наук, професор, професор кафедри політології філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, академік Української академії політичних наук (м. Київ)

**Мельник
Віктор Мирославович**

студент юридичного та філософського (відділення політології) факультетів Київського національного університету імені Тараса Шевченка (м. Київ)

ПОЛІТИЧНА АНТРОПОЛОГІЯ СКІФСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Стаття присвячена проблематиці рецепції скіфського стилю політичної та державно-правової організації в історії українців. Пропонується власна політико-антропологічна концепція і синтезує наявні наукові напрацювання з приводу скіфської державності на теренах українського Північного Причорномор'я. Особлива увага приділяється скіфській державності в межах сучасної Таврії, зокрема, так званому «пізньоскіфському періоду».

Розуміння політичної антропології як вчення про ідейний та ідеологічний розвиток традиційних форм політичного устрою в історичному процесі, що мають безпосереднє відношення до сучасного стану політичної практики на рівні етносу та держави, зумовлює необхідність дослідження органічних витоків політичного процесу сьогодення.

Політичний процес і актуальна політична реальність – наслідок як всесвітньо-історичної, так і локальної еволюційної логіки. Причинно-наслідковий зв'язок примушує нас шукати історичні передумови в усіх подіях сучасності. Сьогодення – це продовження історичного процесу. Українське політичне сьогодення не виключення, а яскраве підтвердження виведеного нами правила.

Аналіз політичних проблем і політологічних прогноз перспектив українського державотворення слід здійснювати через призму політико-антропологічного дослідження історичного процесу. Отже, для політологічного моделювання майбутнього кожної держави потрібно проаналізувати з точки зору концепції «людина політична» весь наявний етнологічний та антропологічний матеріал. Політична антропологія вивчає державний устрій країн та етносів крізь призму історичної та психологічної традиційності. Однією з найважливіших категорій політичної антропології є «традиція державотворення». Саме крізь призму цієї найголовнішої в етнічній історії традиції ми повинні аналізувати перспективи подальшої еволюції української державності [17].

Антропологічне значення політичної історії полягає в перманентному стані генетичної передачі досвіду та його успадкування. Так, Микола Реріх у нарисі «Переоцінка» зазначав: «Наскільки повчальне вивчення історії, особливо ж такої, в якій ми можемо звільнитись від упереджених, нав'язаних ідей і очистити своє мислення для вільного розуміння. Ще і ще раз пригадаймо, які саме пам'ятники, які саме дії фіксує і передає у спадок поколінням Історія Світу. Саме ця неупереджена Історія вже давно надала нам істинну оцінку цінностей. Нам більше не варто вигадувати і не варто шепотіти про зміну умов існування. Цінність серця, цінність прекрасного, цінність пізнання завжди тотожна і дорожочісна. Історія не зберігає зайвих ярликів і невтомно

Ключові слова:

скіфи, Таврія, Північне Причорномор'я, скіфський світ, українці, Скіфія, скіфські кургани.

в усіх зворушливих символах викладає нам урок про те, де істинна, непорушна цінність» [22, с. 23].

Важливе завдання політичного антрополога – пошук первинних форм державної організації в історичному процесі досліджуваного етносу. З точки зору сучасної юридичної науки, теорії держави та права, першим соціально-політичним організмом на теренах України, що підпадає під визначення «держави» є Скіфія. Не дарма Георгій Вернадський підкреслював: «історичне підґрунтя Російської держави створене було скіфами» [3, с. 30]. Аналогічно ми можемо сказати і про Українську державу. Надзвичайно важливе значення скіфського періоду для подальшого розвитку різноманітних форм державності на українських теренах підкреслював і Михайло Грушевський у своїй монументальній «Історії України-Руси» [9].

Однак, М. С. Грушевський притримувався концепції конфронтації землеробів та кочівників у східноєвропейському минулому. Саме на протистоянні лісового та степового населення побудована схема етногенезу українців за Грушевським [9]. Він став засновником теорії «Європейського валу», основною тезою якої є ідея про історичну місію українців – стримування постійних навал азійських кочівницьких орд на Європу. Перша вдала критика цієї теорії в українській історіографії знаходиться у праці М. Ю. Брайчевського [2]. Останній обґрунтував теорію співжиття лісу та степу, в межах якої українці стали носіями місії поєднання «Сходу» та «Заходу» як цивілізаційних і геополітичних категорій. З точки зору політичної антропології, найбільш виправданою виглядають теоретичні конструкції М. Ю. Брайчевського. Він, наприклад, писав про значну роль половців в українському етногенезі, про перейняття русичами окремих політичних звичаїв кочівників.

Інтелектуальним та світоглядним відповідником до ідей Брайчевського у російській історіографії виступають надзвичайно багатогранні ідеї Л. М. Гумільо-

ва. Якщо Брайчевський просто підкреслював велике значення кочівників у формуванні київсько-руської політичної культури і подальшої політичної традиції українців, то Гумільов звернувся напряму до історії киммерійців, скіфів і сарматів. Його монографія «Давня Русь та Великий Степ» науково обґрунтувала теорію взаємодії населення різних геоландшафтів – лісу та степу як історичної місії східних слов'ян [10]. При цьому, Гумільов вказує на те, що Скіфську державу VII – III ст. до н. е. слід визначити як територію політичного та етнокультурного співжиття індоіранців та протослов'ян.

Визначна риса концепцій Брайчевського та Гумільова – високий інтелектуалізм у поєднанні з синтетичними схемами. Синтетизм і різнобарвність – ось методологічний інструментарій як Гумільова, так і Брайчевського. Ми вже неодноразово підкреслювали потребу перейняття політичною антропологією саме цих підходів у конструювання історичних і соціологічних закономірностей. У своїх культурфілософських дослідженнях, до потреби застосування саме цих підходів прийшов і згадуваний нами вище Микола Реріх. Особливо велике значення для методології політичної антропології мають його нариси «Синтез» [22, с. 27-31] і «Різноманіття» [22, с. 43-46]. В останньому есе він зазначає: «Навчитись цінувати багатоманіття є вірним шляхом до культури... Будь-яке бажання змусити інших мислити по одному рецепту не може слугувати ознакою культурності» [22, с. 44]. Важлива наукова функція політичної антропології – побудова світоглядного різноманіття, що виражається у тезі «скільки етносів – стільки світоглядів». Шлях до вивчення політичної спадковості, історичної зумовленості політичної психології, як і шлях до створення психогенетичної теорії у політології пролягають через етнічну психологію. Етнопсихологія – первинний і найголовніший інструмент політичного антрополога [17]. Саме в етнопсихології сучасних українців слід шукати відлуння скіфської епохи.

Л. Гумільов та М. Брайчевський – ідеологи політичного, культурного та етногенетичного співжиття протоукраїнців та кочівників (індоіранського, монгольського, тюркського походження). З позиції природно-географічної концепції схожі ідеї розробляв також і Г. В. Вернадський. Так, у книзі «Нарис російської історії» (видаана у 1927 році), Георгій Вернадський запропонував цікаву з точки зору сучасної політології схему періодичної ритмічності державотворчого процесу в Євразії. Цю схему він виводить від часів Скіфської держави і подальший історичний процес для всіх народів колишніх Російської імперії та Радянського Союзу ділить на чотири періоди трансформації єдиної імперії у систему держав. Основними етногенетичними та політичними силами євразійської історії Вернадський називає Скіфську державу, Гуннську імперію, Монгольську імперію та Російську імперію [3, с. 18].

Георгій Вернадський визначив дві вирішальні природно-географічні сили у політичній та етнічній історії євразійського простору (в першу чергу території сучасної України): ліс і степ. За теорією Вернадського, український етнос оформився саме в процесі постійної взаємодії лісу та степу або ж землеробів і кочівників [3].

Характер Скіфської держави VII – III ст. до н. е. є дуже нестандартним для подальшого ходу української політичної історії, а отже потребуючим спеціального дослідження. Прийшли із задонських та приуральських

степів кочівники-скіфи зуміли налагодити мирний контакт із автохтонним населенням українського лісостепу та організувати спільний державний організм. Скіфи не змогли створити єдиної етнічної системи, але їхня заслуга полягає у створенні міцної держави світового значення (принаймні, для тодішньої давньогрецької ойкумени) із власною протогоромадянською ідентичністю. Самоназва «скіфи» трансформувалась з етноніма в назву населення давньої України, а також віднайшла своє місце у політичній свідомості мешканців Київської Русі та навіть громадян Речі Посполитої.

Софія Зінченко у нарисі «Скіфський світ» пише: «В сучасній науці прийняті як вузьке, так і розширене тлумачення поняття «скіфи». У першому випадку «скіфи» – це назва тільки одного народу в степах Північного Причорномор'я між Дунаєм і Доном. Тоді других представників інших культур, споріднених із скіфами, називають народами скіфського світу. Це савромати, що проживали на схід від причорноморських скіфів, саки в степах Казахстану та Середньої Азії, меоти на теренах Прикубання та інші, імена котрих історія не зберегла» [с. 403]. Отже, скіфи були конгломератом індоіранських етнічних організмів, племен, що вступили в етнополітичний контакт з автохтонним населенням лісової та лісостепової смуги сучасної України. В українському контексті, під назвою «скіфи» ми розуміємо союз іраномовних племен із протослов'янами [14, с. 21-28]. Тісний характер міжетнічної та культурної взаємодії між скіфами та протослов'янськими землеробами підтверджує також Л. Л. Залізняка у своїй «Археології України» [1].

Виходячи із загального огляду С. Зінченко, ми можемо відокремити поняття «Скіфський світ» та «Скіфська держава». З культурно-історичної точки зору Скіфський світ виступав етнотериторіальним конгломератом етнічних організмів і охоплював територію від Карпатських гір на заході до озера Байкал на сході та від річки Амудар'ї на півдні до річок Тобол та Обь на півночі. З археологічної точки зору в Скіфському світі варто виокремити Скіфську державу (більша частина сучасної України, Бессарабія і Подоння), савроматську культуру (між річками Дон і Тобол, в межах сучасної Російської Федерації), скіфську культуру Північного Кавказу, меотську культуру (сучасна Кубань), культури баїтівську, горохівську і саргатську на теренах західного Сибіру, культуру саків Приаралля, куюсайську культуру масагетів (частина сучасного Казахстану), тасмолинську культуру (навколо озера Балхаш), культуру саків і усунів Середньої Азії (вона займала частину сучасного Ірану і деякими дослідниками вважається скіфською прабатьківщиною), назирицьку культуру (охоплює частини території сучасних Росії, Казахстану і Монголії), стагарську та уюкську культури (між річками Обь та Ангара) і найбільшу – культуру плиточних могил (займала більшу частину Монголії, Бурятію, Туву, сучасний Китайський Туркестан) [11, с. 404-405]. Основним етносом культури плиточних могил були хунну (хунни або сунну) – майбутні гунни.

Скіфський світ виступав посередником між Давньою Грецією (всією давньогрецькою ойкуменою) і Китаєм [14, с. 22-25]. Саме через Скіфський світ до Європи потрапляв китайський шовк [11, с. 404]. Георгій Вернадський, наприклад, вбачав у степових народах та імперіях Євразії фактор поєднання між Китаєм та Європою. Він писав: «Імперія кочових народів зазвичай була пов'язана не тільки з одним сусіднім народом осілої культури. Степова імперія, що досягала широких

розмірів, тримала зв'язок із різними, часто віддаленими один від одного народами. У давні часи можна виокремити три головні області осілої, землеробської культури: 1) на південний схід від області степу – Китай; 2) у південному куті – Хорезм; 3) на південний захід – середземноморська область. Всі ці різні області землеробської культури були першопочатково слабо пов'язані між собою і кожна область жила порівняно відокремленим життям. Сприяв розвитку відносин між ними той подвижний людський елемент, що знаходився між Китаєм і Хорезмом, між Каспієм та Чорним Морем, тобто саме кочівники» [3, с. 29]. Нижче Вернадський підкреслює: «Степ і пустеля в цьому відношенні можуть бути порівняні з морем – вони мали таке ж поєднувальне значення для відрізаних одне від одного частин «твердої культури» (землеробсько-приморської)... Перед початком нашої ери таку роль поєднувального елемента між Чорним Морем, Кавказом і Хорезмом відігравали скіфи» [3, с. 29-30]. Отже, Скіфський світ мав широке культурне значення як для Європи, так і для Азії. Він поєднував обидва континенти.

В українських степах скіфи з'явилися на початку VII ст. до н. е. С. Я. Ольговський підкреслює, що перші спроби військово-політичного об'єднання українських скіфів слід віднести до VI ст. до н. е. [20, с. 599]. В. А. Качкан пише: «На зламі V – IV ст. до н. е. нарівні із залишками родових відносин у скіфів розвивалося рабовласництво і склалася перша на території України держава – Велика Скіфія, яка була монархічною за формою правління» [12, с. 30]. Видатний російський історик С. М. Соловйов зазначає: «Важко вирішити, чи одному володарю підпорядковувалися скіфи чи багатьом; вождь на війні виконував роль судді у мирний час. Скіфія розділялась на округи, в кожному окрузі був особливий начальник, для спільного зібрання, віче, призначалось спеціальне місце. Різниця між знатними та черню, між багатими і бідними існувала у скіфів» [24, с. 12].

А. В. Гейко в культурному контексті поділяє Скіфську державу на скіфську степову культуру («власне скіфську культуру») і на скіфоподібну лісостепову культуру [6, с. 600-602]. Ядром скіфської степової культури виступала територія Таврії. Саме з теренами сучасних Херсонської області та Криму пов'язана історія скіфів-кочівників і царських скіфів. Геродот (V ст. до н. е.), батько європейської історичної науки, у своїй «Історії» виокремлював скіфів-кочівників, скіфів-орачів, скіфів-землеробів і царських скіфів [8]. Б. М. Мозолєвський у своїй «Етнічній географії Скіфів» вважає, що розподіл скіфів за характером економічної діяльності слід охарактеризувати також і як політичний [18]. Це цілком відповідає і твердженню С. М. Соловйова, що вказував на окружний поділ Скіфії.

Царські скіфи – політична основа Скіфської держави. Б. М. Мозолєвський та А. В. Гейко вважають, що від V ст. до н. е. [6; 7; 18]. Скіфія розвивалась як конфедерація на чолі з племенем царських скіфів, що уособлювали собою інтелектуальну та економічну еліту країни [16, с. 107-108]. Отже, політичний центр Скіфії знаходився на межі сучасного Криму та Херсонщини, де скіфи піддавались широкомасштабним культурним і релігійно-політичним впливам давніх греків з Ольвії (на північному заході), з Херсонесу (на південному заході) та з Пантікапею (на південному сході). У процесі дослідження взаємозв'язків античного і скіфського світів на теренах сучасної Таврії найважливішу роль відіграє археологічне дослідження степових курганів.

А. В. Гейко підкреслює: «У житті кочовиків велике значення мала торгівля. Очевидно, грецькі майстерні виробляли частину своєї продукції на експорт у Скіфію, маючи персональні замовлення від скіфської верхівки. У степ потрапляли вино, оливкова олія, глиняний та металевий посуд, прикраси, дзеркала, шоломи, поножі тощо. Шедеврами саме античних ювелірів є пектораль із Товстої могили, гребінь із кургану Солоха, обкладки горитів, посуд, знайдені в багатих скіфських похованнях» [6, с. 601]. На півдні Криму мешкали також і таври, яких С. М. Соловйов, посилаючись на Геродота, вважає політично підпорядкованими Скіфській державі.

Скіфи-кочівники охоплювали терени Таврії, Запоріжжя і Подоння. Скіфи-землероби, на думку Б. М. Мозолєвського, були колишньою частиною скіфів-кочівників, що перейняли від автохтонного лісостепового населення землеробський спосіб життя та осіли в пониззі Дніпра [23, с. 132-135]. Такі відомі кургани як Гайманова могила, Товста могила, Солоха, Цимбалка разом із придніпровськими городищами відносяться саме до теренів скіфів-кочівників і скіфів-землеробів [19, с. 198-260]. Західну частину причорноморського степу займали Алазони і Калліпіді, що входили до складу Скіфської держави. З числа скіфів-кочівників, алазонів та калліпідів Ольвія, Тіра, Херсонес вербували наймані війська для Афіньської республіки [5]. Відомий український археолог М. Ю. Відейко про це пише: «Крім того, в ті часи не лише військові підрозділи, але навіть підрозділи правоохоронців часто формувались саме із скіфів. Наприклад, афіньські громадяни вважали роботу по охороні правопорядку недостойною себе. Саме тому порядок у колись європейської демократії підтримували за допомогою воїнів із далекої Скіфії. Їх відмінні бойові якості цінувались не лише в Елладі» [4, с. 168-169].

Скіфи-орачі – автохтонне населення українського Правобережжя. Їхня територія охоплює межі київської, східноpodільської, західноpodільської та волинської (могилянської) археологічних культур. Політичним центром скіфів-орачів було Немирівське городище (територія сучасної Вінницької області). На лівобережжі Дніпра проживали мішані з кочівниками протослов'яни – гелони і меланхлени.

Таким чином, Скіфська держава під назвою «Велика Скіфія» проіснувала з VII до III ст. до н. е. В III ст. до н. е. більшу частину сучасних українських земель захопили Сармати. Ще Геродот побачив у скіфів сильне звичаєве право [25, с. 131-133]. Велика Скіфія була конфедеративною державою. В адміністративно-територіальному аспекті вона була розділена на Царську Скіфію, Орду скіфів-кочівників, Орду скіфів-землеробів, Орду скіфів-орачів, Таврію, Гелонію, Меланхленію, Алазонію та Калліпідію. Кожною з названих адміністративних одиниць під час війни керував вождь, а у мирний час – віче. Регіональні віче підкорялись владі царя із середовища царських скіфів [13]. С. Д. Литовченко так характеризує занепад Скіфії: «Велика Скіфія встояла перед навалюю македонців у 331 р. до н. е. Смертельного удару Скіфській державі завдали «родичі» – племена сарматів, що прийшли до Північного Причорномор'я у кінці III ст. до н. е. зі сходу. Ослаблені війнами скіфи не змогли протистояти агресивним сусідам. Проте їм вдалося зберегти свою державу в Криму, яка проіснувала до III ст. н. е.» [15, с. 23]. Саме ці останні «пізні скіфи» остаточно впали під натиском гунів у 375 році.

Для політичної антропології важливий саме вплив скіфів на подальше становлення політичної свідомо-

сті українського етносу та політико-правового устрою українських державних утворень. Скіфія стала першим протоукраїнським досвідом державотворення і підготувала досвід конфедеративного та вічевого устрою для східнослов'янських племен. Слід вважати, що споконвічна українська політична традиція відцентрового руху була закладена на етнопсихологічному рівні саме

Скіфською державою. Разом з тим, Скіфія вперше в українській історії виконувала виключну за своїм цивілізаційним значенням геополітичну та гео економічну функцію поєднання Заходу і Сходу.

© Кирилюк Ф. М., 2016

© Мельник В. М., 2016

Список джерел та літератури:

1. Археологія України / За ред. Л. Л. Залізняка. – К. : Либідь, 2005. – 504 с.
2. Брайчевський М. Ю. Суспільно-політичні рухи в Київській Русі / М. Ю. Брайчевський. Вибране. Т. 1. – К. : Видавництво імені Олени Теліги, 2009. – 720 с.
3. Вернадский Г. Начертание русской истории / Г. В. Вернадский. – М. : Алгоритм, 2008. – 336 с.
4. Видейко М. Ю. Украина : от Триполья до Антов / М. Ю. Видейко. – К. : КВИЦ, 2008. – 280 с.
5. Виноградов Ю. А. Счастливый город в войне. Военная история Ольвии VI в. до н. е. – IV в. до н. е. / Ю. А. Виноградов. – Санкт-Петербург, 2006. – 109 с.
6. Гейко А. В. Скіфська степова культура / А. В. Гейко // Енциклопедія історії України. Том 9. – К. : Наукова думка, 2012. – С. 601-603.
7. Гейко А. В. Культура лісостепових племен скіфського часу / А. В. Гейко // Енциклопедія історії України. Том 9. – К. : Наукова думка, 2012. – С. 600-601.
8. Геродот. История / Геродот // Историки античности в двух томах. Том первый : Древняя Греция. – М. : Правда, 1989. – С. 33-204.
9. Грушевський М. С. Історія України-Руси: том 1 / М. С. Грушевський. – К. : Наукова думка, 1991. – 650 с.
10. Гумилев Л. Н. Древняя Русь и Великая Степь / Л. Гумилев. – М. : Айрис-пресс, 2011. – 736 с.
11. Зинченко С. Скифский мир / С. Зинченко // Древние цивилизации. – М. : Астрель, 2007. – С. 403-421.
12. Качкан В. А. Історія України / В. А. Качкан, В. М. Левандовський, О. Б. Величко та інші; за ред. В. А. Качкана. – К. : ВСВ «Медицина», 2014. – 360 с.
13. Кикешев Н. И. Истоки славянской цивилизации / Н. И. Кикешев. – М. : Институт русской цивилизации, 2016. – 912 с.
14. Клочко В. До проблеми походження скіфів / В. Клочко // Памятки України. – № 2. – 2005. – С. 21-28.
15. Литовченко С. Д. Історія земель українських / С. Д. Литовченко. – Х. : Фоліо, 2008. – 200 с.
16. Мазетти К. Война Дария I со скифами и вавилонская пророческий литература / К. Мазетти // Вестник древней истории. – 1982. – № 3. – С. 106-110.
17. Мельник В. М. Нариси з теорії соціокультурної антропології / В. М. Мельник. – Вінниця: ТОВ «Вінницька міська друкарня», 2015. – 552 с.
18. Мозолевський Б. М. Етнічна географія Скіфії / Б. М. Мозолевський. – К. : Корвін-пресс, 2005. – 102 с.
19. Нізовський А. Ю. Сто великих реліквій і скарбів України / А. Ю. Нізовський. – К. : Арій, 2009. – С. 400.
20. Ольговський С. Я. Скіфи / С. Я. Ольговський // Енциклопедія історії України. Том 9. – К. : Наукова думка, 2012. – С. 599-600.
21. Ольговський С. Я. Пізні скіфи / С. Я. Ольговський // Енциклопедія історії України. Том 9. – К. : Наукова думка, 2012. – С. 603.
22. Рерих Н. Твердыня пламенная / Н. Рерих. – Рига : Виеда, 1991. – 272 с.
23. Сергеев Г. П. Олонештский античный клад / Г. П. Сергеев // Вестник древней истории. – 1966. – № 2. – С. 132-142.
24. Соловьев С. М. История России с древнейших времен / С. М. Соловьев. – М. : Эксмо, 2008. – 1024 с.
25. Черненко Є. В. Лицарі Великої Скіфії / Є. В. Черненко // Золото Степу. – №1. – 1987. – С. 131-135.

**Комарницький
Олександр Борисович**

кандидат історичних наук, доцент, докторант кафедри історії України
Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка,
голова Кам'янець-Подільської міської організації Національної спілки краєзнавців України
(м. Кам'янець-Подільський, Хмельницька область)

✉ ludka1986@mail.ru

ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНА РОБОТА СТУДЕНТІВ ХЕРСОНЬСЬКОГО ІНО (ІСВ, ПЕДІНСТИТУТУ)

У статті аналізується громадсько-політична діяльність студентів Херсонського ІНО (ІСВ, педінституту). Автор доводить, що вона мала різні форми – участь у роботі осередку КП(б)У, соцзмаганнях, відзначенні державних та революційних свят, вшануванні українських культурних діячів. Йдеться про самоврядні організації, профспілки, роботу в осередках добровільних товариств, шефську роботу у селах, військовій частині, серед робітників.

У 20-30-х рр. XX ст. пріоритетним завданням педагогічних навчальних закладів визначалося виховання студентів у марксистсько-ленінському дусі. Для радянської молоді, нав'язування їй марксистсько-ленінської ідеології використовували різні шляхи. Дане твердження повною мірою стосується і Херсонського інституту народної освіти (у 1930 – 1933 рр. – інституту соціального виховання, з 1933 р. – педінституту).

Студентів залучали до участі у роботі осередку КП(б)У, який започаткували у листопаді 1923 р. [23, с. 46]. У березні того ж року у виші виник політгурток у складі 50 осіб [8, арк. 113]. У травні він об'єднав 60 членів [25, арк. 19]. Гурток діяв впродовж десятиліття. Зокрема, він згадується в одній із газетних публікацій за 2 листопада 1929 р. [1]. Гуртківці на свої засідання збиралися щотижня. У березні 1923 р. організували публічне засідання, на якому присутні слухали доповідь «Розвиток капіталізму та робітничий клас». У звіті вишу за цей місяць визнавалося, що цей виступ був слабким [8, арк. 113]. Крім того, працював гурток поточної політики, який у 1927 – 1928 н. р. налічував 80 осіб, у 1928 – 1929 н. р. – 120 [27, арк. 31].

Заклад брав участь у соцзмаганнях, зокрема у 1930 – 1931 н. р. змагався з Миколаївським ІСВ [5, арк. 58 зв.]. Підсумки змагання ґрунтувалися на показниках колективних та індивідуальних змагань. У Херсонському ІСВ в першому семестрі 1932 – 1933 н. р. уклали 8 колективних угод про змагання [30, арк. 105].

Студенти брали участь у відзначенні державних та революційних свят. Так, 1 травня 1923 р. вони були учасниками загальноміської маніфестації. Того дня відбулося урочисте засідання, на якому присутні слухали доповіді політкомісара Воробйова і студента Кулика. Крім того, силами студентів і хати-читальні у Національному театрі влаштували великий концерт і виставу [8, арк. 167]. 15 березня того ж року відзначали 25-у річницю РКП(б). Святкували дні Паризької комуни, Міжнародний жіночий день 8 Березня [8, арк. 113]. З середини 20-х рр. почали проводитися Ленінські дні [26, арк. 826]. Ряд заходів приурочили до 50-річчя з дня смерті Карла Маркса [29, арк. 210]. У травні 1923 р. студенти брали участь у загальноміській маніфеста-

Ключові слова:
студенти, інституту, осередок,
профспілка, село.

ції-протесту з приводу вбивства російського революціонера польського походження, одного з перших радянських дипломатів Вацлава Воровського [8, арк. 167].

Вшановували українських культурних діячів. Зокрема, щорічно проводилися Шевченківські дні [8, арк. 113; 26, арк. 826]. 5 травня 1923 р. відбувся студентський вечір, присвячений 10-річчю з дня смерті М. М. Коцюбинського. Присутні слухали доповіді ректора К. Ю. Гревізирського, викладача Чернявського, студента Луцького. Було проведено інсценування і художнє читання творів письменника [8, арк. 167].

Урочисто відзначили присвоєння вишу імені Н. К. Крупської. У першій половині 1924 р. колектив закладу виявив ініціативу про надання йому імені Н. К. Крупської, для практичної реалізації якої у вересні 1924 р. у Москву до Крупської відрядили ректора Ярослаценка і студента М. Ляного, які мали просити Надію Костянтинівну підтримати ідею. Вона погодилася і 24 жовтня вийшла відповідна постанова Президії НКО УСРР [14, с. 8; 18, с. 10; 23, с. 33]. У квітні 1925 р. відбулося святкування цієї події [26, арк. 826]. Напередодні свята виш отримав вітальну телеграму від заступника голови Укрголовпрофосвіти Лозового, у якій він побажав «стати культурно-громадським центром оточуючого району, виховувати [студентів] у дусі ленінізму» [26, арк. 857]. Участь у дійстві взяли і представники інших навчальних закладів. Наприклад, Донецький ІНО делегував 3 студентів [26, арк. 489 зв.].

Певну увагу у виші приділяли громадській роботі молоді. У вересні 1925 р. нею було охоплено 45,9% студентів [6, арк. 108 зв.]. Вона переважно концентрувалася у клубах, при яких працювали гуртки. У листопаді 1927 р. студенти мали можливість займатися у 2 музичних, струнному, духовому, хоровому, драматичному та футбольному гуртках [12, арк. 3].

Студенти входили до керівних органів вишу. Зокре-

ма, у 1920 р. вони становили 1/3 від наявного складу ради [9, арк. 2]. У 1924 – 1925 і 1925 – 1926 н. р. серед членів правління був студент І. Г. Гуляр, голова виконпрофбюро студентства [10, арк. 22].

Створювалися студентські самоврядні організації. У липні 1920 р. у виші започаткували раду студентів [18, с. 9], згодом – студком. Нам вдалося виявити інформацію, про випадок опозиційності студкомів до представників більшовицької влади. У березні 1923 р. з вишу інформували про загострення відносин між студкомом і новопризначеним у лютому політкомісаром, що внесло «в коло студентів важкі вражіння й певну деморалізацію» [8, арк. 113].

З середини 20-х рр. інтереси студентів представляли профспілки. У вересні 1925 р. членами профсекції «Робос» були 98 студентів, «Радробітник» – 6, «Робземліс» – 5. Поза членством були 99 студентів [8, арк. 110 зв.; 17, с. 76]. У листопаді 1927 р. осередок об'єднав 232 студенти (97,4% від загальної кількості). Виконавчим органом профспілкової організації був профком, який складався з 8 осіб (5 дійсних і 3 кандидати). Профкомівці з 1 грудня 1926 р. по 27 вересня 1927 р. на свої засідання збиралися 32 рази, у ході яких обговорили 17 організаційних, 16 економічних, 14 навчальних, 17 культурно-освітніх питань і т.д. На 6 загальних зборах розглянули 6 організаційних, 6 загальнополітичних, 1 навчальне питання [12, арк. 1]. Навчальну роботу контролювала навчальна (академічна) комісія. У листопаді 1926 р. – вересні 1927 р. вона провела 12 засідань і 4 наради, на яких розв'язували питання, пов'язані з академуспінністю студентів, проведенням серед них анкетування, плануванням навчальної роботи вишу тощо. Комісії вдалося добитися запровадження залікових книжок, проведення екскурсій до Москви, Ленінграду, Харкова, Одеси та ряду місцевих екскурсій. Велася робота щодо тиражування окремих курсів лекцій. Громадську роботу студентської молоді організовувала культурно-масова (освітня) комісія. У грудні 1926 р. – вересні 1927 р. вона складалася з 9 осіб. Впродовж цього періоду комісія збиралася на свої засідання 16 разів, на яких переважно розбиралися питання пов'язані з підготовкою до свят (проведення ленінських днів, дня друку, 10-ї річниці Жовтневої революції), виїздом студентів у села для проведення там культурно-освітньої роботи та господарських кампаній [12, арк. 3]. 21 студент брали участь у роботі професійного гуртка, який діяв при міському Будинку освіти [12, арк. 2].

Молодь брала участь у роботі осередків добровільних товариств. У 1928 – 1929 н. р. до їх складу входив 261 студент (93,9 % від загальної кількості) [27, арк. 31]. Зокрема, у 1924 – 1925 н. р. працював осередок «Доброхіму». Діяли також осередки МОДРу [15], товариства «Друзі дітей» [7, арк. 36]. Що стосується останнього товариства, то студенти сплачували членські внески. У 1923 – 1924 н. р. молодь, що мала додаткові заробітки, вносила по 25 коп., всі інші – по 10 коп., викладачі – 50 коп. [7, арк. 37]. У 1924 – 1925 н. р. функціонував осередок товариства «Змичка міста із селом», який налічував 82 члени [6, арк. 122]. Крім того, студенти займалися у військово-стрілецькому і санітарному гуртках [1]. У 1924 – 1925 н. р. фізкультурний гурток налічував 110 студентів [6, арк. 122; 15, с. 42]. Студенти-волейболісти Херсонського педінституту періодично змагалися зі своїми колегами з Миколаєва [4, арк. 26].

Регулярно виходили стінгазети. Видання мало навчально-побутовий характер, висвітлювало роботу партійної, профспілкової і громадських організацій,

життя та побут студентства У 1924 – 1925 н. р. редколегію складали 3 особи. Того року стінгазета виходила двічі на місяць [6, арк. 122]. Навколо газет об'єднувався актив студентських кореспондентів (студкорів), які об'єднувалися у гуртки. У 1926 – 1927 н. р. стінкорівський гурток об'єднував 77 студкорів [2, с. 43; 12, арк. 3]. Студентів зобов'язували передплачувати пресу. У 1927 – 1928 н. р. вони виписували 15 часописів («Правда», «Робочий», «Комуністична правда» та ін.), 6 прим. журналу «Більшовик», 1 прим. журналу «Студент революції» [12, арк. 4].

Студенти передплачували позики п'ятирічок. Так, у 1932 – 1933 н. р. вони розгорнули кампанію з передплати і поширення позики «1-й рік 2-ї п'ятирічки» [29, арк. 210]. Брала участь у зборах коштів на потреби оборони, зокрема проводили збір коштів на будівництво літака «Студент революції» [12, арк. 2; 13].

Значна увага приділялася шефській роботі. Студенти ІНО працювали у підшефному селі Музиківка [6, арк. 122], ІСВ – Чорнобаївка [29, арк. 210]. У 1931 – 1932 н. р. на різні кампанії у мобілізували 1787 студентів (тут подано дані про загальну кількість залучених студентів, оскільки той чи інший студент міг працювати у декількох бригадах. – Авт.) [28, арк. 2-3]. Молодь брала участь у колективізації сіл [3] і хлібозаготівлі, для проведення яких об'єднувалася у бригади. У 1928 – 1929 н. р. у хлібозаготівлях брали участь 90 студентів, восени 1929 р. – 50 [27, арк. 31], у першому семестрі 1932 – 1933 н. р. – 24. Вишу вдалося налагодити плідну співпрацю з підшефним селом Чорнобаївка. Останнє у першому семестрі 1932 – 1933 н. р. надало вишу 50 га землі, допомагало тягловою силою та частково посівним матеріалом. ІСВ, у свою чергу, надавав допомогу робочою силою та розгортав культурно-масову роботу у селі, надсилаючи туди бригади викладачів і студентів [30, арк. 105].

Студенти надавали посильну допомогу селянам під час збору врожаю [3]. Влітку молодь допомагала в обробці сільськогосподарських культур. Так, під час літнього триместру 1923 – 1924 н. р. у селах працювали 168 хлопців і дівчат (45% від загальної кількості), з яких 60 % працювали на Херсонщині, 30 % – Катеринославщині, 10 % – на Миколаївщині. Вони об'єднувалися у загони («в'язки»). Поряд з цим вони встигли ще й прочитати для селян 251 доповідь [22, с. 68-69]. У 1924 – 1925 н. р. студенти, перебуваючи на зимових канікулах, провели 32 доповіді і лекції, на літніх – 251 [15, с. 41]. У 1927 – 1928 н. р. вони виголосили 42 доповіді, у 1928 – 1928 н. р. – 70 [27, арк. 31]. У 1932 – 1933 н. р. у с. Чорнобаївка читання лекцій забезпечувало студентство ІСВ, частина з яких була на антирелігійну тематику [29, арк. 214].

Молодь допомагала селянам організовувати державні та «революційні» свята. Так, студент Н. Солодкий на сторінках збірника «Записки Херсонського Інституту Народної Освіти імені Н. К. Крупської», журналу «Студент революції» детально описав роботу 80 студентів та викладачів вишу на чолі з ректором С. Ярославенком щодо відзначення у листопаді 1925 р. річниці Жовтневої революції у селах Качкарівка, Милове і Дудчани. У першому з них у сільбуді після доповіді про міжнародне становище СРСР організували концерт-виставу. Хор виконав революційні та народні пісні, а драматичний гурток поставив п'єсу «На перелазі». Подібні заходи відбулися і в інших селах. У с. Милове організували також свято для школярів. Дописувач резюмував: «Бадьорі й веселі, ми поверталися додому з

великою втіхою в серці: ми відсвяткували 8-мі роковини Жовтневої революції вкупі з селянами, в самій гущі села, куди не часто попадає промінь культури». З 17 по 22 грудня того ж року провели другий «культрейд» у села Снігурівського району, який приурочили річниці початку Першої російської революції. Студенти відвідали хутори Баратівка, Тарасівка, с. Галаганівка, ст. Снігурівці. Програма була класичною: вдень влаштовували в школах дитячі свята, а ввечері проводилися збори-концерти з «чарівним ліхтарем». Крім того, у хуторі Тарасівка учасник зборів ухвалили надіслати вітальні телеграми наркомуні освіти УСРР О. Я. Шумському, секретареві ЦК КП(б)У Л. М. Кагановичу й «ідейному шефу» Н. К. Крупській [10, арк. 44; 19, с. 152-153; 20, с. 42-43; 24, с. 71].

У ряді сіл студентам вдалося створити сільбуди [22, с. 69]. Крім того, влітку 1925 р. вони організували 45 осередків добровільних організацій [15, с. 41], розповсюджували позики перших п'ятирічок і державні облігації [27, арк. 31].

Одним із напрямків діяльності студентів у селах була робота серед жінок. Наприклад, студентство Херсонського ІСВ у 1931 – 1932 н. р. у колгоспі с. Чорнобаївка скликали збори жінок, на яких «з'ясували роль жінки-колгоспниці в успішному виконанні постанов партії, в справі поточних кампаній, особливо збиральній» [29, арк. 214].

Студенти дбали про підвищення культурно-освітнього рівня селян. У 1925 – 1926 н. р. вони зібрали для придбання літератури у села 600 крб. [22, с. 69]. Брали участь у поширенні в селах сільськогосподарських знань, зокрема, запровадили «агросемінар»; опікувалися сільськими стінгазетами [29, арк. 214]. Досить широко студентство використовувало у своїй роботі постановки вистав. Наприклад, у 1928 – 1929 н. р. поставили 6 вистав [27, арк. 31]. Крім того, у 1925 – 1926 н. р. молодь організувала у селах 29 вечірок [22, с. 69].

За успішну роботу у літньому триместрі 1923 – 1924 н. р. делегати II окружного з'їзду рад Херсонщини подарували ІНО прапор з написом: «Зі світочем лєнінізму на село!» [16, с. 13]. Водночас, у середині 20-х рр. з ІНО повідомляли, що студенти не мали змоги приділяти багато часу шефській роботі, оскільки їм потрібно було думати як заробити «на зиму», а тому більшу частину часу працювали у сільському господарстві. Не мали достатньо часу і селяни слухати студентські

«балачки» [22, с. 69].

Студенти застосовували різні форми роботи із робітниками. Зокрема, вони виступали з доповідями. У 1924 – 1925 н. р. під час зимових канікул у місті прочитали 48 доповідей, літніх – 143 [15, с. 41]. Молодь проводила роботу щодо організації гуртків, наприклад, на машинобудівному заводі ім. Петровського [6, арк. 122]. У середовищі робітників працювали студенти-модрівці (члени осередків товариства «МОДР». – Авт.). У 1928 – 1929 н. р. вони організувала 12 доповідей на виробництві [27, арк. 35].

Молодь шефувала також над 45-м полком і військкоматом [6, арк. 122; 12, арк. 4]. У листопаді 1927 р. їй вдалося провести вечірку для 3-ї роти 45-го полку. Студенти вишу у військкоматі керували українознавчим гуртком [12, арк. 4].

Студентів залучали до ліквідації неписьменності серед дорослого населення. У 1926 – 1927 н. р. налічувалося 160 студентів і викладачів, які працювали у лікнепах [19, с. 153; 23, с. 46]. У січні 1930 р. їх було 70, які охопили навчанням 200 неписьменних [21]. Молодь була ініціатором створення ряду міських шкіл малописьменних і неписьменних. Вона керувала школами у двох районах міста – Сухарному і Воєнному. У них навчалися 82 особи [18, с. 9].

Частина молоді виявляла антирадянські настрої. Наприклад, Г. Смоляренко у підшефному селі провів антиколгоспну агітацію, після чого селяни вороже поставилися до колективізації [11, арк. 36]. «Антирадянську та контрреволюційну» роботу проводили також студенти Гудименко і Клименко [29, арк. 210]. У 1932 – 1933 н. р. Херсонський ІСВ як «класово-ворожий елемент, який намагався вести антирадянську, контрреволюційну роботу» покинули 6 студентів [29, арк. 213].

Таким чином, у Херсонському педвиші значну увагу приділяли громадсько-політичній діяльності студентів. Вона мала різні форми – участь у роботі осередку КП(б)У, соцзмаганнях, відзначенні державних та революційних свят, вшануванні українських культурних діячів. Студенти створювали самоврядні організації, у їхньому середовищі діяли профспілки. Певного поширення набула робота в осередках добровільних товариств. Значна увага приділялася шефській роботі, зокрема у селах, військовій частині, серед робітників.

© Комарницький О. Б., 2016

Список джерел та літератури:

1. В ІНО // Наддніпрянська правда. – Херсон, 1929. – 2 листопада. – № 255 (506). – С. 6.
2. Відчит до Центрального бюро пролетарського студентства при ВУРС. До II конференції пролетарського студентства. – Харків : Укр. роб., 1926. – 48 с.
3. Грудницька М. Вирушили на село / М. Грудницька // Студент революції. – 1931. – № 8 – 9. – С. 1.
4. Державний архів Миколаївської області. – Ф.Р. 993. – Оп. 1. – Спр. 22.
5. Держархів Миколаївської обл. – Ф.Р. 1210. – Оп. 1. – Спр. 1.
6. Державний архів Херсонської області. – Ф.Р. 414. – Оп. 1. – Спр. 195.
7. Держархів Херсонської обл. – Ф.Р. 414. – Оп. 1. – Спр. 230.
8. Держархів Херсонської обл. – Ф.Р. 414. – Оп. 1. – Спр. 692.
9. Держархів Херсонської обл. – Ф.Р. 469. – Оп. 1. – Спр. 1.
10. Держархів Херсонської обл. – Ф.Р. 469. – Оп. 1. – Спр. 7.
11. Держархів Херсонської обл. – Ф.Р. 469. – Оп. 1. – Спр. 12.
12. Державний архів Хмельницької області. – Ф.Р. 1584. – Оп. 1. – Спр. 5.
13. З купів листів (І. Копернак) // Студент революції. – Харків, 1931. – № 2. – С. 34.
14. Катренко Г.П. Херсонському педагогічному інституті – 40 років / Г.П. Катренко. – Нова Каховка, 1967. – 34 с.
15. Мазирко В. З життя студентства Херсонського ІНО / В. Мазирко // Студент революції. – 1925. – № 4. – С. 41-42.
16. Мироненко О. Головні етапи з історії Херсонського інституту народної освіти імені Н. К. Крупської / О. Мироненко // Записки Херсонського інституту народної освіти імені Н. К. Крупської. – Херсон, 1926. – Ч. 1. 1925 – 1926 академ. рік. – С. 9-13.

17. Протокол колективу ХІНО ім. Н. К. Крупської від 23.11.25 р. // Там само. – С. 73-77.
18. Сімдесят п'ять років науково-педагогічної діяльності Херсонського педагогічного інституту ім. Н. К. Крупської : кол. моногр. / [ред. моногр. А. І. Ніцой ; редкол. : Ю. В. Бондарчук, В. М. Дарієнко, І. І. Кобилецький та ін.]. – Херсон, 1994. – 137 с.
19. Солодкий Н. Три культрейди ХІНО / Н. Солодкий // Записки Херсонського інституту народної освіти імені Н. К. Крупської. – Херсон, 1927. – Ч.2. 1926 – 1927 академ. рік. – С. 152-154.
20. Солодкий Н. «Хождіння в народ» / Н. Солодкий // Студент революції. – 1926. – № 1. – С.42-43.
21. Студенти ХІНО навчають неписьменних // Наддніпрянська правда. – 1930. – 10 січня. – № 8 (562). – С.6.
22. Ткаченко О. Громадська праця студентів ХІНО / О.Ткаченко // Записки Херсонського інституту народної освіти імені Н.К.Крупської. – Херсон, 1926. – Ч.1. 1925-1926 академ. рік. – С. 68-70.
23. Херсонський державний університет: іст. нарис (1917 – 2007) / [авт. кол. : Ю. І. Беляєв, О. В. Мішуков, В. Л. Федяєва, І. В. Самсакова]. – Херсон : Херсон. держ. ун-т, 2007. – 352 с.
24. Хроніка за І триместр 1925 – 1926 акад. рік // Записки Херсонського інституту народної освіти імені Н. К. Крупської. – Херсон, 1926. – Ч.1. 1925-1926 академ. рік. – С. 71-72.
25. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. – Ф. 166. – Оп. 2. – Спр. 1145.
26. ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп. 5. – Спр. 566.
27. ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп. 9. – Спр. 306.
28. ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп. 10. – Спр. 1558.
29. ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп. 11. – Спр. 148.
30. ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп. 11. – Спр. 150.

**Коробов
Володимир Кузьмич**

кандидат соціологічних наук,
доцент кафедри соціально-економічної географії
Херсонського державного
університету (м. Херсон)

✉ koroboff@i.ua

ПРОЕКТ РОЗРОБКИ КОМПЛЕКСНОЇ СОЦІОЛОГІЧНОЇ І КУЛЬТУРНО-ГЕОГРАФІЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ КАХОВКИ

В статті розглядаються методологічні і методичні підходи до вирішення проблеми розробки комплексної соціологічної і культурно-географічної характеристики Каховки як малого міста.

Регіональний розвиток є надзвичайно актуальним і затребуваним напрямком міждисциплінарних досліджень. Зокрема, важливим є використання міждисциплінарного підходу, застосування методології і методів досліджень соціально-економічної географії та соціології регіонів. В статті робиться спроба такого поєднання.

В Херсонській області, як і в інших регіонах України, розроблено і затверджено в 2015 р. на сесії обласної ради Стратегію регіонального розвитку до 2020 року [1]. Розробники Стратегії – робоча група з розробки Стратегії розвитку Херсонської області на період до 2020 року, до складу якої входив і автор статті. Найважливішим пріоритетом і складовою місцевої політики є збереження та розвиток людського капіталу. Поставлена стратегічна мета – розвиток та збереження населення області. Щодо змісту цієї стратегічної мети в Стратегії говориться: «Стратегічна ціль «Розвиток та збереження населення» передбачає стабілізацію демографічних процесів через створення на території області умов для якісної, перспективної освіти молоді, покращення умов для розвитку населених пунктів, розвиток громад через активізацію діяльності місцевого населення, реалізацію місцевих ініціатив, навчання лідерів місцевого самоврядування» [1, с. 39]. Зокрема, досягнення стратегічної мети передбачається через реалізацію наступної операційної цілі: «А.1. Територія довіри. Створення умов для збереження та розвитку населених пунктів. В свою чергу вказана операційна ціль передбачає виконання наступних завдань: А.1.1. Створити умови для надання якісних адміністративних послуг як чинника самозайнятості населення; А.1.2. Забезпечити умови для розвитку населених пунктів – центрів економічного зростання; А.1.3. Забезпечити розвиток самодостатніх територіальних громад через підтримку процесів децентралізації в Херсонській області; А.1.4. Забезпечити залучення мешканців до вирішення місцевих проблем; А.1.5. Створити точки доступу до соціально значущої інформації в кожній територіальній громаді на базі існуючих бібліотек» [1, с. 40]. Таким чином, збереження і розвиток такого важливого міста, як Каховка – одного з унікальних центрів регіонального розвитку, є складником обласної стратегії, плану дій по її реалізації.

Ключові слова:

комплексна соціологічна
і культурно-географічна
характеристика малого
міста, локальна колективна
ідентичність.

У царині суспільної географії сформувалася суспільно-географічна прогностика як самостійна дисципліна. Об'єктами дослідження суспільно-географічної прогностики є регіони (суспільно географічні райони, культурні ландшафти, форми просторово-часової організації людської діяльності, інтегральні процеси розвитку, чинники і індикатори розвитку, перцептивна привабливість регіону. Розглядаючи Каховку як мале місто, важливий центр, вузол регіонального розвитку, доцільно використати такі категорії, як «розвиток – деградація», «територіальне зростання – спадання», «територіальне концентрування – дифузія», «територіальна поляризація – рівномірність» розміщення людської діяльності. Розглядатимемо Каховку і як системне явище, і як образ, який консолідує його жителів.

Таким чином, актуальність проекту дослідження Каховки з метою створення комплексної соціологічної, культурно-географічної характеристики зумовлена теоретичними і практичними міркуваннями: відсутністю на даний момент такої комплексної характеристики цього міста, практичною необхідністю надання рекомендацій щодо виконання Стратегії регіонального розвитку Херсонської області до 2020 року.

Мета статті – розробити проект комплексної характеристики Каховки як малого міста, центра району, використовуючи при цьому методологічні підходи і методи соціально-економічної географії, соціології, регіоналістики, історичної географії. Реалізація даного проекту дасть унікальний науковий матеріал, та стане важливою частиною навчального процесу, планується залучити до реалізації проекту студентів Херсонського державного університету, які вивчають курси «Регіоналістика», «Теорія регіонального розвитку», «Історична географія». Результати дослідження будуть використа-

ні у викладанні даних дисциплін.

Методологічною основою дослідження виступатимуть кілька теорій. На новітньому етапі регіонального розвитку все більше значення мають віртуальні просторові уявлення: географічні образи, туристичні іміджі міста, його соціальні стереотипи. Ці нематеріальні активи відіграють все більшу роль у господарчому і соціокультурному розвитку міста. В Стратегії регіонального розвитку Херсонської області до 2020 року планування соціокультурного розвитку є важливою складовою. Враховується «культурний поворот» світової географії, тому основою проекту є бачення Каховки у контексті культурної, гуманістичної географії. Необхідність соціологічної складової тут розглядається не тільки з урахуванням корисності використання соціологічних методів дослідження, але й з перенесенням методологічного акценту з території міста з її географічним положенням, ресурсами, особливостями – на конкретних людей, містян, конкретні соціальні групи мешканців з їх знаннями, досвідом, установками. Спрямованість на конкретне місто, ландшафт все ж зберігає поруч із соціологічним змістом проекту його географічний сенс.

Теоретичною основою дослідження є роботи представників західної гуманістичної географії, яка вивчала розуміння людиною оточуючого його простору, вплив його досвіду, знань і емоційних станів на поведінку у просторі і його осмислення. Це роботи Г. Баттімера, І-Фу Туана, Н. Ентрикіна [2].

Також використані роботи радянського і в наш час – українського географа Д. Ніколаєнка, який у 1984 році запропонував термін «гуманітарна географія». Його проект, який був спрямований на розвиток географії людини на противагу надто економізованій радянської географії має великий методологічний потенціал. Головним об'єктом гуманітарної географії, на думку О. Мусієздова, виступають «географічні образи» – стійкі просторові уявлення, які формуються під впливом якої-небудь людської діяльності» [6, с. 265]. В проекті передбачається визначити набір таких образів, які пов'язані з Каховкою, такі образи по суті є моделями каховського географічного простору, які в певному розумінні можна ототожнювати з самим простором. Передбачається застосування методів когнітивної географії: аналіз просторових образів в творах літератури і мистецтва, присвячених Каховці.

В українській географії гуманістичні ідеї розвивали в своїх працях В. Антонович, С. Рудницький, А. Сиявський [3]. М. Пістун стверджує про те, що до складу географічних систем (комплексів) входять також і «духовні компоненти діяльності людини» [4]. Проект спиратиметься на праці докторів географічних наук кафедри І. Пилипенко і Д. Мальчикової [5]; на феноменологічну методологію вивчення міста, запропоновану сучасним українським соціологом О. Мусієздовим [6]. Слідом за І-Фу Туаном О. Мусієздов пише про необхідність дослідження вирізнення, концентричності, неповторності, історичності, тяжіння до покою, автентичності міста. Він дає огляд складання ментальних карт міста за Кевіном Лінчем (шляхи, кордони, райони, вузли, орієнтири). Планується використати запропоновані О. Мусієздовим методи операціоналізації міської ідентичності.

Розглядаючи міську ідентичність як «суб'єктивну соціально-географічну реальність», О. Мусієздов пише про «соціальну категоризацію» (посилаючись на Г. Теджфела і Дж. Тернера): ця ідентичність є проявом «міського досвіду» різних соціальних груп, і представ-

ники міської еліти чи прекаріату, каховська молодь чи пенсіонери будуть користуватися різним набором просторових образів. Саме така особливість дає простір для соціологічного дослідження проблеми [6, с. 313].

Важливою проблемою дослідження є вивчення комерційного використання Каховки як міського бренду. Торгівельні бренди на кшталт загальновідомого «Чумака» є своєрідними маркерами для розрізнення, виділення, визначення каховської ідентичності, розвитку «руральності» і «української історичності» Каховки.

О. Мусієздов розрізняє три аспекти міської ідентичності: психологічний, культурний і функціональний, і таке розрізнення прийнятне для нашого дослідження: вивчатиметься просторова соціалізація і уявлення про комфортність міста; бренди міста і культурні форми, які відрізняють містян від жителів навколишніх сіл, чи від інших «каховок»; нарешті – спільні інтереси містян і їх захист самоврядуванням, владою (від влади) чи економічних суб'єктів.

Виявлення спектру міських колективних ідентичностей м. Каховка що стане ядром проекту, дозволить розвивати інструменти дослідження локальної колективної ідентичності. Ми плануємо описати локальну ідентичність каховчан, диференціацію локальних ідентичностей на міському рівні (територіальний і соціальний аспекти). Нарешті, на основі дослідження будуть розроблені рекомендації по зміцненню суспільної довіри і співробітництва в самій локальній спільноті. Конкретно будуть досліджуватись базові структурні елементи міської ідентичності: географічні уявлення про місто Каховка, знакові (символічно значущі) місця в м. Каховка, символічні цінності (предмети гордості каховчан, значимі історичні події тощо), відомі і почесні городяни, головні уявлення про місто і містян, уявлення про структуру міської спільноти (еліта, страти, виділення свій-чужий); ритуали відтворення ідентичності (свята, події).

Дослідження включатиме 2 основних блоки: якісний і кількісний. Якісне дослідження ґрунтується на 5 фокус-групах із гомогенним складом: гуманітарна інтелігенція (працівники культури, краєзнавці, викладачі гуманітарних дисциплін, бібліотекарі, працівники музеїв); інтелігенція соціальної сфери (учителі і лікарі); інженерно-технічна інтелігенція (інженери і керівники підрозділів підприємств); підприємці (представники малого і середнього бізнесу); публічні лідери громадської думки (політики, журналісти).

Кількісний блок включатиме репрезентативне опитування жителів Каховки старше 18 років за вибіркою 600 респондентів, які репрезентують жителів міста за статтю, віком і районами проживання. Опитування за місцем проживання за методикою face-to-face.

Кількісне опитування матиме на меті з'ясування того, як поширені у масовій свідомості жителів Каховки ті чи інші компоненти локальних колективних ідентичностей, рівень залучення до міської громади та рівень довіри всередині міської спільноти.

Своєрідним початком стане експертне опитування учасників нашої конференції, що зібрала людей, які є експертами високого рівня, які обізнані у історії і розвитку Каховки і не байдужі до цього міста.

З метою проведення якісного польового етапу планується використати такі дослідницькі стратегії, як action research (AR) і case study (CS).

AR – сімейство науково-практичних методологій, які на рівноправних підставах використовують як ме-

тоди наукового пізнання (опитування, спостереження, діагностику, експертизу та ін.), так і методи активного втручання (зміни, перетворення, покращення) в об'єкт дослідження. Цей метод розглядається і як метод досліджень, і як метод «міждисциплінарних прикладних технологій». До того ж, особливістю цієї дослідницької стратегії є залучення студентів, які не є професійними дослідниками [7, с. 607].

Звернемося до соціального акціоналізму – концепції, яку розробляв відомий французький соціолог Ален Турен. Для українського суспільства, яке переживає постійні соціальні зміни, революції, ідея про активне втручання дослідника у соціальне життя, про соціальну інтервенцію дуже органічна. «Соціологія, як і історія, змінюється разом з самою суспільною реальністю, – писав Ален Турен, – і мало-помалу звільняється від звернення до природи і сутності речей, по мірі того, як з'ясовується, що наше суспільне життя все більш прямо здійснюється і змінюється нашою працею, нашими соціальними конфліктами, культурними твореннями і політичними дебатами» [8; 128]. Що стосується case study

(CS), то це «інтегрована дослідницька стратегія, в рамках якої послідовно використовуються кілька якісних методів для вивчення одного об'єкту» [9; 58], в нашому випадку – Каховки і її жителів.

У дослідженні будуть використані загальнонаукові і загальногеографічні методи: статистичний метод вивчення набору ознак, які відрізняють місто Каховка, метод виявлення «знакових місць»; методи ментального картографування; вторинний аналіз документів, літератури; такі соціологічні методи як контент-аналіз місцевої преси; метод глибинних інтерв'ю; фокус-груп; масове опитування, тощо.

Очікуваний результат: складена комплексна соціологічна і культурно-географічна характеристика Каховки, вивчені виміри міської ідентичності її жителів, залучення студентів до проведення міждисциплінарного практичного дослідження з проблем регіоналістики і гуманістичної географії, соціології регіонів (соціології міста).

© Коробов В. К., 2016

Список джерел та літератури:

1. Стратегія розвитку Херсонської області на період до 2020 року. – Сайт Херсонської обласної державної адміністрації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://khoda.gov.ua/strategiya-rozvitku-2020/>
2. Баттімер А. Путь в географию. Пер. с англ. А. В. Тарусова, Ред. и послесл. Л. Р. Серябряного. – М.: Прогресс, 1990. – 440 с.; Tuan Yi-Fu Topophilia : A study of environmental perception, attitude sand values / Morningsi deed., with new preface by the author. N.Y.: Columbia Un-ty Press, 1990; Nicholas J. Entrikin. Hiding Places // Annalsof the Association of American Geographers, 2001. – Vol. 91, No. 4. – P. 694-697.
3. Руденко В. П. Професор Антін Синявський – подвижник української географії / В. П. Руденко. – К.: Видавничий дім «Academia», 1996. – 404 с.
4. Пістун М. Д. Основи теорії суспільної географії / М. Д. Пістун. – К.: Вища школа, 1996. – 231 с.
5. Топчієв О. Г. Регіоналістика : географічні основи регіонального розвитку і регіональної політики / О. Г. Топчієв, Д. С. Мальчикова, В. В. Яворська. – Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2015; Мальчикова Д. С. Планування території регіону : суспільно-географічна концептуалізація [Текст] / Д. С. Мальчикова // Український географічний журнал. – 2012. – № 1. – С. 23–29; Мальчикова Д. С. Теоретико-методологічні і методичні засади геопланування сільської місцевості на регіональному рівні : Монографія [Текст] / Д. С. Мальчикова. – Херсон : Грінь Д. С., 2014. – 362 с.; Пилипенко І. О. Суспільно-географічна периферія : концепція, параметризація і делімітація : Монографія / І. О. Пилипенко. – Херсон : Грінь Д. С., 2015. – 264 с.
6. Мусієздов А. А. Социологическая концепция городской идентичности. Монография / А. А. Мусієздов. – Харьков : ХНУ им. В. Н. Каразина, 2013. – 372 с.
7. Добренков В. И. Методы социологического исследования / В. И. Добренков, А. И. Кравченко. – М.: ИНФРА-М, 2004. – 768 с.
8. Турен А. Возвращение человека действующего. Очерк социологии / А. Турен. – М.: Научный мир, 1998. – 204 с.
9. Тезаурус социологии. Кн. 2. Методология и методы социологических исследований : темат. слов. справ. / под ред. Ж. Т. Тощенко. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2013. – 415 с.

**Кузьменко
Василь Васильович**

доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри педагогіки, менеджменту освіти й інноваційної
діяльності КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти»
(м. Херсон)

✉ pran703@mail.ru

ВИДАТНА ОСВІТЯНКА ТАВРІЙСЬКОГО КРАЮ...

Статтю присвячено висвітленню основних етапів життя і діяльності
Валентини Олександрівни Чабаненко – видатної персоналії Таврійського краю;
проаналізовано її професійний шлях і внесок у розвиток системи народної освіти
в Україні радянського періоду.

Нинішній суперечливий етап розвитку українсько-го суспільства вимагає серйозної уваги до історичного аспекту розвитку вітчизняної освіти. Це зумовлено, передусім, необхідністю історико-педагогічної рефлексії набутого впродовж тривалого часу досвіду розбудови освітньої системи в Україні та необхідністю екстраполяції конструктивних його здобутків, кращих надбань у теорію і практику освіти майбутнього.

Вітчизняними вченими останнім часом опрацьовано потужний масив інформації, узагальнено багато розроблень щодо висвітлення досвіду видатних постатей у педагогіці. У фундаментальних працях «Персоналії в історії національної педагогіки. 20 видатних українських педагогів» за редакцією А. Бойко [2], «Українська педагогіка в персоналіях» за редакцією О. Сухомлинської [4], монографії Д. Пащенко «Генезис гуманістичних ідей у педагогіці» [1] подано творчі біографії українських мислителів, філософів, письменників, педагогів, які жили і працювали, починаючи з Княжої доби й Козаччини (X – XVIII ст.), охоплюючи період Просвітництва (XIX ст.) та упродовж XX ст. Серед них – славетні імена (Ярослав Мудрий, П. Могила, Г. Сковорода, Т. Шевченко, К. Ушинський, М. Максимович, М. Драгоманов, І. Франко, М. Грушевський, А. Макаренко), а також маловідомі читачькому загалові і такі, що були заборонені, репресовані, представники еміграції. Особливістю вказаних публікацій є те, що творчі біографії подаються укладачами як єдиний історико-педагогічний процес.

Праці містять матеріали про кращих представників вітчизняної наукової думки і педагогів-практиків XX століття та сучасності: І. Беха, А. Бондара, М. Гузика, О. Захарченка, І. Зязюна, П. Ігнатенка, Г. Костюка, С. Логачевської, М. Ніжинського, О. Савченко, М. Стельмаховича, В. Сухомлинського, О. Сухомлинської, І. Ткаченка, Д. Тхоржевського, С. Чавдарова, В. Шаталова та ін. Проте, на нашу думку, бракує праць, які б висвітлювали регіональний досвід творчих вчителів, яким сповнена щедро таврійська земля – славетна Херсонщина.

Зокрема, це стосується радянського етапу, що був складним і неоднозначним в історії українського суспільства. Передусім його пов'язано з розбудовою освіти, що мала забезпечити масову грамотність молодого покоління, будівників комунізму. У цьому сенсі значущим напрямом діяльності системи народної освіти стало виховання фахівців у педагогічній освіті (базовій і післядипломній), підготовка працівників, творчих учителів, які «зробили»

Ключові слова:

педагогічні персоналії, дитинство майбутнього педагога, каховська сторінка життя, професійна діяльність, радянський період.

освіту XX століття та збагатили своєрідним неповторним досвідом скарбницю світової педагогіки.

Зокрема, не мають бути забутими імена вчителів, які присвятили своє життя цій благословенній праці, виконуючи її творчо, сумлінно, плідно, на рівні мистецтва. Водночас мають зберігатися і впроваджуватися в роботу сучасної школи їхні конструктивні ідеї, що стали підґрунтям у побудові гуманно-розвивального освітнього простору, який намагаються будувати прогресивні сучасні педагоги.

Цю доповідь присвячено, без перебільшення, Видатній Персоналії, Людині, відомій далеко за межами Херсонщини, пам'ять про яку залишається в серцях багатьох людей. Мабуть в Каховці знайдеться не багато освітян, які б не знали Валентину Олександрівну Чабаненко. Вона відносилася до особливої категорії людей, уже від однієї присутності яких, світ ставав добрішим, світлішим, затишнішим. У таких людей стільки чеснот, що навіть нікому не спаде на думку, що в них є недоліки. Її любили рідні та друзі, у неї вчилися мудрості, людяності, духовної щедрості.

Інтелектуал, лідер, наділений талантами, і водночас світла своїм стилем життя особистість, була здатна щедро віддавати свої знання, подати руку допомоги кожному. Саме такою пам'ятають її найближчі друзі, хто знав її роками, пройшов пліч-о-пліч непростими дорогами вчительської, методичної, управлінської та громадсько-добродійної роботи. Такою її пам'ятають і не близько знайомі люди, педагоги (знані й початківці), методисти міських і районних управлінь освіти, вчені, високопосадовці з міністерств, державних адміністрацій, колеги з інших областей і держав. У ній було поєднано риси принциповості, вимогливості керівника з небайдухістю, щедрістю, людяністю.

Народилася Валентина 20 листопада 1945 року в селі Броди Смілянського району Київської області в сім'ї бухгалтерів – люблячих батьків – Олександра Омеляновича та Ольги Тихонівни. Невдовзі велика

дружна родина дівчинки (батьки Валентина Олександрівна, її дві сестри – Неля та Олена) переїхала до міста Каховка, що назавжди пов'язало життя нашої видатної співвітчизниці з Херсонщиною.

З дитинства дівчинка відзначалась активністю, рухливістю, прагненням до пізнання та потребою миттєво втілювати його результати в творчій праці. Старанно навчаючись у Каховській середній школі № 1, Валентина завжди звертала на себе увагу вчителів як дівчини допитливі, старанні, наполегливі. Однокласники ж згадують про неї як про добру, справедливую, комунікабельну та щирю дитину, яка вміла легко пробачати зло, але була нетерпимою до людської підлості та брехні.

Ким тільки не мріяла стати Валентина в дитинстві! Її завжди приваблювали романтичні професії, пов'язані з рухом, спілкуванням, подорожами, пізнанням. Проте, ще під час навчання в школі дівчинка зрозуміла, що її покликання – педагогіка. З великою теплотою і повагою згадувала Валентина Олександрівна свою першу вчительку – Галину Семенівну Михайлюк, якій завдячувала за гуманізм, професіоналізм, щедрість, що не тільки подарували дівчинці радість пізнання, а й допомогли правильно обрати життєвий шлях. Тому закономірним після навчання в школі став вступ до педагогічного інституту, де знову проявилася активна життєва позиція Валентини Олександрівни у громадських справах, успішному навчанні. Саме тоді, як розповідала потім знана освітянка, і пришло розуміння того, що педагогічну дорогу обрано правильно.

Вищу освіту Валентина Олександрівна здобула 1967 року. Закінчивши Херсонський педагогічний інститут імені Н. К. Крупської за спеціальністю «викладач української мови та літератури», молодий педагог повернулася до міста Каховка. Відтоді багато років присвятила освітянській ниві, справі навчання і виховання молодого покоління.

Тоді почалася «каховська сторінка» стрімкого творчого щасливого трудового шляху жінки, що своїм мистецтвом жити для людей, держави, у гармонії із собою та оточуючими, стала прикладом усім нам. Саме участь у житті «рідної Каховки», (так її завжди з любов'ю називала Валентина Олександрівна) була однією з найбільш значущих та яскравих сторінок її життя. З великою теплотою згадувала вона місто, де пройшло її дитинство, утворилась власна дружна щаслива сім'я, народилися діти – Андрій та Світланка.

Велику підтримку і допомогу Валентина Олександрівна завжди мала від чоловіка – Валерія Степановича. Він був тактовним, вимогливим і принциповим, людяним, за будь-якої ситуації, терплячим, толерантним, з тонким почуттям гумору. Був красивою і щедрою людиною, дбайливим батьком, уважним чоловіком.

У Каховці відбувались становлення та реалізація Валентини й у професійному житті – в освітянській справі, керівній роботі, державній службі, що стало поштовхом до активної участі в подальшому в громадській діяльності та політичному житті країни.

А розпочала трудову діяльність Чабаненко Вален-

тина Олександрівна в Каховській восьмирічній школі № 7 як вихователь групи подовженого дня та учитель української мови та літератури. Красуня з великими усміхненими очима відразу підкорила розумом, щирістю, оптимізмом і малюків-вихованців, і учнів старших класів, і колег-освітян. Вже через три роки вона обіймала посаду заступника директора з навчально-виховної роботи Каховської середньої школи № 4. Непросто, проте цікаво було працювати в школі, де навчалось понад дві тисячі учнів та працювало близько 150 вчителів. Та Валентина Олександрівна блискуче виконувала свою роботу. Незважаючи на юний вік (на той час В. О. Чабаненко виповнилося 25 років), молодому педагогу-керівнику вистачало мудрості, професіоналізму, педагогічної культури, щоб підкорити серця вихованців та грамотно керувати колегами-вчителями.

Люди, що працювали з Валентиною Олександрівною на освітянській ниві Каховщини, завжди з любов'ю згадують про неї та стверджують, що вона – справжній Маестро симфонії слова. «У творчості цієї талановитої жінки, – з повагою говорять колеги-каховчани, – над смислами окремих слів завжди витає певний зверхсмісл із різноманітними веселковими відтінками, які мають здатність проникати в душі дітей, студентів, освітян, колег. Життєдайні слова і добрі справи Валентини Олександрівни допомагають тим, хто не помічає краси світу, стати «зрячими», тим, хто не чує музики слова, – чутливими, черствим до доброти – чуйними, безпам'ятних до минулого – відповідальними шанувальниками нашої історії».

Таке ставлення до людей, до праці, професійні та особистісні якості обдарованої жінки привернули увагу керівництва та громадськості міста.

Вже в 1975 році її призначено методистом, а ще через рік – завідувачем методичного кабінету Каховського міського відділу освіти. Тоді ж Чабаненко В. О. було обрано секретарем виконкому Каховської міської ради народних депутатів, де вона виконувала обов'язки секретаря протягом наступних майже 10 років. Треба також відзначити, що чотирнадцять років обиралась депутатом міської та районної Рад народних депутатів.

Далі були високі та відповідальні посади – секретаря, потім другого секретаря Каховського міськкому Компартії України, заступника голови виконкому Херсонської обласної Ради народних депутатів, заступника голови Херсонської облдержадміністрації з гуманітарних питань, першого заступника начальника управління освіти і науки Херсонської облдержадміністрації.

Та які б посади не обіймала Валентина Олександрівна, вона завжди залишалася прикладом сумлінності, щирості, порядності. Інтелегентна, приваблива, добра жінка з чарівними розумними очима мала глибоку і вразливу душу, яка легко відкликала на всі негаразди людей. Тому вони поспішали до неї зі своїми бідами. Валентина Олександрівна – філософ з багатим життєвим досвідом і негамовним оптимізмом.

© Кузьменко В. В., 2016

Список джерел та літератури:

1. Пашенко Д. І. Генезис гуманістичних ідей у педагогіці / Д. І. Пашенко. – Київ : Наук. світ, 2001. – 278 с.
2. Персоналії в історії національної педагогіки. 20 видатних українських педагогів: [наук.-метод. посіб.] / Л. А. Семеновська, А. Ю. Цина, В. І. Цина [За ред. А. М. Бойко]. – Полтава, 2002. – 451 с.
3. Розум серця : мистецтво жити (до ювілею В. О. Чабаненко) / Упор. В. Кузьменко, В. Примакова, Л. Гончаренко. – Херсон : РІПО, 2011. – 36 с.
4. Українська педагогіка в персоналіях : у 2 кн. : навч. посібник для студ. вищ. навч. закл. Кн. 2 : ХХ століття / Сухомлинська О. В., Антоненко Н. Б., Березівська Л. Д. [та ін.] ; О. В. Сухомлинська (ред.). – Київ : Либідь, 2005. – 552 с.

**Ломака
Олександр Анатолі**

кандидат історичних наук, завідувач відділення загальноосвітньої підготовки Кіровоградського медичного коледжу імені Є. Й. Мухіна (м. Кропивницький)

✉ skorpion-istfak@rambler.ru

ЕТНОМОВНА СИТУАЦІЯ В СІЛЬСЬКІЙ МІСЦЕВОСТІ КІРОВОГРАДЩИНИ В 50-Х – 90-Х РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті досліджується мовна ситуація, що склалася на території Кіровоградської області в другій половині ХХ століття. Автор наводить передумови та причини трансформації української мови в сільській місцевості області в мову повсякденно уживаного суржику.

Мова – суспільне явище, засіб вираження різнобічної діяльності людей та побутових перепитів. Мова є атрибутом культурного розвитку держави, ідентифікацією суспільства, адже не існує апіорі позаетнічної, позанаціональної культури.

Характерною ознакою мовного розвитку українського етносу за доби Радянського Союзу є процес інтенсивного створення соціалістичних інтернаціоналізмів у лексиці, особливо у багатогалузевій термінології.

Витоки змішаної мови сягають кінця ХVІІІ – початку ХІХ століття. Основними причинами поширення суржику були: 1) домінування російської мови у містах; 2) обмеження, спочатку з боку царського уряду, а згодом, радянського режиму, функціонування української мови; 3) неprestижність української мови; 4) недостатній рівень володіння українською мовою, тощо [1, с. 2].

Наявних праць з даної проблематики на Кіровоградщині не існує, але є суміжні дослідження мовної ситуації у радянський період в УРСР. Даною тематикою займалися такі провідні науковці, як: Л. Масенко [2], Л. Ставицька, В. Труб [3], Ж. Шевчук [4], та інші, які досліджують мовне питання в УРСР у другій половині ХХ століття.

Метою представленої статті є розгляд етномовної ситуації в другій половині ХХ століття, що склалася в сільській місцевості Кіровоградської області.

За результатами етнографічних експедицій 2011 – 2016 років у Кіровоградській області чітко простежується домінування української мови у повсякденному спілкуванні серед населення краю. Однак, варто відзначити, що мовою спілкування усіх без винятку мешканців області є змішана українська і російська мова із вживанням значної кількості говірок [5].

В усіх населених пунктах Кіровоградщини, де проводилися опитування, респонденти різного віку і національностей стверджували про наявність в їхньому селі за часів радянської влади змішаної української мови.

Для багатьох мешканців сіл і невеликих містечок області нелітературна мова, суржик, є органічною і основною мовою спілкування. Відповідь на запитання про причини поширення змішаної мови залежала від

Ключові слова:

мова, суржик, змішання, українсько-російська двомовність, інтернаціоналізм, Кіровоградська область.

віку респондента. До причин її поширення респонденти відносять мовну політику за часів радянської влади; мову викладання в школі; вплив оточення; щоденне спілкування такою мовою; непринциповість співрозмовника та ін.

Зауважимо, що переважна більшість опитаних респондентів, що проживали в радянській Україні, наголошували на тому, що, незважаючи на послуговування змішаною україно-російською мовою, вони вважали себе і своїх односельців україномовними. Підтвердженням цього є проведені численні етнографічні експедиції Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України в Кіровоградській області [6].

На жаль, культура мовлення на Кіровоградщині, в цілому, низька, про що свідчать, наприклад, слова на зразок – «руп» (карбованець), «спічки» (сірники), «часи» (годинник), «чулки» (панчохи), «носки» (шкарпетки), «карандаш» (олівець), «тудою», «сюдою», тощо, а також найбільш вживані в сільській місцевості: «дом» (дім), «потолок» (стеля), «юбка» (спідниця), «строитель» (будівельник), «отдыхать» (відпочивати), «ждать» (чекати) та ін. [7, с. 2].

Використання таких слів переважною більшістю населення області призводить здебільшого до поширення не російської, а нелітературної української мови. У селі Інгуло-Кам'янка Новгородківського району Кіровоградської області, згідно матеріалів, зібраних Т. Онопою, діалекти вживаються як в народному фольклорі, так і у мові спілкування. Наприклад, замість слова відрізу, вимовляють – «одріжу», відпущу – «пустю», хлопцю – «парню» [8, арк. 1 б].

С. Дейнека, ветеран війни і праці, писав у газетній статті: «Щодня читаючи цю мовну мішанину, людина

поневолі навчається говорити українсько-російським суржилом. Коли росіянин чи представник іншої національності поселяється на Україні і починає говорити помісю своєї і нашої мов, ми йому вибачаємо і навіть вітаємо – в його вимові бачимо прагнення зблизитись з нами, вираз поваги. Мова російська – мова міжнаціонального спілкування народів Радянської країни». Частка зросійщених за мовою українців була суттєво вищою серед загальної чисельності російськомовного населення, і до того ж, вона постійно зростала. Ступінь мовного зросійщення українців у Центральному регіоні мав суттєві відмінності за окремими областями [9, с. 2].

У 1959 році в Кіровоградській області чисельність українського етносу становила 1 млн. 79 тис. 846 осіб – 88,7 % від загальної кількості населення області в 1 млн. 217 тис. 929 осіб [10, с. 176-177]. Як засвідчує Всесоюзний перепис населення того ж 1959 року, 98 % українців (1 млн. 58 тис. 483 особи) зазначили, що вони володіють українською мовою [11, с. 4-156].

У 1959 в сільській місцевості показники були вражаючими. У тому ж році 842 тис. 87 чол. мешкало в сільській місцевості, із них 92,6 % (779 тис. 893 чол.) були українцями, 775 тис. 318 чол. (99,4 %) з яких вважали українську рідною мовою [12, с. 6-7].

У 1970 році при загальній кількості населення області в 1 млн. 259 тис. 398 осіб чисельність українського етносу становила 1 млн. 109 тис. 984 чол. (88,1 %). Всесоюзний перепис населення 1970 року засвідчує, що 98,1 % (1 млн. 88 тис. 644 чол.) осіб української національності визнали, що вони розмовляють українською і вважають її рідною мовою [13, с. 10-11, 177]. У тому ж році у сільській місцевості мешкало 707 тис. чол., з яких 93 % (658 тис. 213 чол.) були етнічними українцями, з них 656 тис. 798 чол. (99,8 %) зазначили, що рідною мовою вважають українську [14, с. 179]. Але варто зауважити, що мовою спілкування була все ж таки не літературна українська мова, а змішана мова, у якій вживалися слова російського походження (діалекти), що зумовлювалося спільним проживанням українців та росіян, які не прагнули до оволодіння українською мовою, а спілкувалися переважно російською або суржилом. Перепис населення зафіксував, що у 1970 році у сільській місцевості відсоток осіб російського походження був низьким, і становив 4,9 % (34 тис. 297 осіб) від загальної кількості мешканців сільського населення [14, с. 179].

На території області у сільській місцевості мешкали й представники інших національностей, а саме: білоруси – 0,8 % (5 тис. 352 чол.), євреї – 0,05 % (371 чол.), молдавани – 0,7 % (5 тис. 26 чол.) та інші невизначені національності – 0,5 % (3 тис. 741 чол.) [14, с. 179].

Останній Всесоюзний перепис населення 1989 року засвідчив, що від загальної кількості населення області в 1 млн. 228 тис. 93 осіб чисельність українського етносу становила 1 млн. 46 тис. 984 чол. (85,3 %). Перепис демонструє, що у 1989 році 96,4 % (1 млн. 9 тис. 411 чол.) осіб української національності зазначили, що вважають рідною мовою українську [15, с. 5]. У сільській місцевості мешкало 497 тис. 711 чол., з яких 90,9 % (452 тис. 488 чол.) були етнічними українцями, з них 450 тис. 497 чол. (99,6 %) вважали рідною мовою українську [15, с. 17, 29].

Другим за чисельністю етносом в області є росіяни. Перепис населення 1989 року зафіксував, що у сільській місцевості їхній відсоток був дуже низьким і становив 1,8 % (29 тис. 149 чол.) від загальної кількості мешканців сільського населення [15, с. 5-77].

Важливим чинником розвитку міжетнічного спілкування в краї є подолання мовного бар'єру. У сільській місцевості етнічні групи, що переселилися з інших країн, послуговувалися, передусім, російською мовою, а згодом через фіксацію двох мов – російської та української – суржилом.

За даними В. Скляра, у 1989 році у Кіровоградській області ступінь мовного зросійщення українців становив 3 %. За період з 1959 до 1989 року у Кіровоградській області відбулося скорочення кількості україномовних українців на 49,1 тис. осіб (4,64 %) [16, с. 31].

Спираючись на дослідження Л. Ковач, зазначимо, що Кіровоградська область входить до переліку тих областей, де домінуючою і рідною українську мову вважає більше ніж 80 % населення області [17, с. 147].

Починаючи з другої половини ХХ століття, в результаті масштабних переселень сільських мешканців до міста, переважна більшість українського населення з метою більш швидкої соціальної адаптації починає розмовляти російською мовою, що у подальшому призводить до викривлення, змішування слів та поширення серед населення суржику.

Така ж ситуація спостерігається й у сільській місцевості. Випускники сільських шкіл, колишні школярі, які навчалися українською мовою, неминуче переходять на російську мову спілкування як тільки переїжджають до міста, причому російською її важко назвати, це скоріше спотворення того, що знали (української) та того, на чому намагаються недолуго розмовляти (російської) [18, с. 3].

Переїде сільський житель до міста, і одразу з ним якісь метаморфози відбуваються: невпізнанною стає мова. А потім і дитину лише в російський садок здає. Щоправда, відшукати український не так і легко. Як зазначила М. Балашова, інспектор дошкільного виховання ОблВНО: «на 1990 рік лише у 13 дитсадках міста Кіровограда з 72, в одному з 14 у Знам'янці, у п'яти із 40 в Олександрії, в шести з 25 у Світловодську звучить українська мова. Але ж на заводах «Друкмаш», «Гідро-сила», виробничому об'єднанні «Радій», «Кіровоградському ливарному заводі» в селищі Новому працює третина робітників-українців, а дитсадок – жодного з україномовним режимом роботи» [19, с. 3].

Причиною появи і розширення сфери функціонування українсько-російського суржику на міжмовному рівні є вплив російської мови в умовах масової українсько-російської двомовності. Внутрішньою причиною цього є повільний процес утвердження української літературної мови як авторитетного та обов'язкового засобу спілкування, одним із наслідків чого стає й не прищеплювання з дитинства навичок автоматичного користування нею [20, с. 28].

Доказом того, що суржик виступає перехідною формою від української мови до російської, є поступова й неухильна русифікація колись цілком україномовних сіл [21, с. 17].

Можна говорити про те, що влада вдало скористалась об'єктивними процесами індустріалізації країни для поширення українсько-російської двомовності. Так звана інтернаціоналізація і дружба народів спричинила масове переселення українців із сіл і міст, відриваючи їх від землі – берегині традицій українського народу. Це полегшило комуністичній владі роботу у встановленні російської як мови міжнаціонального спілкування.

З огляду на етнографічні матеріали, зібрані О. О. Боряк у селах Кіровоградської області в 1989 – 1990

пр., можна відзначити, що в селах краю переважає не-літературна українська мова та україномовний суржик. Так, у селах Чермерпіль Гайворонського району, Любомирка Добровеличківського району, Василівка Долинського району, Дівоче поле Олександрійського району, даючи інтерв'ю, люди відповідали українською мовою з домішкою російських слів та діалекту [22, арк. 260-293].

Незважаючи на те, що під час Всесоюзного перепису населення 1989 року в Україні українську мову визнали рідною понад 33 млн. осіб, вона була майже повністю штучно вилучена з усіх сфер державного і громадського життя держави. Мовні права україномовного населення за часів Радянського Союзу були порушені тривалою русифікацією.

Отже, аналізуючи більш детально мовну ситуацію на Кіровоградщині в даний період, слід наголосити на збереженні основної закономірності: мовна асиміляція в містах значно вища, ніж серед сільського населення області, що обумовлено різними чинниками: часом, психологією, традиційністю, стійкістю. Україно-

мовним залишається переважно сільське населення області.

Відзначимо, що наявна в області нелітературна українська мова та суржик не регламентуються правилами стилістики, орфографії тощо на відміну від літературної української чи російської мови. Суржилом послуговуються представники різних соціальних прошарків (робітники, селяни, інтелігенція).

Характерною ознакою доби радянської влади в Кіровоградській області став перехід значної частини населення від української – побутової – до російської – мови урбаністичного середовища міст, про що свідчать матеріали етнографічних експедицій. З'ясовано, що в області переважає українська мова, хоча й змішана (діалект, нелітературна українська мова, суржик). Населення області вільно володіє українською мовою, незважаючи на вплив, якого мова зазнала за часів радянської влади.

© Ломача О.А., 2016

Список джерел та літератури:

1. Феллер М. Чи може суржик стати мовою? / М. Феллер // Українська мова та література. – 2001. – жовтень, число 40 (248). – С. 1 – 2.
2. Масенко Л. Т. Мова і суспільство : Постколоніальний вимір / Лариса Терентіївна Масенко. – К. : Вид. дім «КМ Академія», 2004. – 163 с.
3. Ставицька Л. Суржик : міф, мова, комунікація / Л. Ставицька, В. Труб // Українсько-російська двомовність. Лінгвосоціокультурні аспекти : зб. наук. праць / За заг. ред. Л. Ставицької. – К. : Пульсари, 2007. – С. 31 – 120.
4. Шевчук Ж. А. Мовна політика в Україні (кін. 50-х – поч. 90-х рр. XX ст.) : Автореф. дис. канд. іст. наук : 07.00.01 / Ж. А. Шевчук. – Х., 2001. – 20 с.
5. За польовими етнографічними матеріалами автора 2011 – 2016 рр. по Кіровоградській області.
6. Наукові архівні фонди рукописних матеріалів та фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (далі – НАФРМФ ІМФЕ). – Ф. 8-3. – Од. зб. 204, 243 арк.
7. Круть Ю. Культура мовлення на Кіровоградщині / Ю. Круть // Радянський студент. – 1989. – 23 червня. – С. 2.
8. НАФРМФ ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. – Ф. 14-Е5. – Од. зб. 41, 111 арк.
9. Дейнека С. Про культуру нашої мови / С. Дейнека // Вогні комунізму. – 1988. – 9 червня. – С. 2.
10. Итоги Всесоюзной переписи населения 1959 года. Украинская ССР / Отв. за выпуск К. А. Орехов. – М. : Госстатиздат, 1963. – 216 с.
11. Итоги Всесоюзной переписи населения 1959 г. Таблицы 3, 4. Распределение населения по национальности и родному языку. – Статистическое управление Кировоградской области / Для служебного пользования. – 1960. – 156 с.
12. Всесоюзная перепись населения 1959 г. Таблицы 3, 4 : Распределение населения по национальности и родному языку по Кировоградской области (городское и сельское население – оба пола) / Для служебного пользования. – ЦМСС. – 1960. – 7 с.
13. Державний комітет УРСР по статистиці: Населення української УРСР (за даними Всесоюзного перепису населення 1989 року). – К. – 1990. – 287 с.
14. Итоги Всесоюзной переписи населения 1970 г. – Т. IV. – Национальный состав населения СССР. Ч. II. – Распределение населения отдельных национальностей СССР по полу, возрасту, языку, образованию и состоянию в браке. – Май : Типография Главмехсчета ЦСУ СССР, 1972. – 558 с.
15. Итоги Всесоюзной переписи населения 1989 г. / Распределение населения по национальности, родному языку и второму языку народов СССР по Кировоградской области. Таблицы 9 с и 10 с (абсолютные данные). Для служебного пользования, экз. № 13. – М., 1989. – 106 с.
16. Скляр В. Часові та територіальні відмінності рівня мовної асиміляції (зросійщення) українців (за матеріалами переписів населення України 1989 та 2001 рр.) / В. Скляр // НТЕ. – 2009. – № 4 – 5. – С. 29 – 39.
17. Ковач Л. Мовна ситуація та мовна політика в Україні / Л. Ковач // Наукові записки ІПіЕД ім. І. Ф. Кураса. – К., 2010. – Вип. 46. – С. 138 – 158.
18. Железняков Є. Мовна ситуація поліпшується / Є. Железняков // Народне слово. – 1993. – 20 лютого. – С. 3.
19. Балашова М. Навчить Оленку української / М. Балашова // Кіровоградська правда. – 1990. – 12 травня. – С. 3.
20. Тараненко О. О. Українсько-російський суржик : статус, тенденції, оцінки, прогнози / О. О. Тараненко // Мовознавство. – 2008. – № 1. – С. 14 – 30.
21. Літвінова Т. «Суржикізація» шкільних підручників / Т. Літвінова // Українська мова та література. – 2011. – Червень, число 21 (709). – С. 14 – 19.
22. НАФРМФ ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. – Ф. 14-5. – Од. зб. 512, 323 арк.

**Макієнко
Олексій Анатолійович**

кандидат історичних наук, доцент кафедри туризму
Херсонського державного університету,
голова Херсонської обласної організації
Національної спілки краєзнавців України (м. Херсон)

✉ olex.makienko@gmail.com

ДОКУМЕНТАЛЬНА СПАДЩИНА ЗЕМСЬКИХ УСТАНОВ ХЕРСОНЩИНИ: ДОСВІД АРХЕОГРАФІЧНОГО ОПРАЦЮВАННЯ

У публікації розглянуті проблеми археографічного опрацювання наявного документального комплексу з історії земського самоврядування на Херсонщині в другій половині XIX – на початку XX ст. Визначено зміст та специфіку основних етапів роботи над археографічним виданням «Діяльність земських установ на Херсонщині. 1865 – 1920» (Херсон, 2015). Публікація сприятиме збагаченню археографічної практики краєзнавчих студій.

Важливе значення для розгортання краєзнавчих студій у регіонах України мають дослідження в галузі археографії та джерелознавства. Активізація зусиль місцевих знавців минувшини у напрямі реконструкції регіональної історії України впродовж останніх десятиріч мала наслідком не лише суттєве розширення проблематики відповідних праць, запровадження нових методологічних підходів, урізноманітнення арсеналу дослідницьких методів, але й суттєве збагачення джерельної бази досліджень.

Помітними здобутками на шляху формування та вивчення джерельної бази краєзнавчих студій відзначена наукова робота істориків-земствознавців [3]. За часів незалежності України захищено понад 30 дисертацій, опубліковано близько десятка монографій і декілька сотень ґрунтовних статей, присвячених різним аспектам діяльності органів земського самоврядування в регіонах України. Їх автори актуалізували цілі масиви маловідомих історичних документів земського походження, які раніше нечасто потрапляли до поля зору професійних істориків. Здійснені істориками-земствознавцями дослідження переконливо довели, що створення повноцінної картини життя українських регіонів у другій половині XIX – на початку XX ст. неможливе без ґрунтовного вивчення документальної спадщини земств [2]. Значну роль у цьому процесі мають відіграти зусилля науковців щодо археографічного опрацювання комплексів документів земського походження.

Першим кроком у напрямі археографічного освоєння документальної спадщини земств окремих регіонів України стало підготовлене колективом херсонських істориків та архівістів фундаментальне археографічне видання «Діяльність земських установ на Херсонщині. 1865-1920» [1]. Публікація збірника документів була приурочена до 150-річчя запровадження земств на Херсонщині. Втім, незважаючи на відносно локальний характер публікації, поява вказаного видання мала безумовно непересічне значення

Ключові слова:
археографічне видання,
публікація документів, краєзнавчі
студії, документальна спадщина,
земські установи, Херсонщина.

для розвитку археографічної практики в Україні. Свідченням цього стало відзначення колективу упорядників найпрестижнішою вітчизняною галузевою премією імені Василя Веретенникова у номінації «археографія, архівна евристика» [4], а також висока оцінка видання з боку провідних українських фахівців [5]. Через відсутність в Україні традицій археографічного опрацювання комплексів джерел з історії земств набутий під час підготовки вказаної праці досвід може мати важливе значення для розгортання відповідних археографічних і джерелознавчих студій.

Ініціатива публікації документів з історії земських установ Херсонщини належала архівним працівникам, ставши складовою плану видавничої діяльності Державного архіву Херсонської області. Обраний тип майбутньої публікації – наукова публікація – зумовив особливо відповідальне ставлення керівництва архіву до процесу формування робочого колективу для реалізації видавничого проекту. До його складу увійшли історики-архівісти, які мали значний досвід археографічної діяльності, – В. О. Лебідь (керівник проекту), О. А. Макієнко, І. Ю. Сінкевич та О. І. Шинкаренко. Троє з них були діючими співробітниками Державного архіву Херсонської області, а О. А. Макієнко – старшим науковим співробітником Інституту української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського НАН України. Дисертаційне дослідження останнього було безпосередньо присвячено функціонуванню органів земського самоврядування на Херсонщині. Згодом до виконання технічних завдань залучалися й інші архівні працівники, бібліографи, коректори та ін.

Робота над підготовкою видання передбачала виконання звичних в археографічній практиці процедур виявлення, вивчення та відбирання документів для публікації, їх систематизації, критики та передавання тексту, археографічного оформлення документів, а також створення науково-довідкового апарату. Для їх успішного здійснення упорядники орієнтувалися на цінний досвід видавничої діяльності провідних осередків археографічної роботи в Україні – Центрального державного історичного архіву України в м. Києві та Інституту української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського НАН України. З огляду на обсяг та рівень складності роботи, її багато в чому новаторський характер реалізація проекту тривала майже три роки – з січня 2013 р. до жовтня 2015 р.

Найважливіше значення для розгортання археографічної роботи мало визначення концептуальних засад дослідження історії місцевих земств. Спираючись на багаті напрацювання української школи земствознавців, упорядники виходили з бачення земського самоврядування як складного феномену вітчизняної історії. Земство стало народженим самодержавно-бюрократичним ладом громадсько-політичним інститутом, який відобразив у своїй формі та змісті боротьбу в колах імперської еліти – між прибічниками лібералізації політичного режиму й консерваторами. В умовах імперської дійсності земство стало своєрідним політичним компромісом задля спрямування суспільно-політичної активності населення в річище контрольованої адміністративною владою культурно-господарської діяльності. Втім, через наростання опозиційних настроїв в земському середовищі імперській бюрократії не вдалося перетворити земства на надійний підмурок існуючої станovo-монархічної системи управління. Залишаючись юридично неповноцінним органом місцевої влади з домінуванням дворянського елементу, досить обмеженими повноваженнями, без загальнодержавного координаційного центру й нижчої земської одиниці (волосного представництва), – «будівлею без фундаменту й даху», за влучним виразом сучасників, – земство все ж домоглося вражаючих успіхів у непосильних для імперської влади сферах культурно-господарського облаштування регіонів, стало вдалим прикладом залучення представників активного громадянства до розв'язання широкого кола місцевих проблем, вияву та впровадження громадської ініціативи у процесі реформування державного ладу, справжньою «школою самоврядування».

Водночас упорядники збірника поділяли думку про специфічний характер діяльності кожного земства з його неповторною внутрішньою атмосферою, що визначалася особливостями соціально-економічного й культурного розвитку регіону, добром земських кадрів, відносинами з місцевою адміністрацією тощо. Земське самоврядування, як ніякий інший громадський інститут, акумулювало соціальні й національно-культурні традиції свого краю. Аграрний характер степового регіону з переважно сільським українським населенням – носієм відповідних рис життєвого укладу – багато в чому визначав стратегію земського господарювання, специфічні пріоритети повсякденної земської діяльності. Відображаючи настрої місцевої людності, земства Херсонщини схвально зустріли здобутки української національно-демократичної революції, долучилися до процесу побудови української держави. В умовах революційної стихії 1917 – 1920 рр. земства залишалися запорукою нормальної жит-

тєдіяльності регіону. Протидіючи адміністративному тиску різних політичних режимів, вони наполегливо вирішували численні проблеми місцевого життя, прагнули до порядку й спокою в регіоні. Втім, остаточне утвердження радянської влади означувало кінець громадського самоврядування. Існування інститутів демократичної влади на місцях не вписувалося в формат реалізованої більшовиками політики військового комунізму, тож земства в 1920 р. були ліквідовані.

Оформлення цілісного погляду на сутність феномену земського самоврядування стало запорукою адекватного розуміння завдань майбутньої пошукової роботи. На першому і найтривалішому етапі реалізації видавничого проекту – впродовж 2013-2014 років – упорядники здійснили масштабну евристичну роботу в фондах державних архівів та бібліотек України, прагнучи до максимально повного відтворення через зміст виявлених і відібраних документів різних аспектів функціонування земств у регіоні. Опрацювання документів для майбутньої публікації ускладнювалося низкою факторів.

Найважчою і практично нездоланною перешкодою стала фрагментованість документальної спадщини земських установ Херсонщини, існування значних інформаційних лакун при розгляді окремих аспектів їх діяльності. Наявний нині комплекс документів земських установ Херсонщини – лише незначна частина колишнього документального багатства. На початку 1920-х рр. за відсутності ефективного системи охорони культурних цінностей у регіоні архівно-бібліотечні зібрання земств стали жертвами військово-мобілізаційної моделі господарювання радянської влади. Частина документів було використано для канцелярських потреб місцевих установ і забезпечення сировиною паперових фабрик УСРР, частину – для опалення службових приміщень [1, с. 14]. Лише окремі комплекси документів збереглися в складі діловодства профільних радянських установ – відділів народної освіти, земельних відділів, статистичних бюро тощо. У процесі планомірної діяльності місцевих архівістів упродовж 1920-х – 1930-х рр. відбулася концентрація залишків документальних зібрань земств до складу фондів державних архівів. Тож основний масив виявлених і відібраних для публікації документів нині зберігається у фондах Державного архіву Херсонської області та його науково-довідкової бібліотеки.

На характері відібраних документів відобразилися суттєві диспропорції в обсягах збережених архівних першоджерел та друкованих видань земств. Так, на сучасному етапі у складі семи «земських» фондів Державного архіву Херсонської області (№№5, 6, 20, 189, 240, 293, Р-1900) перебувають на обліку лише 1169 од. зб. – у кількісному та якісному вимірі незначна частина документальних цінностей земств [1, с. 14]. Тут відклалися комплекси діловодної і статистичної документації різних підрозділів губернской і повітових земських управ, передусім секретарського (розпорядчого) і статистичного відділів, відділів народної освіти, редакції «Сборника Херсонского земства», а також створених і фінансованих земствами установ (губернской земської лікарні, сільськогосподарського училища, фельдшерської школи) за 1865-1920 рр. Крім того, частину статистичної документації Херсонської губернской земської управи за 1916-1917 рр. помилково віднесено до фонду Р-434 «Херсонське повітове статистичне бюро». Окремі діловодні документи волосних земств збереглися в фондах волосних виконкомів за 1918-

1920 рр. Слід відзначити, що всі наявні фонди не відображають у повній мірі структуру та склад документально-інформаційних ресурсів їх утворювачів.

На противагу архівним першоджерелам комплекс земських друкованих видань, який зберігається у складі довідкової бібліотеки Державного архіву Херсонської області, є значно більш повним і репрезентативним. Нині він нараховує близько трьох тисяч одиниць зберігання різноманітних видань земств Таврійської і Херсонської губерній [1, с. 15]. Провідне місце серед них займають публікації основних видів управлінських документів – протокольної, звітно-довідкової і кошторисної документації земств. Саме тут зберігається найповніший комплект «Сборника Херсонского земства» (1868-1906) (майже 700 од. зб. разом із дублетами). Низький рівень збереженості архівних оригіналів зумовив необхідність широкого залучення земських друкованих видань для відбору документів. Тож основна частина зрештою включених до збірника документів є републікаціями. Втім, слід відзначити, що археографічні повтори виправдовуються використанням здебільшого земських видань діловодної документації, які збереглися в обмеженій кількості примірників, становлять бібліографічну рідкість і слугують єдиним джерелом історичної інформації.

Як засвідчує хронологічний показник документів, попри вказані складнощі упорядникам вдалося повноцінно представити діяльність земських установ Херсонщини впродовж усього більш ніж піввікового періоду їх існування – з 1865 по 1920 рр. Особливо ретельно підбиралися маловідомі документи з історії земств революційної доби 1917-1920 рр. – періоду, досі обділеному увагою істориків-земствознавців.

Не менші проблеми під час евристичного етапу роботи викликала розпорошеність документальної спадщини місцевих земств, що знаходить пояснення в особливостях формування території Херсонської області. До її складу ввійшли частини трьох повітів Таврійської і Херсонської губерній. В адміністративному відношенні на територію сучасної Херсонщини поширювалися повноваження Дніпровського, Мелітопольського й Херсонського повітових земств й, власне, Таврійського і Херсонського губернських земств. Втім, міста Сімферополь і Мелітополь, як місця перебування губернських та повітових органів земського самоврядування, до її складу не належали. Звідси значні документальні комплекси земського походження, які могли бути використані для пошуку та відбору необхідних документів, через об'єктивні причини виявилися недоступними упорядникам. Тому історія земського самоврядування на лівобережній Херсонщині представлена документами в збірнику значно скромніше.

Крім документів із фондів Державного архіву Херсонської області та його науково-довідкової бібліотеки, до складу збірника було включено й окремі документи державних архівів Автономної Республіки Крим, Миколаївської та Одеської областей, Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, а також Херсонської обласної універсальної наукової бібліотеки імені Олеса Гончара.

До збірника ввійшли в першу чергу організаційно-розпорядчі, планово-звітні, обліково-фінансові, довідково-інформаційні документи земських установ, а також фрагменти наукових праць, публіцистика, документи особового походження (спогади, щоденники, некрологи, епістолярій) тощо. Загальна кількість відібраних для публікації документів склала 410 оди-

ниць. Втім, як вже згадувалося, більшість з них стали археографічними повторами, і лише 35 документів публікувалися вперше [1, с. 19]. Найбільш ранні документи (журнали засідань зібрання) у збірнику датовані весною 1865 р. – часом відкриття перших земських зібрань у Херсонській губернії, а найбільш пізні (мемуарна література про земських діячів) – другою половиною 1960-х рр.

Керуючись міркуваннями повноти та репрезентативності вміщеної у збірнику історичної інформації, упорядники приділили серйозну увагу систематизації документів. В її основу було покладено проблемно-хронологічний принцип. Усі документи було розміщено в хронологічному порядку в межах трьох розділів – «Організація земських установ на Херсонщині», «Основні напрями роботи земських установ на Херсонщині» й «Співробітники земських установ на Херсонщині: віхи життя та діяльності». У першому розділі представлено документи, що характеризують механізми формування й функціонування управлінського апарату земств, їх службових підрозділів, різних підвідомчих установ, взаємодію земств з адміністративною владою, професійну самоорганізацію та соціальне забезпечення земських службовців тощо. Окремо виділяються документи з історії земського опозиційного руху, про боротьбу земців за реформу місцевого самоврядування. У другому розділі, який є найбільшим у збірнику за обсягом, документи згруповані за основними напрямками роботи земських установ – сприяння соціально-економічному розвитку регіону, забезпечення громадського піклування та охорони здоров'я, здійснення культурно-просвітницької діяльності. Тут простежується не легка повсякденна робота земських працівників щодо облаштування культурно-господарського життя регіону, підвищення рівня добробуту місцевого населення. Виокремлення третього розділу стало відображенням прагнення упорядників представити людський вимір діяльності земств, актуалізувати історичну пам'ять про чільних діячів земського самоврядування в регіоні. Через вміщені в ньому документи простежуються погляди і цінності земців, розкривається їх життєва позиція. Водночас підібраний склад документів дозволив уникнути ідеалізації представників земських установ, розкрити глибину протиріч, які існували в земському середовищі.

Археографічне опрацювання текстів документів здійснювалося згідно усталених в археографічній практиці сучасної України традицій передавання текстів XIX – XX ст., які спираються на методичні рекомендації «Правил издания исторических документов в СССР» (1990). Тож тексти російськомовних документів передавалися з дотриманням норм сучасного правопису при збереженні їх стилістичних та мовних особливостей. Документи українською мовою подано за оригіналом, з максимальним відтворенням їх мовної специфіки (за винятком очевидних помилок). Аналогічно передавалися тексти російськомовних документів із цитуванням українською мовою, використанням українізмів. Розділові знаки ж було проставлено згідно правил сучасної пунктуації. Більшість документів з огляду на їх обсяг публікувалися у витягах з відповідним археографічним оформленням.

Значну увагу було приділено складанню науково-довідкового апарату археографічного видання. Він включає передмову, що складається з історичної, архівознавчо-бібліографічної й археографічної частин, текстуальні примітки, коментарі (підготовлені О. А. Ма-

кієнком), покажчик імен, покажчик географічних назв, покажчик установ, підприємств, організацій, господарських об'єктів, згаданих у збірнику, хронологічний покажчик документів, перелік архівних фондів і публікацій документів, перелік скорочень (підготовлені І. Ю. Сінкевич).

Об'єктом особливо ретельної і копіткої роботи стали наукові коментарі – загалом 654 коментарі до 320 документів збірника. Їх підготовка стала завершальним етапом роботи над збірником і тривала до вересня 2015 р. У коментарях було подано роз'яснення й уточнення певних фактів, явищ і процесів, які визначали інформаційний контекст документів; вказано на передісторію або подальшу долю управлінських рішень та сформульованих земцями пропозицій; вміщено біографічну інформацію про маловідомих для широкого загалу осіб, які справили помітний вплив на діяльність земських установ (для відомих діячів вказувалися лише відомості про їх зв'язки із земським середовищем); розкрито значення певних специфічних термінів і назв. Усі коментарі, в яких подавалася додаткова інформація, супроводжувалися посиланнями на

відповідні джерела. Робота над коментарями дозволила ввести до наукового обігу нові історичні факти, запропонувати нові інтерпретації вже відомих фактів, виправити застарілі помилки та хибні твердження. Як приклад, можна привести біографічну довідку про Гната Захаровича Рябкова (1856 – 1915) – місцевого педагога, ботаніка-аматора, колекціонера. Справжнє ім'я (замість нав'язаного місцевою псевдонауковою традицією «Івана Захаровича») одного з фундаторів колекції Херсонського земського природничо-історичного музею, як і колізії його життєвого шляху, вдалося встановити лише після докладного вивчення архівних документів [1, с. 528].

Отже, археографічний досвід херсонських архівістів та істориків-земствознавців може мати практичне значення для подальших наукових досліджень. Зусилля наукової громадськості, спрямовані на актуалізацію документальної спадщини земських установ, сприятимуть розширенню джерельної бази краєзнавчих студій.

© **Макієнко О.А., 2016**

Список джерел та літератури:

1. Діяльність земських установ на Херсонщині. 1865-1920 : збірник документів / Державна архівна служба України ; Державний архів Херсонської області ; уклад. : В. Лебідь (кер. проекту), О. Макієнко, І. Сінкевич, О. Шинкаренко ; передмова та коментарі : О. Макієнко. – Херсон : Айлант, 2015. – 636 с.
2. Макієнко О.А. Документи земських установ у державних архівах України як джерело регіонально-історичних досліджень / О.А. Макієнко // Краєзнавство : історичний досвід та перспективи розвитку : матеріали другої Міжнар. наук.-практ. конф. (13-15 жовтня 2010 р., Вінниця). – Вінниця, 2011. – С. 10-12.
3. Макиенко А.А. Документальное наследие земских учреждений в Украине : проблемы научной реконструкции / А.А. Макиенко // Актуальные проблемы источниковедения : материалы Междунар. науч.-практ. конф. к 135-летию со дня рождения В.И. Пичеты (Минск – Витебск, 9-11 октября 2013 г.). – Витебск, 2013. – С. 32-36.
4. Про присудження премії імені Василя Веретенникова: наказ Укрдержархіву від 22.12.2015 р. № 186 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.archives.gov.ua/Law-base/SCAU>
5. Шандра В.С. [Рецензія] / В.С. Шандра // Український історичний журнал. – 2016. – № 1. – С. 207-213. – Рец. на кн.: Діяльність земських установ на Херсонщині. 1865 – 1920 : зб. док. / укл. В. Лебідь (кер. проекту), О. Макієнко, І. Сінкевич, О. Шинкаренко ; передм. та ком. О. Макієнко. – Херсон : Айлант, 2015. – 636 с.

**Мальчикова
Дар'я Сергіївна**

доктор географічних наук, доцент, завідувача
кафедри соціально-економічної географії
Херсонського державного університету
(м. Херсон)

✉ esgeogr@ksu.ks.ua

**Васько
Ганна Вікторівна**

студентка 6 курсу факультету біології,
географії і екології Херсонського державного
університету (м. Херсон)

✉ vasko-anna@mail.ru

ПРОМИСЛОВИЙ КОМПЛЕКС М. КАХОВКА ТА ЙОГО РОЛЬ У РЕГІОНАЛЬНОМУ РОЗВИТКУ ХЕРСОНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

В статті розглядається сучасний стан, галузева структура та проблеми промислового комплексу м. Каховка.

Особливості розвитку промисловості були і залишаються досить актуальною темою для дослідження і визначення подальших перспектив розвитку міста та його потенціалу. Саме промисловість є провідною галуззю народного господарства і найважливішою складовою регіональних територіально-виробничих комплексів, основою підвищення рівня та якості життя населення.

Місто Каховка є одним з головних промислових центрів Херсонщини. Головними промисловими брендами міста є:

- **ПАТ «Каховський завод електрозварювального устаткування»** (виробництво електрозварювального устаткування. Єдине з підприємств міста, що відноситься до групи А (підприємства з обсягом виробництва продукції більше 1 млн. грн. в місяць). На цей час це найбільше підприємство міста по кількості працюючих);
- **ПАТ «Каховський експериментальний механічний завод»** (Виробництво механізмів і машин для переробної і харчової промисловості. Підприємство працює не на повну потужність, має потребу в інвестиціях);
- **ПАТ РМЗ «Сільгоспарегат»** (ремонт дизельних двигунів, випуск насосів для харчової промисловості, виробництво запчастин до сільгосптехніки, випуск газових автозаправних станцій);
- **Колективне підприємство «Ремонтно-монтажний комбінат»** (комплексне технічне обслуговування, монтаж, ремонт холодильного, торгово-технологічного, транспортного устаткування);
- **ПрАТ «Чумак»** (підприємство по виробництву соняшникової олії та переробці овочів);
- **Каховська філія ТОВ «АТ Каргілл»** (всесвітньо відома компанія «Каргілл» є власником Каховського олійно-екстракційного заводу. Продукція заводу експортується у десятки країн світу);
- **ТОВ «Петропласт»** (виробництво будівельних матеріалів та виробів з полімерної сировини. Перспективне підприємство, яке освоює новітні технології та виготовляє сучасні будівельні конструкції на високоефективному обладнанні. Активно залучаються іноземні інвестиції, нарощуються обсяги виробництва. Підприємство постійно представляє промисловість міста у виставках-презентаціях).

Ключові слова:

промисловий центр,
регіональний розвиток,
промисловий комплекс.

Питома вага обсягу реалізованої продукції міста в загальних обсягах по області в 2014 році становила 24,2 % (за цей же період 2013 р. – 16,0%). Обсяг реалізованої продукції на одну особу населення склав – 74839,7 грн. (в середньому по Херсонській області – 10725,6 грн.). Зростання обсягів відбулось за рахунок підприємств харчової промисловості (ПрАТ «Чумак», ТОВ «Каргілл»)[3].

В обсязі реалізованої продукції добувної та переробної промисловості 91,4 % займали споживчі товари короткострокового використання, 6,3 % – товари проміжного споживання, 1,8 % – інвестиційні товари, 0,5 % – енергія [3].

Обсяг експорту товарів підприємствами та організаціями м. Каховки за січень-жовтень 2014 р. Становив 18,5 млн. дол. (6,3% до загального обсягу по області), зменшення до відповідного періоду минулого року склало 14,9 %, імпорту – 30,1 млн. дол. (19,2 % до загального обсягу по області), зменшення до відповідного періоду минулого року на 6,8 %. Від'ємне сальдо зовнішньої торгівлі товарами м. Каховки становило 11,6 млн. дол. (у січні-жовтні 2013 року сальдо було теж від'ємним і становило 10,8 млн. дол.). Коефіцієнт покриття експортом імпорту склав 0,6 (за січень-жовтень 2013 року – 0,7) [3].

Зовнішньоторговельні операції товарами підприємства м. Каховки здійснювали з партнерами 49 країн світу [2].

Найбільші обсяги експортних поставок здійснювались до Російської Федерації – 38,5 % від загального обсягу експорту, Білорусії – 14,9 %, Литви – 8,5 %, Франції – 8,3 % та Польщі – 4,9 %. Найбільшу питому вагу у загальному обсязі імпорту мали: Туреччина – 23,5 %, Ізраїль – 15,5 %, Америка – 14,5 %, Польща – 12,4 %, Китай – 11,7 % [3].

Основу товарної структури експорту м. Каховка складали готові харчові продукти (50,2 % до загального обсягу експорту міста), механічне та електричне обладнання (26,5 %) і засоби наземного транспорту,

літальні апарати, плавучі засоби (14,4 %); в 2014 році змінилась товарна структура в імпорті товарів, найбільша питома вага припадала на поставки полімерних матеріалів, пластмас та виробів з них (45,0 % до загального обсягу імпорту міста), готових харчових продуктів (26,0 %), продукції хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості (15,2 %), механічного та електричного обладнання лише 5,4 % проти 33,2 % у 2013 році[3].

Основні проблеми розвитку сучасної промисловості Каховки зумовлені її кризовим станом, який став наслідком не проведення радикальних економічних реформ. Серед них можна виділити такі як:

- недостатність капіталовкладень у модернізацію виробничих потужностей, розширення асортименту та нарощування обсягів виробництва;
- низький рівень та відсутність стимулів до інноваційної діяльності, обмеженість інвестиційних можливостей підприємств;
- недостатність зовнішніх ринків збуту та низька купівельна спроможність населення.
- суттєві курсові коливання, що негативним чином впливає на процес планування господарської діяльності підприємств;
- Вирішення вище зазначених проблем може бути досягнуто шляхом:
- стимулювання підприємців до відродження

промислового виробництва через оптимізацію форм власності, сприяння появі ефективного власника та заохочення інвестування в промисловість, проведення податкової реформи та скасування правових обмежень розвитку промислового виробництва;

- надання державної підтримки пріоритетним напрямкам промислового розвитку – потенційно прибутковим галузям та комплексам, якими є наукомісткі та високотехнологічні промислові виробництва;
- запровадження нових технологій, стимулювання промисловців до інновацій;
- стимулювання зменшення ресурсомісткості, насамперед енергомісткості виробництва, закриття або реструктуризація неефективних підприємств, зміна галузевої структури;
- підвищення конкурентоспроможності та розширення ринків збуту українських підприємств шляхом переорієнтації виробництва на замкнені технологічні цикли виробництва товарів кінцевого споживання для внутрішнього ринку та ринків третіх країн, на яких Україні традиційно належали лідируючі позиції [1].

© Мальчикова Д. С., 2016

© Васько Г.В., 2016

Список джерел та літератури:

1. Буркинський Б. В. Методологічні аспекти розробки і оцінки стратегій розвитку промислового комплексу регіону : монографія / Б. В. Буркинський, М. А. Коваленко. – Херсон : Олді-плюс, 2008. – 408 с.
2. Програма економічного, соціального та культурного розвитку м. Каховки на 2015 рік та прогнозі макрпоказники економічного і соціального розвитку міста до 2017 року / Офіційний сайт територіальної громади міста Каховка [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://kakhovka-rada.gov.ua/ua/programirozvitku-75>
3. Офіційний сайт м. Каховка [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.http://kakhovka-rada.gov.ua>

**Машкова
Ольга Вікторівна**

кандидат географічних наук, доцент, доцент
кафедри соціально-економічної географії
Херсонського державного університету (м. Херсон)

✉ orchideya1983@mail.ru

**Подберезня
Інна Вадимівна**

магістрантка Херсонського державного
університету (м. Херсон)

✉ fada1500@mail.ru

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ТАВРІЙСЬКОГО ТУРИСТИЧНОГО КЛАСТЕРУ

В статті розглядаються перспективи розвитку рекреаційно-туристичного потенціалу Таврійського туристичного кластеру.

Визначення туризму як однієї з галузей пріоритетного розвитку багатьох регіонів України робить необхідним всебічне оцінювання ресурсної бази, можливостей широкого використання територій для туристської діяльності. Ця діяльність належить до видів суспільної практики із яскраво вираженою ресурсною орієнтацією. Завдяки своєму географічному положенню та природно-ресурсному потенціалу Херсонська область визначається активним розвитком туризму та рекреації, в той же час, актуальними залишаються комплексні суспільно-географічні дослідження туристсько-рекреаційних ресурсів регіону та особливості їх розподілу по території області.

На сьогоднішній день проблемам кластеризації в туристичній галузі приділяється недостатньо уваги, тому питання сучасного стану і перспектив розвитку туристичних кластерів взагалі в Україні та, зокрема, в Таврійському краї є актуальним і потребує подальшого вивчення.

Кластер об'єднує виробників кінцевої продукції і сервісні організації, що їх обслуговують, постачальників сировини, матеріалів та напівфабрикатів, фірми, що надають інформаційне і технічне забезпечення, канали розподілу інвестиційних ресурсів, торговельні структури та науково-освітні заклади, здатні забезпечити підготовку фахівців, перевірку стандартів і маркетингові дослідження.

Кластер – це добровільне об'єднання вже існуючих суб'єктів ринкової діяльності, не регламентоване ні кількісно, ні якісно. Мета його створення – підвищення конкурентоздатності продукції чи послуг членів кластеру на ринках різних рівнів.

Основний принцип, що створює перевагу кластера, звучить таким чином: співпрацювати на місцевому рівні, щоб конкурувати на глобальному.

Туристичний кластер – це концентрація на певній території підприємств індустрії туризму, які взаємодіють між собою з метою створення туристичного продукту. Групи підприємств спільно використовують туристичні ресурси, інфраструктуру, ринок праці та взаємодоповнюють один одного [2].

Таврійський туристичний кластер являє собою групу географічно локалізованих підприємств, які сформувались на базі туристичних активів регіону і пов'язані з обслуговуванням туристів, наприклад, туристичних операторів, готелів, сфери громадського харчування, виробників сувенірної продукції, транспортних під-

Ключові слова:

туризм, кластеризація, туристичний кластер, рекреаційно-туристичні ресурси, Таврійський туристичний кластер.

приємств та інших.

В Таврійському туристичному кластері упродовж року відбувається багато різноманітних фестивалів, конкурсів, шоу-програм, проте, вони не завжди відомі широкому загалу. Саме з метою інформування жителів та гостей області, розширення рамок туристичного сезону Департаментом зовнішньоекономічної діяльності, туризму та курортів обласної державної адміністрації було сформовано Подієвий календар Херсонщини на 2016 рік.

До календаря увійшли найвизначніші культурно-мистецькі події для жителів та гостей Херсонщини. Кожен бажаючий зможе дізнатись де і коли буде відбуватися та чи інша подія, запланувати її та відвідати.

Однією з особливостей Нової Каховки є близькість із заповідником Асканія-Нова, який знаходиться в Херсонській області в 75 км від Нової Каховки. Залізничного сполучення із селищем Асканія-Нова на сьогоднішній день немає. Десятки тисяч туристів їдуть в Асканію-Нову, щоб побувати в заповідному степу, а також відвідати зоопарк і красивий дендропарк.

Біосферний заповідник Асканія-Нова – унікальний куточок природи, який знаходиться на півдні України, в Херсонській області. Цей біосферний заповідник став переможцем всеукраїнського конкурсу «Сім природних див України», також він належить до сотні великих заповідників і парків. Площа заповідника складає 33 тисячі гектарів, третина з яких – абсолютно заповідна степова зона, незаймана територія, якої ніколи не торкався плуг.

Асканія-Нова по праву є найстарішим степовим біосферним заповідником планети і найбільшим серед європейських степових заповідних територій. У тутешніх степових екосистемах налічується більше 500 видів вищих рослин і понад 3 тисяч видів тварин. Всі вони є представниками не тільки різних континентів, але і різних кліматичних поясів. У заповіднику продовжують спокійно рости багато рослин, які зникли за останні два століття на величезних просторах колишніх степів Євразії. Вражають своїм різноманіттям птахи,

що гніздяться на території Асканії-Нова, або зупиняються тут під час сезонних міграцій.

Окремої уваги заслуговує Асканійський дендрологічний парк, створений в кінці XIX ст. на площі близько 200 га. Парк розбитий відповідно до строгого плану і суттєво відрізняється від дикої степової зони. По всій території прокладена складна система зрошення, кожне дерево живить артезіанська вода. У парку близько 150 видів дерев і чагарників. В центрі композиції парку знаходиться ставок, у якому плавають качки, лебеді та інші водоплавні птахи.

На території Асканії-Нова вам запропонують кілька видів екскурсій: пішохідні двогодинні маршрути ботанічним садом та зоопарком, а також відвідування заповідника у супроводі наукового співробітника.

Гордістю Бериславського району вважається «Виноробне господарство князя П. М. Трубецького», що успішно продовжує виноробні традиції, закладені в 1896 році. В маєтку Козацьке в 1896 році були закладені Перші виноградники «Виноробного господарства Князя П. М. Трубецького». У 2003 – 2011 рр. була проведена повна реконструкція виноробні Князя П. М. Трубецького, висаджені нові виноградники площею 200 га із саджанців європейських сортів винограду.

До природних ресурсів Таврійського туристичного кластеру можна віднести: зона Дніпровських плавнів; зона Олешківських (Нижньодніпровських) пісків.

До архітектурно-історичних рекреаційно-туристичних ресурсів Таврійського кластеру відносяться: Введенська церква, 1726 р. (м. Берислав); Кам'янська Запорозька Січ, 1709 – 1711 роки, 1730 – 1734 рр. (село Республіканець); Корсунський монастир, XVIII – XX ст. (с. Корсунка); Монумент «Легендарна тачанка», 1967 р. (м. Каховка); Садиба князя Трубецького, XIX – початку XX ст. (с.мт. Козацьке, с. Веселе) [3].

Протягом останніх років було проведено ряд організаційних та управлінських заходів, спрямованих на створення належних умов становлення туризму як провідної галузі економіки області та позитивного іміджу Таврійського краю.

Сучасність диктує свої умови. Новітні технології, особливо в системі комунікацій, рухливий туристичний попит, що значно змінився, та підвищені вимоги туристів до всього комплексу, що зветься туристичним продуктом, вимагають від всіх учасників цього бізнесу консолідації та об'єднання зусиль для просування туристичного бренду «Нова Каховка – туристична» на загальноукраїнський та міжнародний ринки. Саме для цього і пропонуються зміни до вищезгаданої програми в частині створення інтерактивного туристичного інформаційного центру на веб-порталі Таврійського об'єднання територіальних громад з метою розвитку інфраструктури міста. Цей інтернет-ресурс має розмішувати інформацію про такі складові туристичної сфери Нової Каховки, як: туристичні об'єкти; готелі; розважальні заклади для проведення дозвілля; загальнономіську інформацію, що може знадобитися туристам під час відвідування та відпочинку в нашому місті [1].

Однією з перспектив розвитку Таврійського туристичного кластеру можна запропонувати його співпрацю з приватним підприємством «Наддніпряночка», яка знаходиться за адресою: місто Херсон, проспект Ушакова, 16-а. Дане підприємство представляє собою сучасний поліграфічно-видавничий комплекс повного циклу. Йому під силу як виготовлення візиток, листівок, буклетів, так і підготовка багатосторінкових повнокольорових видань.

За допомогою ПП «Наддніпряночка» можна виго-

товити буклет Таврійського туристичного кластеру, в якому описати місце розташування кластеру, його територіальні межі, а також найпопулярніші місця, які можна запропонувати туристам як всієї України, так і близького зарубіжжя.

На жаль, крім спеціалістів, що займаються розвитком Таврійського туристичного кластеру, а також тих людей, які проживають на його територіях, більше ніхто не знає про туристичні ресурси даної місцевості. Але хотілось би, щоб цей кластер став дуже відомим для багатьох людей: і не тільки жителів Херсонщини, а й інших областей України. Думаю, в майбутньому про Таврійський туристичний кластер стане відомо далеко за межами нашої країни.

TripAdvisor – це відомий американський веб-сайт, який дозволяє своїм користувачам спланувати майбутню подорож до будь-якої країни світу. Використовуючи ресурси даного сайту, чи ресурси будь-якого іншого сайту, на якому міститься інформація про різні туристичні місця планети, будь-який турист зможе знайти наш Таврійський туристичний кластер, зацікавиться туристичними ресурсами і в майбутньому його відвідати.

В Україні використовують туристичну пошукову систему – doroga.ua. Дуже хочеться, щоб рекреаційно-туристичні ресурси Таврійського туристичного кластеру змогла знайти кожна людина, яка відвідала цей сайт.

Розвиток кластерних ініціатив у туристичній галузі Таврійського краю вимагає першочергового здійснення таких кроків: розроблення і затвердження Національної програми кластеризації економіки України; забезпечення законодавчої роботи з формування сприятливого для розвитку підприємництва ділового середовища; забезпечення координації діяльності міністерств і відомств у формуванні транскордонних, національних і регіональних туристичних кластерів на період до 2020 року, враховуючи пріоритети національного і загальноєвропейського розвитку; проведення фундаментальних досліджень із визначення пріоритетів формування національних і регіональних туристичних кластерів; створення національної і регіональної ради конкурентоспроможності з покладенням координації розроблення і виконання проектів туристичних кластерних об'єднань, реалізації важливих для країни туристичних кластерних ініціатив; створення в Україні інформаційно-аналітичної системи з попиту, розповсюдження інформації про формування і розвиток туристичних кластерних об'єднань, моніторингу процесу їх розвитку і поширення позитивного досвіду на регіональному і національному рівнях, сприяння створенню центрів знань; створення можливості для участі українських кластерних об'єднань у міжнародних кластерних альянсах ін. [4].

Таким чином, в цілому Таврійський туристичний кластер має все необхідне для розвитку туризму: природні умови, історико-культурні, матеріальні, людські ресурси.

Сьогодні є нагальна потреба проведення ділових зустрічей, таких як Таврійський туристичний конгрес, де обговорюються найважливіші питання перспектив туристичної галузі, пропонуються рішення та демонструються ефективні приклади досвіду, практики сьогодення, презентується регіональний туристичний продукт, що в цілому сприятиме модернізації та розвитку туристичної галузі України в найближчому майбутньому.

© Машкова О. В., 2016

© Подберезня І. В., 2016

Список джерел та літератури:

1. Василевська Я. Оцінка природно-рекреаційних ресурсів Херсонської області / Я. В. Василевська / Регіон – 2013 : стратегія оптимального розвитку : матеріали науково-практичної конференції з міжнародною участю (м. Харків, 7-8 листопада 2013 р.) / Гол. ред. В. С. Бакіров. – Х. : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2013. – 459 с. – С. 399 – 401.
2. Гонтаржевська Л. І. Ринок туристичних послуг в Україні : Навч. посібн. / Л. Гонтаржевська. – Донецьк : Східний видавничий дім, 2008. – 180 с.
3. Машкова О. В. Аналіз суспільно-історичних туристичних ресурсів Херсонської області / О. В. Машкова // Регіональні проблеми України : Географічний аналіз та пошук шляхів вирішення. Зб. наук. праць за матеріалами VI Міжнар. наук.-практ. конфер. (8-9 жовтня 2015 року, Херсон) / [За ред. І. О. Пилипенка]. – Херсон : ПП Вишемирский, 2015. – С. 243-248.
4. Машкова О. В. Організація туристичних подорожей в межах Херсонської області / О. Машкова // Часопис соціально-економічної географії : зб. наук. пр. – Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна. – 2014. – Вип. 17(2). – С. 124-128.
5. Оберіг Херсонщини / За ред. О. Башмакової. – Херсон, 2009. – 15 с.

**Мельник
Віктор Мирославович**

студент юридичного та філософського
(відділення політології) факультетів
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка (м. Київ)

✉ melnyk_science@mail.ru

КОЧІВНИКИ ЯК ЕТНІЧНИЙ СУПЕРСТРАТ У ПРОЦЕСІ ЕТНОГЕНЕЗУ УКРАЇНЦІВ: ПОЛІТИКО-АНТРОПОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

У статті розглядається проблема суперстрату в процесі етногенезу українців. Автор розвиває власну концепцію політичної антропології і робить першу в українській політичній науці спробу проаналізувати проблематику взаємодії субстрату і суперстрату на прикладі співжиття кочівників та землеробів у лісостеповій і степовій смугах сучасної України. Основні завдання статті – запропонувати методологічні основи для подальших етногенетичних студій і ввести практичні аспекти етногенезу до кола наукових інтересів політичних антропологів. Автор приділяє значну увагу Таврійському регіону як колиці української степової культури.

Політична антропологія – це важливий засіб і метод для етногенетичних досліджень. Ми вважаємо, що вивчення етногенезу на сучасному етапі розвитку науки має відштовхуватись саме від політичної антропології. Остання виступає важливою складовою антропології соціокультурної. Політико-антропологічні дослідження дозволяють визначати та впроваджувати нові історіософські та політологічні методологічні підходи щодо політичного прогнозування.

Проблематика вивчення етногенезу передбачає комплексне дослідження антропологічного, генетичного та етнографічного матеріалів. Етногенез – науковий лейтмотив політичної антропології. Отже, коли ми говоримо про необхідність вивчення еволюції політичної організації певного етносу, то первинним чинником для початку такого дослідження виступає етногенез [17, с. 126].

Етнос – це найвища у природі соціально-психологічна спільність індивідів. Етнічний організм формується протягом історичного процесу. Етнічна історія характеризується перманентною еволюційністю та поетапним переходом до нової фази [17, с. 123-127]. Формування етносу відбувається під дією природно-географічних чинників (найголовнішим таким чинником виступають кліматичні особливості).

Л. М. Гумільов писав: «Звісно, на етноси впливає географічне середовище через щоденне спілкування людини з природою, котра його годує. Однак, це ще не все. Традиції, успадковані від предків, відіграють свою роль, звична ворожнеча чи дружба з сусідами (етнічним оточенням) – свою, культурні впливи, релігія – мають своє значення, але, крім всього цього, існує закон розвитку, що застосовується до етносів, як до кожного явища природи. Прояви цього закону в різноманітних процесах появи та зникнення народів ми називаємо етногенезом. Без врахування особливостей цієї форми

Ключові слова:

кочівники, степ, суперстрат, субстрат, етногенез, політична антропологія, багатокомпонентна взаємодія, етноландшафт.

руху матерії ми не зможемо знайти ключ до розгадки етнопсихології ні в практичному, ні в теоретичному планах» [7, с. 19-20]. Перед сучасною політичною антропологією стоїть надважливе завдання вивчення взаємодії етнопсихології та природи (біосфери) крізь призму політичної діяльності, політичної ідентичності і політичної свідомості. Політична антропологія вивчає людину як продукт політизованого етносу. Для політичної антропології первинне значення має саме етнічний організм [13; 17, с. 126]. «Людина політична» – це похідне соціально-психологічне поняття від ширшої категорії «етнічний організм». Етнос має завжди політичну природу, адже форма об'єднання людей в єдину етнічну структуру завжди має на меті: а) створення власної держави і б) формування політичної нації як кінцевої форми етнічної самоорганізації індивідів в історичному процесі [17, с. 125-126].

Лев Гумільов, виходячи з положень вчення В. Вернадського про біосферу, дає найбільш конкретне визначення етнічного організму: «Етнос – феномен біосфери, або системна цілісність дискретного типу, що працює на геобіохімічній енергії живої речовини, в поєднанні з принципом другого начала термодинаміки, що підтверджується діахронічною хронологією історичних подій» [7, с. 7]. Ми, ґрунтуючись на природному розумінні етносу та етногенезу, вважаємо необхідним підкреслити також природний характер політичного процесу та політичної діяльності. Політична історія –

кістяк етнічної історії та передумова державно-правового розвитку [15, с. 5]. Дослідження етногенезу на історико-політичному матеріалі створює велику джерельну базу як для етнологів, так і для антропологів.

Сукупність умов етнічної історії ми називаємо «етноландшафтом». Створення нових етнічних організмів відбувається під впливом взаємодії субстрату (автохтонного, корінного населення) та суперстрату (вторинного елементу відносно певних географічних умов). Так, наприклад, індіанці Південної Америки є етнічним субстратом, тоді як іспанці-колонізатори XVI – XIX століть виступають етнічним суперстратом [15].

Кожен етнос формується в результаті еволюційно-фазового нашарування. На кожному історичному етапі до базової структури етнічного організму долучаються нові вторинні елементи. Принципи взаємодії етнічних субстратів і суперстратів викладено нами на матеріалі політичної історії у монографіях «Болівія: політична історія та конституційне право» (інксько-іспанський приклад) [15] і «Етноісторичні аспекти становлення польської нації» (германсько-слов'янський приклад) [16].

Всі племена, етноси, народності і нації мають власний унікальний генетичний код. Навіть несуттєві антропогенетичні відмінності на території певного геоландшафту мають величезне значення для історії світової цивілізації. При цьому, під категорією «цивілізація» ми пропонуємо розуміти саме психоментальні етапи розвитку людини як істоти соціальної [13].

Для політичної антропології етногенезу величезне значення мають всі підходи до вивчення, типологізації та класифікації етнічних організмів та міжетнічних контактів. Підходи у дослідженні етногенезу слід розподілити на: а) біоантропологічні (фізично-антропологічні); б) антропогенетичні; в) фольклорно-етнографічні; г) історико-археологічні; д) порівняльно-лінгвістичні; є) історико-політичні. Попередня методологія зазначених підходів була нами детально розглянута у монографії «Нариси з теорії соціокультурної антропології» [13]. Кожен підхід має визначальне значення для спектру дисциплін антропологічної науки. Вивчення соціокультурної антропології як науки та етногенезу як її базової проблематики можливе лише за умови комплексного застосування усіх підходів. Однак, коли йдеться саме про політичну антропологію, то найголовнішим підходом у процесі політико-антропологічного аналізу етногенетичних процесів виступає історико-політичний.

Разом із тим, історико-політичний підхід ґрунтується на застосування порівняльного досвіду даних попередніх підходів. Особливу роль тут відіграють підходи антропогенетичний і порівняльно-лінгвістичний. В. П. Алексєєв і Ю. В. Бромлей відзначали «виключне місце антропологічних даних як індикаторів міграції серед всіх інших дисциплін, що мають відношення до вивчення етногенезу. Дифузія культурних елементів грає величезну роль в культурній історії людства, загальноновідомі численні випадки засвоєння нової мови у результаті її перейняття. Антропологічні ж особливості – невід'ємна властивість людей, і поява нових антропологічних особливостей за небагатьма виключеннями завжди свідчить про притік нового населення» [1, с. 5]. Теза про політичну роль мови в етнічній історії була нами обґрунтована у спеціальному дослідженні «Українці та українська мова в Словаччині» [19]. В свою чергу, Т. А. Можаяєва й О. Ф. Петрушенко підкреслюють: «Мова – це історія народу. Всі попередні покоління за-

лишили в мові свої глибокі сліди. В кожного народу свій психічний склад, свої особливості характеру, свої традиції в труді, в побуті, звичаях, у творчості. І все це відбито у мові. Ось чому так дбайливо і уважно треба ставитись до мови кожного народу. Цілковита рівність у рівноправність народів – непохитний закон їхнього співіснування» [18, с. 20]. Ще Михайло Грушевський у своїй «Історії України-Руси» зазначав: «Культурне значення певної мови залежить не від лінгвістичних дефініцій, а від впливів історичних обставин і від життєвих, культурних сил самого народу» [6, с. 5]. Важливе політичне значення має також твердження О. Ф. Петрушенко: «Мова виступає прапором боротьби за формування національної культури» [18, с. 21].

Найкращий етноісторичний матеріал – це мова та антропогенетичні дані. Формування українського етнічного організму з позицій останніх було досліджено нами у праці «Антропологічна типологія давньоукраїнського населення в етноісторичному контексті» [14]. В цій статті ми вперше підкреслили важливе значення етнічних суперстратів для української історії. Важливо усвідомити, що кожен сучасний етнос, кожна сучасна нація – результат дії тонкого механізму перемішування історичних спільнот. Не існує чистих націй, базованих виключно на автохтонному населенні. Це аналог кожного природного процесу – нічого не обходиться без домішок. Отже, формування етносу, нації – приклад багатокomпонентної взаємодії.

Українська нація – антропологічний результат співжиття на теренах нашої країни багатьох народів [5]. Неможливо написати історію виключно однієї нації. Етнічна історія, як і політична історія – це процес безперервної міжетнічної взаємодії, комунікації, змішування. Нам потрібно не розділяти історичний процес на певні «закриті» контексти етнічності, а досліджувати всю сукупність етногенетичного, лінгвістичного, політичного матеріалу на певній, окремо взятій території чи навіть загалом. Історія певної країни чи держави – це історія її цивілізаційного становлення, історія її політичного оформлення. І цивілізація, і політика – це завжди витвір міжетнічного контакту.

Ще видатний історик Сергій Соловйов у своїй передмові до «Історії Росії з найдавніших часів» писав: «Не ділити, не дробити російську історію на окремі частини, періоди, але об'єднувати їх, слідкувати переважно за зв'язком явищ, за безпосередньою спадковістю форм, не розділяти начала; але розглядати їх виключно у взаємодії, старатись пояснити кожне явище виходячи з внутрішніх причин, перед тим як виокремити його із загальної послідовності подій і підпорядкувати зовнішнім впливам, – ось обов'язок історика сучасності» [20, с. 25]. Багато цінних методологічних вказівок для дослідження взаємодії субстрату і суперстрату в процесі політичної історії містить фундаментальний лекційний курс Василя Ключевського під назвою «Методологія російської історії» [12]. Висновки та філософсько-політичні погляди Ключевського, на наш погляд, мають дуже важливе значення для сучасної української політичної науки, адже стосуються вони переважно українських територій.

Беручи за методологічну основу вказівки С. М. Соловйова, В. О. Ключевського, погляди Л. М. Гумільова ми вважаємо, що історія етносу, народності, нації – це історія боротьби за виживання етнічного організму в умовах безперервної позитивної або негативної взаємодії з іншими етносами. Історія держави – це історія політичної еволюції етнічного організму, що втілена у

безперервних міждержавних та міжетнічних контактах [11; 12]. Виходячи із сформульованих нами положень, політико-антропологічний підхід до вивчення українців (як і будь-якого іншого етносу) має ґрунтуватись не на принципі дослідження автохтонного населення, а на принципі аналізу етногенезу через взаємодію субстрату із суперстратом. Такий підхід близький до політологічної концепції П. Р. Магочія. Однак, на відміну від методології Магочія, він не передбачає заперечення напрацювань класичної української історіографії (в першу чергу «схеми національної історії» М. С. Грушевського) [13].

Ми погоджуємось із твердженнями М. С. Грушевського, що «середнє Подніпров'я з усякою правдоподібністю можна вважати прабатьківщиною нашого народу» [6, с. 11] і, що «Від часів слов'янського розселення історія нинішньої української території стає історією українського народу» [6, с. 11]. Однак, разом із цим, варто усвідомити, що український народ увібрав в себе весь генетичний спадок попереднього населення території України. Крім того, політико-антропологічний підхід пропонує вивчати історію українців як історію всіх народів, що в історичному процесі населяли географічний простір Української держави.

Користуючись вищезначеною концепцією, ми визначаємо давнє землеробське населення територій сучасної України як субстрат, а давніх кочівників як суперстрат сучасної української нації. Обидві економічні культури опановували українські терени з часів неоліту шляхом колонізації. З часів енеоліту (з його Трипільською культурою) ми можемо говорити про остаточне оформлення сталого протоукраїнського субстрату із землеробською культурою та соціальною психологією.

Л. Л. Залізняк відносить виокремлення «землеробського» та «кочівницького» етнокультурних світів до періоду раннього заліза. Саме з VIII ст. до н. е. на всесвітньо-історичну арену виходить перша етнічна система українських кочівників – киммерійці. Л. Залізняк характеризує цей процес так: «Ранній залізний вік в історії України та інших суміжних регіонів позначився виходом на історичну арену кочовиків – киммерійців, скіфів та інших народів. Кочівництво – особливий феномен. Його основу становить моногалузеве, тобто спеціалізоване, господарство, яке базується на розведенні худоби. Худоба – основне багатство кочовиків. Вона є мірилом соціального та майнового стану індивіда й ширше – сім'ї, общини» [2, с. 206].

Як ми уже зазначали, вплив кочівників на формування української нації можна прослідкувати через мову та антропогенетичні дані. В контексті фізичної антропології найбільший інтерес представляє Таврійський регіон, де вплив кочівників, їхньої політичної організації та культури, зберігався найдовше. Особливий інтерес до Таврії виявив також і відомий російський еміграційний історик, теоретик євразійства, Георгій Вернадський (працями Вернадського обширно користувався Лев Гумільов). Г. В. Вернадський вписує історію Таврії (сучасного північного Криму і Херсонської області України) у загальний контекст «Чорномор'я». Історію формування всіх євразійських етносів Вернадський пропонує досліджувати крізь призму перманентної боротьби між «Лісом» і «Степом». В цьому контексті ми можемо розрізняти «Ліс» та «Степ» як окремі цивілізаційні конгломерати. Вони постійно взаємодіяли між собою, впливали один на одного і витворили спільну мозаїчну етносферу – Євразію. Важливим політико-антропологічним твердженням Г. В. Вернадського

є наступне: «Роль степових кочівників в історії часто зображується як тільки негативна, точно так само, як вважається низьким культурний рівень цих кочівників. З такою оцінкою погоджуватись не можна. Культурний рівень кочівників не постійна величина. Ця величина змінюється і в часі, і у просторі. Іноді сусідні кочові племена або частини племен знаходяться на різному культурному рівні. На початку XX століття більша частина монгольських племен знаходилась на більш низькому рівні політичного та художнього розвитку, ніж це було в XIII столітті» [4, с. 28]. Обов'язково слід враховувати і те, що «Кочові народи тісно були пов'язані з осілими сусідами. Продукти кочової та осілої культур взаємно доповнювали одне одного. З одного боку, міг бути надлишок коней, скоту, шкіри, шерсті; з іншого – тканини, ремісничих виробів і т. д.» [4, с. 29]. Таким чином, вплив кочівників на етногенез та культурогенез сучасної української нації аж до початку XIX століття був дуже сильним.

Наприклад, перший народ, назва якого дійшла до нас через писемні джерела – киммерійці. Писемна історія не дає жодних свідчень про перебування киммерійців на теренах українського степу (основні відомості про них стосуються Малої Азії). Одним з найцікавіших археологічних знахідок є поховання новочеркаського зразка, більшість з яких сконцентрована на території Таврії. Період господарювання киммерійців в українських степах – VIII – VII ст. до н. е. З точки зору антропогенетики киммерійці активно взаємодіяли з протослов'янською Чорноліською культурою.

VII – III ст. до н. е. – скіфський період в етногенезі українців. Г. В. Вернадський зазначає: «історичне підґрунтя Російської держави створене було скіфами» [4, с. 30]. Те ж саме ми мусимо сказати і про українську державність. Скіфія – перший державний організм на сучасній українській території, котрий піддається типологізації та дослідженню з позицій політичної та історико-юридичної наук. Політична антропологія має звернути особливу увагу на скіфський період та виокремити основні моменти політичної організації та культури, що перейшли у спадок від скіфів до східних слов'ян.

II ст. до н. е. – III ст. н. е. – перехід українського степу під контроль сарматів – нового індоіранського племені. Сармати вже активно змішувались із слов'янським населенням і здійснили величезний вплив на становлення культури та психології антив і венедів. З точки зору культурно-політичної, сармати віднайшли своє місце і в Речі Посполитій, де серед польської шляхи були поширені ідеї «сарматизму» [21]. Не менш великим був вплив на антив Готської держави IV ст. і її наступниці – Гуннської імперії, що обійняла всю територію сучасної України.

Київська Русь, як мозаїчна з точки зору етнології держава, також знаходилась у тісному взаємозв'язку із тюркськими племенами [8; 9; 10]. Отже, етногенетичний вплив індоіранських племен в V ст. н. е. остаточно був витіснений тюркськими племенами. Гуни, алани, авари, болгари, хозари, печеніги і половці (тюркські конгломерати народів), а також угри тривалий час змішувались з русичами і органічно пристосовувались до слов'янського типу культури. Наприклад, М. Ю. Брайчевський говорить про входження половців до складу Київської Русі [3]. На цьому акцентує і Л. М. Гумільов [8]. Прихід монголо-татар остаточно закріпив Північне Причорномор'я, Таврію, весь руський степ за кочівниками [9]. Навіть сама Київська Русь і Галицько-Во-

линське князівство підпорядковувались кочівницькій державі (за характером її правлячої еліти). Окремою і важливою для політичної антропології темою досліджень варто визнати взаємодію козацтва і кримських татар. Останні також залишили власний слід у генетиці українців [21].

Отож, сучасна українська нація – це наслідок постійного процесу кровного змішування всіх народностей, що перебували на теренах нашої Батьківщини

протягом історичного процесу. Українці є одночасно спадкоємцями і слов'янських племен, і скіфів, і сарматів, і гуннів, а також печенігів, половців, татар. Кочівницька культура індоіранських, монгольських і тюрських племен міцно укорінилась у політичній свідомості українців, брала активну участь в процесі еволюції української етнічної психології.

© Мельник В. М., 2016

Список джерел та літератури:

1. Алексеев В. П. К вопросу о роли автохтонного населения в этногенезе южных славян / В. П. Алексеев, Ю. В. Бромлей // История, культура, этнография и фольклор славянских народов. VII международный съезд славистов (Варшава, август 1973 г.) : Доклады советской делегации. Отдельный оттиск. – М. : Наука, 1973. – 18 с.
2. Археологія України / За ред. Л. Л. Залізняка. – К. : Либідь, 2005. – 504 с.
3. Брайчевський М. Ю. Суспільно-політичні рухи в Київській Русі / М. Ю. Брайчевський. Вибране. Т. 1. – К. : Видавництво імені Олени Теліги, 2009. – 720 с.
4. Вернадский Г. Начертание русской истории / Г. В. Вернадский. – М. : Алгоритм, 2008. – 336 с.
5. Вовк Х. Студії з української етнографії та антропології / Х. Вовк. – К., 1995. – 336 с.
6. Грушевський М. С. Історія України-Руси : том 1 / М. С. Грушевський. – К. : Наукова думка, 1991. – 650 с.
7. Гумилев Л. Н. Этногенез и биосфера Земли / Л. Н. Гумилев. – М. : Айрис-пресс, 2012. – 560 с.
8. Гумилев Л. Н. Древняя Русь и Великая Степь / Л. Гумилев. – М. : Айрис-пресс, 2011. – 736 с.
9. Качкан В. А. Історія України / В. А. Качкан, В. М. Левандовський, О. Б. Величко та інші ; за ред. В. А. Качкана. – К. : ВСВ «Медицина», 2014. – 360 с.
10. Кикешев Н. И. Истоки славянской цивилизации / Н. И. Кикешев. – М. : Институт русской цивилизации, 2016. – 912 с.
11. Ключевский В. О. Методология русской истории / В. О. Ключевский. Сочинения в девяти томах : том 6. – М. : Мысль, 1989. – С. 5-93.
12. Ключевский В. О. Терминология русской истории / В. О. Ключевский. Сочинения в девяти томах : том 6. – М. : Мысль, 1989. – С. 94-107.
13. Мельник В. М. Нариси з теорії соціокультурної антропології / В. М. Мельник. – Вінниця: ТОВ «Вінницька міська друкарня», 2015. – 552 с.
14. Мельник В. М. Антропологічна типологія давньоукраїнського населення в етноісторичному контексті / В. М. Мельник // Вісник Вінницького національного медичного університету. Науковий журнал. – № 2, Т. 17. – 2013. – С. 345-357.
15. Мельник В. М. Болівія : політична історія та конституційне право / В. М. Мельник. – Київ : Українська асоціація зовнішньої політики, 2016. – 30 с.
16. Мельник В. М. Етноісторичні аспекти становлення польської нації (Рання етнічна історія поляків) / В. М. Мельник. – Вінниця : Друкарня ВНМУ ім. М. І. Пирогова, 2016. – 44 с.
17. Мельник В. М. Традиціоналізм і політична антропологія / В. М. Мельник // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Історія. Філософія. Політологія. Збірник наукових праць. – 2014. – Випуск № 8. – С. 123-127.
18. Можаяєва Т. А. Українська мова : навчальний посібник для студентів нефілологічних факультетів вузів, абітурієнтів, слухачів підготовчих відділень / Т. А. Можаяєва, О. Ф. Петрушенко. – Вінниця : Глобус-Прес, 2004. – 624 с.
19. Петрушенко О. Ф. Українці та українська мова в Словаччині / О. Ф. Петрушенко, В. М. Мельник. – Вінниця : Друкарня ВНМУ ім. М. І. Пирогова, 2016. – 40 с.
20. Соловьев С. М. Чтения и рассказы по истории России / С. М. Соловьев. – М. : Правда, 1990. – 768 с.
21. Яневський Д. Б. Проект «Україна». Відомі історії нашої держави / Д. Б. Яневський. – Харків : Фоліо, 2014. – 287 с.

**Михайловський
Тимур Олегович**

здобувач кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Чорноморського національного університету імені Петра Могили (м. Миколаїв)

✉ timur@mikhaylovskiy.com

АМЕРИКАНСЬКА АДМІНІСТРАЦІЯ ДОПОМОГИ (АРА) НА ДНІПРОВЩИНІ (1922-1923 РР.)

Стаття розкриває діяльність міжнародної благодійної організації «Американська адміністрація допомоги» (АРА) у боротьбі з голодом 1921 – 1923 рр. на теренах Дніпровщини. Розглядаються взаємовідносини організації та державних структур, основні форми допомоги та її ефективність тощо.

Початок шляху «соціалістичного будівництва» у радянській Україні був відзначений жахливим голодом у південних губерніях. Його першопричиною був природний катаклізм – жахлива посуха, яка вразила найбільше південні губернії, де становище невпинно погіршувалося. Однак про голодуючих українських селян держава забула. Газетам було заборонено писати про голод. «Братерська допомога хлібом» формально незалежної України сусідній державі виглядала б дивно, якби всі знали, що українські селяни також умирають від голоду. ЦК КП(б)У дістав дозвіл зняти інформаційну блокаду тільки у січні 1922 р., коли у південних губерніях почалася масова смертність людей.

Починаючи з грудня 1921 р. у Дніпровському повіті почали з'являтися ознаки голоду, головним чином, у Збур'ївській і Бехтерській волості. 1 грудня у Миколаєві відбулася Губернська нарада Комісії допомоги голодуючим, де було встановлено, що «Миколаївська губернія є голодуючою, і порушила клопотання перед Центром, про припинення відправки продуктів на Поволжі та надання допомоги Миколаївській губернії». Також був вироблений план оподаткування нетрудового елементу і взагалі план боротьби з голодом [8, арк. 52].

До того моменту приблизно з 1 січня 1922 року вся робота по боротьбі з голодом була передана Управлінню соціального забезпечення. У Дніпровському повіті, як свідчить доповідь заступника Голови повітового комітету допомоги голодуючим Саковича, з'явилися опухлі від голоду та були смертні випадки на голодному ґрунті. Робота по боротьбі з голодом кульгала, на місцях не було ніяких інструкцій і ніяких вказівок. Починаючи з перших чисел лютого 1922 р. в Олешках була відкрита дитяча їдальня на кошти зібрані раніше, але з місць почали надходити посилені вимоги про допомогу. Голод розгортався з неймовірною швидкістю, а коштів були відсутні.

Тому не втрачаючи часу, голова Раднаркому УСРР Х. Раковський і Уповноважений АРА у Росії Вільям Хаскел 10 січня 1922 р. у Москві підписали договір про надання допомоги голодуючим України [14, р. 528-531] з боку Американської організації допомоги (АРА) – неурядовою організацією, створеною у США для надання

Ключові слова:

Американська адміністрація допомоги (АРА), голод 1921 – 1923 рр., міжнародна допомога голодуючим, Херсонська область, Дніпровський повіт, міжнародні організації.

допомоги потерпілим від Першої світової війни європейським країнам. У радянській Росії АРА діяла з серпня 1921 р.

Натомість інтерес американців до південноукраїнського регіону проявився ще у кінці 1921 р. Для з'ясування потреби у допомозі неврожайним районам, на початку грудня 1921 р. до Запорізької й Одеської губерній адміністрацією АРА було направлено спеціального інспектора професора Л. Гудчинсона [12; 2, арк. 6]. Вже 10 грудня 1921 р. з Москви до Одеси приїхала місія АРА на чолі з Джоном Г. Хайнесом, який до цього працював керівником місії АРА в Австрії. Разом з Хайнесом прибули його найближчі співробітники, які працювали до цього у Поволжі. У місцевій пресі було оголошено, що місія АРА займеться «допомогою бідуючим від нещастя в південному (Одеському) районі» і що вона відкриє в Одесі та на місцях, у найближчий час, продовольчі склади, столові та харчувальні пункти [11].

Нажаль до укладання окремого договору між АРА та УСРР здійснення допомоги голодуючим у повному обсязі було неможливим. Тому 10 січня 1922 р. між Уповноваженим АРА в Росії Вільямом Хаскелом та Головою Уряду УСРР Х. Раковським у Москві було підписано окремий договір щодо допомоги українським губерніям [14, р. 528-531].

Протягом першої половини 1922 р. відбулася адміністративна організація відділень АРА в Україні. На початку квітня всі голодуючі регіони американці поділили на «дистрикти» (від англійського слова «district» – округ, район), або відділення. Вони не завжди збі-

галися з адміністративно-територіальним поділом країни. Їхній вибір пояснювався факторами наявності залізниць, річок і розташуванням складів.

Відповідно Миколаївська губернія склала Миколаївський дистрикт, куди увійшли, у тому числі, Херсонський і Дніпровський повіти сучасної Херсонської області.

На чолі дистрикту стояв окружний супервайзер, у рамках свого дистрикту він мав найвищі повноваження. Офіційно ця посада звучала «Уповноважений АРА по Миколаївській губернії». З відкриттям офісу і до кінця 1922 р. Уповноваженим по Миколаївщині був Майєр Раскін (Mayer Raskin), а у 1923 р. його змінив Леонідас М. Паркер (Leonidas M. Parker). У дистрикті діяло 5-6, максимум 10-12 американських рятувальників. Величезні відстані, погані комунікації, якість взаємостосунків з місцевими жителями – усе це приводило до багатьох імпровізацій, відходів від «канонів», сприяючи різноманіттю видів діяльності АРА.

На Херсонщині діяло два районних представництва АРА – Херсонське та Дніпровське. На чолі Херсонського районного представництва спочатку стояв Д. І. Гершкович (травень 1922 – квітень 1923 рр.), рідкий випадок, коли уповноваженим організації призначено місцевого представника, а згодом (квітень-червень 1923 р.) – американець Д. А. Ліндзей (Donald A. Lindsay). На чолі ж Дніпровського районного представництва, який розпочав роботу 28 травня 1922 р. і завершив березні 1923 р. (у зв'язку з розформуванням повіту та приєднанням його до Херсонської округи), тривалий час був доктор А. Фрейман, а його заступником (на посаді секретаря) Ф. Штурм (Philip Sturm), який часто виконував обов'язки уповноваженого.

Першу допомогу від АРА Дніпровський повіт отримав 28 травня 1922 р. [7, арк. 59] і вона почала швидко поширюватися. Станом на середину червня у повіті було сформовано мережу допомоги від АРА, яка виглядала наступним чином. В Олешках було створено дві складські продуктової бази, які розподіляли вантажі на увесь повіт, зокрема харчові пункти в Олешках і прилеглі до міста три волості. У сільській місцевості були сформовані бази: з центром у Каховці, який об'єднував дві волості; центр у Голій Пристані, що об'єднував три волості; центр у Скадовську, що об'єднував три волості.

Протягом кінця травня – початку червня 1922 р. пайки були розподілені наступним чином: Олешківські бази – 5500 дитячих пайків і 2925 дорослих; Каховська база – 6600 дитячих пайків і 4500 дорослих; Голопристанська – 11300 дитячих і 9300 дорослих пайків; Скадовська – 6600 дитячих і 5775 дорослих пайків. Усього по Дніпровському повіту відпущених пайків: дитячих – 30000 і дорослих – 22500 [13, арк. 180].

Лише за червень 1922 р. Дніпровським повітовим комітетом допомоги голодуючим (повіткомдопгол) разом з АРА було організовано та відкрито 38 дитячих харчових пунктів, де отримували обіди 30 тисяч дітей (отже у кожній ідальні харчувалося у середньому майже 800 дітей) [8, арк. 1] та 22,5 тисяч дорослих. З 16 липня АРА узяла під свою опіку вже 45 тисяч дітей і 56 тисяч дорослих [8, арк. 9]. АРА настільки ґрунтовно взялася за справу харчування голодуючих, що вже у кінці червня 1922 р. склади організації в Олешках були переповнені продуктами, що привело до неможливості приймати нові вантажі. Так, заступник голови Дніпровського повіткомдопголу 24 червня писав до Дніпровського повітвиконкому: «Сьогодні чи завтра очікується

баржа з продуктами у 6500 пудів, які, внаслідок переповненості складів, нікуди розвантажити» [6, арк. 18].

Наряду з позитивною статистикою були в організації роботи АРА на першому етапі формування харчових пунктів і певні негаразди. Так, у звіті Дніпровського повіткомдопголу за липень 1922 р. відзначалося, що «робота на місцях комітетів АРА не цілком задовільна у сенсі постановки звітності. Крім цього часто-густо спостерігається з боку службовців харчпунктів дрібне розкрадання. Пояснюється це тим, що жодної платні за причини відсутності коштів у виконкомі ніхто не отримує, а прожити лише тим, отримуючи дитячий обід в ідальні, ніхто не проживе» [8, арк. 9].

Часто відбувалися крадіжки різного рівня, які оформлювалися заздалегідь актами про списання. Яскравим прикладом цього є акт Комісії з приймання продуктів зі складу Бериславської бази АРА, які заздалегідь зазначили: «що борошно, отримане з «Базсклада» знаходиться у старих і рваних мішках, крупа – також, так що при навантаженні з Базскладу, навантаження у бонтон, вивантаження з бонтону [можливо «понтон». – Т.М.], розвантаження у харчпункті могла статися розсип; цукор отримано – вологий, що видно також з довідки Базсклада Бериславської [контори], теж цілком можлива усушка. Справжній [акт] складений на випадок, якщо виявиться недостача крупи, борошна внаслідок рваності мішків, а також недостача цукру внаслідок його вищевказаної вологості, у чому і розписуємося» [3, арк. 8]. З акту можна зрозуміти, що крадіжка або вже відбулася на складі, або планувалася під час перевезення.

Протягом серпня допомога з боку АРА голодуючим Дніпровщини продовжувалася і полягала у харчуванні 32 тисяч дітей і 21 тисячі дорослих [8, арк. 44]. Лише у м. Каховка у трьох ідальнях міста протягом серпня 1922 р. обіди отримували 3500 дітей і 2666 дорослих, а з 25 серпня стали отримувати пайки лише 1700 дітей у день [5, арк. 24-24-зв.].

Критична фаза голоду залишилася позаду, був зібраний непоганий урожай у більшості хлібних районів УСРР. Більшовики почали тяготитися присутністю АРА. Голод переходив у нестаток і недоїдання, хоча у Дніпровському повіті засуха, що продовжувалася майже місяць літа вбила 50% врожаю пізніх культур, а у багатьох місцях і 100%, тому «з багатьох місць почали поступати відомості, що хліба вистачить лише до січня» 1923 р. [8, арк. 9].

На офіційному сленгу становище характеризувалося як «последгол». Заявивши про завершення голоду, Москва замінила Допгол іншою структурою – Післягололом. Мета цього заходу, що став по суті зміною вивіски, полягала у тому, що сховати реальність триваючого голоду, але у той же час дозволити Заходу і далі направляти допомогу в Україну.

Незважаючи на офіційний оптимізм, багато селян як і раніше голодували та волали про допомогу. Звіт Дніпровського повіткомдопголу за вересень 1922 р. повідомляв, що «картина становища повіту після проведеного обліку занадто сумна: на 260000 жителів є всього 18000 робочої худоби, замість 75000 робочої худоби у 1916 році. З 49000 господарств залишилося 37-38 тисяч, з них 16000 господарств напівзруйнованих, які не мають ніякого живого інвентарю. Увесь знятий урожай, без відрахування продподатку, забезпечує населення Дніпровського повіту на 8½ місяців, з розрахунку 15 пудів на рік на людину. Таким чином, бракує близько 800-900 тисяч пудів хліба для людей і

до 3 млн. пудів зерна й обсяг-фуражу для худоби. На даний час голодує до 2000 дорослих і до 5850 дітей. Крім того, є до 40000 нужденних, які у грудні вже будуть голодувати» [8, арк. 44].

Не дивлячись на такі відомості, під тиском більшовиків, починаючи з 1 вересня 1922 р. АРА почала згортати свою активну діяльність в Україні. На Миколаївщині з даного числа припинялося годування дорослого населення, а кількість дітей зменшувалася на 50 % [1, арк. 202]. Так у вересні 1922 р. на Дніпровщині АРА годувала лише 4700 дітей, а у жовтні – 5000, переважно у містах Каховка, Гола Пристань, Скадовськ та Олешки [8, арк. 44].

У результаті у жовтні почалася нова хвиля голоду. На початку листопада 1922 р. «фактичний голод виявлено, окрім Олешок, Голої-Пристані, Каховки та Скадовська, в яких проводиться харчування, ще у Хорлах, Костогризівці, Старій Маячці та Чулаківці. У Чулаківці, як наслідок минулорічного голоду, виявлено людодіство, знайдені мішки з засоленим людським м'ясом», – повідомляв звіт за жовтень 1922 р. [8, арк. 53].

Не дивлячись на таку сумну картину Миколаївський губернський післягол у листопаді 1922 р. видає постанову про ліквідацію Комітетів «АРА» на місцях і передати усю роботу з харчування на місцеві комітети Післягол [4, арк. 2]. У результаті уся організаційна робота з харчування з 1 січня 1923 р. передавалася місцевим органам Післяголу, але за рахунок продуктів АРА [4, арк. 19]. Причиною цього було те, що голод і допомога АРА серйозно компрометували комуністичну владу в очах населення та світової громадськості. Тому влада у центрі і на місцях уживала спроби прямо або побічно зменшити внесок АРА у боротьбі з голодом і заодно приписати їхні заслуги собі. Коли криза минула, відношення явно змінилися, тепер допомога бачилася не такою потрібною, влада стала тяготитися присутністю незалежної від її контролю організації, а у голосі партійних функціонерів усе виразніше стали проявлятися нотки класової ненависті.

Усім місцевим органам влади також заборонялося підтримувати якісь контакти з Комітетами АРА, а тим більше просити їх про допомогу. Так у циркулярному листі Херсонського післяголу від 23 січня 1923 р. зазначалося, що «пропонується прийняти до неухильного виконання, роз'яснивши всім сільвиконкомам: «Категорично забороняється безпосередньо зверта-

тися в іноземні організації допомоги голодуючим. За будь-якого роду довідками, пов'язаних з харчуванням голодуючого населення звертатися до Повітпіслягол» [10, арк. 9].

Не дивлячись ні на що, навесні 1923 р. АРА годувала на Дніпровщині близько 26 тисяч і лише у кінці весни ідальні АРА поступово переходили під контроль «Джойнту», Місії Нансена та Українського товариства Червоного Хреста, до яких радянська влада ставилася лояльніше.

Протягом червня 1923 р. місцеві комітети АРА було офіційно закрито, а 25 червня припинив своє існування і Миколаївсько-Одеський комітет [14, р. 395], а 20 липня 1923 р. був закритий центральний офіс місії у Москві. Залишаючи країну, Адміністрація АРА вручила російським та українським співробітникам, що найбільше відзначилися, іменні сертифікати, оскільки вважала, що вони послужать збереженню у країні пам'яті про американську допомогу.

Можна тільки припустити, що у свідомості поколінь, що пройшли через голод та американську допомогу, пам'ять про АРА суперечило тому офіційному уявленню, яке їм намагалася зверху нав'язати радянська влада. У Державному архіві Херсонської області зберігся лист від громадян селища Хрестовоздвиженського Отбєдо-Василівської волості Херсонського повіту від 15 жовтня 1922 р., де за підписами мешканців селища зазначалося: «Ми, що нижче підписалися, громадяни селища «Хрестовоздвиженського» висловлюємо глибоку подяку Американській адміністрації допомоги голодуючим за ту своєчасно надану допомогу дитячому та дорослому населенню селища, яка позбавила багатьох від важких захворювань і голодної смерті...» [9, арк. 374]. І таких листів, як стверджують сучасні дослідження, було безліч.

Розуміючи, що АРА занадто сильно вплинула на суспільну свідомість, більшовицька влада спробувала викоринити всяке згадування про неї, зробити її зовсім невідомою для наступних поколінь, але той шлях до демократичного суспільства, який обрала незалежна Україна, дає можливість розкрити багато сторінок історичної правди, і серед них сторінку про роль Американської адміністрації допомоги голодуючому населенню України.

© Михайловський Т. О., 2016

Список джерел та літератури:

1. Держархів Миколаївської області, ф. Р-608, оп. 1, спр. 19.
2. Держархів Одеської області, ф. Р-99, оп. 1, спр. 139.
3. Держархів Херсонської області (далі – ДАХО), ф. Р-185, оп. 1, спр. 1.
4. ДАХО, ф. Р-185, оп. 1, спр. 5.
5. ДАХО, ф. Р-239, оп. 1, спр. 4.
6. ДАХО, ф. Р-361, оп. 1, спр. 9.
7. ДАХО, ф. Р-361, оп. 1, спр. 14.
8. ДАХО, ф. Р-361, оп. 1, спр. 17.
9. ДАХО, ф. Р-402, оп. 1, спр. 16.
10. ДАХО, ф. Р-402сч, оп. 2, спр. 2.
11. Известия (Одесса). – 1921. – 11 декабря (№605).
12. Коммунист (Харьков). – 1922. – 5 января (№4/596).
13. Центральний держархів вищих органів влади та управління України, ф. 238, оп. 1, спр. 37.
14. Fisher H. H. Famine in Soviet Russia, 1919 – 1923 : the operations of the American Relief Administration / H. H. Fisher. – N.-Y. : The Macmillan Company, 1927. – X, 609 p.

**Неділько
Анатолій Георгійович**

член Національної спілки краєзнавців України
(м. Нова Каховка, Херсонська область)

✉ aned@ukr.net

ВИТОВТОВА МИТНИЦЯ – ПАМ'ЯТКА ПОЧАТКУ XV СТОЛІТТЯ: ПРОБЛЕМИ ЛОКАЛІЗАЦІЇ ТА СУЧАСНОГО СТАНУ

Через призму аналізу історії виникнення та локалізації, так званої «Витовтової митниці», розглядається проблема збереження цінної історичної пам'ятки пізнього середньовіччя.

На території села Веселе Бериславського району існує цікава історична споруда, так звана «Витовтова вежа». Ретельно замовчувана і занедбана з часів СРСР, старовинна башта на диво пережила всі природні і соціальні катаклізми, і до цього часу знаходиться на правому березі Дніпра, поруч з греблею Каховської ГЕС. На думку фахівців, Витовтова вежа не є самостійною спорудою, а є елементом значного середньовічного архітектурного комплексу (замку або фортеці), руїни і мури якого проглядають у ґрунті навкруги.

Дані про проведення на цьому місці будь-яких досліджень або розкопок відсутні. Можливо, з цієї ж причини у сучасній вітчизняній медієвістиці так само відсутня література, присвячена цій споруді. В окремих публікаціях містяться лише згадування про Витовтову вежу, або Витовтову митницю. У Новокаховській картинній галереї зберігається 3 картини одеського художника Альбіна Гавдзінського, датовані 1952 р., на яких видно Витовтову вежу зі специфічним гостроверхим дахом з червоної черепиці (під час будівництва Каховської ГЕС дах було зірвано і до цього часу не відновлено).

Практично всі дослідники пов'язують виникнення вежі на Таванській переправі внаслідок поширення території Великого князівства Литовського (ВКЛ) на південь до Чорного моря. Існує думка, що «бериславська вежа» виникла не на пустому місці; ще задовго до литовців південь України і низ Дніпра освоювали генуезці, які закладали свої містечка з митницями: Гаджи Бей (Одеса), Дашів (Очаков), Протовче (Хортиця), Тягиня (Бендери) і Тягиня (на р. Інгулець, Херсонщина) [1, с. 26]. Це не є випадковим, бо Тавань розташована на Великому шовковому шляху, і всі каравани, що йшли від Кафи на Київ, проходили через Таванську переправу. Як влучно висловився Ф. Петрунь: «...остаточно околиці південного Дніпра підбив Витовт – 1398 р. ...» [7, с. 156].

Зовні Витовтова Вежа має такі характеристики: висота 12,5 м з північної сторони, з південної сторони висота вежі становить близько 14 м, діаметр на рівні нижнього ярусу – 8,5 м, товщина стін нижнього (першого) ярусу – 1,7 м. Кам'яна кладка вежі виконана тесаним вапняком, який скоріше за все має місцеве походження.

Ключові слова:

Великий князь Витовт, династія Ягеллончиків, Кримське ханство, митна справа і торгівля, литовські й турецькі фортеці, Тавань, Таванська переправа, Витовтова митниця, Витовтова лазня, Велике князівство Литовське.

ня. Вежа має декілька ярусів, що свідчить про декілька стадій її будівництва. Вежа стоїть на міцному монолітному фундаменті, який поставлений на частині скелі правого берега, до якого також закріплена гребля.

Найдраматичнішим для вежі був період початку 1950-х рр., коли вона зазнала нищівного техногенного впливу (були знищені рви та підземні ходи, пошкоджені елементи конструкції башти, знищені мури тощо).

Згадки про Витовтову вежу (Витовтову митницю) містяться в різних історичних джерелах. Найважливішими є свідчення сучасників ВКЛ: мандрівника Гільберто де Лануа, польського історика Яна Длугоша, посла ВКЛ Михалона Литвина, історика лицарства Петра Дуйсбургського, та ін. На підставі наявних даних (наявність башти і сліди фортифікаційного муру) можна припустити, що фортеця мала стіново-баштову форму (цілком можливо, що башт було декілька, вони оточували фортецю з різних боків), що співпадає з класифікацією старовинних фортифікаційних споруд Л. Прибеги.

Стосовно дати забудови башти, в літературі поширені відомості, що Витовтова вежа побудована наприкінці XIV – початку XV ст. Найточнішу дату надає запорізький дослідник Ю. Вілінов. Він, зокрема, вказує, що 1396 року Великий Литовський князь Витовт, після смерті свого ставленика в Києві Івана Гольшанського, поставив там «лицаря благочестя» (тобто, іоанніта-госпітальєра) та доручив йому ставити замки та вежі (усього три) на Таванському броді [1, с. 49].

На підставі аналізу архітектури так званої «Білої

вежі», яка знаходиться в Кам'янці Брестської області, і яка є символом Білорусі, запорізький краєзнавець Юрій Вілінов зробив припущення, що ці дві споруди, разом з Вежею Гедімінаса у Вільнюсі, становлять єдине ціле [1, с. 52]. Це підтверджують і іноземні вчені: «...на нижньодніпровські території висував свої права і Альгірдас, проте саме завдяки Витовту ці споруди були побудовані у характерному литовському стилі...» [11, с. 50]. Як відомо, замок і фортеця передбачають зведення ґрунтових укріплень (рвів, тунелів, мурів) які, як правило, розміщуються на високому місці, височині (природній або штучно зробленому насипу).

При семантичному аналізі слів «замок», «насип» в різних мовах виникає повністю протилежне розуміння слів. Литовські слова *piliakalnis* (укр. насип; височина); білорус. насып) і *pilis* (укр. замок; білорус. замак) мають спільну основу і міцний смисловий зв'язок, який повністю втрачається в українській і білоруській мовах. До того ж слова «замок» і «насип» є сучасними, а в старовинній українській мові для позначення подібного об'єкту застосовувалося слово «городище». У Великому князівстві Литовському перші мури та фортеці почали будуватися в Жем'яйтії (1283 р.) у зв'язку з загрозою навали тевтонських лицарів. Пізніше така практика будівництва прикордонних захисних та оборонних споруд стала поширюватися на усе князівство. Великий князь Литовський наприкінці XIV ст. побудував низку фортець і городищ на півдні і сході, поширивши межі до Чорного моря, і сформував мережу фортифікаційних споруд і замків, яку контролював особисто. Ця мережа охоплювала всі головні міста і кордони країни. Литовський археолог Гінтаутас Заб'єла налічує більше 3500 тисяч литовських фортець на території Литви, Білорусі, України й Росії. [16, с. 8].

На даний час недостатньою залишається проблема локалізації та ідентифікації пам'ятки – чи була саме ця споруда митницею, чи перебуває вона в первісному або зміненому стані, чи була башта самостійною спорудою, чи мала зв'язки з тягинським городищем, тощо.

В різних джерелах з цього приводу надаються протирічні відомості. Наприклад, бериславський краєзнавець С. О. Гейко вважає, що Витовтову вежу (яку він також називає Витовтовою банею) побудував Витовт у XV ст. на правому березі біля Кази-Керменської переправи [3, с. 79]. Д. Яворницький вказує, що Таванська переправа «проти острова Тавани и города Кызыккермена» на правом березі [11, с. 257], була напроти Іслам-городка [11, с. 258]. Стосовно Іслам-городка – це важливий орієнтир для встановлення точного розташування острова Тавань, який на картах розташований між Кизикерменом і Іслам-керменом. Д. Яворницький робить спробу виправлення начебто неправильно написаного картографом Рідзі-Занноні на карті 1776 року, і намагається поєднати всі назви з коренем Аслан (Ослан, тощо), водне – Іслам-кермен. Проте на карті вказаний не один, а два різних населених пункти. Як пише Яворницький, і що є вірним, у Рідзі Занноні, крім Іслам-кермена, вказано містечко Ослан-Олу. Проте Яворницький надає неправильне виправлення цієї назви як Арслан-Огли (або Оглу), це викривляє назву. Крім того, поєднання двох населених пунктів в один вносить додаткові складнощі для ідентифікації місця розташування Витовтової вежі. Тут ми схильні більше довіряти Рідзі Занноні, який міг контактувати з носіями мови, а Яворницький працював тільки зі вторинними документами з «цензурованих» московських архівів. Д. Яворницький вказує, що на карті

Шмідта 1777 року, яка представляє Крим і степ Кримський, острів Тавань має 15 верст в довжину і 5 верст завширшки, при чому найвища голова острова Тавань доходила до теперішнього містечка Каховка (на карті воно фактично не вказано), а нижча голова острову Тавань доходила до Голої пристані. Гола Пристань, як і Каховка, на цій карті не позначені, і це є лише уявленням Яворницького. Згідно до карти, нижня частина острова знаходилась нижче Голої Пристані, а верхня частина доходила аж до Софіївки. Судячи по розташуванню фортеці Аслан, це скоріше за все Іслам-кермен, при чому острів Тавань наближений до лівого берега. На карті московського картографа Ісленьєва «*Mapa Generalis Guberniae Novae Rossiae in circulos divisi 1779 auctore Johanne Islenieff*» 1779 року, на яку посилається Яворницький, всі татарські назви прибрані, городки і фортеці вже зруйновані і не показані, показаний лише Кизикермен. Острів Тавань наближений до правого берега, має майже вдвічі менший розмір, і тягнеться від Кизикермена до Шагін-Гірейського Ретраншменту за Каховкою. Ні Каховка, ні Іслам-кермен не показані. Показана Гола Пристань, це місце яке приблизно співпадає з колишньою Малою Каховкою і Судаками, така місцевість згадується також в Книге Великого чертежа. На нашу думку, це калька з татарської назви. Щоб не переплутати з сучасною Голою Пристанню, то вона показана як Голой Перевоз напроти Херсона, нижче Кардашинського лиману. Вражає численна кількість нових російських назв, які навмисно нанесені на старі татарські географічні об'єкти (тобто повністю відцензурована окупантами карта). Немаловажним є аналіз етимології топоніму «Тавань», який фігурує в якості головного ідентифікатора Витовтової вежі. На даний час ця проблема є також невирішеною науково.

Наприкінці XIX ст. в Російській Імперії була висловлена думка, що назва «Тавань» походить від татарського слова «тугань» (яструб), бо тут «... татары имели переправу во время их набегов на Малороссию и далее...» [5, с. 494]. Д. Яворницький додав до неї ще одну гіпотезу походження цієї назви: він запропонував виводити значення від турецько-татарської назви «табань» – підошва, основа [11, с. 115].

Стосовно першої гіпотези, попри її зневажливого антиукраїнського характеру, можна стверджувати, що вона не відповідає дійсності, бо у татарській мові слово «туган» має такі значення: 1. прикм. рідний (туган ана – рідна мати); 2. а) родич; б) брат, братчик (туганнар! – браття!); мн. туганнар – рідня, родичі; браття; 3) прикм. братський (туганнар кабере – братська могила). На підставі наведених прикладів можна бачити, що татарське слово «туган» не має значення «яструб», як помилково вказали імперські вчені. Стосовно другої гіпотези – хоча й назва Основа використовується на Дніпрі (село біля Нової Каховки), проте крім значення «підошва, основа», в турецькій мові є слово *tavan* – стега, що взагалі унеможливає будь-який логічний зв'язок для назви переправи. На нашу думку, топонім «Тавань» походить від староукраїнського слова «таванити» – керувати, контролювати, управляти кермом, вести (човен, судно). Тобто, тавань – це стерно, кермо.

Городища, або замки, до яких входили вежі, виконували різні функції. Кожний замок функціонував як єдине ціле всієї системи, був координований людьми князя і виконував єдині правила. Історик тевтонського ордену Петро Дуйсбургський в своїй «Хроніці землі пруської» («*Chronik des Preußenlandes*») 1326 р. залишив такий коментар стосовно литовських зам-

ків:»литовці, які захищають замок на кордоні, як правило, поведуться таким чином. Їхній князь призначає групу озброєних осіб охороняти замок на місяць або на більш тривалий термін, і після завершення терміну вони можуть залишити замок, а на їхнє місце призначається інша сторожа...» [13].

Кожний замок мав окремий персонал, який повністю керував ситуацією навколо замку, вів спостереження, проводив утримання зборів, вів переговори, тощо. Митна комора була або в самій вежі, або біля неї. Д. Яворницький так пояснює створення митниці: «... для собирания пошлины на берегу Днепра устроена была казаками каменная палата, так называемая Витовтова баня; кто не платил пошлины или уличался в прелюбодеянии, то наказывался в Киеве конфискацией имущества, что называлось законом осмничества...» [11, с. 258].

Д. Яворницький відмічає, що обози, які йшли на Крим (експорт з ВКЛ), переправлялися на Кам'янській переправі, а обози, що йшли з Криму (імпорт до ВКЛ), переправлялися на Таванській (або як називає Яворницький – Кизикерменській) переправі [11, с. 257]. В якості ілюстрації можна навести дані про розмір митного тарифу тієї доби на Микитинській, або Кам'янозатонській переправі: «...за перевоз сбирали с едущих в Крым и из Крыма с пароволовьего возу по 60, а с дву пар по 1 рублю и 20 копеек...» [11, с. 256]. Дослідженням митної системи ВКЛ приділяли увагу такі вчені як М. Довнар-Запольський, М. Любавський, М. Грушевський та ін. У ВКЛ існували різні види мита, які слугували різним цілям, наприклад «мито» являло собою збори до місцевих бюджетів за використання мостів, доріг, ринків, тощо, а «цло» ототожнювалося з зовнішньоторговельним оборотом, воно утримувалося спеціальним цольними коморами на кордонах держави і цей збір йшов безпосередньо до державної казни [4, с. 145].

Необхідно також пояснити, чому «Витовтова вежа» називається також «Витовтовою банею» (Balneum Vitoldi). Пояснення такої парадоксальної назви надає Ю. Вілінов, який стосовно терміну «баня» повідомляє таке: «...мабуть, термін було переплутано зі словом, котре донині в українській мові означає муроване склепіння, наприклад – «церковні бані» куполи. На таке пояснення вказує зокрема визначення «кам'яна палата зі склепінням». «Витовтова баня» могла бути баштою зі склепінням. У відбудованій Трубецьким Литовської вежі нині склепіння немає, як власне і даху взагалі...» [1, с. 49].

1480 рік став поворотним моментом в історії не тільки нижнього Подніпров'я, але й Кримського ханату, ВКЛ, Польщі та Московії. Після набігу кримського хана Менглі Герая на Поділля у 1480 р., його відвертої промосковської і антилитовської позиції Крим перестає бути союзником ВКЛ і став його загрозою. Саме з цього моменту більшість істориків пов'язує виникнення

терміну Дике Поле. Через такі зміни численні татарські городища у пониззі Дніпра зникають назавжди. Крим перестає бути форпостом Золотої Орди на шляху до Європи, зникають старовинні шляхи з далекого Сходу. Поряд з падінням Золотої Орди від Криму відходить і Візантія. замість руху товарів починається работоргівля. До грабіжницьких походів на ВКЛ і Україну кримського хана схиляв московський князь Іван III. Під час окупації Нижньодніпров'я і Криму Московія висувала такі умови: «...міста Таван, Казикермен, Нустрет Кермен і Сагіс-Кермен, що розташовані на Дніпрі і завоювані московитянами, будуть знесені; вони ніколи не будуть відбудовані, і не будуть ніким населені...» [15, 282]. Так, завершила свою роботу Витовтова вежа.

Витовтова вежа, за даними Бериславської районної ради, умовно знаходиться у переліку історичних пам'яток місцевого значення [6]. Пам'ятка немає паспорту, чи будь-якої іншої документації. На цей час пам'ятка як об'єкт нерухомості перебуває у приватній власності, що можна вважати позитивним моментом, бо ще на початку 90-х рр. була приватизована разом з майном колишнього винрадгоспу ім. Леніна, що й врятувало пам'ятку від можливого знищення (як відомо, у більшості випадків колишнє майно радгоспів і колгоспів було повністю знищено під час неконтрольованої приватизації). Пам'ятка безпосередньо наближена до греблі, і знаходиться на охоронній території Каховської ГЕС. Як пише литовський історик Томас Баранаскас, «...кожна фортеця унікальна сама по собі і є багатовимірним явищем.... Наші замки – це символи минулого, і свідки, які безмежно розширюють наші горизонти і знання історії...» [16, с. 9].

На даний час можна з впевненістю стверджувати, що Витовтова вежа біля с. Веселе є значною історичною пам'яткою, проте залишаються проблеми її ретельного дослідження, остаточної ідентифікації і паспортизації. Хоча у національному «Зводі історії та культури України» (енцикл. видання у 28 т.), а також в працях місцевих істориків [9] відсутнє навіть згадування про цю пам'ятку, в литовських енциклопедіях і іншій литовській науковій літературі Витовтова вежа зафіксована як складова литовської історичної спадщини.

Те, що пам'ятка недосліджена і не паспортизована, є порушенням вимог наказу Міністерства культури України «Про затвердження Порядку обліку об'єктів культурної спадщини» від 11.03.2013 р. № 158 та й більшості положень Закону України «Про охорону культурної спадщини». Враховуючи наміри корпорації «Укренерго» будувати другу чергу Каховської ГЕС, яка впритул підходить до Витовтової вежі, існує реальна загроза втрати цінної історичної пам'ятки, що цілком логічно викликає занепокоєність української громадськості [2; 10].

© Неділько А. Г., 2016

Список джерел та літератури:

1. Вілінов Ю., Ільїнський В., Шишков С. Запропалі віки України (Нариси до історіографії Запоріжжя – України – Східної Європи XIII – XV ст.) / Юрій Вілінов, Вадим Ільїнський, Сергій Шишков. – Запоріжжя: б.в., 2014. – 167 с., іл.
2. Власов О. Каховська ГЕС-2 – дурість чи злочин? (приховані загрози «секретного» будівництва // Миг (Запоріжжя). – 2016. – 31 березня. – С.38.
3. Гейко С. Історія подніпровських городків / Сергій Гейко // Нариси з історії Бериславщини: Випуск 4. – К. – Херсон – Берислав: Просвіта, 2005. – С. 79-101.
4. Жеребцова Л. Структура таможенної системи Великого Княжества Литовского в конце XV – середине XVI вв. / Лариса Жеребцова // Ukraina Lithuanica. – Київ, 2009. – т. 1. – С. 144-162.

5. Матеріали для історії Запороззя // Записки Одесского общества истории и древностей. – Одесса, 1879. – Том XI. – С. 494-502.
6. Перелік існуючих та рекомендованих пам'яток архітектури 2013 р. – Херсон : ДІПРОМІСТО, 2013. – 2 с.
7. Петрунь Ф. Е. Нове про татарську старовину Бузько-Дністрянського степу // Східний світ. – 1928. – № 6. – С. 155-175.
8. Петрунь Ф. Е. Степове Побужжя в господарським та військовим укладі Українського пограниччя // Журнал научно-исследовательских кафедр в Одессе. – 1926. – Т. 2. – № 2. – С. 91-103.
9. Ратнер І. Археологічні пам'ятки Бериславського району // Нариси з історії Бериславщини: Вип. 3. – Херсон – Берислав : Просвіта, 2001. – 59 с.
10. Строительство второй очереди ГЭС: легендарная «башня Витовта» может быть разрушена? // Час (м. Нова Каховка). – 16 березня 2016 р. – С. 5.
11. Эварницкий Д. А. Вольности запорожских козаков. – Спб., 1898. – 410 с.
12. Baranauskas T. Lietuvos valstybės ištakos / Tomas Baranauskas. – Vilnius : «Vaga», 2001. – 317 p.
13. Baronas D. LDK istorija : Pilys – gynybinės sistemos / Darius Baronas // Technologijos. Istorija ir archeologija. – Режим доступу : http://www.technologijos.lt/n/mokslas/istorija_ir_archeologija/S-34672/straipsnis/LDK-istorija-Pilysgynybines-sistemas
14. Čelkis T. Didžiosios Kunigaikštystės teritorijos sienos «prie Juodosios jūros» XV–XVI a / Tomas Čelkis // ISTORIJA. – Vol. 83. – 2011. – № 3. – P. 3-13.
15. Histoire abrégée des traités de paix entre les puissances de l'Europe depuis la paix de Westphalie, par feu M. de Kock, ouvrage entièrement refondu, augmenté et continué jusqu'au congrès de Vienne et aux traités de Paris de 1815, par F. Schoell. – Tome 14. – Paris : Gide, 1817 – 1818.
16. Lietuvos pilys ir tvirtovės / Valentinas Baltrūnas, Tomas Baranauskas, Valdas Rakutis, Gintautas Zabiela. – Kaunas : Šviesa, 2011. – 147 p.

**Олексюк
Олег Васильович**

начальник відділу культури
Голопристанської районної державної адміністрації
(м. Гола Пристань, Херсонська область)

✉ gopri-kultura@meta.ua

«ШАНУЙМО СВОЇ САМОЦВІТИ!» (НАРИС ПРО КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНИЦЬКИЙ РУХ НА ХЕРСОНЩИНІ З 1886 ПО 2016 РОКИ)

В статті розглядається тернистий шлях становлення та розвитку просвітницького руху на Херсонщині.

В наші буремні часи утвердження української державності на теренах багатостраждальної України, реформаторського шляху краян до європеїзації, дуже важливо не знівельювати індивідуальність нації, не позбутися національно-культурних особливостей українського народу, що вирізняє українців з поміж інших націй світу. І хоча ця тема потребує більш глибоких досліджень, проте можна однозначно стверджувати, що рівень розвитку родинної мови, національних традицій та обрядів, музики та літератури, відродження історичної пам'яті та соціально-культурних відносин у соціумі Соборної України є важливими складовими збереження ідентифікаційного коду нашого народу.

Тому саме зараз на часі згадувати про лицарів України, які жили та працювали на Херсонщині у XIX – XX столітті, і які долучилися до великої справи просвітництва, що наблизило українців до самовизначення, до суспільно-політичної незалежності. Згадаймо хоча б таких особистостей, як Андрій Грабенко (Конощенко), Борис Грінченко, Теофан Василевський, Дмитро Маркович, Олександр Русов зі своєю дружиною Софією Русовою та інших культурних діячів, які вже у 1885 році у Херсоні створили проукраїнський гурток однодумців. Саме дякуючи їх зусиллям у 1886 р. виходить друком перше число альманаху «Степ», збірник драматичних творів І. Карпенка-Карого, оповідання Б. Грінченка, а у 1890 р. вийшла друком у журналі «Дзвінок» дитяча опера «Коза-Дерева», авторкою якої є Дніпрова Чайка, яка народилася у в селі Карлівка Ананьївського повіту Херсонської губернії (зараз – с. Зелений Яр Доманівського району Миколаївської області) в родині священика і жила в дитячі та юнацькі роки на Голопристанщині у селі, що нині зветься Стара Збурівка (справжнє ім'я – Людмила Олексіївна Василевська-Березіна (1861 – 1927 рр.). Саме її ім'я вже в XXI столітті присвоєно Херсонській обласній дитячій бібліотеці. Наприкінці XIX століття починає розгортати свою активну діяльність В. І. Гошкевич, який у 1890 р. за допомогою активу того ж гуртка засновує музей старожитностей, а у 1898 р. започатковує видання газети «Юг», в якій друкувались і культурно-просвітницькі статті. У 1902 році відомий збирач українського фольклору херсонець Андрій Грабенко (Конощенко) видає у Одесі співаник «Українські пісні з нотами. Перша сотня».

Ключові слова:

Просвіта, Херсонщина,
Херсонська філія
Видавничого Центру «Просвіта».

Приїзд до Херсона у 1903 році письменника Миколи Чернявського створює умови для більш суттєвого розвитку культурно-просвітницького руху на Херсонщині. Тісна співпраця з осередками «Просвіти» Західної та Північної України, приїзд Михайла Коцюбинського, гастролі Марії Заньковецької та театральної групи Івана Карпенка-Карого пожвавлює культурно-просвітницький рух громади міста, що насторожує жандармів. Тому у 1904 р. активістку і поетесу Дніпрову Чайку вперше арештовують за пропаганду антиурядової літератури. Але ці випадки жандармерії лише дисциплінували і активізували патріотів – жителів Херсонщини.

В Олешках і Чорнянці, в Голій Пристані і Маячці, Каланчаку і Чаплинці, Каховці і Скадовську виникають культурно-просвітницькі гуртки проукраїнськи налаштованих громадян Таврії. У 1905 році під час першої соціально-політичної революції у царській Росії мушу стверджувати, що активізувалася і проукраїнська інтелігенція – в Одесі, Миколаєві, Херсоні і Станіславі виникають осередки товариства «Просвіта», активно розпочинають виходити друком перші номери альманахів «З потоку життя» та «Перша ластівка», створюється аматорський театр, в якому у 1907 році проводиться вечір пам'яті Тараса Шевченка, де звучав гімн «Реве та стогне Дніпр широкий» на слова Т. Шевченка та музику херсонського композитора Дмитра Крижанівського. Вперше цю пісню виконав Марко Кропивницький у Єлисаветграді на Херсонщині ще у далекому 1870 році. Внаслідок гонінь царського уряду Херсонський і Одеський осередки товариства «Просвіта» були заборонені. Але душу українську не знищити нікому. «Знаю тепер, що я українка, – так занотувала у своєму записничковій молода письменниця-просвітянка Дніпрова Чайка, – ніякі лихоліття, слова і події Великої Росії не хвилюють мого серця так, як історія України, ніякий спів не знаходить такого відгомону в мене в душі, як український, ні за кого не болить так серце, як за її по-

милки, її виразки – відлунують стогоном у мене в душі. І чим більше бачу в її історії помилок, недоліків, тим палкіше люблю її».

У перше десятиліття ХХ століття посилюється пропаганда українського мистецтва: виходять друком збірки Грабенка (Конощенка) «Українські пісні з нотами. Друга сотня» та «Українські пісні з нотами. Третя сотня», розпочинає свою діяльність Херсонське товариство любителів образотворчого мистецтва, яке організовує декілька значних виставок картин місцевих майстрів пензля. Ще активніше діють гастрольні трупи українських театрів Б. Оршанова, І. Карпенка-Карого, П. Саксаганського, М. Старицького та М. Садовського. А 25 березня 1917 року створюється Херсонське товариство «Українська хата», головою якого одногосно був обраний Микола Чернявський, актор Панас Саксаганський – заступником голови, а членами правління – вже відомий нам дослідник українського фольклору Андрій Грабенко (Конощенко), режисер Юрій Шумський, фольклорист та філолог Нестор Малеча, відомі громадські діячі Терентій Якушев, Хрисанф Лиханський, Сергій Бобров, Кузьма Курінний та засновник кооперації на Херсонщині, український поет Іван Чельок. Саме він зазначив: «Рідна мова – це основа, без якої ніяка культурна праця неможлива».

Великі мітинги, де промовисто звучала українська мова в березні 1917 року відбулись після славнозвісної другої суспільно-політичної революції у царській Росії у с. Нововоронцовка та м. Херсоні, а 3-4 квітня у Херсоні відбувся перший губернський селянський з'їзд. Також у квітні цього ж року при товаристві «Українська хата» було організовано артистично-співочий гурток під керівництвом Юрія Шумського, до якого увійшли молоді талановиті актори Амвросій Бучма та Оксана Петрусенко. В третій день Великодня в Кіндійці відбулося народне віче, де з патріотичною промовою виступив Микола Сидоренко, свій виступ він закінчив гучним: «Слава Україні!»

Навесні 1917 року начальниця Херсонської гімназії Олексєєва дала згоду на надання помешкання для товариства «Українська хата» і поступове введення в гімназії вивчення української мови, повітова земська управа влаштувала педагогічні курси з українознавства. До занять приступило 120 слухачів з Херсонського, Дніпровського, Мелітопольського повітів. Лекції, присвячені пам'яткам старовини на цих курсах читав сам Дмитро Яворницький.

Саме на 1917 рік припадає і створення національних кредитових спілок. Початок розвитку національних кредитових спілок пов'язаний з іменами просвітян Івана Чельока та Сави Караянія. У липні 1917 року вони ініціювали створення та очолили Херсонську спілку кредитних і ощадно-позичкових товариств. Новостворена Спілка відразу проявила себе як національно-орієнтована організація і на всіх зламах історії незмінно підтримувала Херсонську «Просвіту». Також слід зазначити, що вже у 1918 році українські кооперативні організації «Українська книгарня», «Україна», «Об'єднання», «Союзкредити» та товариство імені Миколи Левицького уклали між собою угоду про пропорційний розподіл коштів на фінансування культурно-просвітницької роботи Херсонської «Просвіти». Це дало можливість підтримати всі головні просвітницькі проекти товариства: роботу національного театру, двох українських початкових шкіл, дитячого садка, української гімназії та бібліотеки.

Після третьої соціально-політичної революції у

царській Росії до влади у Санкт-Петербурзі прийшло понад 10 політичних партій, але ключові владні важелі взяли на себе представники так званих «більшовиків». У грудні 1917 р. у Херсоні запрацювали українські кооперативні товариства «Україна» і «Українська книгарня». У січні у Херсоні 1918 р. створюється товариство «Просвіта», головою якого обрано засновника кооперації на Херсонщині поета Івана Микитовича Чельока, а головою губернської «Просвіти» обирають Володимира Кедровського. У січні 1918 р. відбулися вибори до керівних органів Олешківської «Просвіти», головою якої став Микола Гурович Куліш (згодом відомий український поет і драматург).

До речі, письменники на Херсонщині початку ХХ століття відігравали велику роль у розвитку громадянського суспільства. До їх думки прислухалися, їх шанували і відповідно обирали на керівні виборні посади. Але саме це й насторожувало губернського старосту Пищевича та прибічників Гетьмана України Павла Скоропадського. У лютому 1918 р. при Херсонському товаристві «Просвіта» відкрито бібліотеку для загального використання, в якій для задоволення потреб читачів вже було понад 1000 примірників книжкового фонду.

Лютий 1918 року також позначився відкриттям у Херсоні на Сухарному і Воєнці початкових шкіл з українською мовою викладання, створенням міського українського шкільного комітету, відновленням друку української газети «Дніпро», видання збірки Леоніда Глібова «Байки» з додатком «Рідні пісні» тиражем в 10 тисяч примірників.

У квітні 1918 року «Українська книгарня» видала друком «Євангелія» українською мовою та відповідно до наказу губернського комісара Г. В. Няньчура на Херсонщині все діловодство було переведено на українську мову. У ті буремні часи громадянської війни та становлення української національної державності службовці намагались перейти на українську мову не лише у діловодстві, а й офіційні виступи звучали українською. Та не лише підтримку від керівництва губернії мали проукраїнські сили Херсонської та Таврійської губерній, а було і протистояння.

Так за розпорядженням губернського старости Пищевича у тому ж 1918 році зупинено випуск газети «Дніпро» у зв'язку з друкуванням статей, що закликають до повалення гетьманського уряду, а в Олешках було заарештовано редактора газети «Дніпровська думка» просвітянина Миколу Куліша. Та Херсонське губернське товариство «Просвіта» попри будь-які протистояння та виклики продовжувало допомагати мешканцям губернії опановувати українську мову.

Ще у червні 1918 року у приміщенні національного театру розпочали роботу українські вчительські курси, на яких читав лекції поет-модерніст Петро Карманський, запрацювали п'ять дитячих садків, навчання в яких проводилось українською мовою. У січні 1919 року Херсонський повітовий комендант полковник Кочубей наказав у тиждень термін змінити у місті всі вивіски на українські. Жовтень 1919 року був дуже неспокійний. Активізували свою діяльність селянські повстанські загони. Між Херсоном і Миколаєвом у зв'язку з відсутністю пального припинився рух поїздів. В центрі Херсонського повіту кілька сіл проголосили незалежні Баштанську та Висунську республіки. Точилися жорстокі бої. Газета «Родной край» писала: «Шлях до Воронцовки завалений трупами».

У 1920 році Юрій Шумський зі створеного музично-драматичного гуртка поступово перевів на рейси

справжнього театру зі своєю концепцією, поглядом та самобутністю. Режисером в театрі став Іван Сагатовський – відомий український актор і режисер, який зібрав під своє керівництво не лише вже знаних на Херсонщині артистів, а і молодих українських акторів: Валентину Варецьку, Катерину Лучицьку, Оксану Петрусенко, Івана Селюка.

Петро Карманський у своєму нарисі-спогаді «У Херсоні» про друге десятиліття ХХ століття на південній Україні писав так: «... тут, у цьому цілковито змосквітеному місті, я наглядно бачив, яка могутня сила діє в ідеї українства, що доволі було попрацювати два-три роки, і душа українська, яку присипляли пропагандою, заборонами, тюрмами й Сибіром, розбудилася і заговорила так голосно, як цього бажав і сподівався великий Шевченко»...

У лютому 1920 року у Херсоні остаточно була встановлена Радянська влада. Про цей час Вячеслав Липинський писав: «Необуздане хамство і цей раз розвалило Українську державу». В наступні роки ще більш жорстокіше з українською інтелігенцією поводитися представники нової влади, так званої «більшовицької». Окрім продрозверстки на початку 20-х років, була цілковита заборона «Просвіти» та замінено українські читальні та культурно-просвітницькі заходи на жорсткі та примітивні заходи пролеткультів та агітбригад типу «Блакитних блуз». В життя активістів «Просвіти» Херсонщини також були внесені корективи. Їх могли заарештувати і протримати по-декілька місяців у казематах більшовицьких катівень, що було набагато жорстокіше за царські тюрми. І в життя всього українського народу на Півдні України більшовицькі каральні органи внесли свої корективи: голодомори 1921-1923 років та 1932-1933 років, розстріли за рішенням трійок та масові репресії. Ломка української сутності, мовне каліцтво громадян – вони зробили свою справу у роки тоталітарного комуністичного режиму.

Та в роки відлиги українська інтелігенція прагнула самовираження, тому у 1988 році набули сили перші паростки відродження Товариства української мови. Херсонський осередок очолив відомий фольклорист та музикант Віктор Іванович Кисіль. До правління міського осередку товариства української мови увійшли поети Анатолій Кичинський та Микола Братан, українські філологи Марія Пентелюк та Іван Немченко. Проведені ними просвітницькі заходи у Херсоні пропагували українську мову, що мало б сприяти утвердженню рідної мови у всіх галузях суспільства, саме цю ідею мали за мету діячі відродженого товариства української мови, яке з часом переросло у товариство «Просвіта». Все більше людей почали довіряти та підтримувати просвітян України, можливо саме тому у 1990 році 16 особистостей від «Просвіти» було обрано до Верховної Ради України: поети Іван Драч, Павло Мовчан, Дмитро Павличко, письменники Левко Лук'яненко, Володимир Яворівський, Вячеслав Чорновіл - відстоювали цілі товариства у найвищому законодавчому органі.

На початку 90-х поетами Миколою Братаном та Володимиром Пузиренком була розгорнута робота по пропаганді ідей відродження «Просвіти». Міські та районні осередки товариства почали з'являтися у зрусіфікованих містах і селах Херсонщини. Молоді та енергійні поети, викладачі шкіл спільно з поміркованими борцями за утвердження українського в Україні своєю щоденною копіткою громадською роботою здобували авторитет товариства серед населення Причорномор'я. Місцеві історики-краєзнавці Олег Тимков

(с. Новотроїцьке), Микола Маціпура та Сергій Гейко (м.Берислав), Олександр Сахно (Білозерка) та Микола Марченко (сmt. Велика Лепетиха), Федір Морозюк (с. Гладківка Голопристанського району) та Олег Лиховид (м. Скадовськ), Богдан Блажівський та Тетяна Олексюк (м. Цюрупинськ), Гнат Біжик та Віра Литвинова (м. Нова Каховка) пріоритетами в роботі осередків товариства вважали дослідження історії рідного краю та відродження історично правди. Письменники Анатолій Суганяк та Євген Ейсмонд (сmt. Каланчак), Іван Нікітченко та Олег Олексюк (м.Цюрупинськ), Анатолій Португальський та Світлана Трохимчук (м. Нова Каховка), Віктор Железняк (м. Генічеськ), Анатолій Анастасьєв (сmt. Велика Олександрівка), Володимир Назаренко (сmt. Іванівка), Анатолій Щербина та Олексій Чорнобиль (сmt Білозерка), Наталя Коломієць, Анатолій Грабко та Марія Ярова (м. Гола Пристань), Йосип Файчак (с. Сонячне місто Херсон), Василь Жураківський, Василь Мелешенко, Микола Братан та Володимир Пузиренко (м. Херсон) докладали зусиль до пропаганди рідної мови, літературного краєзнавства, організовували зустрічі поетів зі студентами вищих навчальних закладів та учнями загальноосвітніх шкіл області.

Почала виходити друком газета «Чиста криниця» та книги місцевих авторів у Херсонській філії видавничого Центру «Просвіта». В умовах явного розвалу СРСР залишались провладні сили, які ненавиділи українство. Просвітянам Херсонщини було нелегко долати атавізми минулого. З одного боку – ейфорія від національно-демократичних процесів, що відбувалися у суспільстві, а з другого - стримане непримусене ставлення до патріотів так званих керівних органів на місцях, у зросійцених, зденационалізованих містах і селах Таврії.

Вважаю неприпустимою помилкою «Просвіти» Херсонщини, що не створювали на початку 90-х комерційних структур, відмовились від створення кредитових спілок, організацій сільськогосподарської кооперації, радіо- та теле-медійних компаній. Намагання заробити створенням та розкруткою сільськогосподарських магазинів у декількох містах області не принесли бажаного результату. Не принесло бажаного результату і пересувна крамниця по продажу книжок місцевих майстрів красном письменства, зорганізована поетом-просвітянином Василем Жураківським. Сподіваюся, що молоді та енергійні просвітяни, які увійшли до лав товариства на початку 2000-х, використають неймовірно високий потенціал ще незайнятих ніш у туристичній галузі та в напрямку розвитку гастрольної діяльності кращих аматорських колективів та окремих виконавців, майстрів пензля, котрі пропагують українське, і сприятимуть відродженню просвітянських бізнесових структур. Лише в кількох напрямках діяльності «Просвіта» Херсонщини залишається серед лідерів. Звичайно ж – це видавнича діяльність.

На сьогоднішній день понад 500 видань історичної та художньої літератури, наукових розвідок та музичних збірок побачили світ, дякуючи активній діяльності працівників Херсонської філії Видавничого Центру «Просвіта».

На початку 90-х у новій незалежній Україні активістами відродженої «Просвіти» Херсонщини було зроблено чимало добрих, може, на перший погляд не гучних, але присутніх справ. Саме просвітяни Херсона стали ініціаторами «круглого столу», присвяченого життю та діяльності видатного гетьмана України Івана Мазепи. Олешківські (Цюрупинські) просвітяни у 1995 році провели копітку пошукову роботу й улаштували

ювілейний вечір свого земляка – талановитого художника-патріота, знищеного більшовицькими чекістами – Юхима Михайліва. На заході у Олешках (Цюрупинську) були присутні історики з Києва та Львова, мистецтвознавці та краєзнавці з Києва, Полтави та Чернігова. Голопристанські просвітяни провели вечір пам'яті письменника-краянину Олександра Зими, який у своїй творчості ще у советські часи рішуче виступав за національне, культурне та мовне відродження. Активно діяли відділення «Просвіти» у Скадовську та Великій Олександрівці, Каланчаку та Новій Каховці, Каховці та Горностаївці, Іванівці та Генічеську. У Бериславському районі вже з 1994 по 2010 рр. була сформована і активно діяла при Бериславській районній раді депутатська група «Просвіта». У Цюрупинській міській раді переважну більшість мандатів та посаду міського голови також отримала «Просвіта». До речі, у 2002 році при тотальному вступі всіх місцевих чиновників до партії влади СДПУ (о), просвітяни Берислава спромоглися вибороти перемогу на виборах Бериславського міського голови. Більшість людей Берислава підтримували саме «Просвіту», тому і віддали свої голоси просвітянці Таїсії Яківні Бернاردській.

Обласна і районні організації «Просвіти» взяли найактивнішу участь у проведенні Міжнародного Шевченківського свята «В сім'ї вольній новій», яке відбулося на Херсонщині навесні 1997 року. Всі без винятку райони були охоплені цим святом нашого духу, слави і українського слова. Досвята драматичну повість голови обласного об'єднання ВУТ «Просвіта» імені Тараса Шевченка, поета і драматурга Миколи Братана «Сердитий Бог» було поставлено в обласному музично-драматичному театрі імені Миколи Куліша, а потім екранізовано зазначену постановку на обласному телеканалі «Скіфія».

Повість відомого поета і прозаїка, просвітянина Леоніда Куліша «Камінь у воді» розвінчує злочинний період беріївського опікування над творчими працівниками. Збірка побачила світ у Херсонській філії видавничого Центру «Просвіта». Дев'ять своїх збірок у ХФ ВЦ «Просвіта» видала і щиросердна просвітянка, поетеса трудної долі, жертва аварії на Чорнобильській АЕС, борець за утвердження української мови Валентина Наумиш. Її ж перу належить і поема про Івана Мазепу. Для малят активно видавали свої поетичні збірки просвітяни Іван Нікітченко, Олег Олексюк, Василь Мелещенко, Анатолій Щербина та Василь Жураківський.

Окрім красного письменництва до роботи в «Просвіті» Херсонщини долучилися і науковці Олександр Найдьонов та Марія Пентелюк, Іван Немченко та Галина Немченко, Ярослав Голобородько та Микола Оленковський. Як результат: кілька десятків науково-практичних конференцій історичних та філологічних проведено у вищих смаглявій Таврії, десятки наукових праць побачили світ у Херсонській філії видавничого центру «Просвіта». Активний просвітянин, талановитий композитор, заслужений працівник культури України, фольклорист та етнограф Валерій Другальов у співаторстві з поетами-просвітянами Миколою Братаном, Валерієм Куликом, Олегом Олексюком, Анатолієм Щербиною, Володимиром Середою та Наталією Коломієць з 1991 року по 2016 рік створює понад шістсот пісень, які виконують і аматорські колективи, і професійні майстри вокального співу на теренах соборної України. Також у 2001 році за підсумками досліджень фольклорно-етнографічних експедицій до Голопристанського району Валерій Другальов видає друком

у ХФ ВЦ «Просвіта» свою наукову працю «Історія, розвиток та сучасний стан пісенної культури і обрядів Голопристанщини». Також за сприяння управління культури і туризму Херсонської обласної державної адміністрації у видавництві «Наддніпряночка» виходять друком фольклорно-етнографічні монографії просвітянина, методиста обласного Центру народної творчості Валерія Другальова у 2007 році «Три шляхи широкії до купи зійшлися», а у 2009 році – «Грає весілля наш Херсонський край».

Відомі співаки Херсонщини також долучилися до просвітянської роботи. Тематичні виступи народних артистів України Наталі Лелеко та Харіса Ширінського, співаків обласної філармонії Ірини Долгополої та Максима Лозового надихали на нові звершення заради утвердження української державності. Творчий дует просвітян Наталі та Володимира Телюків об'їздив з концертами практично всі райони Херсонщини. У їхній програмі займає чільне місце тема України, її незалежності, духовного та культурного відродження. У 2010 році на базі Херсонського музичного училища відбувся великий концерт «Мови світу наснажують Просвіту», підготовлений силами правління Херсонського обласного об'єднання всеукраїнського товариства «Просвіта» імені Тараса Шевченка за участю просвітян: народного артиста України Харіса Ширінського, піаністки-віртуоза Інни Кисельнікової та лауреата міжнародних і всеукраїнських конкурсів вокалістів молодопросвітянки Анжеліки Першанової. Домоглися просвітяни Херсонщини реєстрації в органах юстиції документації, регламентуючої діяльність Херсонського обласного осередку Культурно-просвітницького центру турків-месхетинців «Ахалцихе», домоглися і відкриття факультативних класів по вивченню шведської мови у селі Зміївка Бериславського району.

Домоглися також просвітяни Херсонщини і позбавлення ліцензії головного інформаційного окупанта України – «Русского радио – Херсон». З 2002 року по 2005 рік на Херсонщині «Русское радио» не транслювало свої програми. Але, як не дивно, саме з приходом Віктора Ющенка до влади в Україні, припинили працювати комісії з питань контролю за дотриманням законодавства про мови при обласних державних адміністраціях, захоплення українського інформаційного простору посилювалося. На теренах Херсонщини працювало іще чимало російськомовних ФМ-радіо. У Херсонської «Просвіти» на жаль не вистачає коштів, щоб протидіяти російськомовним монстрам. Але ми продовжуємо працювати на утвердження українського.

Не стояли осторонь пропаганди державницьких ідей і майстри пензля. Народні художники України Володимир Чуприна та Анатолій Платонов, заслужені художники України Володимир Гончаренко, Марія Шнайдер-Сенюк та Федір Загороднюк на виставках, присвячених Дню Незалежності України, продемонстрували роботи, які дихають відродженою Україною. Скульптор Володимир Потребенко у 1994 році на зібрані кошти жителів Голопристанського району встановив у центрі міста Гола Пристань величний пам'ятник Тарасу Григоровичу Шевченку. Тому, коли після восьмирічного збору коштів на пам'ятник Великому Кобзарю у м. Нова Каховка новокаховські просвітяни замовляли скульптуру у Херсонському обласному об'єднанні Національної Спілки художників України, то звичайно ж, вибір пав на знаного майстра Володимира Потребенка, який на 50-річчя міста Нова Каховка на кошти Новокаховської «Просвіти», у 2002

році, подарував мешканцям південного містечка неординарний високохудожній пам'ятник українському пророку, поету-демократу Тарасові Григоровичу Шевченку. У 1990-ті роки та на початку 2000-х просвітянами Бериславщини було ініційовано і за допомогою спонсорів встановлено пам'ятники, серед яких: «Козацький Дзвін» на березі Дніпра у місті Берислав, пам'ятний знак жертвам операції «Вісла» у селі Зміївка Бериславського району. За ініціативи просвітян Нової Каховки встановлено меморіальну дошку Герою України В'ячеславу Чорноволу на прохідній заводу «Сокил». Також за сприяння просвітян Чикаго (США) у місті Херсоні на території Херсонської загальноосвітньої школи №52 встановлено погруддя Великому пророку українського народу Тарасові Григоровичу Шевченку, яке виготовив у 2005 році на прохання правління Херсонського обласного об'єднання ВУТ «Просвіта» імені Тараса Шевченка відомий український скульптор Іван Мердак. У тому ж 2005 році просвітяни Херсонщини і педагогічний колектив Херсонської ЗОШ №52 добилися найменування школи іменем Тараса Шевченка, а спільно з дирекцією обласного Палацу молоді та студентів домоглися зміни адреси закладу з вулиці Перекопської, 158 на Площу Шевченка, 1.

Також активом «Просвіти» Херсонщини було досягнуто порозуміння і доведено до логічних рішень по перейменуванню обласної наукової універсальної бібліотеки імені Горького на імені Олеся Гончара, найменування обласної дитячої бібліотеки іменем Дніпрової Чайки та Херсонської бібліотеки-філії №23 іменем Івана Багряного. З 2012 року Каховська районна об'єднана бібліотека носить ім'я почесного голови ХОО ВУТ «Просвіта», заслуженого діяча мистецтв України, відомого українського поета Миколи Братана. Також його ім'ям названа і рідна його серцю школа у селі Семенівка Каховського району, де навчався вірний син і духовний батько смаглявої Таврії Микола Іванович Братан.

З 1993 по 1996 роки у Олешках (Цюрупинську) Цюрупинською міською організацією «Просвіта» було зорганізовано і плідно працював факультет довузівської підготовки Львівського політехнічного університету, який дав путівку у життя понад 20 випускникам Цюрупинських ЗОШ та понад сотні – із загальноосвітніх шкіл зрусіфікованих міст Півдня України. З 1992 року і до тепер активно працює Цюрупинська районна дитяча організація Літературно-мистецька лабораторія «Чиста криниця», яка в ігровій формі проводить заняття з юними поетами та співаками. Засновник та постійний керівник організації Олег Олексюк у 1995 році був запрошений урядом Канади до Торонто по програмі обміну досвідом по роботі з обдарованими дітьми. З 1995 року ще у видавництві обласної газети «Джерела» почав виходити в світ альманах дитячої та юнацької творчості «Чиста криниця», в якому друкуються перші твори юних поетів та композиторів. У Херсонській філії Видавничого центру «Просвіта» після того вже вийшли друком ще 8 випусків зазначеного альманаху. Також побачили світ і молодіжні альманахи «Молода муза» (6 випусків) та «Голос Батьківщини» (5 випусків).

Дякуючи невтомній праці голови Бериславської районної організації ВУТ «Просвіта» Сергія Гейка вийшли друком його авторські історичні книги «Проти комунізму та російського шовінізму» та «Церков величність», а також 10 випусків збірок «Нарисів з історії Бериславщини».

Дякуючи повсякденній копіткій праці науковців «Просвіти» Херсонщини на чолі із заступником голови ХОО ВУТ «Просвіта», кандидатом філологічних наук, доцентом Херсонського державного університету, поетом Іваном Немченком та його побратимів просвітян Миколи Василенка, Андрія Висоцького, Павла Параскевича, Івана Лопушинського, Алли Демченко, Галини Бурдіної, Наталі Чухонцевої та Галини Немченко порадували науковий світ українства вже 11 випусків «Вісника Таврійської фундації» Осередку вивчення української діаспори, створеного «Просвітою» Херсонщини ще у 2005 році. Альманахи «Літературний Херсон» (2 випуски), «Вишиванка» (3 випуски), «Історія «Просвіти» Херсонщини» (том 1 та 2) «Мазепа і Херсонщина» (1 випуск) та «Голопристанська Litterra» (1 випуск) сприяли приєднанню до роботи у молодіжних осередках «Просвіти» творчої юні Херсонщини. Окремого вшанування заслуговує невтомна праця пропагандиста української історичної правди, члена Національної Спілки письменників України, лауреата літературної премії імені Миколи Куліша, письменника Миколи Каляки. Його науково-популярні книги «Шевченко і Херсонщина», «Літературна лодія Херсонщини», «Збуджені альманахом «Степ» додали наснаги для творчої молоді у боротьбі за утвердження української правди на українських землях. Також Микола Каляка є засновником, духовним наставником та головним редактором 10 випусків просвітянського літературного альманаху «Елінг».

З 12 грудня 1996 року після перших установчих зборів запрацював на Херсонщині обласний осередок Всеукраїнської молодіжної громадської організації «Молода Просвіта», який нині об'єднує українську молодь з Бериславського, Білозерського, Каланчацького, Цюрупинського, Голопристанського, Каховського, Горностаївського та Великоолександрівського районів та міст Херсон, Нова Каховка та Каховка. Чимало цікавих і дотепних заходів проведено саме молодопросвітянами Херсонщини. Відкритий конкурс-фестиваль молодих літераторів «Покоління - XXI» вже з 1999 року допомагає юним обдаруванням торувати шлях у літературному просторі смаглявої Таврії. Обласний фестиваль обдарованої молоді «Зоряний карнавал» з 2000 року відкриває світові нові імена музикантів, співаків та хореографів, які гордо найменують себе українцями. У 2007 році правлінням ХОО ВМГО «Молода Просвіта» був проведений незаангажований, безпрецидентний обласний конкурс на незнання державної мови державними службовцями та посадовими особами органів місцевого самоврядування Херсонської області. Переможці конкурсу отримали від «Молодої Просвіти» Херсонщини букварики. Також було проведено чимало культурно-просвітницьких заходів, які знайшли нових прибічників державницької справи. Саме «Молода Просвіта» Херсонщини стояла у витоків створення літературно-музичної кав'ярні «Літерра» на базі обласної юнацької бібліотеки імені Бориса Лавренюва у лютому 2010 року та літературно-музичної кав'ярні «Голопристанська Litterra» на базі Голопристанської районної бібліотеки у листопаді 2011 року, що сприяло приєднанню молодих літераторів до майстрів красномовства, які вболівають за утвердження української мови в усіх галузях суспільства.

З травня 2016 року обласним об'єднанням Всеукраїнського товариства «Просвіта» імені Тараса Шевченка розпочато акцію «Українській мові – жити!».

сьогоднішній день просвітянами Херсонщини серед мешканців міст Херсон, Гола Пристань, Олешки, Нова Каховка, Каховка, Горностаївського, Скадовського, Чаплинського та Каланчацького районів було поширено понад 1000 примірників книги Ігора Грималюка «Мововбивство і не тільки...», яку нам люб'язно надано побратимами з Тернопільського обласного об'єднання Всеукраїнського товариства «Просвіта» імені Тараса Шевченка (голова Петро Шимків). В рамках зазначеної акції терміном до 09 листопада планується проведення низки культурно-просвітницьких заходів, присвячених утвердженню рідної української мови в усіх галузях суспільства на землях української Херсонщини.

З 2011 року «Просвітою» Херсонщини розпочата робота по вшануванню особистостей, які причетні до створення передумов розвитку української державності, відродження української культури і духовності,

розвитку просвітництва на землях Північного Причорномор'я.

«Шануймо свої самоцвіти!» – з цим гаслом простувала Дніпрова Чайка по життю, ці ж слова стали її духовним заповітом, адресованим новій генерації українців. Сподіваюсь, що для молоді соборної України ці слова не будуть лише гаслом, вони стануть сигналом до дії. Саме юні і молоді українці є тою рушійною силою, яка не дозволить нищити мову українську, забувати обряди та традиції українські, знівелювати подвиги лицарів соборної України, захистить історичну пам'ять нації України. А поважні та досвідчені борці за утвердження української державності допоможуть героїчній сучасній молоді у боротьбі. Єднаймося! Шануймо рід український, шануймося!

© Олексюк О. В., 2016

Список джерел та літератури:

1. Державний архів Херсонської області (далі – ДАХО), Фр. 955, оп.1, спр.4, арк. 16-17.
2. Забуттю не підлягає. – Херсон, 1994. – С. 125,127.
3. Калиниченко І., Марущак О. Лицарі України. – Херсон : Просвіта, 2002, - С. 3-6.
4. Родной край. – 1918. – 11 січня.
5. Історія міст і сіл. – К.,1972. – С. 577.
6. Карманський П. У Херсоні // Константи. – 1999. – № 2. – С. 94.
7. Українська Радянська Енциклопедія. – К.,1982. – т. 8. – С. 305-306.
8. Кагарлицький М. Ф. Легендарна Оксана Петрусенко. – К., 2007.
9. Державний архів Одеської області, ф. 42, оп. 37, спр. 6, арк. 8..
10. ДАХО, ф. 950, оп. 1, спр. 103, арк. 136.
11. Олексюк О. Поетика творів Миколи Братана. – К. – Херсон : Просвіта, 2004.
12. Жадько В. Некрополь на Байковій горі. – К., 2008. – С. 251, 279.
13. Голобородько О. «Василевські» // Наддніпрянська правда – 1991. – 12 грудня. – С. 2.
14. Немченко І. Феофан Василевський : мандрівний письменник, вояк-доброволець і подвижник статистики // Вісник Таврійської фундації. – К. – Херсон : Просвіта, 2015. – С.102-130.
15. Катренко А., Мойсієнко В. О.О. Русов : віхи життя та громадсько-політичної діяльності : (До 150-річчя від дня народження) // Історія в школах України. – 1997. – № 2. – С. 51-53.
16. Голобородько О. К. Перла в золотій оправі // Наддніпрянська правда. – 1987. – 5 вересня. – С. 3.

**Оленковський
Микола Петрович**

археолог, кандидат історичних наук,
лауреат всеукраїнської археологічної премії
ім. Вікентія Хвойки (м. Херсон)

✉ molenkovsky@bigmir.net

ІСТОРІЯ НАЙДАВНІШОГО ЗАСЕЛЕННЯ КАХОВЩИНИ (КАМ'ЯНИЙ ВІК)

У статті наведено історіографію археологічних досліджень пам'яток кам'яного віку на території Каховського району. Надано коротку інформацію про пам'ятки кам'яного віку на території району. Наведено відтворення історії заселення території Каховщини за часів кам'яного віку.

За наявними археологічними джерелами, щодо первинного заселення території Херсонщини, Каховський район ділить першість тільки з Новотроїцьким районом. Свідчення ці не дуже численні, але достатньо різноманітні та інформативні. Відносяться до різних епох кам'яного віку. Більшість археологічних пам'яток датуються ще епохою палеоліту. Є свідчення про перебування на території Каховщини людей епох мезоліту та неоліту.

Історіографія вивчення найдавнішої історії заселення Каховського району людиною кам'яного віку дуже проста. До 1957 року жодних слідів перебування людини тієї доби не було виявлено. Вважалось, що найдавнішим населенням цього степового краю були кочовики-скотарі доби міді (єнеоліту). Й відоме це населення було тільки за вивченням найдавніших курганів. Лише у 1957 році учений з Інституту археології АН України Д. Я. Телегін виявив залишки поховання людини неолітичної епохи, згодом дніпро-донецької археологічної культури (орієнтовно, перша половина 4 тисячоліття до н. е.) [21].

У 1968 році невеличкі археологічні розвідки в районі сіл Любимівка та Софіївка провів одеський археолог В. Н. Станко. Будучи професійним дослідником археології мезоліту він цілеспрямовано шукав об'єкти цієї доби. Але відкрив залишки трьох значно більш давніх, палеолітичних, стоянок [19; 20]. У подальшому автор дав цим пам'яткам конкретні назви – Веливальська балка, Сомова балка та Любимівський пляж. Це перші достовірні й аргументовані свідчення перебування людини не тільки на території Каховщини, а й усієї Херсонської області. Серед зібраного у розмивах берега археологічного матеріалу стоянки Сомова балка виявлено й нечисленні артефакти часу неоліту.

Наприкінці 1960-х років співробітниками Каховської курганної експедиції також було знайдено кілька виразних палеолітичних знарядь біля с. Софіївка [22].

З 1973 року багаторічними повноцінними професійними археологічними дослідженнями доби палеоліту та мезоліту на Херсонщині займався автор. Територія Каховського району входила в зону моїх наукових інтересів як один з провідних регіонів. Багато років Каховщина була зоною польових досліджень Херсон-

Ключові слова:
історія Каховщини,
археологічні пам'ятки,
кам'яний вік, палеоліт,
мезоліт, неоліт.

ської обласної охоронної археологічної експедиції, очолюваної автором. З 1973 по 1985 роки дослідження було орієнтовано на берегову зону Каховського водосховища. Тут проводились розвідки з метою відкриття нових стоянок кам'яного віку, багаторазові збори на пам'ятках археологічних предметів, проведення пошуково-дослідницьких шурфовок, а також перевірки стану їх збереженості та темпів знищення розмиванням берегу [1-7].

Абсолютна більшість відкритих автором у прибережній зоні пам'яток виявились такими, що відносяться до доби палеоліту. Але вперше для Каховщини було відкрито мезолітичну стоянку (яка й досі є єдиною) та два пункти перебування неолітичної людини.

Відкриті автором пам'ятки палеоліту (залишки довготривалих та короткочасових стоянок й місця записок) наводяться за течією Дніпра, зверху вниз. Пам'ятки Широкий мис I та II відкрито у 1981 році, вище с. Василівка. Пам'ятки Василівський виступ I, II та III відкрито у 1973, 1978 та 1980 роках, біля с. Василівка. У 1976 та 1978 роках низку палеолітичних стоянок було відкрито між Каховським магістральним каналом та серединою с. Любимівка – Любимівка I, Любимівка II, Любимівка III, Любимівка IV, Любимівка VI, Любимівка VII [8-14].

Окрім палеолітичних стоянок було відкрито також стоянку мезоліту – Любимівка V (біля Любимівського пізньоскіфського городища). Пункти короткочасного перебування людини неолітичної доби – Широкий мис II та Василівський виступ I – виявлено в районі с. Василівка [13].

Частина з відкритих та досліджених палеолітичних пам'яток узбережжя Каховського водосховища (в межах Каховського району) представлена виразними та досить інформативними для історичних висновків на-

борами крем'яних виробів.

Найбільш складною та неоднозначною для наукового аналізу є пам'ятка Василівський виступ I. Але для реконструкції історичних процесів вона вкрай цікава. Залишки стоянки відкрито на південний захід від села Василівка. Зібрана багаторічними обстеженнями колекція археологічного матеріалу, нараховує трошки більше сотні крем'яних виробів. Але відсоток виразних знарядь праці тут дуже високий, що дозволяє робити обґрунтовані висновки. Серед показових знарядь є скребки (знаряддя для обробки шкіри), скребла, різці (для обробки кістки та деревини), вістря (наконечники стріл?), гостроконечник, наконечник дротика, скобель, ножі [11, с. 66-68].

Археологічний аналіз показує, що на місці пам'ятки Василівський виступ I. було розмито водосховищем залишки 2-3 різночасових палеолітичних стоянок. Більша частина знахідок відноситься до пізнього палеоліту. Типологія знарядь вказує, що вони відносяться до нетривалого перебування тут людей не раніше 20 тисяч років тому. Інша частина знахідок більш складна для датування. Серед них є виразні знаряддя мустьєрського типу (знаряддя неандертальців), властиві середньому палеоліту. Але ці знаряддя у Східній Європі присутні (частково) й в наборах початку пізнього палеоліту (й виготовлені людьми сучасного типу). За усіх обставин, ця пам'ятка засвідчує найдавнішу з виявлених на Херсонщині появу людей. Відбулося це в проміжку між 40 та 30 тисячами років тому. Інші свідчення перебування неандертальців на території Херсонської області відносяться до невиразних окремих предметів.

Відносно інформативною пам'яткою є залишки стоянки Веливальська балка. Знаходиться на захід від с. Софіївка, в районі ГНС магістрального каналу. Археологічний матеріал не дуже численний, не перевищує півтори сотні виробів. Але він однорідний. Можна впевнено припускати, що він вимитий з однієї пізньопалеолітичної стоянки. Серед виразних крем'яних знарядь праці та предметів оснащення зброї у колекції є пригострюючі вкладинки наконечників списів, долота, різці, скребки, виімчастий скобель, ножі з пластин [11, с. 64-66]. За аналогіями з матеріалами не зруйнованих стоянок, добре вивчених розкопками, ця пам'ятка свідчить про перебування тут людей біля 15 тисяч років тому.

На схід від с. Любимівка, між Сомовою та Веливальською балками, досліджено залишки дуже своєрідної стоянки Любимівка IV. Зібраний на пам'ятці археологічний матеріал відносно численний, майже 4 сотні предметів. Але велика пропорція у колекції отриманого матеріалу виразних знарядь праці та озброєння (майже півтори сотні) дозволяє зробити цікаві та достатньо аргументовані висновки. Матеріал являє цілісне враження. Є підстави вважати, що він практично повністю відноситься до однієї стоянки. Знаряддя складаються із специфічних типів наконечників списів, доліт, скребків, різців, пластинчастих ножів, тощо [11, с. 32-39]. Ця стоянка відноситься ще до середнього етапу пізнього палеоліту. Унікальність пам'ятки полягає у тому, що ніяких аналогій в межах України її матеріал не має. Стоянки з аналогічними матеріалами властиві тільки регіону середнього Дону. Там їх датування лежить у межах 26-23 тисячі років тому.

Найбільш чисельну археологічну колекцію серед зазначених пам'яток (понад 1200 екз.) має стоянка Сомова балка. Шурфовки показали, що на початок 1980-х років археологічні відклади стоянки вже було пов-

ністю знищено розмиванням (так званою береговою абразією). Виразні крем'яні знаряддя праці, зібрані на пам'ятці, перевищують 330 екземплярів. Найбільшою групою представлено долота. Цей цікавий факт свідчить, що поруч росли дерева, з деревиною придатною для масового використання людиною (для епохи пізнього палеоліту це рідкість). Багато також скребків, різців, вкладинок у кістяні та дерев'яні наконечники списів, вістря стріл, пластинчастих ножів. Меншою кількістю представлено різноманітні інші типи знарядь праці [11, с. 43-52]. Ця стоянка впевнено відноситься до кола пам'яток так званого східного епіграветту. Люди, носії матеріальної культури цього типу, мешкали у лівобережній частині України (на півдні та сході) в межах 15-13 тисяч років тому.

Важливою для розуміння заселення всієї Південної України є пам'ятка Любимівка I. Залишки стоянки пізнього палеоліту було відкрито навпроти центру села Любимівка. На початок 1980-х років ця важлива пам'ятка археології була повністю розмитою водосховищем. Колекція зібраного крем'яного матеріалу нараховує понад 700 виробів. Виразні знаряддя праці нараховують біля 190 екз. Переважною категорією знарядь є різці. Менше доліт, скребків та ножів. Є також скребла та вістря-гостроконечники, що «доживають» у матеріалах пізнього палеоліту до 20 тисяч років тому [11, с. 13-21]. Матеріал загалом має пізньооріньякський характер. Стоянку слід відносити до хронологічних меж – 25-20 тисяч років тому.

Й, нарешті, ще однією виразною пізньопалеолітичною пам'яткою є стоянка Любимівка III. Її було відкрито та вивчено між центром села та Любимівським пізньоскіфським городищем. До середини 1980-х років стоянка вже була знищена розмивами берега. Археологічний матеріал нараховує біля 6 сотень крем'яних виробів. Колекція досить одноманітна й не складна для розуміння фахівцю з палеолітичних досліджень. Приблизно рівними пропорціями представлені скребки, різці, долота та ножі. Виразною групою представлено дрібні вістря, які використовувалися як наконечники стріл луків та кінцеві вкладинки у кістяні наконечники дротиків та списів [11, с. 39-43]. Автор відносить цю стоянку до пам'яток так званого «класичного епіграветту». Це культурно-історичне явище мало розвиток між Карпатами та Дніпром. У загальному хронологічному проміжку 19-13 тисяч років.

З 1985 року дослідження палеоліту в межах Каховського району повністю пов'язане з дослідженнями видатної археологічної пам'ятки пізнього палеоліту – стоянки Дмитрівка. Зараз ця стоянка має статус – пам'ятка археології національного значення України.

Історіографія досліджень стоянки Дмитрівка досить складна. У 1983 році учні школи с. Дмитрівка знайшли кілька десятків крем'яних виробів у відвалах видовженого ставка, біля північної околиці села. Ці знахідки було передано Херсонській курганній експедиції Інституту археології АН України. Далі вони потрапили до В. Н. Станко (на той час керівникові Одеського відділу Інституту археології). Станко В. Н. передав авторові, як своєму херсонському колезі, фахівцю з досліджень саме палеоліту, матеріали та можливість дослідження пам'ятки.

У 1985 році автором обстежувалося місце знахідки. Виявилось, що крем'яні вироби рознесено бульдозером по відвалах протягом до 200 м. Встановити місце розташування стоянки неможливо. У 1986 році було проведено шурфовку пам'ятки. Виходячи з досвіду ба-

гаторічних досліджень палеоліту на території України та Молдавії, автором було визначено найбільш придатне місце для мешкання давніх людей на березі балки. Одним із шурфів вдалося потрапити на культурний шар стоянки.

Згодом було встановлено, що розміщення стоянки Дмитрівка унікальне. На час відкриття цієї стоянки, це був єдиний на євро-азійському материкові випадок знаходження палеоліту в межах безводного степу. Виявилося, що стоянка містилася на березі неглибокої балки, що впадала у «под» (котловину) Зелений. Дослідженнями встановлено, що под під час потепління та зволоження клімату льодовикової епохи перетворювався на велике рівнинне безсточне озеро. Коли рівень води у ньому ставав дуже високий заповнювалися й балки, що в нього впадали. На невеликому підвищенні берега затопленої балки й мешкали давні мисливці на бізонів та коней. У подальшому автором було відкрито та досліджено розкопками ще ряд палеолітичних та мезолітичних стоянок на інших подах. Усі вони містяться тільки в межах лівобережної Херсонщини, в Чаплинському та Новотроїцькому районах.

У 1986 році на стоянці Дмитрівка було здійснено перші великі розкопки. У 1987 році розкопки було продовжено. Ці роботи здійснювалися експедицією Херсонського обласного сектору охорони пам'яток археології, під керівництвом автора. Другий етап розкопок відбувся у 1990 році, експедицією під керівництвом автора – директора обласного археологічного дослідного центру при Фонді культури України. У 2000 та 2001 роках автор досліджував стоянку археологічною експедицією Херсонської обласної інспекції охорони пам'яток. Цей останній етап був пов'язаний не стільки з науковими дослідженнями, скільки з встановленням розмірів пам'ятки (для встановлення Кабміном статусу національного значення). Дослідження проведено видовженням розкопом та траншеєю. Окрім дослідження стоянки великими розкопками здійснювалися також шурфовки. У цілому стоянку розкопано на площі понад 200 кв. м. (що для епохи палеоліту є широкомасштабними дослідженнями).

Археологічний матеріал Дмитрівки складають майже 6 тисяч крем'яних знахідок та колекція кісток впольованих тварин. Перераховувати та аналізувати отриманий археологічний матеріал немає великої потреби. Усі дані по стоянці опубліковано в окремій науковій монографії [16]. З монографією можна познайомитися в інтернеті, у всесвітній мережі публікацій учених – Academia.edu.

Археологічна колекція мезолітичної стоянки Любимівка V нечисленна, нараховує до сотні крем'яних виробів. Але достатньо інформативних. Матеріал є дуже цікавий та для фахівців несподіваний [12-13]. Він не має аналогій у мезоліті Південної України, але відноситься до яніславицької культури, що властива пізньому мезоліту північної й центральної України.

З наведеної інформації видно, що для території Каховського району є значна джерелознавча археологічна база для проведення висновків, щодо історії регіону часів пізнього палеоліту. Щодо відтворення історії часу мезоліту та неоліту інформації вкрай мало. Звичайно, треба зазначити, що ніякої окремої історії Каховського району для епохи кам'яного віку у відриві від історії регіону Південної України бути не може. Але й відтворення історії окремих територій теж має право на існування.

Археологічні джерела (Василівський виступ I) да-

ють нам право припустити, що перше відвідування території Каховського району давньою людиною має вік понад 30 тисяч років тому. Можливо це були ще неандертальці. А можливо й перші люди сучасного антропологічного типу, що просунулися сюди або з Балкан, або з Кавказу.

Археологічних підтверджень перебування людини на території Каховщини між 30 та 25 тисячами років тому ще не отримано. Між 25 та 20 тисячами років тому людьми територія району відвідувалась. Тут побували представники далеких північно-східних земель (Любимівка IV). Це були мисливці на мамонтів. Можливо вони й прийшли сюди, з початком похолодання холодного піку останнього (вюрмського) зледеніння, слідом за просуванням мамонтів на південь. Інші люди (Любимівка I та Любимівський пляж) пов'язуються з приходом, скоріше за все, звідкись з заходу або північного заходу (можливо Молдова або північний захід України).

Для періоду холодного піку останнього зледеніння (20-18 тисяч років тому) перебування людей на території району ще не виявлено. Хоча на деяких територіях Херсонської області (Присивашся та степове лівобережжя) палеолітична людина мешкала. Це були люди (мисливці на бізонів), що освоїли виключно землі Північного Приазов'я (у межах південного сходу лівобережжя України). Можливо територія Каховщини теж входила до зони мисливських угідь цього населення.

Між 17 та 15 тисячами років тому територія Каховського району входила до зони мешкання населення так званого класичного епіграветту. Це були мисливці як на бізонів, так і на плейстоценових коней (що вимерли наприкінці льодовикової епохи, яка закінчилася 10,5 тисяч років тому). Це населення має західне походження (регіон Прикарпаття). Окрім Херсонщини залишки стоянок цього населення на лівобережжі Дніпра не відомі. Автор відносить їх до нижньодніпровської епіграветтської археологічної культури (яка охоплює нижньодніпровський регіон та Надпоріжжя) [15, с. 200-226]. Видатною пам'яткою цієї археологічної культури є Дмитрівка [18, С. 7-10]. Ця стоянка пов'язана з періодом короточасного потепління у межах останньої льодовикової епохи – Ляско (це потепління вперше досліджене на території Франції, звідки й термін). Для стоянки відомий час мешкання на ній людей – 16520 років. Датування базується на сучасному методі радіовуглецевих аналізів. Це населення перебувало на Каховщині й трошки пізніше (стоянки Любимівка III та пізній комплекс Василівського виступу I).

Останній етап пізнього палеоліту, представлений на Каховщині, датується відрізком 15-13 тисяч років тому. У цей час на обширній території Нижнього Подніпров'я, Надпоріжжя та українського Приазов'я мешкало населення виділеної автором північно-приазовської східноепіграветтської археологічної культури. Дві пам'ятки цієї культури виявлено на території Каховського району – Любимівка III та Веливальська балка. Ця культура, за археологічними даними, має східне походження (у районі нижнього Дону). Стоянки цієї культури переважно пов'язані з долиною Дніпра. Є вони й біля невеличких річок, що впадають в Азовське море.

Після 13 тисяч років тому – в період фінального палеоліту (наприкінці льодовикової епохи), в період раннього та середнього мезоліту – сліди перебування людини на території Каховщини не відомі. Пізнім мезолітом датується свідчення просування у Нижнє

Подніпров'я населення так званої яніславицької культурної спільноти, розповсюдженої на територіях Польщі, Південної та Східної України [17, С. 13-16]. Відоме перебування представників цієї культури в Надпоріжжі. Саме з Надпоріжжя якась «мандруюча» група могла просунутися до території Каховщини (стоянка Любимівка У). Відбулося це, скоріш за все, в шостому тисячолітті до н.е.

Судячи з доведеного археологією в пізньому неоліті заселення сусіднього – Горностаївського району населенням дніпро-донецької археологічної культури, можна припустити, що неолітичні сліди перебування людей на Каховщині теж відносяться до цієї культури.

© Оленковський М. П., 2016

Список джерел та літератури:

1. Оленковский Н. П. Исследования местонахождений каменного века на Нижнем Днепре // АО 1978 года. – М.: Наука, 1979. – С. 378-379.
2. Оленковский Н. П. Работы на Сиваше и Нижнем Днепре // АО 1979 года. – М.: Наука, 1980. – С. 314-315.
3. Оленковский Н. П. Разведки на Нижнем Днепре // АО 1980 года. – М.: Наука, 1981. – С. 293.
4. Оленковский Н. П. Разведки на Нижнем Днепре // АО 1981 года. – М.: Наука, 1983. – С. 297.
5. Оленковский Н. П. Исследования на Нижнем Днепре и в Северном Присавашье // АО 1983 года. – М.: Наука, 1985. – С. 328-329.
6. Оленковский Н. П. Исследование позднего палеолита на Нижнем Днепре // АО 1986 года. – М.: Наука, 1988. – С. 318-319.
7. Оленковский Н. П. Позднепалеолитические памятники Нижнего Поднепровья // Матер. научн. конф. – Кировоград, 1988. – С. 25-28.
8. Оленковский Н. П. Поздний палеолит и мезолит Нижнего Днепра. – Автореферат диссертации ... кандидата исторических наук. – К., 1989. – 16 с.
9. Оленковский М. П. Пізній палеоліт Нижнього Подніпров'я // Матер. міжнар. наук. конф. «Проблеми історії та археології давнього населення УРСР». – К., 1989. – С. 157-159.
10. Оленковский Н. П. К истории исследований памятников каменного века на Нижнем Днепре // Матер. научн. конф. «Проблемы археологии Северного Причерноморья». – Ч. 3. – Херсон, 1990. – С. 47-52.
11. Оленковский Н. П. Поздний палеолит и мезолит Нижнего Днепра. – Херсон, 1991. – 202 с.
12. Оленковский М. П. Пам'ятки доби палеоліту. Археологічна карта Нижньодніпровського регіону. – Вип. 1. – Херсон, 1992. – 64 с.
13. Оленковский М. П. Пам'ятки мезоліту та неоліту. Археологічна карта Нижньодніпровського регіону. – Вип. 2. – Херсон, 1992. – 92 с.
14. Оленковский М. П. Археологічні пам'ятки Каховського району Херсонської області (Археологічна карта). – Херсон, 2004. – 72 с.
15. Оленковский Н. П. Эпиграветт Восточной Европы. Культурно-исторический аспект. – Херсон, 2008. – 432 с.
16. Оленковский Н. П. Эпиграветтская стоянка Дмытривка. – Херсон: Айлант, 2009. – 100 с.
17. Оленковский М. П. Історія Херсонщини (від найдавніших епох по козацькі часи). – Херсон: Айлант, 2010. – 112 с.
18. Оленковский Николай. Семь исторических чудес Херсонщины. – Херсон: Айлант, 2013. – 54 с.
19. Станко В. Н. Следы палеолита на Нижнем Днепре // Археологические открытия 1968 года. – Москва: Наука, 1969. – С. 261-262.
20. Станко В. Н. Разведки палеолита на Нижнем Днепре // Археологические исследования на Украине в 1968 году. – К.: Наукова думка, 1971. – С. 105-107.
21. Телегін Д. Я. Сліди епіпалеоліту та неоліту на Нижньому Подніпров'ї // Археологічні пам'ятки УРСР. – Т. X. – К., 1961. – С. 194-196.
22. Телегін Д. Я. Памятники эпохи мезолита на территории Украинской ССР. – К.: Наукова думка, 1985. – 183 с.

**Погромський
Віктор Олександрович**

кандидат історичних наук, викладач кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Чорноморського національного університету імені Петра Могили, виконавчий секретар Миколаївської обласної організації Національної спілки краєзнавців України (м. Миколаїв)

✉ pogromskiy@rambler.ru

ВИСВІТЛЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ АМЕРИКАНСЬКИХ ГУМАНІТАРНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ЗА ЧАСІВ ГОЛОДУ 1921-23 РР. НА СТОРІНКАХ ГАЗЕТИ «ЧЕРВОНІЙ МИКОЛАЇВ» («КРАСНЫЙ НИКОЛАЕВ») ЗА 1921Р.

Публікація присвячена дослідженню значення газети Червоний Миколаїв (Красный Николаев) під час висвітлення діяльності американських гуманітарних організацій – АРА (ARA), Об'єднаний єврейській розподільчий комітет – Джойнт (American Jewish Joint Distribution Committee – JDC), Американський червоний хрест, Американські меноніти та ряд інших релігійних та неурядових організацій США, за часів голоду 1921-1923 рр. У публікації відсвітлюється інформація подана на шпальтах вищезазначеного періодичного видання за 1921 р.

Голод, який стався у 1921-1923 рр. на широких територіях колишньої Російської імперії, що опинилися під контролем більшовиків, став важким випробуванням для десятків мільйонів людей. Цей голод став результатом не стільки кліматичних умов, адже географія його розповсюдження складала десятки губерній і фізично неможливо уявити наявність посухи на такій величезній території (але варто зазначити, що клімат був також досить несприятливим для аграріїв), скільки цілковитим провалом політики радянської влади в економіці та виробництві.

Побудова утопічної моделі взаємодії міста та села призвела до тотального розбалансування промисловості та сільського господарства. Політика прямого грабунку селян, що виражалась у впровадженні військового комунізму, встановленні «твердих» цін на закупівлю сільгосппродукції, заборона приватної торгівлі і знищення продуктивного, у виробничому плані, прошарку селян, яких більшовики нарікли «кулаками», фактично фізично знищило їх як клас. Все це призвело до катастрофи.

Усвідомлюючи свою неспроможність подолати голод, спираючись на внутрішні ресурси радянська влада звернулася до світової спільноти з проханням надати допомогу. Це робилось не на пряму, через дипломатичні канали, а опосередковано через творчу інтелігенцію, зокрема, було залучено відомого у світі письменника Максима Горького (Олексія Максимовича Пешкова). Саме він оприлюднив відкритий лист «До усіх чесних людей» із закликом про допомогу. На заклик відгукнулася значна кількість міжнародних гуманітарних організацій. Серед яких провідну роль відігравали саме американські установи, такі як Американська адміністрація допомоги – АРА (ARA), Об'єднаний єврейській розподільчий комітет – Джойнт (American Jewish Joint Distribution Committee – JDC),

Ключові слова:

голод 1921-1923 рр., газета Червоний Миколаїв («Красный Николаев»), Південна Правда (Южная Правда), джерела дослідження голоду 1921-1923 рр., АРА, Джойнт, американські гуманітарні організації.

Американський червоний хрест, Американські меноніти та ряд інших релігійних та неурядових організацій США. Саме завдячуючи їм було врятовано мільйони життів радянських громадян. Безумовно, їх діяльність знаходила відображення у тогочасній більшовицькій пресі.

Тож, головним завданням запропонованої наукової публікації є аналіз інформації, що була розміщена на сторінках газети Червоний Миколаїв, та визначення її значення як джерела дослідження діяльності американських благодійних організацій за часів так званого «ленінського голоду» 1921-1923 рр.

Стосовно історіографії проблеми варто зазначити, що мало хто із вітчизняних дослідників розглядав діяльність американських гуманітарних організацій через призму її висвітлення на сторінках газети «Червоний Миколаїв». Хоча відомості із цього видання залучались до досліджень присвячених голоду 1921-23 рр. в південному регіоні України. Серед дослідників, що використовували газету «Червоний Миколаїв» під час вивчення діяльності закордонних гуманітарних організацій з подолання голоду 1921-23 рр., можна виділити дослідження О. П. Тригуба «Діяльність АРА на Миколаївщині (1921-1923 рр.)» [20], Т. О. Михай-

ловського «Діяльність міжнародних організацій на Миколаївщині у 20-х роках ХХ ст.» [13], «Міжнародні організації у боротьбі з голодом на Півдні України (1922-1923 рр.)» [14].

Загалом періодичне видання «Червоний Миколаїв» залишилося майже невикористаним дослідниками голоду 1921-23 рр. Варто нагадати, що 1 січня 1921 року в місті Миколаєві почала виходити газета «Червоний Миколаїв» (з квітня 1944 року – «Південна Правда», з 1959 р. виходить російською мовою під назвою «Южная Правда»).

Влітку 1921 р. більшовики розпочали тотальну вилучку продовольчих запасів з України. Зерно вивозилося навіть з південних губерній, де в 1921 р. врожай був низький. Це призвело до того, що взимку 1921 р. на Півдні України розпочався голод. Врожай 1921 р. у центральних та північних губерніях України був вище середньостатистичного. Власних запасів продовольства в Україні вистачило б для того, щоб запобігти голодомору. Проте більшовики аж до початку 1922 р. реквізували хліб в голодуючих південних українських губерніях. Залишені без запасів продовольства українські селяни почали масово вимирати. Розпочався голодомор. Більшовики вміло використали голод як зброю масового винищення своїх ворогів. У 1921-1922 рр. за допомогою голоду був придушений повстанський рух на Україні. Під час голодомору 1921-1923 рр. в Україні загинуло за різними оцінками від 2 до 5 млн. людей. І якщо б не допомога міжнародних благодійних організацій, в першу чергу – американських, кількість жертв голодомору 1921-1922 рр. могла б бути значно більшою [16].

У 1921 р. радянська влада розпочала широку кампанію з інформаційного супроводу діяльності з подолання голоду у друкованих засобах масової інформації. Остання мала на меті гуртування населення «країни рад» навколо ідеї безоплатної праці, результати якої нібито йшли на допомогу голодуючим, розгортанню антирелігійної кампанії, головною метою якої було вилучення церковних коштовностей теж, нібито, на потреби голодуючого населення, формування сталої думки населення що голодує тільки російське Поволжя та інші території РСФРР і саме для порятунку населення звідти треба посилити роботу з вилучення харчових запасів в інших регіонах, зокрема на Півдні та Центрі України. Також на сторінках преси, починаючи з кінця літа 1921 р., висвітлюється діяльність закордонних гуманітарних організацій, серед них особливе місце займали американські АРА та Джойнт. Такі центральні газети як «Ізвестія», «Правда», «Робітнича газета» та інші регулярно наповнювали свої сторінки інформацією про закордонну допомогу голодуючим. Не відставали від них і регіональні видання, до яких можна віднести і «Красный Николаев» (Червоний Миколаїв), контент яких складався як із інформації, що передруковувалась із центральних газет, так і регіонального матеріалу.

Одне з перших повідомлень про голод, що з'являються на сторінках «Червоного Миколаєва», датується 13 липня 1921 р. На першій сторінці газети виходить відозва Всеросійського центрального виконавчого комітету із закликом про допомогу голодуючим [15]. Цим повідомленням радянська влада офіційно визнає колосальний голод, який спустошує значні території. Через декілька днів виходить чергове повідомлення, що стосується заходів, які радянська влада планує вжити для подолання голоду серед населення: «Пришвидши-

ти отримання продподатку у місцевостях, де був достатній врожай. негайно реквізувати всі залишки, що є у радгоспах. Делегувати уповноважених для активізації збору продподатку» [19]. У цьому ж номері «Червоного Миколаєва», у статті Калініна «В чому порятунок від голоду» фактично визнається що голод охопив не тільки територію Росії а й у значній мірі Україну: «Неврожай охопив величезні простори, починаючи від Чорного моря, Херсонської губернії і далі на північний схід Астраханську, Уфимську, Саратовську, Самарську губернії, Поволжя, Татарську республіку, Башкірську та багато інших» [12]. Тобто, вже в літку 1921 р. радянська влада визнала скрутне становище в Україні, але наполегливо продовжила вилучення продовольства у населення України.

Досить цікавою є інформація щодо відправки з Німеччини лікарів та медичного устаткування, що була оприлюднена наприкінці липня 1921 р. з високою долею вірогідності можна припустити, що за цією формою допомоги стояв Джойнт. Саме ця організація сприяла відправці євреїв лікарів із Німеччини для боротьби із захворюваннями у голодуючі регіони Росії та України. Також наявна інформація щодо звернення представників української діаспори Сполучених Штатів Америки до уряду США із проханням надати допомогу голодуючим у радянській Україні [7].

На початку серпня 1921 р. на сторінках «Червоного Миколаєва» друкується інформація про готовність Американського червоного хреста надати допомогу голодуючим [1]. У цьому ж номері вперше згадується можливе долучення АРА (Американської адміністрації допомоги) до надання продовольчої допомоги голодуючим на території контрольованої більшовиками: «Якщо перемовини у Ризі будуть вдалим, то запаси продовольства зосереджені в Гамбурзі, Данцизі (Гданську), Ревелі та Ризі будуть направлені голодуючим у Росію» [17].

Однією з перших заміток про роботу АРА на шпальтах «Червоного Миколаєва» була стаття «Боротьба з голодом. Американці на допомогу дітям» [4]. В якій сповіщалося що перші спеціалісти АРА прибули до Казані і мають із собою харчів на годування 50 000 дітей. Також заявлялось про те, що упродовж наступних 10 місяців АРА планує годувати до 1 млн. дітей регіону. Варто зазначити що радянський уряд звертався до Г. Гувера про надання позики з боку США у розмірі 500 тис. доларів США на придбання сільгоспмашин [11]. У зв'язку з тим що досить часто представники АРА під час організації своєї роботи стикались з відвертою ворожістю з боку радянських посадовців та місцевих партійних діячів уповноважений при закордонних організаціях допомоги Ейдук змушений був видати наказ щодо цілковитого сприяння у налагодженні роботи АРА на місцях, про що було оприлюднено інформацію і в «Червоному Миколаєві» [18].

Поступово радянська влада почала усвідомлювати, що окрім допомоги голодуючим закордонні гуманітарні організації являють собою пряму загрозу більшовикам та їх владі. Адже, фактично капіталістичні країни прийшли на допомогу, у той час як більшовицька доктрина стверджувала, що капіталізм приречений на знищення і є еволюційно застарілою формою державного господарювання. Виходячи з цього на сторінках «Червоного Миколаєва» з'являється мало не перша авторська стаття, присвячена дискредитації американських гуманітарних організацій та виправдання більшовицького ладу з намаганнями зняти з себе від-

повідальність за розгортання голоду. Так, її автор А. Дивильковський наголошує «Якщо у подоланні голоду приймають участь АРА та Нансен, то це міжнародний Жовтень примушує їх це робити. Це треба розуміти, а не хникати!» [10]. Ця стаття є першим дзвоником у збоченні об'єктивних фактів щодо закордонної допомоги, вона мала формувати хибну уяву у пересічних радянських громадян щодо спонукальних чинників розгортання закордонної допомоги.

У середині листопада 1921 р. газета «Червоний Миколаїв» сповістила своїх читачів про розгортання допомоги від АРА у Киргизії, де голод набув надзвичайно важких форм [8]. Наступного дня газета сповістила про становище у Саратові, куди прибув четвертий потяг з харчами від АРА у загальній кількості 108 вагонів [5]. Щодо медичної допомоги, то станом на 22 листопада 1921р. по лінії АРА було надіслано 1092 тюка та 28 діжок медикаментів, перев'язувальні засоби, 200 ящиків хініну та 300 000 простирадл [6]. Зважаючи на гостру потребу у розширенні спектру допомоги, АРА та радянський уряд уклали додаткову угоду про забезпечення радянського населення спеціальними продуктово-речовими посилками. Радянський уряд, згідно цієї угоди, гарантував безоплатний перетин кордону та доставки посилок до кінцевого пункту призначення. Однак, за це АРА мала віддавати чверть посилок на потреби дитячого харчування та для забезпечення робітничих колективів [9].

На початку останнього місяця 1921 р. газета «Червоний Миколаїв» фактично мала постійну інформа-

ційну колонку про діяльність АРА у якій 2 грудня 1921 р. сповіщала: «АРА станом на 01.12.21 р. надала голодуючим більше 1 млн. пудів продовольства, для дітей було надіслано 320 000 пар взуття та 500 700 костюмів, також надіслано 320 вагонів медикаментів» [2]. Останньою інформацією у року, що минав, про діяльність АРА була стаття, що вийшла у грудні 1921 р., про розгортання діяльності Американської адміністрації допомоги в місті Одеса. Так, у «Червоному Миколаєві» зазначалося: «В Одесу прибула з Москви спеціальна місія АРА, яка організує допомогу нужденним у південному регіоні. В Одесі має бути організована база допомоги для обслуговування Одеського уїзду та прилеглих території. Місія доставила перший транспорт харчів, а також посилки з Америки, адресовані приватним особам Півдня України. У найближчий час місія відкриває склади та їдальні» [3]. В цьому ж номері газети Миколаївщина офіційно визнана голодуючою: «Три уїзди Миколаївської губернії – Дніпровський, Херсонський та Миколаївський визнані голодуючими» [3].

Таким чином, газета «Червоний Миколаїв» відігравала важливу роль в наданні інформації щодо закордонної допомоги голодуючим, надаючи як загальну, так і регіональну інформацію. На її сторінках друкувались відомості офіційного характеру, але, з точки зору періодизації діяльності американських гуманітарних організацій, ця газета є досить цінним джерелом інформації та фактів.

© Погромський В. О., 2016

Список джерел та літератури:

1. Американський красний крест на боротьбу с голодом // Красный Николаев. – 1921. – № 183 (14 серпня). – С. 1.
2. Борьба с голодом по республике. Помощь «АРА» // Красный Николаев. – 1921. – № 274 (02 грудня). – С. 1.
3. Борьба с голодом по федерации. Миссия «АРА» в Одессе // Красный Николаев. – 1921. – № 287 (16 грудня). – С. 1.
4. Борьба с голодом. Американцы на помощь детям // Красный Николаев. – 1921. – № 221 (29 вересня). – С. 2.
5. Борьба с голодом. В адрес «АРА» // Красный Николаев. – 1921. – № 260 (16 листопада). – С. 1.
6. Борьба с голодом. В адрес «АРА» // Красный Николаев. – 1921. – № 266 (23 листопада). – С. 1.
7. Борьба с голодом. Помощь из-за границы // Красный Николаев. – 1921. – № 169 (29 липня). – С. 1.
8. Борьба с голодом. Соглашение с «АРА» // Красный Николаев. – 1921. – № 259 (15 листопада). – С. 1.
9. Борьба с голодом. Соглашение с «АРА» // Красный Николаев. – 1921. – № 272 (30 листопада). – С. 1.
10. Дивильковский А. Октябрь, Нансен и «АРА» // А. Дивильковский // Красный Николаев. – 1921. – № 253 (07 листопада). – С. 1.
11. К вопросу о расширении помощи Америки // Красный Николаев. – 1921. – № 249 (02 листопада). – С. 1.
12. Калинин М. И. В чем спасение от голода // Красный Николаев. – 1921. – № 160 (19 липня). – С. 1.
13. Михайловський Т. О. Діяльність міжнародних організацій на Миколаївщині у 20-х роках ХХ ст. / Т. О. Михайловський // Краєзнавство (Ін-т історії НАНУ; НСКУ). – 2010. – № 4. – С. 151-161.
14. Михайловський Т. О. Міжнародні організації у боротьбі з голодом на Півдні України (1922-1923 рр.) / Т. О. Михайловський // Емінак. – 2014. – № 1-2. – С. 23-33.
15. На помощь голодающим (Воззвание В.Ц.И.К. ко всем гражданам РСФСР) // Красный Николаев. – 1921. – № 155 (13 липня). – С. 1.
16. Національний музей «Меморіал жертв Голодомору». Американська допомога голодуючій Україні 1921-1923/ Офіційний веб-сайт Національного музею «Меморіал жертв Голодомору» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://memorialholodomor.org.ua/uk/shows/american-relief-for-famine-stricken-ukraine-1921-1923>.
17. Переговоры с Америкой // Красный Николаев. – 1921. – № 183 (14 серпня). – С. 1.
18. Приказ о содействии АРА // Красный Николаев. – 1921. – № 251 (04 листопада). – С. 2.
19. Советская власть в борьбе с голодом // Красный Николаев. – 1921. – № 160 (19 липня). – С. 1.
20. Тригуб О. Діяльність АРА на Миколаївщині (1921-1923 рр.) / О. Тригуб, Л. Дудар // Емінак. – 2007. – № 2 (жовтень-грудень). – С. 105-116.

**Покалюк
Вадим Вікторович**

викладач соціально-гуманітарних дисциплін Коледжу Подільського державного аграрно-технічного університету, аспірант кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (м. Кам'янець-Подільський, Хмельницька область)

✉ v.pokaliuk@mail.ru

ХЕРСОНСЬКИЙ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИЙ ТЕХНІКУМ У 20-ТІ РР. ХХ СТ.: ФОРМУВАННЯ СТУДЕНТСЬКОГО СКЛАДУ, НАВЧАЛЬНА ТА НАУКОВО-ДОСЛІДНА РОБОТА

У статті розповідається про формування студентського складу, навчальну та науково-дослідну роботу Херсонського сільськогосподарського технікуму. Автор аналізує прийоми студентів, показує зростання їхньої кількості. Йдеться про формування викладацького складу, функціонування предметних комісій, методи навчання, проведення виробничого навчання, екскурсій, стажування. Характеризується матеріально-технічна база, показано перші здобутки у науково-дослідній роботі.

Історичне минуле Херсонського сільськогосподарського технікуму на сьогодні висвітлене лише частково. Зокрема, вчені В.А.Ушкаренко і Т.Д.Мартінова [7], використавши історичний нарис Ф.Д.Рубіна, управляючого технікуму у 1922-1924 рр., показали процес становлення вишу, зокрема структурні зміни, процес оновлення керівного складу. Епізодично згадується про навчальну та громадсько-політичну роботу вишу, його матеріальне становище. Ми спробуємо комплексно показати формування студентського складу, навчальну та науково-дослідну роботу технікуму, який функціонував у 1920-1928 рр.

Певна увага у виші приділялася прийомам студентів. У 1926 р. зарахували до складу новоспечених першокурсників 107 осіб [8, арк. 239зв.-240]. У 1927 р. прийняли значно менше молоді. Того року подали заяви про бажання навчатися лише 77 осіб, з яких зарахували 73, у т.ч. 11 жінок. Серед зарахованих 44 селяни, 17 службовців, 8 робітників і т.д. За національністю переважали українці. Їх було 55. Окрім них, вступили 15 євреїв і 2 росіяни. Серед першокурсників був 1 комуніст і 32 комсомольці. Освітній рівень вступників переважно був достатнім: 66 осіб закінчили професійні школи, у т.ч. 58 – сільськогосподарську, 1 особа навчалася на робітфаці. Ще 2 особи перевелися з інших вишів. Лише 4 особи мали не достатню освіту (вони навчалися у трудових школах чи здобули домашню освіту) [10, арк. 80-81зв.].

Поступово зростала кількість студентів. У січні 1923 р. у технікумі навчалися 133 студенти [2, арк.22; 5, арк.171], у травні того ж року – 122 [2, арк. 165], у жовтні 1923 р. – 192 [4, с. 30], на початку 1924-1925 н.р. – 162 [8, арк. 253зв.], на початку 1926-1927 н.р. – 256 [8, арк. 242], на початку 1927-1928 н.р. – 277 [11, арк.57].

Досить нестабільним був соціальний склад студентства, у якому значно переважали селяни, що не є дивним, зважаючи на тип вишу. Так, у травні 1923 р. вони становили 54,9%, робітники – 4,1%, службовці – 13,9% [2, арк.165]; у 1923-1924 н.р. – відповідно 79%, 6% і

Ключові слова:

технікум, викладачі, студенти, екскурсія, метод.

15% [6, с. 26]; наприкінці 1924-1925 н.р. – 54%, 23% і 23% [8, арк. 263зв.]; на початку 1927-1928 н.р. – 11,2%, 61,3% і 14,8% [11, арк. 57]. За національністю абсолютно домінували українці. Наприкінці 1924-1925 н.р. вони становили 77,8%, росіяни – 12,4%, євреї – 1,8% [8, арк.263зв.]; у 1926 р. – відповідно 77,7%, 11,7%, 3,9% [7, с. 54]. Значна увага зверталася на кількісний ріст серед студентів комуністів і комсомольців. У січні 1923 р. з 133 студентів партійними були 3 [2, арк. 22]. У листопаді 1924 р. у виші навчалися 3 комуністи, 7 кандидатів у члени партії, 24 комсомольці [3, арк.11]. У 1926 р. членами КП(б)У були 29 студентів (11,3% від загальної кількості), ЛКСМУ – 131 (51,2%) [7, с. 55]. За статтю абсолютна більшість була за чоловіками. Наприкінці 1924-1925 н.р. вони становили 90,3% [8, арк.263зв.], на початку 1927-1928 н.р. – 79,8% [11, арк. 57]. За віком наприкінці 1924-1925 н.р. [дані по I-II курсах. – Авт.]. 18-річних було 6, 19-річних – 16, 20-річних – 20, 21-річних – 21, 22-річних – 16, 23-річних – 20, 24-28-річних – 14. Тоді ж достатній освітній рівень мали 83,2% студентів: 84 особи закінчили професійну школу, 10 – дореволюційні середні школи. Ще 8 осіб навчалися у дореволюційних неповних середніх школах, 9 – 7-річних трудових школах, 2 – здобули домашню освіту. Більшість студентів до навчання мали досвід роботи. Наприкінці 1924-1925 н.р. з 113 студентів, виробничий стаж мали 82 особи, з яких на заводах працювали 6, у сільському господарстві – 60, виконували конторську роботу – 16. Причому 9 осіб мали 3-річний стаж, а 45 – 4-річний і більше [8, арк. 263зв.].

Пріоритетним напрямом у роботі технікуму була його навчальна робота. Весь навчальний рік поділявся на триместри. У 1924-1925 н.р. перший триместр

(осінній) охоплював період з 1 жовтня 1924 р. по 1 січня 1925 р., другий (весняний) – з 15 січня по 1 травня 1925 р., третій (літній) – з 15 травня по 1 вересня 1925 р. [8, арк. 253]. Студенти вивчали низку предметів. Зокрема, у 1926 р. молодь агрономічного відділу студіювала такі дисципліни: вступ до вивчення рослиннознавства, історія класової боротьби, елементи вищої математики, фізика, загальна і аналітична хімія, органічна хімія, сільськогосподарська ботаніка з мікробіологією, скотарство з анатомією і фізіологією тварин, сільськогосподарська метеорологія, ґрунтознавство з геологією і мінералогією, військове навчання, іноземна фахова література, політекономія, загальне хліборобство, спеціальне хліборобство, сільськогосподарське машинознавство, шкідники сільського господарства, фітопатологія, сільськогосподарський аналіз, сільськогосподарська меліорація, селекція та насінництво, дослідна справа, історичний матеріалізм, сільськогосподарська економія з організацією господарства й рахівництво, сільськогосподарська земельна політика і законодавство, державні й громадські заходи в рільництві, українська мова, «агрикультурна» робота. Щорічно студенти проходили виробничу практику [5, с. 33], [9, арк. 610, 614]. Студенти зоотехнічного відділу окрім вищезазначених загальноосвітніх та ідеологічних дисциплін вивчали цитологію з ембріологією та гістологією, зоологію з паразитологією, генетику, основи рослинництва, кормодобування та лувівництво, машини сільськогосподарського і зоотехнічного виробництва, загальне, спеціальне і дрібне скотарство, молочарське господарство, м'ясну справу, загальну патологію та ветеринарію, державні й громадські заходи у скотарстві [5, с. 34].

Поступово формувалася викладацький склад. У січні 1923 р. у технікумі викладали лише 9 викладачів [2, арк. 22]. Водночас, не вистачало викладачів зарубіжної сільськогосподарської літератури, адміністративного і земельного права, кооперації, історії революційного руху і партії, диктатури пролетаріату і радянського будівництва [2, арк. 119]. У травні 1923 р. кількість викладачів зменшилась до 8 [2, арк. 165]. У 1924-1925 н.р. їх було вже 15 [8, арк. 254зв.], у 1925-1926 н.р. – 13 [8, арк. 279], у 1926-1927 н.р. – 18 [8, арк. 243-243зв.]. Що стосується кількості викладачів на початку 1927-1928 н.р., то тут дані різняться. За одними даними їх було 17 [11, арк. 58зв.]; за іншими – 20 [10, арк. 81зв.], 21 [12, арк. 304зв.]. Абсолютна більшість викладачів були штатними. Наприклад, на початку 1927-1928 н.р. з 20 викладачів у штаті були 16, з яких викладання українською мовою вели 14 [10, арк. 81зв.; 7, арк. 58зв.].

Викладання забезпечували досвідчені викладачі. Зокрема, у 1926-1927 н.р. курс загальної зоотехнії викладав Ф. Рубін; вступ до вивчення рослинництва, загальне землеробство, біологію і генетику – О. Шіман, спеціальне рослинництво – К. Данилевський, хімію – Е. Бурзі, математику і фізику – Г. Вацелко, ботаніку – В. Вацелко, ґрунтознавство – Д. Сідері, машинознавство, іноземну мову – В. Стефаняк, зоологію, ентологію, цитологію – П. Задірака, сільськогосподарський аналіз – П. Вуколів та ін. [8, арк. 243-243зв.]. Крім того, залучали спеціалістів з інших закладів. Зокрема, викладання дослідної справи забезпечував директор Херсонської дослідної станції П. Підгорний. Викладали також окружні агрономи В. Крутько та І. Бережний, ветеринарний лікар Фіш [7, с. 59].

Викладачі об'єднувалися у предметні комісії. У 1924-1925 н.р. створили рільничу і зоотехнічну комісію, але оскільки вони були малочисельними, то до кінця вересня 1927 р. працювали спільно. Комісія працю-

вала активно. Наприклад, у 1924-1925 н.р. відбулося 13 засідань, на яких розглянули 57 питань, у т.ч. 25 навчально-адміністративних, 17 методологічних, 15 спеціальних. Відсоток відвідування засідань викладачами становив 78 %, студентами – 62% [8, арк. 261зв.-262, 274]. З 1 жовтня 1927 р. окремо почали працювати загальна, рільничу і зоотехнічна комісії. Між комісіями був тісний зв'язок. Проводилися об'єднані засідання, діяло методичне бюро. Голови комісії погоджували між собою ряд питань [12, арк. 307].

У перші роки існування технікуму викладання велося переважно лекційним методом. Поряд з цим з багатьох предметів проводилися практичні заняття. Згодом запровадили семінарський метод викладання, який не набув широкого поширення, оскільки за ним до самостійної, активної роботи залучалася незначна кількість молоді. У 1924 р. частина викладачів почали використовувати новий метод – дальтон-планівський. Часткове застосування пояснювалося тим, що не було достатньо літератури, підручників. Більшість викладачів були знайомі з ним лише частково [2, с. 26].

Періодично відбувалися методичні зібрання, диспути. Наприклад, 20 січня 1928 р. організували диспут на тему «Підвищення продукції вузів», який зібрав 250 осіб. Розглянули 9 питань, які стосувалися практики, методу викладання, бібліотеки, позанавчальної роботи, матеріального забезпечення студентів, екскурсій як «засобів підвищення продукції вузу» [12, арк. 310]. Викладачі намагалися підвищити культурний та інтелектуальний рівень навчально-допоміжного та технічного персоналу технікуму. Наприклад, у січні 1923 р. вони прочитали для них лекції на теми: «Світ по уявленню стародавніх та сучасних народів», «Утворення Землі», «Початок життя на Землі» [2, арк. 119].

Значна увага приділялася виробничому навчання. Щорічно виникли проблеми із місцями практики. Так, у 1924-1925 н.р. практикуватися мали 29 студентів I курсу і 10 – II-го. З них 8 студентів за рознарядкою Наркомату земельних справ працювали у радгоспах Зінов'євського, Херсонського, Миколаївського і Одеського округів, де боролися із шкідниками. Ще 2 студенти відрядили у радгоспи Донеччини. Ще 4 особи працювали на дослідному полі у Херсоні. Всі інші змушені були самостійно шукати місце практики, оскільки Центральна комісія зі стажування і практики (ЦКСП) не дала жодного місця [8, арк. 269зв., 277].

Практичний характер мав літній триместр. Наприклад, 1 червня 1923 р. на підставі розпорядження Укрголовпрофосвіти завершили навчальні заняття, після чого студенти працювали в полі, у садку, на городі, фермі технікуму. Паралельно велися практичні заняття з ботаніки, ґрунтознавства, загального землеробства, загального скотарства, спеціального рослиннознавства, ентомології, фітопатології, землеробських машин і знарядь [2, арк. 236].

Широко використовувався у навчальному процесі метод екскурсій. Зокрема, у травні-червні 1923 р. провели 3 екскурсії для третьокурсників. 18 травня 22 студенти під керівництвом викладачів Ф. Рубіна і О. Шімана побували у Білозерській волості, де оглянули самохідні плуги нового типу, які належали товариству «Селотехніка». Вони ознайомилися з принципом і характером роботи плугів. Студентам дали можливість випробувати плуги у дії. 1-2 червня під керівництвом тих же викладачів молодь відвідала державний племінний розсадник «Ціммервальд», який знаходився у Бехтерській волості. Під час об'їзду полів молодь

знайомилася не тільки із станом посівів, але й мала можливість досить ґрунтовно розглянути різні види ґрунтів, починаючи з піщаного чорнозему, пісків і солонців. Вдалося оглянути молочарню, сироварню, парк, плодовий сад, город, виноградники, склад сільсько-господарських машин і знарядь, майстерні, млин, конюшню, свинарники тощо. Екскурсанти у ході розмови з директором і окремими робітниками ознайомилися з умовами їхньої роботи, з їх культурно-освітньою і громадсько-політичною роботою, матеріальними умовами. З 8 по 15 червня 34 студенти під керівництвом знову ж таки Ф.Рубіна і О. Шімана побували у державному заповіднику «Асканія-Нова», де ознайомилися з флорою, цілини землями, зоопарком, організацією степового господарства, з веденням племінного скотарства, обладнанням майстерень, умовами життя робітників, їх побутом, матеріальним становищем. Екскурсії відбувалися за рахунок студентів, незважаючи на їхню бідність [6, арк. 236-236зв.]. У 1927-1928 н.р. екскурсію в «Асканію-Нову» організували для студентів III курсу зоотехнічного відділу Їх забезпечили пільговими квитками. Молодь знайомилася з сірою породою худоби, різними породами вівців. Того ж року 32 студенти рілляничого відділу відвідали Цюрупинськ, де вивчали флору і піски [12, арк. 311].

Після завершення навчання третьокурсники їхали на стажування. Зокрема, у 1924-1925 н.р. його мали пройти 49 студентів. Однак, ЦКСП надала лише 5 місць. Всі інші студенти мали самостійно шукати роботу [8, арк. 269зв.]. Їхню роботу контролювала і координувала вишівська комісія, яка, наприклад, у 1926-1927 н.р. збиралася 10 разів на свої засідання [8, арк. 244зв.]. Функціонувала також кваліфікаційна комісія, перед якою випускники звітували про виконану роботу під час стажування. Вона приймала захисти дипломних робіт. Зокрема, у 1927-1928 н.р. на 5 її засіданнях було захищено 5 дипломних робіт, розглянуто 8 звітів стажистів, прийняли екзамени в екстернів [12, арк. 311].

Мали місце випадки зривів навчального процесу. Особливо негативно на навчальній роботі позначився голод 1921-1923 рр. У першому півріччі 1921-1922 н.р., до січня 1922 р., заняття хоч і відбувалися, але з великими перебоями. Починаючи з лютого у зв'язку з тим, що через важке матеріальне становище більшість студентів не могли прибути на навчання, заняття припинили. Через це навчальний рік не завершили і студентів всіх трьох курсів залишили на повторний курс навчання. Лише у серпні для студентів III курсу вдалося організувати прискоренні заняття і дати таким чином можливість до грудня 1922 р. закінчити технікум 16 студентам [6, с.21]. У 1924-1925 н.р. технікум тиждень не працював у зв'язку із святкуванням свого 50-річного ювілею [8, арк. 261].

Щорічно технікум випускав кваліфікованих спеціалістів. У 1920 р. виш закінчили 20 осіб, у 1921 р. – 10, у 1922 р. – 16, у 1923 р. – 35, у 1924 р. – 48 [6 с. 29], у 1926 р. – 49 [8, арк. 279], у 1927 р. – 60 [8, арк. 239зв.-240].

Виш мав достатньо непогану матеріально-технічну базу. За словами тодішнього керівника технікуму Ф. Рубіна, вона була однією з кращих в Україні. На 1924 р. технікум мав добре обладнані лабораторії сільськогосподарського аналізу, загальної хімії і хімічного аналізу; 6 кабінетів: ґрунтознавства і загального землеробства; загального рослинництва; загального і спеціального тваринництва; зоологічний; загальної ботаніки, анатомії і фізіології рослин; фізичний [6, с. 23]. У 1927-1928 н.р. у виші було 13 кабінетів [12, арк. 306зв.]. Заклад мав багату колекцію мінералів і

гірських порід, які були необхідні для практичних занять, а також набір геодезичних інструментів, які використовували на заняттях із землеробства.

Зростали фонди бібліотеки. У 1923 р. вона мала 11 тис. назв книг загальнонаукового, агрономічного, літературного і політичного змісту [6, с. 23], на початку 1924-1925 н.р. – 21495 [8, арк. 272зв.-273], на початку 1926-1927 н.р. – 23481, а наприкінці навчального року – 24041 [8, арк. 242зв.]. При бібліотеці функціонувала читальня. Щорічно бібліотечні фонди поповнювалися. Незадовільний коефіцієнт їх приросту мав місце лише у 1924-1925 н.р. Того навчального року прибули 1323 прим. літератури, вибули – 2186. Очевидно, це пов'язано із чисткою фондів від «політично-шкідливої» літератури, яку проводило ДПУ. Того року бібліотеку у середньому на день відвідували 4 особи, читальню – відповідно 37, 107 і 13370 [8, арк. 272зв.-273]. У 1926-1927 н.р. у книгозбірні видали читачам 3913 прим., у читальні – 4373 [8, арк. 242зв.].

При технікумі було дослідне поле і метеорологічна станція, завідувачем якої був М. П. Кудінов [1, с. 44].

Поряд із вишем знаходилася дослідна сільськогосподарська станція, матеріали якої використовувалися у навчальних цілях. Частина її співробітників працювали викладачами. Студенти часто відвідували станцію, знайомилися з ходом робіт, методикою дослідної справи і з результатами її роботи [6, с. 23].

Певна увага у технікумі приділялася науково-дослідній роботі. У 1927 р. було видано перший випуск збірника наукових праць під назвою «Вісті», у якому друкувалися звіти викладачів, а також їхні наукові дослідження [8, арк. 245зв.]. У 1928 р. побачив світ 2-й випуск. Крім того, вийшов конспект лекцій викладача С. Усиченка «Годівля молочної худоби», який був результатом його наукових досліджень [12, арк. 307зв.]. Потрібно зазначити, що Усиченко був лідером у науково-дослідній роботі. Наприклад, у 1927-1928 н.р. він опублікував 9 статей. Викладач П. Підгорний видав 8 статей. Професор Ф. Рубін опублікував 2 праці, В. Дроздов – 1, К. Данилевський – 1, О. Шіман – 1. Крім того, викладач Е. Бурзі видав 3 праці, Х. Рубін, Маліновський, Л. Фурман, П. Вукомів – по 1 [12, арк. 308-309].

У виші започаткували науковий агрономічний гурток, який поділявся на секції: рілляничу, зоотехнічну, садогородну, кооперації, колективізації. Робота проводилася щотижня по п'ятницям. Як правило, її робота полягала у зачитуванні доповідей викладачами, співробітниками дослідної станції, студентами. Зокрема, у 1926-1927 н.р. заслухали 36 доповідей. Членами гуртка було 80% студентів. Варто зауважити, що було проведено 45% зібрань від тих, які були заплановані на цей навчальний рік. У тому році діяли 2 семінари підвищеного типу, які готували найбільш здібних студентів до вступу в аспірантуру. Семінар економіки та організації сільського господарства охопив 3 викладачів і 24 студентів. До семінару дослідної справи входили 3 викладачі і 33 студенти [8, арк. 246зв.].

Таким чином, у технікумі певну увагу приділяли формуванню студентського складу, навчальній та науково-дослідній роботі. У часи його існування зростала кількість студентів та викладачів, функціонували предметні комісії, впроваджувалися нові методи навчання, проводилося виробниче навчання, екскурсії, стажування. Поліпшувалася матеріально-технічна база. Виш мав перші здобутки у науково-дослідній роботі.

Список джерел та літератури:

1. Адрес-календарь на 1923 год (для Херсонского и Днепровского уездов Одесской губерний) : Херсонско-Днепровский справочник. – Херсон : 2-я гос. типо-литография им. В. И. Ленина, 1923. – 137 с.
2. Державний архів Херсонської області. – Ф.Р. 414. – Оп. 1. – Спр. 692.
3. Держархів Херсонської обл. – Ф.Р. 469. – Оп. 1. – Спр. 7.
4. Культурное строительство на Херсонщине, 1921-1927 : сб. док. и материал. / [сост. : Л. В. Виноградова, Е. С. Каминская и др. ; редкол. : А. Т. Мельникова (отв. ред.), В. П. Рылеев, А. М. Пучинская и др.]. – Симферополь : Таврия, 1988. – 272 с.
5. Навчальні плани інститутів і технікумів с.-г. вертикалі з пояснювальними записками / НКО УСРР, Держ. наук.-метод. комітет, секція проф. освіти. – Харків, 1926. – 47 с.
6. Рубин Ф. Краткий исторический очерк / Ф. Рубин // Збірник, присвячений 50-ти річному ювілею Херсонського сільсько-господарського технікуму імені А. Д. Цюрупі. – Херсон : вид. Ювілейної Комісії, 1924. – С. 1-29.
7. Ушкаренко В. А. Херсонский государственный аграрный университет / В. А. Ушкаренко, Т. Д. Мартынова. – Херсон : Айлант, 1999. – 180 с.
8. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України). – Ф. 166. – Оп. 5. – Спр. 300.
9. ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп. 5. – Спр. 541.
10. ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп. 7. – Спр. 302.
11. ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп. 8. – Спр. 122.
12. ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп. 8. – Спр. 124.
13. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 1776.

**Примакова
Віталія Володимирівна**

доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогіки,
менеджменту освіти й інноваційної діяльності
КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти»
(м. Херсон)

✉ pran703@mail.ru

В. О. ЧАБАНЕНКО: МИСТЕЦТВО ЖИТИ

Статтю присвячено висвітленню творчого шляху видатного освітянина, досвідченого керівника, громадського діяча Херсонщини – Валентини Олександрівни Чабаненко; проаналізовано її діяльність у період розбудови національної освіти після здобуття Україною незалежності.

90-і роки XX століття пов'язано з кардинальними змінами вектору розвитку українського суспільства, зокрема в напрямі відродження національної освіти, що стало можливим після здобуття Україною державного суверенітету. Реформування тогочасної освіти в області здійснювалося у складних економічних умовах і проводилось відповідно до програми «Освіта Херсонщини», де було визначено стратегічні завдання розвитку дошкільної, загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної вищої освіти. Вагомий унесок у розв'язання освітніх завдань було зроблено тодішніми керівниками міста та області, серед яких працювала і Валентина Олександрівна Чабаненко. Всі вони розуміли, що в умовах тяжіння до модернізації освіти, прагнення радикальних змін, з'являлася небезпека нівелювання й забуття продуктивного досвіду освіти радянського періоду; що надзвичайно легко зруйнувати позитивні надбання, які сприяли невпинному розвитку галузі.

Перші роки після здобуття Україною незалежності характеризувалися також появою різних типів шкіл: гімназій, колегіумів, ліцеїв; з'явилися приватні школи [2]. Тоді на Херсонщині приділялась велика увага збереженню мережі шкіл. Крім того, було збільшено кількість державних загальноосвітніх навчальних закладів (відновлено роботу восьми шкіл, відкрито чотири приватні школи). Активізовано процес створення навчально-виховних комплексів «Школа-дитячий садочок», 35 шкіл I-II ступенів реорганізовано в заклади I-III ступенів, що сприяло створенню умов для навчання в одну зміну. У той час в області почали функціонувати дев'ять гімназій, шість ліцеїв, п'ять спеціалізованих шкіл з профільним вивченням окремих предметів. Належна увага приділялась й організації навчання дітей з особливими потребами.

Крім того, було активізовано процес забезпечення навчальних закладів комп'ютерною технікою; збережено систему професійно-технічної освіти в області: 29 профтехучилищ державної форми власності, з них 3 – вищі. Означені роки нажаль можна схарактеризувати як період руйнації багатьох надбань суспільства, тому надзвичайно важливим є те, що вдалося зберегти в ті важкі часи.

Зокрема, у той період, коли в країні суттєво скорочувалась кількість відповідних закладів, було збе-

Ключові слова:

освіта Херсонщини,
різнорівневі освітні проблеми,
Спілка жінок України,
професійні й особистісні якості,
інститут післядипломної освіти
педагогічних кадрів.

режено матеріально-технічну базу всіх училищ, значно покращено відповідно до вимог виробництва стан майстерень і лабораторій семи ПТУ. Продовжували функціонувати навчальні господарства всіх наявних тоді 10 сільських профтехучилищ. За час реформування 1995-2000 років чистий прибуток навчальних господарств зріс на 33,6%. Збільшилась кількість професій, які здобували в цей час у ПТУ з 78 до 103, було відкрито до 20 конкурентноспроможних спеціальностей. Посилено і соціальну функцію профтехучилищ, оскільки зросла кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які навчалися в таких закладах. Цими та багатьма іншими проблемами опікувалася Валентина Олександрівна Чабаненко.

Особливою подією першого десятиріччя розбудови національної системи освіти стало надання післядипломній педагогічній освіті офіційного статусу. Нормативні документи 90-х років минулого століття засвідчили не тільки оновлення її змісту, а й необхідність забезпечення продуктивного фахового розвитку кожного вчителя в цій системі. З'явилася потреба в коригуванні діяльності післядипломної освіти вчителів відповідно до професійних запитів педагогів з урахуванням рівня професійної освіти, фахового досвіду тощо [2]. З 1993 року, працюючи в облдержадміністрації, В.О.Чабаненко входила до складу кафедри наукових основ управлінської діяльності, головною метою якої було надання науково-методичної та практичної допомоги керівним кадрам Херсонщини. На кафедрі постійно розроблялися програми спецкурсів, проводилися семінари для керівників освітніх закладів області, працювали школи резерву керівних кадрів, молодого керівника, молодого вченого.

А вже у 2000-2004 роках Валентина Олександрів-

на обіймала посаду проректора Південноукраїнського регіонального інституту післядипломної освіти педагогічних кадрів. І знову творча ініціатива, професійна компетентність, розуміння сучасних освітніх проблем та врахування потреб людей підкорюють і надихають працівників інституту до творчої праці. Валентина Олександрівна відразу звернула увагу на стан «Музею історії освіти Херсонщини», доклавши разом з колегами-однодумцями багато зусиль до забезпечення належного рівня його організації. Саме це сприяло тому, щоб музей, котрий і сьогодні працює в стінах КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», увійшов до переліку музеїв, що є державною частиною Музейного фонду України.

Традицією в закладі в той час стало проведення виїзних навчально-методичних рад. Активна участь Валентини Олександрівни в підготовці, організації та проведенні науково-практичних конференцій і науково-методичних семінарів, різних етапів конкурсів, олімпіад завжди гарантувала успіх, результативність, увагу громадськості. Серед таких заходів найбільш значимими стали тоді Всеукраїнські науково-практичні конференції з актуальних тем; Всеукраїнські семінари для ректорів (директорів) обласних інститутів післядипломної освіти з питань управління закладами освіти в тогочасних умовах; Всеукраїнські наради для завідувачів навчально-методичних кабінетів обласних інститутів післядипломної освіти та інші заходи.

Неодноразово підтримувала і надихала В.О.Чабаненко учасників Всеукраїнських олімпіад, конкурсів «Учитель року», «Школа Херсонщини» добрим словом, мудрою порадою. З 2005 року вона вже виконувала обов'язки доцента кафедри менеджменту освіти інституту.

Ще одна сторінка життя В.О. Чабаненко – участь у громадській діяльності країни. Упродовж вісімнадцяти років Валентина Олександрівна очолювала обласну організацію Спілки жінок України і близько десяти років – була лідером обласного об'єднання «Жінки за майбутнє». Не злічити тих добрих справ, що стали реальними в області завдяки величезній енергії, авторитету, наполегливості цієї прекрасної представниці людства. Акції добра, що проводились членами партії «Жінки за майбутнє», широко відомі в місті та області. Це були зустрічі з породіллями в пологових будинках, доставка необхідних товарів літнім людям, допомога опікунським сім'ям у підготовці до першого вересня, залучення до такої підтримки керівників та спонсорів.

Корисною була і робота центру соціально-психологічної підтримки жінок, сім'ї, дітей, що діяв за програмою «Порадниця», експедиції у «глибинки» та широка просвітницька робота.

Люди, які не один рік працювали з Валентиною Олександрівною, говорять про те, що у громадській, добродійній роботі вона чітко дотримувалася стилю роботи, де порядок і порядність мають бути в усьому – в роботі, у стосунках між колегами, однодумцями, опонентами. Їй були властиві витримка і толерантність, тверді переконання, чіткість позицій щодо пріоритетів соціальної політики держави в ім'я жінки, матері, дитини, родини.

Валентина Олександрівна була ініціатором численних актуальних рішень щодо поліпшення соціально-економічного становища та емоційного самопочуття жіноцтва, гендерної рівності в суспільстві, які ухвалювались на громадських слуханнях, сесіях місцевих рад, обговорювались на науково-практичних конферен-

ціях. Вона була організатором багатьох інформаційно-просвітницьких акцій на підтримку дітей, жінок, вихованців інтернатних закладів у містах та селах області.

Жінка – основа сім'ї, берегиня роду, берегиня держави. Валентина Олександрівна любила цитувати Василя Симоненка, який наголошував, що тільки щасливі жінки – насправді красиві. А щасливі вони тоді, коли на Землі мир і всі здорові, коли в родині злагода і достаток, коли мають із чоловіками роботу – не пригноблюючи-виснажливу, а гідну людини, коли діти мають змогу здобувати освіту, житло, роботу, будувати власні сім'ї. Саме таким мріяла бачити життя українців лідер жіноцтва Херсонщини. Саме на досягнення цієї мети було спрямовано її професійну та громадську діяльність.

Спілкою жінок України на чолі зі своїм лідером Марією Андріївною Орлик було видано біографічний енциклопедичний словник «Жінки України» [1]. До нього, зокрема, увійшло 65 біографій і наших землячок, котрі зробили особистий вагомий внесок у різні сфери життя Херсонщини і держави, створивши собі широковідомий суспільний імідж особистими трудовими досягненнями, представництвом у державних органах влади, званнями, науковими ступеннями, державними нагородами. Виходу цієї книги передувало близько трьох років важкої праці. У підготовці цього видання брала участь Чабаненко В.О.

До 2012 року Валентина Олександрівна Чабаненко працювала в Південноукраїнському регіональному інституті післядипломної освіти педагогічних кадрів на посаді завідувача науково-методичної лабораторії національних меншин та була старшим викладачем кафедри теорії і методики викладання соціально-економічних дисциплін цього закладу. Ділилася професійним досвідом та життєвою мудрістю з учителями Херсонщини з проблем формування міжкультурної комунікації в епоху глобалізації, організації спільної роботи педагогічних колективів та громадських об'єднань тощо.

Слухачі курсів підвищення кваліфікації вчителів у підсумковому анкетуванні завжди відзначали Валентину Олександрівну в числі кращих лекторів, називаючи найцікавішими і найкориснішими лекції з питань історії розвитку освіти на Херсонщині, з виховання у дітей культури міжетнічних взаємовідносин. Щороку видавались її статті, брошури, методичні рекомендації, які висвітлювали актуальні проблеми сучасної освіти та ілюстрували роботу освітян області щодо спроб їх розв'язання.

У комплексі завдань, які досліджувала поважна освітянка, основними були забезпечення якості сучасної освіти, зміцнення зв'язків школи і родини, відродження духовності, невіддільного відчуття людиною єдності людини з Природою, Світом, Всесвітом для прагнення довічних цінностей: Ідеалу, Смислу, Істини, Добра і Краси. Вона часто цитувала Василя Сухомлинського, нагадуючи, що в усі часи школа була святиною народу, бо тут твориться людина, бо тут вчаться жити. Валентина Олександрівна часто нагадувала слова педагога-класика: «Школа стає справжнім осередком культури лише тоді, коли в ній панують чотири культури: культ Батьківщини, культ Людини, культ Книги, культ Рідного слова».

Багато нагород мала ця жінка-трудівниця. Одна серед перших в Україні її було працю відзначено високою нагородою – орденом княгині Ольги III ступеня. Отримуючи її в 1998 році, ця скромна, працююча

жінка зазначила: «Цю відзнаку розцінюю як аванс, що його ще маю виправдати. Діла – непочатий край. Одне слово – працюй, працюй, працюй!». Так і робила. За плідну працю була також нагороджена Почесною грамотою Кабінету Міністрів України, Почесним знаком «Відмінник освіти України» [3].

Та найголовнішим своїм надбанням у житті Валентина Олександрівна вважала велику дружну, люблячу її сім'ю, де рідні люди відчувають себе щасливими. Бажання зібратися разом у свята або без особливого приводу, зустрітися для роботи і відпочинку на затишній дачі, постійна потреба бачитись, спілкуватись, допомагати одне одному, радіти чи сумувати також разом – ось особливість родини Чабаненків.

Всі діти й онуки Валентини Олександрівни надзви-

чайно щирі, виховані, талановиті особистості. Та хіба може бути інакше? Адже поруч була рідна любляча людина, що слугувала яскравим прикладом доброзичливості й порядності, мудрим другом і радником у будь-яких справах, взірцем для наслідування.

В.О.Чабаненко – Жінка-педагог, керівник, науковець, громадський діяч. Та насамперед, це надзвичайна, обдарована, багатогранна яскрава особистість, яка попри всі негаразди, що відбувалися в її долі, завжди сенсом свого життя вважала творення добра. Ця дивовижна жінка володіла надзвичайним мистецтвом – мистецтвом жити. Жити чесно, праведно, щасливо, з любов'ю до справи, з любов'ю до людей!

© *Примакова В. В., 2016*

Список джерел та літератури:

1. Жінки України: бібліогр. енциклоп. словник / уклад. : Л. Г. Андрієнко [та ін.] ; редкол. : М. А. Орлик (голов. ред.) [та ін.]. – К. : Фенікс, 2001. – С. 487.
2. Примакова В. В. Розвиток післядипломної освіти вчителів початкових класів в Україні (1948 – 2012 рр.) : дис. ... доктора пед. наук : 13.00.01 / Примакова Віталія Володимирівна. – Тернопіль, 2016. – 487 с.
3. Розум серця : мистецтво жити (до ювілею В. О. Чабаненко) / Упор. В. Кузьменко, В. Примакова, Л. Гончаренко. – Херсон : РІПО, 2011. – 36 с.

**Прохоров
Дмитро Анатолійович**

кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник Науково-дослідницького центру
історії та археології Криму
(м. Сімферополь, Автономна Республіка Крим)

✉ prohorov1da@yandex.ru

ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ НАРОДНОЇ ОСВІТИ ЄВРЕЇВ І КАРАЇМІВ ТАВРІЙСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ В ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ. В АРХІВНИХ ДОКУМЕНТАХ

На широкій археографічній базі, з використанням джерел (частина з яких вводиться в науковий обіг вперше) здійснено аналіз розвитку і функціонування системи єврейської та караїмської народної освіти наприкінці ХІХ – початку ХХ ст., позначено основні її етапи, визначені найбільш інформаційні фонди, в яких зберігаються документи з історії розвитку просвітницького руху серед караїмів та євреїв в Таврійській губернії.

У Державному архіві АР Крим (м. Сімферополь) зберігається ряд фондів, де зібрано матеріали, які відносяться до історії розвитку системи народної освіти представників юдейських громад Таврійської губернії середини ХІХ – на початку ХХ ст. Деякі архівні документи було проаналізовано раніше в публікаціях, присвячених історії розвитку системи народної освіти «іногородців» в Таврійській губернії в зазначений період [8–11].

Метою запропонованої статті є огляд архівних фондів, в яких сконцентровано матеріали щодо заявленої теми, а також аналіз деяких, найбільш важливих документів – при цьому частина з них вводиться в науковий обіг вперше.

Серед архівних матеріалів, що стосуються історії розвитку як традиційної конфесійної системи народної освіти, так і державних освітніх установ, де навчалися представники єврейської та караїмської молоді, необхідно вказати на фонди №№ 100, 101, 103, 104, 212, 241, 450, 546 ДААРК. Наприклад, у фонді № 450 «Олександрівське караїмське духовне училище Управління навчальними закладами Таврійської губернії» (ОКДУ) зберігаються унікальні документи, що відображають історію створення першого духовного училища для караїмів Міністерства народної освіти. Серед них: безпосередньо проект відкриття Олександрівського духовного караїмського училища (1894–1895 рр.), списки жертводавців на користь ОКДУ (1891 р.), формулярний список про службу першого інспектора училища, відомого караїмського просвітянина Іллі Ілліча Казаса (1905 р.), матеріали про заснування стипендій імені відомих громадських діячів: Е. І. Дувана (1908 р.), В. Б. Тонгура (1894 р.), Б.М. Шишмана (1917 р.), протоколи обрання почесного попечителя і членів опікунської ради (1897, 1916 рр.), щорічні звіти про стан ОКДУ (1896–1918 рр.), книги протоколів засідань педагогічної та піклувальної рад (1907 р.), кошторис на зведення будівлі училища, відомості збору пожертвувань на відкриття цієї установи та її утримання, запрошення депутатам караїмських громад на урочисту церемонію відкриття навчального закладу (1890 р.),

Ключові слова:

Крим, караїми, євреї,
народна освіта,
національна культура,
педагогіка.

телеграми, які були надіслані караїмськими громадами Росії з приводу цієї нагоди на адресу І. І. Казаса, а також Таврійського і Одеського караїмського гахама С. М. Панпулова (1895 р.). Присутні відомості про зміни в складі вчителів та учнів, відомості про успішність вихованців, на виплату зарплатні, прохання щодо прийому дітей до училища, призначення на посаду педагогів, рекомендації та ін. (1894–1920 рр.). У справах фонду зібрано: формулярні списки, класні журнали, свідоцтва (атестати) про закінчення училища (1902–1920 рр.), листування про відкриття училища (1890, 1894–1902 рр.), листування інспектора ОКДУ І. І. Казаса з керівництвом Одеського навчального округу (ОдНУ) про загальний стан викладання в школах для «іногородців» (1901, 1904 рр.), про проект перетворення ОКДУ в прогімназію (1911 р.), про благонадійність учнів, про видання підручників для училища та їх використання (1912–1914 рр.). Є матеріали щодо Першого загальнонаціонального з'їзду делегатів караїмських громад в Євпаторії (1910 р.), на якому було розглянуто деякі важливі просвітнянські питання; є також бухгалтерські документи училища (відомості про зарплатню, про доходи та витрати) та ін.

Комплекс документів, в яких присутня інформація щодо формування і розвитку системи караїмської народної освіти (а також з проведення загальнодержавних освітніх реформ 1860-х – 1870-х рр.), зберігається у фонді № 241 «Таврійське і Одеське караїмське духовне правління» (ТОКДП). Він складається з двох описів, в яких, відповідно представлених переліку і анотаціям, всього налічується 2053 архівні справи (1935 справ в опису № 1, та 118 справ – в опису № 2); вони датуються періодом з 1837 по 1920 рр. Перш за все, мова йде

про матеріали, в яких репрезентована історія діяльності традиційних караїмських навчальних закладів, організованих за конфесійною ознакою (т. зв. «мідрашів», або початкових шкіл), а також справи, які містять листування членів духовного правління з інстанціями різного рівня щодо особового складу та питань фінансово-господарського характеру. Перш за все, це різноманітні циркуляри, розпорядження, клопотання і запити ТОКДП з приводу призначення тієї чи іншої особи на викладацьку посаду або ж про звільнення з посади; списки учнів і викладачів; рекомендації духовництва зі складання учбових програм з «караїмського віровчення» і використання навчальної літератури в «мідрашах» та ін. Серед подібних справ відзначимо наступні: «Доповідь караїмського гахама про вишукування коштів на утримання навчальних закладів для дітей караїмів» (1855 р.) [3, арк. 1–6]; «Проект про віддачу караїмських дітей до навчальних закладів» (1863 р.) [4, арк. 1–16]; «Матеріали про відкриття в місті Євпаторії жіночого училища для дівчат усіх звань і проханні караїмів про віддачу дочок своїх у нього з платою, яка встановлена» (1869 р.) [5, арк. 1–5]; «Клопотання про включення караїмських училищ в список навчальних закладів, що підпадають до 53 ст. Статуту про військову повинність» (1875 р.) [6, арк. 1–9]; «Про введення викладання для учнів караїмів староєврейської мови в середніх навчальних закладах Одеського навчального округу» (1881–1889 рр.) [7, арк. 1–16] та ін.

Євпаторійська чоловіча казенна прогімназія була перетворена 1 вересня 1903 р. з чоловічої прогімназії, заснованої в 1876 р. У неї навчалися представники різних етносів і конфесій, в тому числі, караїми та євреї. Директором Євпаторійської чоловічої казенної гімназії довгий час перебував А. К. Самко. Серед справ фонду № 546 «Євпаторійська чоловіча казенна гімназія попечителя Одеського навчального округу» є справа, що стосується функціонування російсько-караїмських шкіл в Таврійській губернії (справа № 186 «Про заснування стипендій ім. Б. М. Ходжаша»).

У Таврійській губернії за рішенням училищної Комітету Харківського університету було засновано посаду директора народних училищ. За статутом народних училищ від 8 грудня 1828 р. її було перетворено в Дирекцію училищ Таврійської губернії. Відповідно до «Положення про народні училища» 1874 р. цю установу перейменували в Дирекцію народних училищ Таврійської губернії. До 1832 р. вона підпорядковувалася училищному Комітету Харківського університету, потім перейшла до структури попечителя Одеського навчального округу. Відала питаннями відкриття, будівництва та реорганізації шкіл, керувала всією роботою початкових, міських, вищих початкових, міністерських і приватних училищ губернії. У 1881 р. під керівництво Дирекції перейшли школи німецьких і болгарських колоній. З введенням посади інспекторів народних училищ в 1869 р. вона керувала також роботою церковно-парафіяльних шкіл. Дирекцію народних училищ Таврійської губернії було ліквідовано в листопаді 1920 р.

У справах фонду № 100 ДААРК «Дирекція народних училищ Таврійської губернії попечителя Одеського навчального округу» зустрічаються документи, що безпосередньо стосуються історії розвитку російської державної системи «іногородців», до яких були зараховані караїми, а також євреїв, що підпадали під т. зв. «процентну норму», встановлену для євреїв-рабінів Російської імперії. Зокрема, серед документів є відомості про відкриття караїмських училищ різного

рівня і призначення, дані про учнівській і викладацький контингент, програми викладання і перелік навчальної літератури. У протоколах засідань педагогічної ради Сімферопольської чоловічої казенної гімназії за різні роки виявлено важливі дані щодо числа караїмів та євреїв, які навчалися в цьому навчальному закладі. Особливу цінність представляють матеріали, які висвітлюють раніше невідомі факти з історії педагогічної діяльності непересічного фахівця та педагога Іллі Ілліча Казаса, караїмського письменника та історика Ісака Йосиповича Сінані, а також інших видних представників караїмської освіти (С. М. Панпулова, Г. І. Казас, К. Б. Егіз, Р. Я. Хаджі). Крім того, в матеріалах фонду акумульовані документи, які ілюструють історію діяльності караїмських учбових закладів в Таврійській губернії, роботу їх викладачів, участь меценатів в постачанні до цих установ книжок, учнівського приладдя, та забезпечення самих учнів одягом, взуттям, та ін.

Однією з найбільш ранніх справ фонду № 100, де зібрані відомості щодо розвитку системи єврейської народної освіти, слід назвати справу № 722 «Про світковий збір на користь єврейських училищ», яка датована 1849 р. (опис 1). Крім того, серед архівних матеріалів присутні такі справи, як: № 785 «Про прихід і витрату сум на потребу єврейських училищ» (1853 р.), № 860 «Про суми, що асигнуються на утримання Сімферопольського і Керченського єврейських училищ 1-го розряду» (1859 р.), № 861 «Про освіту євреїв» (1859 р.; серед матеріалів цієї справи є документи про т. зв. «суміжне обчислення» на обладнання класу при єврейському училищі), № 904 «Про відкриття недільних і святкових шкіл і суботніх для євреїв» (1860 р.), № 905 «Про призначення стипендій для незаможних єврейських учнів» (1861 р.) та ін. Крім того, в декількох десятках справ, в яких зібрано документи про діяльність єврейських вчених і функціонування єврейських навчальних закладів, зосереджені свідоцтва, посвідчення і прохання євреїв на зайняття посад в училищах (справи №№ 918, 919, 923, 932, 992). У справах №№ 990, 1029, 1031 фонду № 100 зібрано матеріали, що належать до категорії вхідних і вихідних паперів Сімферопольської Єврейської училищної комісії, та звіти про її діяльність (1864, 1865 рр.).

У фонді № 104 ДААРК «Сімферопольська чоловіча казенна гімназія попечителя Одеського навчального округу» (СЧКГ) зберігаються документи, в яких відображено історію поширення просвітницьких ідей серед караїмського населення Таврійської губернії. Зокрема, в протоколах засідань педагогічної ради СЧКГ є інформація про іспити, що проводилися в гімназії: окремим пунктом відзначено роз'яснення з приводу проведення іспитів для «іновірів» (караїмів та кримських татар); документи, що відображають епізоди з історії педагогічної діяльності І. І. Казаса, який працював в гімназії викладачем історії, латинської та російської мови. Є також відомості про зміну навчальних вимог щодо учнів-караїмів з метою удосконалення їх знань із загальноосвітніх дисциплін.

«Інспекція народних училищ попечителя Одеського навчального округу» (фонд № 101 ДААРК) займалася питаннями відкриття караїмських шкіл і училищ різного рівня і призначення – наприклад, в справах фонду є матеріали про заснування в Сімферополі караїмського жіночого училища 3-го розряду, документи про загальну кількість караїмів і караїмок, які навчалися в загальноосвітніх навчальних закладах Таврійської губернії. Зокрема, присутні рапорти учбового керівництва,

характеристика навчального процесу, відомості про успішність учнів, загальні висновки щодо успішності навчання дітей караїмів та ін. Заслужують згадки документи щодо прийняття Дирекцією народних училищ Таврійської губернії рішення про видання викладачам російсько-караїмських міністерських училищ грошових субсидій; план і програма відкритого при Феодосійському караїмською жіночому училищі суботнього класу для навчання грамоті дорослих караїмів. Є відомості про роботу в караїмських навчальних закладах викладачів з числа євреїв; про навчання в приватній школі караїмки К. Б. Егіз євреїв, кримських татар і дітей-християн.

У фонді № 103 «Таврійська губернська училищна рада» зберігається справа, яка стосується відкриття приватних міських і сільських єврейських шкіл в Таврійській губернії. У неї зібрані різні документи, що стосуються цього питання – наприклад, листування учбового керівництва про доцільність існування деяких навчальних закладів, доповіді та рапорти про «самовільне» відкриття єврейських шкіл і т. ін. (Зокрема, про незаконну педагогічну діяльність єврея Самуїла Ар'євіча Ізексона, який працював без дозволу дирекції народних училищ Таврійської губернії, а також про залучення їм до своєї школи дітей єврейської і православної віри) [1, арк. 44–48, 66, 67].

У фонді № 212 ДААРК «Інспектор народних училищ Сімферопольського повіту Таврійської губернії» зосереджені документи, які стосуються історії розвитку російської державної системи «іногородців». Зокрема, є дані про відкриття караїмських училищ різного рівня і призначення, різноманітні показники щодо учнівського і викладацького контингенту, програми викладання і відомості про навчальну літературу. Присутні матеріали, що висвітлюють історію педагогічної діяльності видатних представників єврейської і караїмської освіти (таких, як вищезгадана К. Б. Егіз, а також Р. Епштейн, Р. Кальфа, М. Ліпкарт, Е. С. Коген, Д. Я. Майкопар, А. М. Савицька, Б. С. Ельяшевич, І. Ю. Ормелі та ін.), які використовували в своїй професійній діяльності прогресивні на той час педагогічні методи роботи з молоддю [12, с. 9; 13, с. 15; 14]. В справах фонду відображено роботу викладачів, роль благодійних організацій та міської влади в постачанні до навчальних закладів усього необхідного. Серед документів фонду № 212 є також справи «Про видачу мела медських свідоцтв на право навчання єврейських дітей закону їх віри» (справи №№ 14, 17, 18, 20, 23, 30, 32, 44, 76, 85, 90;

опис 1). У справі № 56 опису 1 зібрано матеріали щодо відкриття при Сімферопольському кримсько-єврейському (кримчакському) молитовному будинку (к'аалі) Талмуд-Тори; про витрати Міністерства Народної Освіти на єврейські училища в Таврійській губернії в 1902 р.; про клопотання власників приватних єврейських училищ про дозвіл засновувати при них товариства допомоги нужденним учням (1902–1903 рр.).

Справа № 59 опису 1 відображає деякі перипетії розвитку системи єврейської народної освіти в Таврійській губернії: в неї зібрані документи щодо подання прохань про нагороду почесних піклувальників училищ, про спорудження шкільних будівель, матеріали про видачу похвальних листів, а також мела медських свідоцтв (в тому числі, до справи долучено статут Ощадкаси Сімферопольського товариства взаємного кредиту та проект-план церковно-приходської школи на хуторах «Залізній» і «Безіменний» с. Миколаївки Бердянського повіту, а також послужні списки службовців в єврейських навчальних закладах). Важливі документи зосереджено в справі № 97 (1905–1906 рр.): перш за все, це копія «Правил про порядок застосування закону 1 березня 1893 р.» про приватних вчителів єврейського Закону Віри – мела медів [2, арк. 43, 45, 48, 69, 190, 191, 194, 195, 227, 229, 230, 232, 235, 236, 241, 243, 245, 247]. Крім того, є відомості про зміни в Статуті Кримсько-єврейської Талмуд-Тори: зокрема, § 2 (обрання на певний термін піклувальників Талмуд-Тори) і § 3 (про джерела коштів на утримання Талмуд-Тори) [2, арк. 185, 186]. Особливу цінність представляють матеріали іконографічного характеру, а саме, фотографічні знімки мела медів єврейських шкіл і училищ Таврійської губернії, які долучені до справи № 97 опису 1 фонду № 212.

Таким чином, в процесі аналізу матеріалів, які зберігаються у фондах Державного архіву АР Крим, було з'ясовано, що в багатьох з них відкриті маловідомі матеріали, які відносяться до історії розвитку системи народної освіти євреїв і караїмів. Було проаналізовано рідкісні документи наративного та ілюстративного характеру, які раніше не потрапляли в поле зору дослідників. Ці матеріали можуть стати ланкою в науковій реконструкції багатьох маловивчених сторінок історії розвитку просвітницького руху в Таврійській губернії в XIX – на початку XX ст.

© Прохоров Д. А., 2016

Список джерел та літератури:

1. Держаний архів Автономної Республіки Крим (ДАРК). Ф. 103. Оп. 1. Д. 36.
2. ДАРК. Ф. 212. Оп. 1. Спр. 97.
3. ДАРК. Ф. 241. Оп. 1. Спр. 16.
4. ДАРК. Ф. 241. Оп. 1. Спр. 60.
5. ДАРК. Ф. 241. Оп. 1. Спр. 145.
6. ДАРК. Ф. 241. Оп. 1. Спр. 214.
7. ДАРК. Ф. 241. Оп. 1. Спр. 299.
8. Канишева М. А. Развитие начального образования в Крыму. – Харьков : Экспресс-книга, 2011. – 254 с.
9. Прохоров Д. А. Система народного образования караимов Таврической губернии во второй половине XIX – начале XX вв. // Материалы по археологии, истории и этнографии Таврии ; Ред.-сост. А. А. Айбабин, В. Н. Зинько. – Симферополь, 2006. Вып. XIII. – С. 541–588.
10. Прохоров Д. А. И. И. Казас – просветитель караимов и крымских татар // Материалы по археологии, истории и этнографии Таврии. Supplementum. Вып. 7. – Симферополь, 2009. – 248 с.
11. Редькина Л. И. Этнопедагогика караимов Крыма. – К. : Педагогическая пресса, 2001. – 194 с.
12. Справочный отдел. Учебные заведения // Известия Таврического и Одесского Караимского Духовного Правления. – Евпатория, 1917. – № 1. – С. 9.
13. Справочная книга Одесского учебного округа (по дирекциям народных училищ). Вып. 3 : Таврическая дирекция. – Одесса, 1891.
14. Театр и музыка [О вечере в школе К. Б. Эгиз] // Салгир. – 1898. – № 172. – 12 декабря.

**Сандул
В'ячеслав Андрійович**

голова Нікопольського відділення
Міжнародного фонду Дніпра
(м. Нікополь, Дніпропетровська область)

✉ vas@nikopol.net

КАХОВСЬКОМУ ВОДОСХОВИЩУ – 60. СЬОГОДЕННЯ І ПРОБЛЕМИ В РОЗРІЗІ АДАПТАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО ВОДНОГО ЗАКОНОДАВСТВА ЗГІДНО ДОГОВОРУ ПРО АСОЦІАЦІЮ З ЄС

В статті розглядається проблема збереження екосистеми р. Дніпро в контексті намірів будівництва Каховської ГЕС-2.

Водопілля 1956 року не повернулось як в попередні роки вусталені часом береги Дніпра – в жовтні 1995 року річка була перекрита і дала струм перша турбіна Каховської ГЕС. Дном рукотворного моря став понівечений і сплундрований Великий Луг. Його долина, що представляла собою унікальне внутрішнє гирло формувалась в третинний (палеогеновий період) пліоценової епохи. Це відбувалось десь 400 – 230 тис. років тому. Дніпро народжувався під кінець другого обledenіння північно – й середньоевропейських земель, коли величезні маси талих вод ринули на південь пробиваючи собі русло [1].

В кінці XIX століття зі зростанням промисловості та потреби у воді виникла необхідність визначити кількість водив річках та озерах та допустимого обсягу її використання. В історію гідрології увійшло класичне дослідження для всього Дніпра виконане в 1902 – 1904 роках М. І. Максимовичем та Є. В. Опоковим. Йому передувала опублікована в 1884 році класична праця видатного російського кліматолога і географа О. І. Войейкова (1842 – 1916 рр.) Ось його висновок мовою оригіналу: «При всех равных условиях, страна будет тем богаче текущими водами, чем обильнее осадки и чем меньше испарение как с поверхности почвы и вод, так и растений. Таким образом, реки можно рассматривать как продукт климата» [2].

Наш час, коли змінюється клімат, лише підтвердив цей висновок. Як і те, що країна може бути багата водами, що течуть. Україна не стала багатшою з накопиченням транзитного стоку з території сусідніх країн в створених за радянських часів штучних морях – водосховищах.

В5-ти «морях» створених за часів СРСР на території України утримується 48,9 куб. км. що перевищує на 15,8 куб. км. обсяг дозволений Водним Кодексом України (ст. 82) Цей документ обмежує обсяг водосховищ і прив'язує його в часі до обсягу, та умов в межах всього водозбірної басейну. Утримання надлишкового обсягу води у «морях», на догоду потреб всієї індустрії, комунального господарства та енергетиків вкрай негативно впливає на гідробіологічні процеси та якість води [3]. Акумуляований транзитний стік з водозбірної басейну території сусідніх держав дозволив скиди неочищених

Ключові слова:

Каховська ГЕС, ГЕС-2, р. Дніпро, Каховське водосховище.

стоків розбавляючи їх у водосховищах до прийнятних концентрацій. Це стимулює перехід підприємств на оборотне водокористування, будівництво та модернізацію очисних споруд зливової та господарської каналізації, більше того «дозволяє» планувати нарощування потужностей ядерної енергетики та інших водовитратних галузей промисловості. Рівень використання прісних вод для окремої країни визначається відношенням обсягу водоспоживання до обсягу водозбору одержаної з площі водозбірної басейну, що належить до території цієї країни. Згідно прийнятої класифікації маємо «дуже високе навантаження» на водні ресурси, а з розрахунку на людину – маловодозабезпечену країну.

Розглянемо суспільно – політичні умови часів коли приймалося рішення і будувалась Каховська ГЕС. Наслідки тодішнього господарювання спостерігаємо на Волзі, де не вистачає води для життєзабезпечення водотоків угирлі. На Аралі сотні кілометрів вітер розносить сіль з колишнього морського дна. Варто згадати про нереалізовані плани порятунку цього безстічного моря перекиданням стоку сибірських рік на південь, про розпочате будівництво каналу Волга – Чограй та багато інших грандіозних, які розпочинались в часи сталінських планів перетворення природи. Наявність необхідної кількості води за часів СРСР, розглядалась як необхідний фактор та обов'язкова умова нарощування потужностей промисловості. Промислові підприємства, генеруючи потужності енергетики, сільське господарство, комунальні підприємства, відповідні відомства вимагали нових капітальних вкладень і ... свіжої прісної води. Сьогодні варто згадати що розвал СРСР призупинив реалізацію розпочатого проекту перекидання стоку Дунаю в Дніпро зі спорудженням ще однієї греблі, яка мала повністю відгородити Дніпро від Чорного моря в районі Очакова, реалізацію планів будівництва 43 ядерних блоків на Україні, будівництво каналу з Дністра для потреб ядерної

енергетики та багато інших.

Ще донедавна територія водозбірного басейну Дніпра починаючи з часів Російської імперії та часів СРСР знаходились в адміністративних межах однієї країни. Сьогодні близько 2/3 водозбірного басейну Дніпра входить до території республіки Білорусь та Російської Федерації, де і формується близько 70% його стоку. Про надмірно високий рівень використання води в межах України свідчать такі показники. В Україні в басейні Дніпра на 1 га припадає 19,6 м. куб. стічних вод, в Російській Федерації – 6,6 м. куб., в Республіці Білорусь 3,9 м. куб. «Наибольшая антропогенная нагрузка на водные объекты отмечается на участке от Днепродзержинской ГЭС до устья. Здесь безвозвратно потребляется более 5 млрд. м. куб (76 % от общего безвозвратного водопотребления) и сбрасывается около 1,1 млрд. м. куб загрязненных стоков (83% от общего их объема в бассейне) Основной объем безвозвратных потерь формируется в Днепропетровской (12%), Херсонской (23%) и при подачи воды каналами. Промышленные предприятия Днепропетровской и Запорожской области являются основными загрязнителями Днестра На их долю приходится около 75% сброса загрязненных стоков» [4].

Коли в 70 – 80 роках минулого століття в СРСР успішно будувались канали та ГЕС, намічались грандіозні плани повороту річок, в Європі та США розроблялись принципи управління водними ресурсами, приймалися відповідні закони. Варто згадати про успішне вирішення проблеми Великих озер при співпраці США та Канади. Цей досвід використаний при розробці Водної Директиви ЄС. В 1994 році розпочалась українсько-канадська співпраця з вивчення проблем всього Дніпра. Перший етап цього проекту продовжувався до 1997 року. В ході цієї співпраці формувались і перевірялись методології системних західних підходів до вирішення басейнових проблем Дніпра в умовах реформування соціально-економічної системи та створення нових держав. За час другого етапу (1998 – 2000 роки) зроблено дослідження, напрацьовано багаточисельні висновки та рекомендації. На регіональному рівні проведено комплексний екологічний аудит на п'яти великих підприємствах Запоріжжя. На превеликий жаль в той час міська влада Нікополя відмовилась від участі в цьому проекті, хоча наше місто згідно пропозицій громадської дніпровської асоціації було внесено як складова частина регіональної системи екологічного моніторингу. На сьогодні господарський комплекс в басейні Дніпра розвивався та розвивається без урахування економічних та екологічних наслідків для України. В басейні Дніпра склалась передкризова та кризова водогосподарська та гідро екологічна ситуація, коли його та приток само відновлювальна здатність вже не забезпечує відновлення екологічної рівноваги. Однак відомчі плани, що розробляються та почали реалізовуватись в нашій державі багато в чому схожі за підходами на часи сталінського плану перетворення природи. Варто нагадати про багаторічні відомчі потуги реанімації будівництва Канівської ГАЕС, планів нарощування потужностей ядерної енергетики в басейні Дніпра. Якось зловіща містика та ігнорування здорового глузду, майбутнього держави, власного законодавства ратифікованих міжнародних Конвенцій вбачається в об'явленому до 60 річчя Каховської ГЕС та водосховища плани будівництва Каховської ГЕС – 2. Про серйозність намірів свідчать розпочаті археологічні дослідження (звідки фінансування?) на території, яка намічена під будівництво та затоплення зі знесен-

ням взятих на облік пам'яток історії.

Розглядаючи систему басейнових управлінь, яка функціонує в Європейському Союзі, експерти підкреслюють необхідність забезпечити «органічне поєднання басейнової системи управління з адміністративною системою, які повинні доповнювати одна одну «Оскільки площа водозбірного басейну та величина гідрографічної мережі є найменшими в нижній течії Дніпра та найбільшими в її верхній течії, створення системи басейнового управління доцільно починати з нижньої течії Дніпра. Тоді черговість включення адміністративних областей до басейнової системи управління може бути такою: перша черга (нижня течія Дніпра): Дніпропетровська, Запорізька, Миколаївська Херсонська області (всього 4 сусідні області...) [5]. Створення повноцінних дієвих басейнових територіальних управлінь передбачається і перевірено в ЄС згідно відповідної Водної Директиви ЄС – 2000. Договором Про Асоціацію з ЄС, підписаним Україною в червні 2014 року серед інших зобов'язань передбачається адаптація нашого водного законодавства до вимог успішно діючого законодавства ЄС. Це вкрай необхідно бо з позицій екологічної безпеки у нас немає проблеми більшої, ніж у техногенно порушеній водній артерії Дніпра та його басейну. Стан водосховищ «без перебільшення є предметом національної безпеки України, яку ми до кінця ще не усвідомили» [6].

Розглядаючи новітні плани нарощування потужностей гідроенергетики на ріках України, енергетичну стратегію та інші не можна не бачити що своєю сутністю вони спираються на ідеологію перетворення природи минулого. Закономірно, що одразу після здобуття незалежності Україною стало створення Надзвичайної комісії з екологічних проблем Дніпра, яку очолив Президент України. Ще часів СРСР був створений і почав діяти Український комітет порятунку Дніпра та малих річок. Однак, Дніпро, як раніше виходячи з відомчих планів та стратегій знаходиться у власності олігархічно підпорядкованих відомств, а Верховна Рада, якій згідно Конституції та Водного Кодексу делеговано народом право розпоряджатись водами, від цього самоусунулась.

Сьогодні по акваторії Каховського водосховища проходять міжобласні кордони. Прийняті і Верховною радою за часів Януковича зміни до Водного Кодексу України дозволили кожній області визначати обсяги забору та скидів води з видачею дозволу на спеціальне водокористування, що увійшло в глибоке протиріччя зі здоровим глуздом, світовою практикою управління водогосподарською діяльністю, діючому національному водному законодавству та зобов'язанням прийнятим з підписанням договору про Асоціацію з ЄС. Ми сьогодні постали перед вибором – уточнити межі та виставляти буйки на акваторії Каховського водосховища чи розпочати підготовку до міжобласної басейнової угоди та створення територіального басейнового управління. Стан Каховське водосховища сьогодні вимагає об'єктивного всебічного дослідження та державної експертизи. Остання робота була проведена в 1986 році. Замість цього бачимо плани нарощування потужностей Запорізької АЕС, для нової АЕС вибрано майданчик в Херсонській області, будівництва Каховської ГЕС-2, забувши що це в першу чергу джерело питного водопостачання всього півдня України та Криму.

Щодо інших висновків та пропозицій, Вони готувались та доповідались автором та опубліковані [7, 8].

© Сандул В. А., 2016

Список джерел та літератури:

1. Чабаненко В. Українська Атлантида. – Запоріжжя, 2006. – С. 7.
2. Войськов О. Климаты земного шара, в особенности России». – СПб., 1884.
3. Демьянов В. Деякі проектні рішення щодо можливості оздоровлення р. Дніпро / НАН України, Інститут проблем природокористування та екології // Збірник наукових праць. – Випуск 16. – 2013. – С. 100-112.
4. Основные результаты международных экспедиционных исследований воды в бассейне Днепра. – Харьков : Веста, 2003. – С. 24.
5. Васенко О. Г., Лозинський В. Р. Система управління охороною вод у басейні Дніпра. – Харків, 1999.
6. Дегодюк Е. Г., Дегодюк С. Е. Еколого-техногенна безпека України. – Київ : ЕКМО, 2006. – С. 135.
7. Сандул В. А. Межгосударственная днепровская конвенция в разрезе требований Водной Директивы ЕС, существующей национальной законодательной базы и ратифицированных странами бассейна конвенций // Днепровский форум общественности (г. Киев, 6-7 июля 2012 г.). – С. 52-58.
8. Сандул В. А. Межгосударственная Днепровская Конвенция как предпосылка и условие выполнения требований Водной Директивы ЕС и реализации ратифицированных международных конвенций / Інститут проблем природокористування та екології НАН України // Збірник наукових праць. – Випуск 16. – Днепропетровск, 2013. – С. 294-298.

**Селецький
Андрій Анатолійович**

краєзнавець, директор Комунального закладу
«Нововоронцовський районний центр дитячої творчості»
(смт. Нововоронцовка, Херсонська область)

✉ anriseletskiy@gmail.com

ВИЛУЧЕННЯ ПРОДОВОЛЬСТВА У ГРОМАДСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ НІМЕЦЬКИМИ ВІЙСЬКОВИМИ ЧАСТИНАМИ У ГРУДНІ 1943 – СІЧНІ 1944 РР.

В даній статті йдеться про економічну політику німецької окупаційної влади на Півдні України з грудня 1943 - по січень 1944 років. Як приклад, приводиться факти вилучення сільськогосподарської продукції у громадських господарств селищ Великі Гирла та Золота Балка в Нововоронцовському районі Херсонської області. Архівні джерела, що використовувались в роботі, публікуються вперше.

Дана проблематика в історичній науці майже не висвітлена. Радянська історіографія розглядала досить поверхнево питання існування громадських господарств, ігноруючи взагалі факт добровільної роботи сільського населення в колективних господарствах «німецького зразка». В сучасній українській історичній науці історія громадських господарств та їхніх відносин з німецькими окупантами досліджені недостатньо.

В Державному архіві Херсонської області збереглися накладні двох громадських господарств: Великогирлянського та Золотобалківського, на прикладі яких автор розглядає економічну політику німецьких військових частин на окупованих територіях [3].

Після нападу на СРСР гітлерівські війська досить швидко окупували територію України. Відразу на захоплених територіях був встановлений «новий порядок». Одним з головних завдань цієї влади було встановлення жорсткого контролю над економікою та перетворення її на постачальника потрібними продуктами фронту та сировини до Німеччини.

З цією метою наказом від 25 червня 1941 р. А. Гітлер надав командування вермахту всю повноту влади на окупованій території. Всі закони і розпорядження радянської влади відмінялися, впроваджувалась система військово-поліцейського режиму.

Окупована УРСР була розділена на чотири автономні адміністративні одиниці: дистрикт «Галичина», Трансністрія, рейхскомісаріат «Україна» та прифронтна зона.

З метою ефективного «освоєння» окупованої території в імперському комісаріаті «Україна» були створені відповідні структури, що займалися політичними, адміністративними та господарчими питаннями. Подібні структури існували в генеральних округах. Спільно з військово-поліцейським апаратом ця розгалужена система повинна була забезпечити здійснення політичних і економічних планів нацистів.

У 1941 р. був створений Миколаївський генеральний округ під назвою «Олександровштадт» до складу якого входив і Нововоронцовський район.

Ключові слова:

військова частина, окупація, громадське господарство, продовольство, вилучення.

Після окупації Нововоронцовського району німецько-румунськими військами у серпні 1941 року, однією з перших дій німецької адміністрації було взяття під контроль економіки району. Серед усіх дій в економічному секторі одним з найважливіших було реорганізація колгоспів у «громадські господарства» [2].

Сам принцип колективізованої праці окупантів влаштовував, тому вони обійшлися тільки перейменуванням. Наприклад, два Нововоронцовські колгоспи «Шлях до соціалізму» та «імені В. І. Леніна» були перетворені на одне «громадське господарство №1».

Громадські господарства були основним джерелом постачання продовольства для військових частин, оскільки добре налагоджена система виробництва та здачі продовольства не змінилася, тому вона працювала налагоджено, без значних проблем.

Найпоширенішою була економічна співпраця населення з окупантами. Це можна пояснити не антирадянськими настроями або примусом німців. Радянська влада, залишила частину населення на поталу ворогам забравши максимум продовольчих запасів. Залишене населення не мало засобів до існування. Врожай, який встигли зібрати – вивезли на схід СРСР, який не встигли зібрати і знищити німецька військова і згодом цивільна адміністрація відразу взяла на суворий контроль.

Власні запаси населення були пограбовані централізовано німецькими та румунськими військовими командами, окремо солдатами, які вигрібали все що вважали за потрібне. Добре відома фраза німецьких солдат «Яйко, курка, млеко?», що дійшла до нас у пам'яті очевидців окупації добре характеризує економічні відносини між населенням та армією вермахту.

Отже, населення змушене було масово включатись

у господарську діяльність для задоволення своїх життєвих потреб.

У 1942 - 1943 рр. продукти громадських господарств експортувалися, в основному в Німеччину або на фронт.

Після поразок німецької армії на Східному фронті та наближення бойових дій до Нововоронцовського району, за визначеними правилами Миколаївський генералкомісаріат втрачав свої повноваження в районі, а фактичну владу здобувала німецька військова адміністрація. Так урожай вирощений громадськими господарствами району, офіційно вилучався німецькими військовими частинами.

Хронологічно, вищезазначені матеріали охоплюють період з 1 грудня 1943 по 3 січня 1944 років. Це можна пояснити тим, що після поразок на лінії оборони «Східний вал», німецьке командування почало задалегідь зосереджувати військові сили в Нікопольсько-Криворізькому регіоні, щоб утримати багату ресурсну базу цієї території [1].

Тому військові частини з грудня 1943 року почали вилучати сільськогосподарську продукцію у громадських господарств. Це відбувалося офіційно, з накладними, актами та заявами. Хоча мало місце і примусове вилучення продуктів, зокрема, 30 грудня 1943 року старостою села Великі Гирла Ларіоном Чепурним був

складений акт про примусове вилучення 30 центнерів картоплі німецькими військами [3, арк. 35].

В накладних громадських господарств фігурують наступні німецькі військові частини №№: 05772, 06845, 13067, 21376, 23902, 29506, 36401, 42080.

Автором було досліджено, які саме військові з'єднання відповідають цим номерам [4].

У результаті стало відомим, що:

1. В/Ч № 05772 – саперний полк 24 дивізії [6];
2. В/Ч № 06845 – інженерно мостовий батальйон 210 дивізії;
3. В/Ч № 13067 – мостова колонна – сапери;
4. В/Ч № 21376 – рота постачання 17 дивізії;
5. В/Ч № 23902 – господарча рота 212 дивізії;
6. В/Ч № 29506 – рота постачання 17 дивізії;
7. В/Ч № 36401 – колонна інженерно-будівельного батальйону 124 дивізії;
8. В/Ч № 42080 – 9-й запасний батальйон [5].

Із вищезазначених даних, постає досить чітка картина – продовольство вилучали тиліві спеціальні військові частини, які готували базу для приходу фронтових дивізій.

Кожна військова частина вилучила в період з 1.12.1943 по 3.01.1944 рр. певну кількість продовольства, зведені дані про які показані у наступних таблицях (табл. 1, 2) [3, арк. 3 – 6, 8 – 34, 36 – 49].

Таблиця 1.

Вилучення німецькими військовими частинами сільськогосподарської продукції у громадських господарств сіл Великі Гирла та Золота Балка Нововоронцовського району в грудні 1943 – січні 1944 рр.

№	в/ч №	Громадське господарство	
		Великогирлянське	Золотобалківське
1.	05772	–	ячмінь – 400 кг, озима пшениця – 400 кг
2.	06845	–	картопля – 2060 кг
3.	13067	соняшник – 1000 кг	соняшник – 1000 кг, озима пшениця – 500 кг
4.	21376	ячмінь – 9000 кг, овес – 2000 кг	ячмінь – 14000 кг, озима пшениця – 500 кг, свиноматка – 1 шт
5.	23902	–	картопля – 1000 кг
6.	29506	ячмінь – 1300 кг	–
7.	36401	ячмінь – 5300 кг, овес – 4000 кг	ячмінь – 8975 кг, овес – 2400 кг
8.	42080	–	ячмінь – 5000 кг, картопля – 3000 кг, пшоно – 900 кг, пшениця – 200 кг

Проаналізувавши запропоновану вище таблицю, видно, що найбільше було вилучено ротою постачання 17 дивізії (військова частина № 21376) та колонною інженерно-будівельного батальйону 124 дивізії. За-

гальна вага вилученої сільськогосподарської продукції становила 25500 кілограм та 20675 кілограм відповідно (табл. 1).

Таблиця 2.

Загальна кількість вилучених німецькими військовими частинами продуктів сільського господарства у громадських господарств сіл Великі Гирли та Золота Балка за грудень 1943 – січень 1944 рр.

Найменування	Кількість
Солома	262300 кг
Ячмінь	43975 кг
Картопля	9060 кг
Овес	8400 кг
Озима пшениця	1400 кг
Соняшник	2000 кг
Пшоно	900 кг
Пшениця	200 кг
Свиноматка	1 шт

За грудень 1943 року німецьким військовим частинам було відпущено 2623 центнерів соломи [3, арк. 49].

Із продуктів сільського господарства найбільше було вилучено соломи та ячменю – 262300 кілограм та 43975 кілограм відповідно (табл. 2).

Слід виокремити важливий момент: на аркуші 41 зазначена накладна, на якій «19.12.1943 В/Ч № 24080 було відпущено Золотобалківським громадським господарством 30 центнерів ячменю» [3, арк. 41].

Очевидно, в даному документі допущена помилка в номері В/Ч, тому що В/Ч № 24080 – це 455-й піхотний полк, а це була передова бойова частина, а як було зазначено вище, всі військові частини, що вилучали продовольство, були інженерними та тиловими службами (інженери, сапери, будівельники, постачальники, тиловики).

Можна припустити, що ці військові частини були направлені в тил, зокрема, в Нововоронцовський район, з метою підготовки позицій (створення оборонних споруд, мінних полів, мостів, переправ) та продовольчої бази для фронтових частин, які відступали зі сходу.

Тому, найімовірніше, це була не військова частина № 24080, а 42080, яка фігурує в накладних та в таблиці № 1.

Із вище сказаного можна зробити наступні висновки:

1. Тилові військові частини, що були направлені в Нововоронцовський район з метою створення оборонних споруд, комунікацій та продовольчої бази для фронтових з'єднань, в грудні 1943 – січні 1944 рр. активно вилучали в ГТ сільськогосподарську продукцію;
2. Вилучення продуктів відбувалося здебільшого офіційно, з додержанням процедури, що свідчить про плановість та своєчасність підготовки німецьких військових частин до оборони або подальшого відступу;
3. Із кількості вилученої провізії можна фрагментарно проаналізувати посівну кампанію 1942 – 1943 рр. в даних громадських господарств. А саме: у вирощуванні зернових культур основну увагу приділяли ячменю та вівсу, а щодо коренеплодів – центральним об'єктом була картопля.

© Селецький А. А., 2016

Список джерел та літератури:

1. Великая Отечественная война 1941 – 1945. Энциклопедия. – М., 1985. – С. 489.
2. История городов и сел УССР. Херсонская область // Председатель редколлегии Мельников А. Т. – Киев, 1983. – С. 472.
3. Общинні господарства Нововоронцовського району Миколаївської області. Акти конфіскації продуктів на користь окупаційної армії 1941 – 1944 рр. – ДАХО. – Ф. Р – 1399. – Оп. 2. – Спр. 3. – 51 арк.
4. <http://www.lexikon-der-wehrmacht.de/inhaltsverzeichnis1.htm>
5. <http://www.lexikon-der-wehrmacht.de/Gliederungen/Divisionseinheiten/IDEinheiten9-R.htm#Feldersatz-Bataillon 9>
6. <http://www.lexikon-der-wehrmacht.de/Gliederungen/PionierReg/PiReg24-R.htm>

**Сидьолкіна
Світлана Ліверіївна**

завідуюча Каховською філією
Херсонського обласного краєзнавчого музею
(м. Каховка, Херсонська область)

✉ kakhovka-muzei@ukr.net

МЕЖОВА КНИГА ПЕРЕКОПСЬКОГО ПОВІТУ НОВОРОСІЙСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ «НОВОЗАСЕЛЯЕМЫХ ДЕРЕВЕНЬ КАХОВКИ И НИКОЛЬСКОЙ» ВОЛОДІННЯ ПОМІЩИКА, ПОЛКОВНИКА Д. М. КУЛИКОВСЬКОГО ЯК ІСТОРИЧНЕ ДЖЕРЕЛО

У статті поставлена задача на прикладі межової книги «деревень» Каховки і Нікольської, охарактеризувати подібні документи як джерело з історії краю. Показано, що межові книги не є тільки майновими документами які містять детальну інформацію про розміри і кордони земельних володінь, але і характеристику самого процесу межування, назви населених пунктів та їх приналежність до адміністративно-територіального поділу, прізвища землевласників, їхні чини та посади, географічні об'єкти, ландшафти, ґрунти, господарчі об'єкти, церковні будівлі, кількість населення.

Межові книги, як продукт адміністративно-фіскального діловодства є чи не єдиним масовим джерелом XVII – XVIII століть, які акумулюють в собі географічно-господарчу інформацію тієї чи іншої місцевості. Не випадково, в описах фонду Генерального межування Таврійської губернії РДАДА межові книги превалюють над межевими планами. Причиною міг бути дефіцит кваліфікованих межевників у приєднаній в останній чверті XVIII ст. до Російської імперії Таврійської області, що сприяло закріпленню вербального характеру межових описів над картографічним відображенням геопросторової інформації [10, с. 86].

До сьогодні межові книги Дніпровського повіту Таврійської губернії, а це майже усе лівобережжя сучасної Херсонщини, не особливо часто використовувалися дослідниками, музейниками, краєзнавцями. Можливо, це пов'язано зі складністю опанування подібних джерел, які написані скорописом другої половини XVIII ст. і потребують знання палеографії.

По-друге, має місце думка, що межові книги не є досить цікавим і змістовним документом. Кого з дослідників зацікавить подібне: «С того места взят починной пункт, как на специальном плане видно, а от памятного столба продолжена линия вверх по речке Конской, ... а пред столбом в сажени вырыта вновь другая починная межевая яма шириною во все стороны по две с половиною, а в глубину две сажени, в ней положено уголье и так как в починную - пять камней, возле сказанного столба ставлена была астролябия и та линия склонение своё имеет на ромб от норда к осту шестьдесят семь градусов...» (пунктуация автора – С. Л.) [2, с. 86 зв].

Насправді ж, межові книги – важливе джерело з історії населених пунктів, їхніх засновників, прізвищ землевласників, географічних об'єктів – річок, остро-

Ключові слова:

межова книга, межові знаки, астролябія, сажень, Таврійська область, Катеринославське намісництво, Дніпровський і Херсонський повіти, місто Берислав, село Бургунка, «деревни» Каховка, Нікольске, Козачі Лагері, Кам'янка, Каїри, хутори Британ, Качкар, річки Дніпро, Конка, острови Тавань, Британ, кучугури Тузлук, долина Черненкая, Шагин-Гірейський ретраншемент, церква Покрови Пресвятої Богородиці, полковник Д. М. Куликовський, віце-канцлер І. А. Остерман, військовий товариш М. Г. Собецький.

вів, гір, лісів, тощо, природи краю, ландшафту, ґрунтів, шляхів і багато чого іншого і є дуже цікавими документами. Спробуємо це довести на прикладі межової книги «деревень Каховки и Никольской» (сучасне село Мала Каховка – С.Л.) Перекопського повіту Новоросійської губернії, яка зберігається у Російському державному архіві давніх актів у фонді Генерального межування Таврійської губернії.

Знавців історії краю безперечно збентежить назва повіту та губернії, бо як відомо, Каховка входила до

складу Дніпровського повіту Таврійської області, а згодом – губернії. Але тут немає ніякої помилки. Справа в тому, що межева книга представлена копією, створеною не раніше грудня 1796 – не пізніше жовтня 1802 рр., коли за Указом імператора Павла I від 12 грудня 1796 р., згідно політики укрупнення адміністративних одиниць, була скасована Таврійська область і змінено розподіл на повіти: замість колишніх трьох повітів – Перекопського (північна частина Криму) та материкових – Дніпровського і Мелітопольського, був створений один – Перекопський, який увійшов до новоствореної Новоросійської губернії [4, с. 229]. Шість років потому Олександр I Указом Сенату від 20 жовтня 1802 р. розділив Новоросійську губернію на Таврійську, Миколаївську та Катеринославську і повернув три колишніх повіти [5, с. 272].

Межева книга датується за змістом документу не раніше серпня – не пізніше 7 жовтня 1791 р. Як відомо, Д.М. Куликовський отримав ці землі за ордером № 190 від 17 січня 1791 р. [3, с. 84]. Перша письмова згадка відноситься до березня того ж року [1, с. 57]. А межування було розпочато лише у серпні і закінчено у жовтні 1791 р., межева ж книга була затверджена у листопаді 1792 р. [3, с. 85]. Таке довге затягування з межуванням пов'язано з нестачею кваліфікованих землемірів.

Документ є рукописом на 10 сторінках, в тому числі зворотних, написаний скорописом другої половини XVIII століття. І хоча графіка більшості літер наближена до сучасного начертання, але все ще характерний зв'язок з традиціями XVII ст.: формування графічного вигляду малих літер наприкінці XVIII ст. ще не завершилося. Це виявляється у графіці окремих літер. Поряд з а, начертання якої наближається до сучасного, використовуються також а у вигляді грецької альфи. Зустрічається начертання літери в у вигляді чотирикутника. Літера д схожа за начертанням на сучасну двійку. Літера ж вживається з півколом у передній частині, як у петровські часи. Майже не впізнати начертання літер к та р. Часто зустрічається різне написання однієї і тієї ж літери, наприклад, к і в. До того ж використовуються літери, які відсутні

у сучасній російській мові, як то фіта (Ө), іжиця (V), и десятирічне (і), ять (ѣ). Ускладнює опанування документу і його графіка. Тексти не розділені на абзаци. Речення дуже великі і майже без пунктуації. З розділових знаків зустрічаються досить рідко крапка і майже не зустрічається кома. Документ надто громіздкий і незручний у плані сприйняття його змісту.

Межева книга частково дає уявлення про те як відбувалося межування. Його здійснював землемір прапорщик Василь Писемський. Вимірювання здійснювалося у сажнях, а площа у десятинах. Для вимірювання кутів використовувався геодезичний прилад – астролябія. Пристрої, якими вимірювався периметр дачі, у книзі не названі. За «Повчанням землемірам» 1766 р. таким пристроєм був десятисажневий залізний цеп [7, с. 880]. Дачі генерального межування називалися не за прізвищами власників а за назвою місцевості і тому носять назви населених пунктів: дача села Бургунки, дача «деревень» Каховки і Нікольської, тощо. Межування було розпочате згідно Інструкції межевикам від суміжної, раніше межованої, дачі «деревни» Кам'янки (сучасне село Республіканець Бериславського району – С.Л.) Херсонського повіту Катеринославського намісництва, яка належала дійсному раднику, віце-канцлеру, сенатору, графу Івану Андрійовичу Остерману, а саме «от

поставленного при речке Конской на острове Тавань по течению той речки с правой стороны расстоянием от берега в сороку саженьх межевого с признаками столба, при котором в сажени состояла вырытая межевая яма шириною во все стороны по полторы, а в глубину одна сажень, в ней кладено уголье и три камня» [2, с. 86 зв]. Розпізнавальними знаками, як бачимо були межові стовпи та ями. Чому саме вугілля клали у ями? Деревинне вугілля є хімічно стійким до гниття, тому зберігалось у межових ямах досить довго. Опису межових стовпів, на жаль, книга не містить. Але «Інструкція межевикам» від 13 травня 1754 р. дає такий опис: «... пред ямами в сажени ставя столбы вышиною по два от земли, да в земле по одному аршину, высекать по две грани, одну назад, другую вперед на нём» [6, с. 106]. Як бачимо, межування починалося від «починной ямы» на острові Тавань і таким чином частина острова належала І. А. Остерману, інша – Д. М. Куликовському. Далі дача Куликовського простягалася на південь вздовж Конки й Дніпра, які були природною межею не тільки між землями цих поміщиків, але Дніпровським і Херсонським повітами Таврійської області та Катеринославського намісництва [2, с. 86 зв.]. З цієї причини, так званий, межник – виорана ділянка шириною на 1,5 сажня, вздовж кордонів двох повітів, не встановлювалася.

На південь від сходу землі Куликовського граничили з дачею села Бургунки поміщика, військового товариша Максима Григоровича Собецького [2, с. 88 зв.]. Південні й східні кордони дачі Куликовського не межують з землями інших населених пунктів, бо ще не були заселені.

Які ж географічні об'єкти ми знаходимо у книзі? По-перше, це низка населених пунктів: міста Перекоп та Берислав, село Бургунка, «деревни» Кам'янка, Казачі Лагєрі, хутори Каїр, Качкар, а також «две новозаселяемые деревни Каховка и Никольская, в них мужеского пола сто сорок две души, принадлежащий к оным хутор Британ (сучасне с. Дніпріани – С.Л.) и одна ветрянная мельница во владении помещика полковника и кавалера Дмитрия Матвеева сына Куликовскаго» [2, с. 90].

Згадується у документі і «долина «Черненкая», яку ми знаємо як Чорну долину, ту саму, де у 1675 р. кошовий І. Сірко наказав зарубати біля трьох тисяч своїх, визволених з татарського полону, земляків, які захотіли повернутися до Криму [1, с. 93].

З річок згадуються Дніпро та Конка, яка в документі має назву Конская. Ця ліва притока Дніпра вздовж течії то виходила з нього, то знову впадала, утворюючи острівки, плавні. Тому природною межею між Херсонським і Дніпровським повітами були то Дніпро, то Конка, а іноді вона проходила плавнями.

Названо у документі і два острови. Це Тавань і невідомий дослідникам – Британ, «покрытый дровяным лесом Херсонского уезда деревни Бургунки помещика ... Максима Григорьева сына Собецкого» [2, с.88 зв.]. Острів Тавань знаний ще з давніх часів Київської Русі, коли тут існував перевіз. У XVI – XVII ст. на острові були збудовані татарські фортеці Мустріт-Кермен та Мубек-Кермен, потім тут існувало Таванське містечко запоріжців. Поблизу Тавані, на лівому березі Дніпра у 1771 р. був збудований Шагінгирейський ретраншемент для прикриття російських транспортів під час російсько-турецької війни 1768-74 рр. [9, с. 30]. Це була досить велика фортифікаційна споруда, бо як зазначається у межовій книзі, вона разом з п'ятьма редутами

займала 196 десятин. Як бачимо, вона ще існувала у 1791 році.

Щодо споруд, які містилися на межованих землях вказана і дерев'яна «новостроящаяся церковь во имя Покровъ Пресвятыя Богородицы» [2, с. 90]. Тобто, є достеменною дата побудови каховської церкви. До речі, вона і досі носить назву Покровської. Також названо міст через річку Конку поблизу Каховки.

Через землі Куликовського проходило досить багато шляхів: дві дороги з Каїр до Каховки, два шляхи з долини «Черненкой» до Каховки і хутора Британ, з хутора Качкар «на долину Черненкую», з Казачих Лагерів до Нікольської, з Нікольської до Каховки, дві польові дороги і стовповий шлях з Перекопу до Бериславу, який призначався для доставки пошти і пересування вантажів. Але найцікавішим є, так званий, «бечівник» – шлях, що йшов вздовж Дніпра для буксировки суден кінями чи бурлаками.

Місцевість була досить строкатою: лощини, луги, пагорби, косогори, піщані болотисті місця, водоріі, пологі гори, бугри, числені яруги, яких на відмежованій дачі нараховувалося аж 44. У документі зустрічаємо вислови: «каменистая и песчанная земля», «бесплодная земля», «местность гористая песчанная», «песчанная хрящеватая земля к хлебопашеству не способная». Згадуються піщані кучугури Тузлук біля Каховки. Слово «кучугура» тюркського походження – «пагорб» [8, с. 51]. Це досить рідке природне явище, яке зустрічається ще на Доні. Назву Тузлук атрибуувати не вдалося.

Скоріше це слово теж тюркського походження, що означає «соляний розчин». Можливо, ґрунти були дуже засолені, т.зв. «солонці». Ось таких «к хлебопашеству неспособных земель» у дачі Д. Куликовського було 10200 десятин [2, с. 90]. Орних земель та «степи к хлебопашеству способной» налічувалося 7000 десятин. Хоча які зернові вирощувались, книга не дає уявлення. Проте, млин поміщик таки мав і досить велику площу займали «гуменики», а також конопельники, що свідчить про вирощування зернових та коноплі. Мешканці Каховки й Нікольської займалися також городництвом. Загальна площа відмежованих земель Д. Куликовського складала 23065 десятин і це був чи не найбільший землевласник повіту того часу.

Межова книга є важливим документом також щодо дати заснування та прізвища засновника Каховки, бо довгий час між краєзнавцями велися суперечки з цього питання. У документі чітко зафіксовано, що землі були придбані «из дико порозжих казенных земель», тобто це були неосвоєні ніким раніше казенні землі. Словосполучення «новозаселяемых деревень» Каховки і Нікольської поміщика Куликовского свідчить, що саме він є засновником цих населених пунктів. Дата межової книги разом з датами ордеру на отримання земель і першої письмової згадки про Каховку, дає всі підстави ще раз стверджувати дату заснування Каховки, як 1791 рік.

© Сидьолкіна С.Л., 2016

Список джерел та літератури:

1. Державний архів АР Крим. ф.799. Таврійське обласне правління, оп. 3, спр. 183. с. 57. Рапорт капітан-лейтенанта Х. Бернарде правителю Таврійської області С. Жегуліну про заготівлю лісу для потреб армії у районі слободи Каховка поміщика Д. М. Куликовського. 7 березня 1791 р.
2. Російський державний архів давніх актів. ф. 1339. Матеріали Генерального і Спеціального межувань по Таврійській губернії, оп. 2, ч. 2, спр. 5419. с. 86-90 зв. Межова книга Перекопського повіту «новозаселяемых деревень» Каховки та Нікольської володіння поміщика, полковника і кавалера Дмитра Матвійовича Куликовского. 1791 р. с. 84-85 зв. Указ з Таврійського обласного Правління полковнику Д. М. Куликовському про затвердження межових книг і планів на відведені йому за приписом Г.А. Потьомкіна від 17 січня 1791р. Каховську, Нікольську і Преображенську дачі у Дніпровському повіті. 30 листопада 1792 р.
3. Именной указ данный Сенату о новом разделении государства на губернии от 12 декабря 1796 г. № 17654 // Полное собрание законов Российской империи (ПСЗРИ). Собр. первое. Т. XXIV : 11. 1796 – 1797: № 17530-18301. – СПб : Типография II Отделения Собственного Его Императорского Величества Канцелярии, 1830. – С. 229-230.
4. Именной указ данный Сенату о разделении Новороссийской губернии на три губернии: Николаевскую, Екатеринославскую и Таврическую и об устройстве там судебных мест от 8 октября 1802 г. №20449 // ПСЗРИ. Собр. первое. Т. XXVII : 1802-1803 : № 20099-21111. – СПб : Типография II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1830. – С. 272-291.
5. Инструкция межевщикам от 13 мая 1754 г. №10237 // ПСЗРИ. Собр. первое. Т. XIV : 1754-1757 : № 0169-10787. – СПб : Типография II Отделения Собственного Его Императорского Величества Канцелярии, 1830. – С. 104-161.
6. Наставления Правительствующего Сената из Межевой Экспедиции определенным к государственному земель размежеванию землемерам, с изъяснением, какою методою и верными правилами оное размежевание призводит от 31 июля 1766 г. № 12711 // ПСЗРИ. Собр. первое. Т. XVII : 1765-1766 : № 12302-12811. – СПб : Типография II Отделения Собственного Его Императорского Величества Канцелярии, 1830. – С. 876-912.
7. Авдальян М. М. Историко-географический словарь Херсонской области (путеводитель) / М. М. Авдальян. – Херсон, 1971. – 105 с.
8. Орлова З. С., Ратнер И. Д. Из истории заселения Херсонщины. Краткий справочник / З. С. Орлова, И. Д. Ратнер. – Херсон, 1993. – 128 с.
9. Пестерев В. В. Межевые документы: проблема интерпретации (на основе анализа западносибирской межевой документации XVII – XVIII вв. / В. В. Пестерев // Научно-теоретические основы непрерывного исторического образования : шестые всероссийские историко-педагогические чтения. – Екатеринбург : УрГПУ и др. 2002. – С. 84-88.
10. Эварницкий Д. И. Иван Дмитриевич. Сирко славный кошевой атаман войска запорожских низовых казаков / Д. И. Эварницкий. – СПб : Типография И. Н. Скороходова, 1894. – 165 с.

**Симоненко
Олександр Володимирович**

доктор історичних наук, член-кореспондент Німецького археологічного інституту, провідний науковий співробітник відділу археології раннього залізного віку Інституту археології НАН України (м. Київ)

✉ simonal@ukr.net

ДО ЮВІЛЕЮ ХЕРСОНСЬКОЇ АРХЕОЛОГІЧНОЇ ЕКСПЕДИЦІЇ

В роботі подається короткий нарис історії досліджень курганів в зоні будівництва Каховської зрошувальної системи, здійснених протягом 1968-1990 років Херсонською археологічною експедицією Інституту археології НАН України.

В історії археологічних досліджень Херсонської області провідне місце посідають багаторічні роботи Херсонської археологічної експедиції (далі – ХАЕ). За Законом УРСР про охорону та дослідження археологічних пам'яток для розкопок курганів у зоні будівництва Каховської зрошувальної системи – однієї з наймасштабніших новобудов Херсонської області – в Інституті археології АН УРСР (тепер – НАН України) було створено постійно діючу археологічну експедицію, що отримала назву Каховської. Згідно затвердженням державним розцінкам витрат на розкопки курганів експедиція мала власний бюджет та самостійну кадрову політику. Завданням експедиції на поточний рік були розкопки курганів на знос в зоні будівництва чергової ділянки зрошувальної системи (далі – ЗС). Першим керівником Каховської експедиції став кандидат історичних наук Олександр Михайлович Лесков.

Експедиція почала дослідження 1968 року на ділянці побудови головної насосної станції і Каховського магістрального каналу. Протягом цього та наступного років біля с. Любимівка Каховського р-ну було досліджено 56 курганів доби енеоліту-бронзи, скіфського часу, з впускними кімерійськими, сарматськими та середньовічними похованнями [3, с. 52-54]. У 1969 та 1970 рр., разом з будівництвом Каховського магістрального каналу, дослідження експедиції перемістилися у район сс. Вільна Україна та Архангельська Слобода Каховського р-ну. Тут було розкопано більш ніж 50 курганів, серед яких вперше на Херсонщині досліджено кілька поховань заможних скіфів кінця V – IV ст. до н. е. з великою кількістю золотих прикрас, зброї, амфор та скляних намистин (кургани № 5 і 22 на землях радгоспу «Червоний Перекоп») [3, с. 54-58].

Великі кошти та наявність в експедиції кількох фахівців з розкопок скіфських курганів дозволили О. М. Лескову паралельно з плановими розкопками курганів у зоні будівництва Каховської ЗС провести у 1969-1970 рр. повторні дослідження т. зв. Мордвинівського 1-го кургану та дослідити Мордвинівський 2-й курган [3, с. 59-61]. Обидва кургани 7 м заввишки розташовувалися неподалік Архангельської Слободи. Мордвинівський 1-й курган був розпочатий 1914 р. археологом М. Є. Макаренком. Цей курган було обрано для випробування нової для того часу методики розкопок – знесенням насипу повністю, а не прокладанням глухої траншеї, як це робилося до того. Нова методика була

Ключові слова:

кургани, Каховська зрошувальна система, ХАЕ, дослідження, археологічна експедиція, керівник, доба бронзи, скіфський час, сармати, кочовики.

покликана дослідити не тільки центральне поховання, а й всю підкурганну поверхню, де могли бути й бокові могили, і залишки тризни або якісь інші об'єкти. Зазначимо, що зараз кургани досліджуються саме так.

В обох Мордвинівських курганах центральне поховання було однакової конструкції: по кутах глибоченної (8 м) ями було вирито чотири підземні камери-катакомби, як у відомому царському кургані Чортотомлик. У першому кургані могила була повністю пограбована у давнину, але завдяки новій методиці було знайдено бокове жіноче незаймане поховання з багатим начинням. Перша світова війна перервала розкопки, а подальші події революції та громадянської війни не дали змоги повернутися до них. Матеріали зникли з Харківського музею від час Другої світової війни. Розкопки Каховської експедиції показали, що обидва Мордвинівські кургани були насипані над могилами вищої скіфської знаті у другій половині IV ст. до н. е.

1972 р. експедиція О. М. Лескова також позапланово продовжила дослідження найвищого (біля 20 м) кургану Скіфії – Огуза поблизу Нижніх Сірогоз, розпочаті Н. І. Веселовським у 1891-94 рр. та продовжені В. Ротом у 1902 г. Протягом сезону було пробито траншеї на 12-метрових останцях, що залишилися від попередніх розкопок, але закінчити дослідження Огуза судилося лише у 1979-1982 рр. експедиції Ю. В. Болтрика.

В ті роки сформувався перший колектив штатних співробітників Каховської (з 1971 р. – Херсонської) експедиції. Під керівництвом О. М. Лескова працювали київські археологи А. І. Кубишев (заступник начальника експедиції у 1969-71 рр.), Я. І. Болдін, Н. П. Зарайська, С. Б. Ястребова, А. В. Ніколова, Є. О. Жикунін, каховчанка Г. І. Чекамова. В різні роки до робіт запрошувалися нині відомі археологи України, а тоді – надія української науки д. і. н. Є. В. Черненко, д. і. н. В. В. Отрошенко, к. і. н. Ю. В. Болтрик, к. і. н. В. І. Бідзіля та інші. Зазвичай

експедиція працювала двома-трьома загонами, які вели розкопки курганів водночас на різних ділянках будівництва Каховської зрошувальної системи. О. М. Лєсков, якого зараз назвали б «успішним менеджером», влаштував стаціонарну базу експедиції, заорендувавши приміщення на території очисних споруд у районі заводу залізобетонних виробів та отримав для експедиції службову квартиру у мікрорайоні Светлово.

Успішний поступ Херсонської експедиції перервала трагедія. У 1972 р. під час розкопок біля с. Софіївка Каховського р-ну внаслідок нападу місцевих маргіналів на базу експедиції загинув лєнінградський археолог О. В. Румянцев, заступник начальника. До того ж пізніше, вже у Києві, частину співробітників експедиції було наклепницьки звинувачено у сїонізмі та звільнено. Цей збїг обставин спричинив звільнення О. М. Лєскова з Інституту археології АН УРСР і переїзд його до Москви (Пропрацювавши багато років у Музеї культур народів Сходу, О. М. Лєсков перебрався до Лєнінграда, а звідти – до США. Він працював в університетах Берклі та Пенсильванському, зараз на пенсії).

У 1973 р. Херсонську експедицію очолив фундатор українського скіфознавства (який, до речі, працював в ній керівником загону 1969 р.), д.і.н. О. І. Тереножкін. Зі старого складу в експедиції залишилися Я. І. Болдін, А. В. Ніколова, Є. О. Жикунін, Ю. О. Шилов. В цьому році до них приєднався автор цих рядків. Експедиція працювала трьома загонами – в сумнозвісній Софіївці, на полях радгоспу «Львівський» Бериславського р-ну та на півдні області, під Бехтерами. Загалом було досліджено 38 курганів з похованнями від доби енеоліту до середньовіччя.

Наступного, 1974 р., начальником Херсонської експедиції було призначено Анатолія Івановича Кубишева, який до того працював заступником О. М. Лєскова і О. І. Тереножкіна. Почався другий і останній період в історії цього наукового підрозділу – одного з найбільших в Інституті археології НАН України.

1974 р. експедиція працювала на площах зрошення каналу Р-1-1 двома загонами – Червоноподільським та Новокам'янським. Було досліджено 26 курганів; ще два кургани були розкопані на прохання дирекції ДБУ-2 на будівництві траси Каховка-Красноперекоськ. В одному з них було досліджено цікаве поховання кочовика половця, яке «сіло» на вхідну яму скіфської катакомби, а біля Новокам'янки в одному з курганів знайдено срібний вуздечковий набір візантійського виготовлення, що датується кінцем X ст. Цікаво, що це поховання випадково потрапило до більш ранньої скіфської могили. Біля с. Червоний Поділ досліджено пограбоване скіфське поховання IV ст. до н. е., у якому, втім, збереглися бронзовий казан, залізні панцир та щит, срібний ритуальний кубок та кілька золотих бляшок [4, с. 103-118].

Протягом 1975-1978 рр. під керівництвом А. І. Кубишева ХАЕ отримала нову команду постійних науковців: В. В. Дорофєєв (заступник начальника), Ю. О. Шилов, О. В. Бітковський, С. В. Полін, Н. П. Шевченко, автор цих рядків. Серед видатних відкриттів експедиції цих років слід згадати розкопки Василівського кургану доби енеоліту-бронзи (1977 р., с. Василівка Каховського р-ну), дослідження великої курганної групи доби енеоліту бронзи та скіфського часу «Рядові Могили» (1978-1979, 1982 рр., с. Шевченківка Нововоронцовського р-ну) [5] та ґрунтового могильника білозерської культури доби фінальної бронзи (1979 р., с. Чернянка Каховського р-ну) [2, с. 139-157].

На початку 1980-х рр. ХАЕ мала завданням провадити розкопки курганів у кількох напрямках будівництва Каховської ЗС – по трасі каналів Р-2 у Чаплинському р-ні (сс. Першокостянтинівка, Магдалинівка, Костогризове), Р-5 та Р-5-1 у Новотроїцькому р-ні (сс. Подове, Метрополь, Сиваське, Сивашівка, Маячка) та Р-9 і Р-9-1 в Акимівському р-ні Запорізької області (сс. Атнамай, Шелюги, Зірка). Протягом 1980-1988 рр. ХАЕ було досліджено більш ніж 200 курганів. Отриманий матеріал дозволив вперше скласти уявлення про життя та побут кочовиків, що населяли Таврію з середини III тис. до н. е. по XII ст. Цікавими знахідками є золотий візантійський солід XIII ст. (1984 р., с. Сиваське) та срібний вуздечковий набір з поховання печеніга XI ст. (1988 р., с. Маячка), який став третьою знахідкою такого типу в активі експедиції (Новокам'янка, Калинівка, Маячка).

У 1985 р. Херсонська експедиція отримала нову базу за адресою вул. Гірняків, 1, де у кожного з постійних співробітників була своя кімната для праці й відпочинку. На базі зберігалися знахідки експедиції за багато років та численне начиння для польових робіт. Колектив поповнився випускниками Київського університету ім. Тараса Шевченка М. В. Ковальовим та С. О. Купрієм. У трагічному 1986 р. Херсонська експедиція прийняла родини всіх київських археологів, яких тільки змогла вмістити база, і може саме це врятувало наших дітей у перші місяці після вибуху Чорнобиля.

ХАЕ мала й свої міжнародні зв'язки. 1969 р. вперше в історії української археології у складі експедиції працювала тоді ще студентка, а нині – доктор археології та знаний у світі скіфознавець Рєната Роллє (ФРН). 1989 р. гостями експедиції були болгарські археологи Георгі Атанасов та Недєлчо Попов з музею м. Шумени. Протягом кількох років (1984-1987 рр.) у складі експедиції працювали викладачі й студенти Челябінського університету.

Херсонська археологічна експедиція у ці роки була потужним науково-виробничим організмом. Крім бази, де зберігання та первинна реставрація знахідок була на рівні кращих державних музеїв, експедиція орендувала потрібну кількість автотранспорту (по одній автівці на кожний загін), потужні землеройні машини (бульдозери та скрепери). А. І. Кубишев користувався повагою та авторитетом у керівництва Херсонської області та районів, де працювала його експедиція, і завжди отримував від херсонців потрібну допомогу. Не можна не згадати тут постійних бульдозеристів експедиції Юрія Сироватка (Новотроїцьке) та Миколу Зайця (Каховка), які за роки співробітництва засвоїли наші вимоги та специфіку роботи і дуже допомагали нам на розкопках своєю майстерністю. Науковці Херсонської експедиції підтримували постійний контакт та дружні стосунки з колективами Каховського та Херсонського краєзнавчих музеїв, допомагали у влаштуванні музеїв в Новотроїцькому та Гопри.

1990 р. став останнім у роботі Херсонської експедиції. І урочистим фіналом її діяльності з'явилося відкриття у скіфському кургані № 4 біля с. Братоліубівки Горностаївського р-ну шедеврів давнього золотарства: ритуального конусу із зображенням у звіриному стилі, фіала з кінськими головами, гнучкої гривні з ланцюжків та ритона із золотим окуттям. Всі коштовні речі були сховані до криївки, викопаної у дні поховальної камери, і тому не помічені грабіжниками [1].

Наступного 1991 року фінансування будівництва Каховської ЗС зупинилося. А далі настав грудень, і

СРСР зник з політичної мапи світу. Разом з ним зникло й будівництво зрошення на півдні тепер вже незалежної України і, як слідство, зупинилися розкопки курганів – адже зараз вони нікому і нічому не заважали. З браком коштів унеможливилася робота всіх новобудовних експедицій, в тому числі й Херсонської. Тепер нагальним завданням стала наукова обробка багаторічних знахідок експедиції, що тривала до передчасної смерті А. І. Кубишева 4 січня 2001 р. Ця ро-

бота триває й зараз, незважаючи на повну відсутність державної підтримки.

У 2018 р. виповниться 50 років з початку роботи Херсонської експедиції. Півстоліття її археологи працювали у степах Таврії. Зараз Херсонська археологічна експедиція відроджена під керівництвом автора та досліджує археологічні пам'ятки на новобудовах Херсонщини.

© Симоненко О. В., 2016

Список джерел та літератури:

1. Кубышев А. И., Бессонова С. С., Ковалев Н. В. Братолюбовский курган. – Киев, 2009.
2. Кубышев А. И., Черняков И. Т. Грунтовый могильник белозерской культуры у с. Чернянка // Советская археология. – 1986. – №3. – С. 139-157.
3. Лесков А. Новые сокровища курганов Украины. – Ленинград : Аврора, 1972.
4. Полин С. В. Захоронение скифского воина-дружинника у с. Красный Подол на Херсонщине // Вооружение скифов и сарматов. – Киев : Наукова думка. – 1984. – С. 103-118.
5. Полин С. В. Скифский Золотобалковский курганный могильник V – IV вв. до н. э. на Херсонщине. – Киев : Издатель Олег Филук, 2014 (серия «Курганы Украины». Т. 3).

**Скавронський
Павло Степанович**

директор Музею міста Бердичева,
голова правління Житомирської обласної організації
Національної спілки краєзнавців України
(м. Бердичів, Житомирська область)

✉ skavr_p@ukr.net

ПАМ'ЯТНІ КНИЖКИ ТАВРІЙСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ – ДЖЕРЕЛО ЗНАНЬ З КРАЄЗНАВСТВА КАХОВКИ ТА КАХОВСЬКОЇ ВОЛОСТІ

В даній статті наведено чимало прикладів отримання різної краєзнавчої інформації з Пам'ятних книжок Таврійської губернії щодо етнографічних особливостей населення краю, історичного минулого м. Каховки, його географічного положення, природних умов, проведення в XIX ст. та значення торгових ярмарок.

Пам'ятна книжка – назва офіційних провінційних довідкових видань в Російській імперії. Пам'ятні книги – це щорічники офіційної довідкової інформації, які видавались у 89 губерніях та областях Російської імперії з середини 1830-х років до 1917 року. Видавались вони місцевими офіційними особами та органами внутрішніх справ. В даний час Пам'ятні книги є одним з найбільш цінних джерел інформації з історії, важливе джерело генеалогічної інформації поряд з такими джерелами, як «губернські відомості», «єпархіальні відомості», «огляди губерній», «праці губернських архівних комісій», «списки дворян». Пам'ятні книги дають можливість отримати відомості про склад населення і заняття жителів, стан природи, економіки, культури, побуту; спостерігати за змінами, які відбувались в губернії або області рік за роком, на протязі більше ніж 60 років. Усі перераховані елементи надають Пам'ятним книгам виключну цінність і значення комплексних першоджерел для історичних (в тому числі генеалогічних і біографічних), географічних, демографічних, етнографічних та взагалі краєзнавчих досліджень.

Так, вже в самому першому випуску Пам'ятної книжки Таврійської губернії виданої в 1867 р. описано етнографічні особливості населення, представники якого кочували в степах між Дніпром і Перекопом, тобто фактично між Каховкою і Перекопом: «Ногайці таврійські і незмішані потомки того монгольського покоління, яке під керівництвом Чингіз-Хана здійснювало набіги на Росію і на Крим. Вони живуть як брати їхні на Кавказькій лінії і по Ахтубі, в невеликих будках, сплетених із дерева з тростиною і обтягнути волоком, мають в поперечнику до 3 і 4 аршин. Ці будки не рознімаються, а у випадку переїзду підіймаються двома або більше людьми, ставляться на воза і перевозяться куди потрібно. Вони не мають у себе Князів (Бей або Бей-заде), а лише Мурз або Дворян. Між цими останніми добре поважають сім'ї Субан-Кази і Еди-Оглу. Чоловіки в переважній більшості середнього зросту, обличчям калмикоматі, мають невеликі очі, малий зріст, великі вуха, чорні коси, малий і плоский ніс. Одіваються в овечі кожуки і кафтани з вірменського сукна, носять

Ключові слова:

Дніпровський повіт, Каховка,
Каховська волость,
Микільська ярмарка,
пам'ятна книжка, поштові станції,
Таврійська губернія.

шапки різних видів, але взагалі невеликі круглі (кабардинки), з овчини, якими покривають голову лише до вух і складених з клинків, без опушок, як взагалі в усіх Татар. Дівчата носять черкеську шапку, а заміжні жінки покривало за Черкеським обрядом. Ця стать в них не ховається від товариства чоловіків. Вони вживають в їжу, як древні Монголи, конину і кобиляче молоко, що зовсім майже не вживається в Кримських Татар. Вони діяльні та бадьорі, але й схильні до хижацтва та неспокою, ніж інші татари Кримські» [4, с. 13-14].

Подається в першому випуску книжки і опис власне історичного минулого містечка Каховка: «Містечко Каховка є маєтком панів Овсянико-Куліковських на лівому березі Дніпра, який прилягає до островів або плавнів. На протилежному, підвищеному березі заштатне місто Херсонської губернії Берислав, на віддалі 31/2 версти від Каховки. Тут, до падіння Криму, татари переправлялись, і здійснювали набіги на Русь та Польщу. Існуюче тут укріплення Кізи-Кермень («Дівоча фортеця») було зруйноване Мініхом в 1736 р. Відновлене татарами, воно знову було зайняте в 1771 р. загоном військ князя Довгорукого Кримського, на випадок забезпечення переправи на зворотному шляху, з Криму. Кізи-Кермень втратила будь-яке значення після 1774 року. Утворення поселення на місці нинішньої Каховки, а також поселень, нинішніх великих сіл по берегах дніпровського лиману, Дніпра і Конки, відноситься до кінця минулого та початку нинішнього століття. Незалежно від самовільних переходів (втеч) на лівий беріг Дніпра з Малоросії, особливо з губерній, які перебували під владою Речі Посполитої, князь Потьомкін,

призначений намісник новопрیدбанної області, запросив вільних людей із Малоросії, Білоросії та великоруських губерній, а також із закордону для заселення багатого дніпровського прибережжя і бажаючих виявилось чимало. Сам Потьомкін і його сподвижники: адмірал, граф Мордвинов, генерали: Каховський, Струков, Попов, Синельников та ін. отримали за заслуги, в нинішніх Дніпровському та Мелітопольському повітах, величезні землі та перевели на них селян, переважно з Малоросії. Генералу Каховському, призначеному губернатором «Таврійської області», подаровані були землі біля Кізи-Керменя, де він заснував, нижче від колишньої фортеці, село і назвав його, за своїм прізвищем, Каховкою. В 1800 році Каховка перейшла до Овсянико-Куліковського, батькові нинішніх власників» [4, с. 220-221].

І далі: «Положення м. Каховки одне з самих вигідних: від Херсону, водою вверх по Дніпру, воно розташоване у 80, сухим шляхом, через Береслав в 74, а від Перекопу в 80 верстах. Здавна тут розташувалась важлива лісова пристань і засновані спочатку дві – Миколаївська (9 травня) та Покровська (10 жовтня) найкращі в губернії ярмарки, а в кінці кінців була відкрита третя ярмарка в день препод. Лева Катанського (20 лютого). Обороти перших двох ярмарок в нинішньому році по привозу і збуту, досягли більше п'яти мільйонів руб. сріблом.

В 25 верстах від Каховки відомий Корсунський, бувший старообрядничий, монастир, в якому 9 травня і 9 жовтня (в день святкування чудотв. Ікони Корсунської Божої Матері) буває значна кількість богомольців. Важливі, після Каховки, заселені міста, по берегах Дніпра – Козачі-Табори і Гола-Пристань.

З Каховки, головний поштовий тракт йде на Перекоп. Цей тракт є одночасно і торговий, і чумацький; другий поштовий тракт (новий) йде через Мелітополь, в Бердянськ. Між Каховкою і Перекопом казенне селище Чаплинка. В ньому донині існує сад, правда, сильно запущений, розведений одним селянином, на 12 десятинах, колишньої громадської землі. В Бозі спочиваючий імператор Олександр I Благословенний, проїжджаючи через с. Чаплинку, в 1825 році, бажаючи заохотити працелюбного селянина, як першого, що довів можливість розведення в за-перекопських степах, садів і лісів, наказав подарувати цю землю селянину, нащадки якого володіють нею по даний час» [4, с. 221].

З поштової станції містечка Каховка можна було пересуватись поштовим (кінним) транспортом через поштові станції Чорна Долина (26 верст від Каховки, 28 коней на станції), Чаплинка (23 версти від Чорної Долини, 24 коней на станції), Перекоп (26 верст від Чаплинки, 38 коней на станції), Ішунь 924 версти від Перекопу, 30 коней на станції), Дюрмель (20 верст від Ішуни, 30 коней на станції), Айбари (25 верст від Дюрмеля, 30 коней на станції), Трьох-Аблам (24 версти від Айбари, 30 коней на станції), Сарабуз (211/2 версти від Трьох-Аблам, 30 коней на станції) та дістатись до Сімферополя (19 верст від Сарабуз, 70 коней на станції), подолавши відстань у 214 верст [4, с. 656-657].

З поштової станції містечка Каховка можна було поштовим транспортом через поштові станції Антоновка (261/2 версти від Каховки, 18 коней на станції), Торгай (291/2 версти від Антоновки, 16 коней на станції), Колга (30 верст від Торгая, 16 коней на станції), Енгель-Фельд (261/2 верст від Колги, 16 коней на станції) дістатись до Мелітополя (25 верст від Енгель-Фельда, 22 коней на станції), подолавши відстань в 1371/2

верст [4, с. 657].

Пам'ятна книжка видана в 1889 р. дає опис поверхні Дніпровського повіту: «В Дніпровському повіті місцевість зберігає все той же степовий характер, причому в піщаній полосі вона є або рівниною, злегка порушену незначними хвилюподібними підняттями, або горбисту поверхню, причому гребені горбів або кучугур, як їх тут називають, покриті іноді деревною рослинністю. Між кучугурами розташовані численні поди і полявини, на яких обробляються городи, коситься сіно та сіють хліб» [3, с. 4].

«В західній частині Дніпровського повіту поряд з чорноземом ми зустрічаємо великі площі сипучих пісків відомих більш під назвою Олешківських пісків. Піски ці починаються від м. Каховки і простягаються з перервами вниз за течією Дніпра та Дніпровського лиману до самого кінця Кінбурзької коси. За розрахунками повітової земської управи площа пісків, за виключенням Кінбурзької коси і трьох невеликих островів, розташованих на землях панів Вассала та Белимова, займає біля 150350 десятин, з яких поблизу м. Каховки розміщено 5410 десятин...» [3, с. 9].

«Первинне утворення цих пісків приписують Дніпру, який, протікав через гранітний ґрунт, виносив кременистий пісок, утворений від повільного руйнування гранітів і наносив його мало по малу до тих пір, поки своїми ж наносами не був примушений вибирати для себе інше русло. Степові вітри, розносячи сипучий пісок по околицях, придали їм надзвичайний своєрідний вигляд. Місцями пісок нанесений у вигляді непрохідних бугрів (кучугур), висотою в декілька сажнів. Під час сильних бур ці сипучі горби заносять селища і перетворюють сусідні поля і луги в безплідну рівнину» [3, с. 9].

«Склад піщаного ґрунту, в крайньому разі там, де пісок залягає не дуже товстим шаром, до деякої міри залежить від складу підґрунтя. Так, напр., поблизу м. Каховки піщаний ґрунт залягає на глинистому або на мергелястому підґрунті (лесі), домішки якої до піску робить його здатність швидко укріплюватися і він менше розноситься навіть при оранці. Підґрунтя в піщаній полосі складається з мергелю, який селяни іноді називають глеєм, червонуватої глини та чорнозему. Очевидно, що останній колись залягав на поверхні, але поступово все більше й більше заносився пісками. Такі заноси відбуваються і нині, але ще в більших розмірах відбувається перетворення твердих пісків в сипучі, через що загальна площа сипучих пісків збільшується. Вважають, що за останні 25 років площа Олешківських пісків збільшилась на 14000 десятин і якщо не будуть вжиті заходи до закріплення сипучих пісків, то безумовно, що вона зросте іще більше» [3, с. 10].

«Більше всього незручних земель в Дніпровському, Феодосійському та Сімферопольському повітах. В першому з них незручні землі складаються головним чином із пісків, а в двох останніх – із скель» [3, с. 12].

«В Дніпровському повіті, в полосі піщаного ґрунту, біля кучугур на подах трапляються озера прісної води – саги, за місцевим мовленням. Серед сухого піщаного ґрунту саги ці – суттєве благо для населення. Численні саги оточені городами і деревами, словом, є справжніми оазисами серед неродючого піщаного ґрунту» [3, с. 14-15].

«Дніпровські плавні одиті густим очеретом, а по краях низовини розташовані луги, які місцями покриті кущами. Таким чином, місцеве населення знаходить в Дніпровській долині паливо, а після розливу ріки – відмінні сінокоси, навіть в такі сухі роки, коли в степу вся

трава вигоряє. Крім того, Дніпро має для краю велике значення як невичерпне джерело вологи, яке живить підґрунтовою вологою велику частину прилягаючого до нього степу.

Крім того, Дніпро важливий для населення як єдиний на півночі водний шлях. Між іншим, Дніпро досить зручний для судноплавства лише в нижній частині своєї течії, за м. Каховкою» [3, с. 15].

«Дніпровський повіт страждає від недостатньої кількості вологи менше, ніж це можна було чекати. Справа в тому, що майже уся піщана полоса залягає на шарі глини, яка непроникна для води, а від цього підґрунтова вода перебуває близько від поверхні. Від місцями знаходиться не глибше як на один аршин глибини, так що для її черпання влаштовуються прості ями, які називаються копанями. Більше того, як ми вже знаємо, між кучугурами розкидані озера прісної води, так звані саги [3, с. 16].

«В старовину, до новітнього заселення краю, таврійські степи зберігали степову рослинність, яка в сприятливі роки являла собою безмежне море густих та поживних трав. В даний час більша частина степів розорана і цілинна флора зустрічається вже не скрізь, а замість неї розмножуються різні грубі бур'яни – звичайні замітники первинної рослинності.

За порами року картина рослинності на цілинних чорноземних степах змінювалась так: весна починається тут рано; в кінці лютого сніг уже тане і поля швидко висихають, але тільки до кінця березня земля прогрівається і степ покривається рослинністю. Різні цибулясті рослини перші прикрашають степ своїми яскравими квітами. За ними настає цвітіння бобівника та різних хрестоцвітих, які місцями суцільно покривають степ на далекий простір... Ще пізніше pojawiaються злаки, особливо ковила і тирса та велика кількість інших рослин. Влітку від сухих східних вітрів та спеки всі рослини підсихають і вигоряють і вся місцевість стає сіро-жовтого кольору від засохлих трав і просвіченої землі. Осіння тепла погода, особливо в поєднанні з дощами, знову оживляє рослинність вдруге, а ковила своїми новими листками утворює густий зелений килим – що зимою слугує відмінним кормом для худоби [3, с. 33-34].

В 1882 р. через річковий порт Каховка було вивезено 553 тис. пудів пшениці та 331 тис. пудів жита, ввезено 1 тис. пудів муки. В 1884 р. – вивезено 582 тис. пудів пшениці, 12 тис. пудів муки та 484 тис. пудів жита, ввезено 38 тис. пудів пшениці, 1 тис. пудів муки та 3 тис. пудів жита. В 1885 р. – вивезено 525 тис. пудів пшениці, 20 тис. пудів муки, 586 тис. пудів пшениці, ввезено 16 тис. пудів пшениці та 5 тис. пудів муки [3, с. 1022].

У 1887 р. у Каховській волості існувало 149 торгових закладів, з них трактирів, корчм і постійних дворів – 3, винних лавок – 5, Ренськових погребів – 4, оптових горілчаних складів – 3, мануфактурних, бакалійних, галантерейних і молочних лавок – 72, хлібних комор – 58 [3, с. 1057].

Микольська ярмарка в м. Каховці Дніпровського повіту була однією із 7 найбільших за товарообігом ярмарок в Таврійській губернії. Вона «... збирається з незапам'ятних часів і продовжується звичайно біля тижня. Головні предмети торгівлі – мануфактурні, шкіряні та бакалійні товари, сільськогосподарські знаряддя, вироби з дерева, велика рогата худоба, коні та вівці. На ярмарці є до 100 постійних приміщень для торгівлі і, крім того, кожного разу будується торговельниками, що

приїждять на ярмарку, до 300 тимчасових приміщень. По товарообороту Микольська ярмарка рахується великою. Так, в 1887 р. на ярмарку було привезено товарів на суму 2030000 руб., продано на 360000 руб. На цій ярмарці відбувається приймання прийшлих робітників, які стікаються сюди до 30 тис. осіб. Наймачами звичайно є землевласники Таврійської та сусідньої Катеринославської губерній [3, с. 1064].

В Каховській волості на 1887 р. з 83331 десятин землі 6106 десятин землі перебувало у володінні селянських товариств, 74985 десятин – у володінні приватних осіб, 3240 десятин – залишок земель [3, с. 1305]. До Каховської волості належали такі населені пункти: Британи (197 дворів, 1206 жителів), Велика Каховка (119 дворів, 710 жителів), Володимирівка (19 дворів, 110 жителів), Катеринівка (18 дворів, 103 жителі), Мала Каховка (77 дворів, 544 жителі) [3, с. 1314-1384].

В Пам'ятній книжці виданій в 1892 р. подано інформацію про кількість чоловічого та жіночого населення, кількість домогосподарств в населених пунктах Каховської волості та площу їх землеволодінь. Так, в селищі Велика Каховка проживало 444 особи чоловічої статі та 465 осіб жіночої статі в 151 домоволодінні, користуючись 13352 десятинами та 4 сажнями землі. В селі Мала Каховка проживало 258 осіб чоловічої статі та 236 осіб жіночої статі в 79 домоволодіннях, користуючись 923 десятинами землі. В селищі Британь проживало 605 осіб чоловічої статі та 568 осіб жіночої статі в 174 володіннях, користуючись 1595 десятинами та 5 сажнями землі. В селищі Черненьке проживало 831 особа чоловічої статі та 730 осіб жіночої статі в 236 домоволодіннях, користуючись 817 десятинами та 9 сажнями землі. В селищі Любимівка проживало 1323 особи чоловічої статі та 1291 особа жіночої статі в 426 домоволодіннях, користувались 5750 десятинами землі. В поселенні Федорова проживало 121 особа чоловічої статі та 132 особи жіночої статі в 22 домоволодіннях, користувались 2550 десятинами землі. В селищі Дмитрівка проживало 418 осіб чоловічої статі та 424 особи жіночої статі в 103 домоволодіннях, користуючись 1766 десятинами землі [1, с. 220].

З Пам'ятної книжки на 1917 рік можна дізнатись, що в м. Каховка були розташовані 2-га слідча дільниця Дніпровського повіту, якій підлягали Каховська, Маяковська, Каїрська та Князь Григор'ївська волості [2, с. 9] та друга дільниця дільничного наглядача в район якої входили Каїрська, Каховська, Маяковська, Громовська та Князь Григор'ївська без села Князь-Григор'ївка волості Дніпровського повіту та селища: Ново-Репіївка та Успенка Мелітопольського повіту, Агаймани Іванівської волості [2, с. 15]. Розташовувалась тут 2-га Дніпровська податкова дільниця Таврійської губернії до складу якої входили Громовська, Каїрська, Каланчацька, Каховська, Князь Григор'ївська, Першо-Костянтинівська, Чаплинська, Маяковська та Ново-Троїцька волості [2, с. 16]. В Каховці перебував інспектор народних училищ 2-го Дніпровського району (частина Дніпровського повіту), який інспектував 99 шкіл в цьому районі [2, с. 17]. Тут же була дільниця Земського Начальника до складу якої входили Каховська, Каїрська та Князь-Григор'ївська волості [2, с. 18].

Таким чином, Пам'ятні книжки Таврійської губернії є цінним краєзнавчим джерелом інформації для вивчення та пізнання рідного краю – минулого населеного пункту Каховка та Каховської волості.

© Скавронський П. С., 2016

Список джерел та літератури:

1. Календарь и памятная книжка Таврической губернии на 1892 годъ. – Симферополь, 1892. – 270 с.
2. Памятная книжка Таврической губернии / Под ред. Г. Н. Часовникова. – Симферополь, 1917. – 447 с.
3. Памятная книжка Таврической губернии / Под ред. К. А. Вернера. – Симферополь, 1889. – 1396 с.
4. Памятная книга Таврической губернии / Сост. К. В. Ханацким. – Вып. 1-й. – Симферополь, 1867. – 657 с.

**Слюсаренко
Ніна Віталіївна**

доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри педагогіки, психології й освітнього менеджменту
Херсонського державного університету (м. Херсон)

✉ ninaslusarenko@gmail.com

НАРОДНА ОСВІТА В ХЕРСОНСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.)

У статті представлено інформацію щодо становлення та розвитку народної освіти в Херсонській губернії у другій половині ХІХ – на початку ХХ століття. Акцентовано на розвитку шкільної освіти в регіоні, поступовому збільшенні в закладах освіти контингенту учнів.

Становлення та розвиток народної освіти в Херсонській губернії розпочато у ХІХ столітті. В ті часи, як правило, школи виникали лише з ініціативи місцевої інтелігенції та за її рахунок утримувалися, а громадяни не визнавали необхідності освіти, виступали проти неї, бо вважали, що школа нав'язувалася їм начальством. Саме тому своїх дітей вони відправляли вчитися лише з примусу [9; 10]. Негативне ставлення народу зумовлювалося також тим, що школи, подекуди, були розміщені у випадкових приміщеннях, які зовсім не підходили для занять. Навчалася в них інколи всього 3-10 школярів, а вчителями були люди, які не отримали спеціальної освіти (наприклад, солдати у відставці). Це особливо стосувалося сільської місцевості [8, с. 1].

Перша більш-менш детальна інформація про стан народної освіти в Херсонській губернії з'явилася лише

Ключові слова:

народна освіта, заклади освіти, школа, освіта дівчат, освіта хлопців, Херсонська губернія.

в 1866 р. У цей період у п'яти повітах губернії, окрім Єлисаветградського, про який немає точних відомостей, була 501 школа, де навчалася 17088 учнів (табл. 1). Але, як виявилось, ці дані теж не відповідають дійсності, оскільки не включають шкіл, що знаходились в сільській місцевості та нараховували незначну кількість учнів (як уже зазначалося, в них могло навчатися лише 3-10 осіб) [6, с. 1].

Таблиця 1.

Кількість шкіл та учнів у Херсонській губернії в 1866 р.

Повіти губернії	Кількість шкіл	Кількість учнів		
		Хлопців	Дівчат	Разом
Херсонський	182	2286	296	2582
Олександрійський	64	1684	117	1801
Ананьївський	85	1620	320	1940
Тираспольський	66	2698	1190	3888
Одеський	104	4208	2669	6877
Всього	501	12496	4592	17088

У наступні роки кількість шкіл та інших навчальних закладів у губернії швидко збільшується. Так, у 1868 р. лише в м. Херсоні працювали: чоловіча гімназія, духовна семінарія, морехідне училище, повітове училище, духовне повітове училище, 2 приходських і духовно-приходське училища, жіноче училище 2-го розряду, 2 приватних чоловічих училища, 5 приватних жіночих училищ, 2 приватних училища для осіб обох статей, а

протягом наступних 10 років мережа навчальних закладів поповнилася за рахунок відкриття губернської чоловічої гімназії та прогімназії, реального училища, вчительської семінарії, міського училища, жіночої гімназії та прогімназії, а також створення при жіночій гімназії педагогічних курсів для народних учительок для земських шкіл [11, с. 2]. У подальші роки в місті, крім нових шкіл, з'являються комерційне, сільськогосподар-

ське та музичне училища, фельдшерська та військова фельдшерська школи, а в 1917 р. – педагогічний інститут [3, с. 8].

Упорядковувати шкільну справу в губернії почали в 1870 р. З цією метою було більш чітко організовано навчальний процес у сільських школах, створено зразкові школи в містах та ін. [8]. У 1874 р. здійснено спробу уточнити інформацію 1866 р. про школи. Ця спроба теж була невдалою, бо деякі школи то відкривалися, то закривалися. Причинами такого могла бути наявність чи відсутність коштів на їх утримання, сувора зима, залучення дітей шкільного віку до домашньої роботи та ін. Як наслідок, із 645 шкіл, які у відповідності до звіту 1874 р. працювали в губернії, 275 виявились зниклими без вісті, а 100 – були закриті [6, с. 4].

Звітні матеріали 1884 р. свідчать, що з 645 шкіл, які існували в 1874 р., лишилося тільки 394. Разом із тим з'явилися нові школи, і загальна кількість шкіл в цей період складала 487. А саме: міністерських – 42, земських і громадських – 266, німецьких – 112, міських – 67. У них навчалось: в 420 сільських школах 24429 хлопців та 8170 дівчат, а в 67 міських школах 3409 хлопців та 1598 дівчат. Тобто кількість учнів у школах губернії теж збільшувалася. З цього приводу губернатор у своєму виступі на чергових земських зборах сказав, що «дело народного образования поставлено в

Херсонской губернии в такое положение, в каком оно не находится почти нигде в нашем отечестве. Школы ежегодно открываются десятками, и школы эти образцовые; учителя в них большею частью прекрасны, недостатка в научных пособиях нет. Крестьяне, как я лично убедился, с большой охотой начинают посылать детей своих в эти школы» [6, с. 12-13]. Звісно не все в доповіді губернатора відповідало дійсності, але позитивні зрушення в справі освіти населення були наявні.

Разом із поступовим запровадженням у життя загального навчання в губернії дбали і про підготовку педагогічних кадрів. З цією метою організовували не тільки педагогічні курси (починаючи з 1898 р. їх проводили щорічно), а й учительські з'їзди (перший з'їзд відбувся в 1870, а подальші в 1871, 1872, 1873, 1874, 1881, 1883, 1889 рр.). Це надавало вчителям можливість підвищити свій освітній рівень та ознайомитись з новими прийомами викладання, з досягненнями педагогічної науки тощо [6].

Наприкінці XIX століття в Херсонській губернії було вже 1574 школи. Із них: земських – 411, міністерських – 59, громадських – 3, церковно-приходських – 252, шкіл грамоти – 393, міських – 158, німецьких – 138, єврейських міських і сільських – 97, приватних міських і сільських – 63 [6, с. 50]. Динаміку розвитку шкільної справи в повітах губернії показано в таблиці 2.

Таблиця 2.

Кількість шкіл в повітах Херсонській губернії в 1880-1898 рр.

Повіти губернії	Рік					Зміни, що відбулися протягом 1880-1898 рр.
	1880	1885	1890	1895	1898	
Херсонський	36	52	52	63	123	+ 87
Олександрійський	19	41	48	60	65	+ 46
Єлисаветградський	35	61	65	73	81	+ 44
Ананьївський	37	44	45	51	57	+ 20
Тираспольський	27	27	23	26	26	– 1
Одеський	24	34	42	43	59	+ 35
Всього	178	259	275	316	411	+ 233

Загальна кількість учнів, що навчалися в усіх школах губернії в 1898 р. складала 109295 осіб: 76648 хлопців (70,1 %) та 32647 дівчат (29,9 %). Найбільша кількість з них училися в міністерських, земських та міських початкових школах. У цей період в регіоні нараховували приблизно однакову кількість хлопців і дівчат шкільного віку, але навчалось більше хлопців, адже серед населення продовжували панувати стереотипи: дівчата – майбутні домогосподарки, хатні робітниці, тож освіта їм не потрібна. Тому не всі дівчата ходили до школи, а деякі, які все ж таки розпочинали навчання, кидали його після засвоєння елементарних навичок письма та рахунку [6, с. 51, 69].

Це підтверджують відповідні статистичні дані. Так, за даними перепису населення, що відбувся в 1897 р., в губернії нараховувалося 35,0 % грамотних чоловіків і лише 16,3 % жінок [7, с.2]. До того ж міське і сільське населення за рівнем освіченості суттєво відрізнялося. У сільській місцевості грамотних людей (особливо жінок) було значно менше.

У кінці XIX століття в Російській імперії в цілому

та в губернії, зокрема, стали відчутними зміни громадської думки щодо необхідності та доцільності освіти для всіх верств населення та для обох статей. Так, у 1893 р. колишній директор народних училищ Херсонської губернії В. І. Фармаковський відмічав, що народ починає визнавати цінність шкільної освіти, а кількість бажаючих навчатися стає більшою ніж кількість місць у школах та народних училищах [6, с. 75]. Це особливо стосувалося жіночих шкіл у губернії, де в одному класі часом навчалось від 60 до 80 дівчат, а подекуди, і понад 90. Звісно при такій кількості учнів не могло бути якісного навчання, а вчитель зосереджував свою увагу лише на поясненні навчального матеріалу [5, с. 5].

З огляду на зазначене, в губернії розпочинається активна діяльність спрямована на забезпечення «насушної потребности» населення, а саме: відкриваються нові та перебудовуються старі школи, запроваджується навчання в кілька змін, організуються курси та з'їзди для вчителів, зразкові школи тощо [8, с. 15]. Міські і сільські товариства та земства починають виділяти кошти на утримання народних училищ губер-

нії. Вони забезпечували відповідно 38 %, 21 %, 25 % усіх коштів, які були потрібні училищам, тоді як казна виділяла лише 8 %. Важливо, що в 1891 р. міські товариства Херсонської губернії були найбільш уважними до справи освіти населення серед інших міських товариств Росії, оскільки останні в середньому асигнували на утримання навчальних закладів лише 17,9 % загальних витрат [1, с. 138].

У другій половині XIX століття в Херсонській губернії широко обговорювали думку про відкриті, всесторонню, доступну для всіх верств населення жіночу школу, яка не відривала би дітей від родини, не звільняла би батьків від обов'язків щодо виховання власних дітей і, у той самий час, гарантувала би освіту. Як наслідок, збільшилася кількість дівчат, які поступали до шкіл Херсонської губернії. Наприклад, в 1889 р. їх виявилося на 2 % більше кількості хлопців, що розпочали в цьому ж році навчання [1, с. 134]. Але в цілому кількість дівчат, які здобували освіту в навчальних закладах регіону, зростала повільно. Так, у 1866 р. в губернії навчалось 4592 дівчинки, що складало 26,9 % від загальної кількості учнів. У 1900 р. серед усіх учнів стало 27 % дівчат, а в 1905 – 30 % [2, с. 12, 30].

Звісно більше можливостей здобути освіту було в дівчат, що мешкали в містах. Про це свідчать такі статистичні дані: у 1895 році в м. Херсоні проживало 2678 хлопців та 2905 дівчат шкільного віку, а в школах навчалось 2097 хлопців і 875 дівчат. Тобто 29,4 % дівчат в м. Херсоні здобували освіту [3, с. 8]. Як бачимо, це дещо більший показник ніж у цілому по губернії.

У 1914 р. в школах губернії теж навчалось більше хлопців ніж дівчат, але в порівнянні з 1895 р. кількість

останніх збільшилася більш ніж у два рази [4, с. 33]. Про це свідчить інформація, що наведена в таблиці 3.

Таблиця 3.

Кількість учнів, що навчалися в школах Херсонської губернії.

Рік	Кількість учнів у школах губернії (%)	
	Хлопців	Дівчат
1895	82,5	17,5
1905	67,2	32,8
1914	62,4	37,6

Дівчата і хлопці в більшості випадків навчалися в мішаних школах. Лише незначна кількість шкіл (близько 1%) були жіночими або чоловічими. Наприклад, із усіх сільських шкіл губернії (земських, міністерських, духовних та ін.) станом на 15 грудня 1914 р. існувало: 1 % шкіл для дівчат і 0,7 % для хлопців. Найбільш орієнтованими за статтю були духовні школи, в 8,9 % з яких навчалися дівчата, а в 7 % – хлопці [4, с. 11].

На жаль, нова економічна політика, яка проводилася в перші роки існування радянської держави, примусила Херсонський повітовий відділ народної освіти обмежити витрати на школи. Але вже з 1920 р. він починає плідно працювати, спрямовуючи свої зусилля на подальший розвиток народної освіти в регіоні.

© Слюсаренко Н. В., 2016

Список джерел та літератури:

1. Каменская В. Народное образование в Херсонской губернии / В. Каменская // Русская школа: Общепедагогический журнал для школы и семьи / под ред. Я.Г. Гуревича. – СПб : Типография И. Н. Скороходова, 1892. – № 3. – Март. – С. 132-138.
2. Кононенко А. До історії земської школи на Херсонщині / А. Кононенко. – К. : Друкарня 1-ої Київської артілі друкарської справи, 1908. – 32 с.
3. Коротецкий А. Літопис Херсона / А. Коротецкий // Джерела. – 2001. – Березень. – № 5. – С. 8.
4. Краткий обзор начального народного образования в Херсонской губернии за 1914 год. – Херсон : Типография Херсонского губернского правления, 1915. – 131 с.
5. Летковец Г.И. Переполнение Херсонских женских гимназий учащимися / Г.И. Летковец // Юг. – 1899. – 29 августа. – С. 5.
6. Народное образование // Исторический очерк деятельности Херсонского губернского земства за 1865-1899 гг. – Херсон : Типо-литография насл. О. Д. Ходушиной, 1906. – С. 1-144.
7. Народное образование в Херсонской губернии за 1905 г. с очерком грамотности населения по данным всеобщей переписи 1897 года. – Херсон : Типо-литография наследников О. Д. Ходушиной, 1907. – 260 с.
8. Обзор деятельности Херсонского уездного земства по народному образованию за 1865-1895 годы. – Херсон : Типография О.Д. Ходушиной, 1896. – 19 с.
9. Слюсаренко Н. В. Розвиток ідеї жіночої освіти в другій половині XIX століття / Н. В. Слюсаренко // Збірник наукових праць. Педагогічні науки. Випуск 34. – Херсон : Видавництво ХДУ, 2003. – С. 58-63.
10. Слюсаренко Н.В. Становлення народної освіти в Херсонській губернії / Н. В. Слюсаренко // Таврійський вісник освіти. – 2006. – № 1. – С. 14-21.
11. Черноостровец Л. Народное образование на Херсонщине / Л. Черноостровец // Джерела. – 1994. – Травень. – № 13-14. – С. 2.

**Снитко
Іван Олексійович**

кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник
Державної інспекції по охороні пам'яток культури
в Миколаївській області (м. Миколаїв)

✉ maharadze_v@mail.ru

ТЕРИТОРІАЛЬНІ КОРДОНИ ОЛЬВІЙСЬКОЇ ДЕРЖАВИ ТА ЇЇ ПРОСТОРОВА СТРУКТУРА

В статті розглядаються питання щодо сучасного визначення території Ольвійської держави. Сучасні дослідження свідчать про те, що саме Нижнє Побужжя було постійною територією Ольвійської хори та, загалом, Ольвійського полісу. Концентрація пам'яток в тих самих географічних рамках безпосередньо вказує на незмінність кордонів Ольвійського полісу впродовж майже тисячолітнього періоду його існування.

Конкретні розробки, щодо територіальних володінь Ольвійської держави, які продовжуються і у нинішній час, були розпочаті наприкінці 60-х рр. XX ст., коли вже було чітко сформульоване саме поняття **хора Ольвійського поліса**, стосовно поселень та городищ ольвійського оточення такими науковцями як В.Д. Блаватський, Я.В. Доманський, Н.В. Шафранська та Л.М. Славін [див.: Буйських 2007, с. 67] і належать багатьом дослідникам.

На нинішній час територіальні межі Ольвійського полісу, визначаються у конкретній географічній зоні – на півострові, утвореному Бузьким, Дніпровським та Березанським лиманами. До неї належать також протилежні їх узбережжя [Крыжицкий и др. 1989, с. 9], що визнається і більшістю дослідників [Зуц 1969, с. 86; Славін 1976, с. 185; Wasowicz 1975, р. 63 – 64; Русяева 1979, с. 67; Крыжицкий и др. 1989, с. 8 – 11; Крыжицкий, Лейпунская 1997, с. 161 – 168; Крыжицкий и др. 1990; Брашинский 1977, с. 303; Марченко 1980, с. 139; Отрешко 1982, с. 34; Буйских 1986, с. 25, 1997, с. 16 – 19, 2009, с. 231; Снитко 2011, с. 464 – 465; 2012-б, с. 31 – 42].

Встановлені природні межі Ольвійської держави, вірогідно, визнавалися і оточуючими поліс варварськими племенами [Русяева, Скржинская 1979, с. 29; Крыжицкий и др. 1989, с. 9]. Володіння держави у VI – III ст. до н.е. і пізніше, не розповсюджувались північніше широти сучасного м. Миколаїв [Рубан 1975, с. 88; Марченко 1980, с. 139; Отрешко 1982, с. 34; Буйских 1986, с. 25, 1997, с. 17, 2009, с. 232 – 233; Снитко 1985, с. 77 – 78, 1998, с. 25 – 29].

Що стосується поселень розташованих на захід від найвірогідніших кордонів Ольвійського полісу (від устя Тилигульського лиману до Одеської затоки) та на схід (Нижнє Подніпров'я), то відношення їх до Ольвійської держави досі нез'ясоване, хоча вони мають деякі риси, притаманні суто пам'яткам хори Ольвії цього часу. Перш за все, на цих поселеннях в обігу використовувались переважно ольвійські гроші [Діамант 1978, с. 241 і сл.; Рубан, Урсалов 1986, с. 31 – 53; Bodzek 2008, р. 13 – 23; Абикулова, Пиворович 1982, с. 30 – 32], що надало привід деяким дослідникам на-

Ключові слова:

Ольвія,
поліс, хора.

віль віднести ці території до Ольвійського полісу [Діамант 1978, с. 241 і сл.; Рубан 1985, с. 31; Рубан, Урсалов 1986, с. 52]. Дуже багато спільного з населенням хори Ольвії простежується і в матеріальній та духовній культурі цих поселень [Буйских, Былкова 1991, с. 31 – 34; Былкова 2000, с. 125 – 139; 2007; Діамант 1974, с. 270 – 271; 1975, с. 117 – 119; Редина, 2001, с. 110 – 112, Redina 2007, р. 524; Редина, Папуци-Владыка, Бодзек, Маховски 2008, с. 142 – 160; Kowal 2008 р. 75 – 94] та особливо у поховальному обряді їх мешканців, який практично не відрізняється від поховальних традицій ольвіополітів цього часу [Редина, Папуци-Владыка, Бодзек, Маховски 2008, с. 151 – 154; Козуб 1974; Парович-Пешикан 1974; Папанова 2006; Снитко 2009, с. 25 – 34; 2011]. І все ж, вбачати офіційну належність вказаних територій до Ольвійської держави, покладаючись лише на перелічені вище фактори, поки що ризиковано. Щодо цих територій, то досі достеменно не відомо, могли вони охоронятись та використовуватись самими ольвіополітами [Діамант 1978, с. 249], бути ольвійською «переею» [Брашинский 1977, с. 303], належати кільком грецьким полісам [Лапин 1971, с. 308-309] або знаходитись під спільним протекторатом Ольвії та оточуючих її племен [Буйских 1986, с. 25]. Західні від Ольвії землі (район Одеської затоки), могли знаходитись під спільним патронатом Ольвії, Тіри та Ніконія [Буйских 1996, с. 67 – 68].

В усякому разі, як видається, можна погодитись з С.Б. Буйських, що як на початку IV ст. до н.е., так і у ранньоелліністичний час, коли хора досягає максимальних розмірів [Рубан 1985; Буйских 1986, с. 17 – 28; 1997, с. 17] її територія зростає не за рахунок розширення чи колонізації віддалених земель, а в процесі більш щільного освоєння своєї споконвічної території [Буйских 1997, с. 17]. При цьому ольвіополіти максимально інтенсивно використовували свій наявний земельний

фонд у Нижньому Побужжі, який міг складати 29000 га або 290 кв. км [Шишкин 1982, с. 242]. За сучасними підрахунками земельні угіддя, які використовувались під землеробство, могли складати від 375 до 394 кв. км. [Крижицький, Щеглов 1991, с. 54].

З цього приводу більш вдалою здається і гіпотеза, відносно якої землі розташовані на схід та на захід від історичних кордонів Ольвійського полісу могли знаходитись під ольвійським протекторатом. Появу прикордонних поселень, очевидно, можна пов'язати з «ноювою хвилею» колоністів з грецьких міст Малої Азії на початку IV ст. до н.е. Можливо, саме тоді, це населення і отримало в середовищі ольвіополітів узагальнену назву – **мікселліни**, відому з Ольвійського декрету на честь громадянина Протогена, тобто вихідці з різних міст античного світу, яка затвердилась на межі V – IV ст. до н.е. та збереглась до часів видання декрету [Снытко 2011-а, с. 461 – 468, 2011-б, с. 27 – 28]. Організація нових поселень в прикордонні, скоріше за все, знаходилась під контролем полісної адміністрації та регулювалась державою [Снитко 2011-б, с. 28]. Крім адміністративного, протекторат над цими землями мав і сакральний характер, враховуючи «копіку» ольвіополітами в класично-елліністичний період загальногрецького святилища Ахілла на Левке, що документально підтверджується завдяки інформації з декрету на честь Антестерія [Виноградов 1984, с. 51 – 80, 1989, с. 167 – 168]. Що стосується Нижнього Подніпров'я, де на межі V – IV ст. до н.е. фіксується процес осідання скіфів на землю та залучення їх до системи розподілу античних товарів [Гаврилюк, Абикулова 1991, с. 29; Гаврилюк 2000, с. 42 – 43], то у складі населення суто грецьких поселень пониззя Дніпровського лиману можлива наявність і деякої частини варварського контингенту. Присутність варварів за результатами антропологічних досліджень матеріалів Кошарського некрополя фіксується і на західних поселеннях ольвійського прикордоння [Kaczanowski, Kosydarski, Niedzwiecka 2008, р. 53 – 61]. Але, «варварський елемент» з'явився не на початку освоєння цих поселень, а згодом, в процесі наступних греко-варварських стосунків в цих регіонах [Снитко 2011-б, с. 28].

Що ж до соціального статусу мешканців поселень

близького прикордоння відносно Ольвійської держави, то дуже вдалою видається гіпотеза П. Й. Каришковського та Ю. Г. Виноградова [Карышковский, Клейман 1985, с. 74; Виноградов 1989, с. 183, прим. 18], згідно якої мікселліни це залежне військово-землеробське населення типу клерухів, катеків та періеків, спеціально організоване для охорони кордонів Ольвійського полісу.

Таким чином, сучасні історико-археологічні дослідження свідчать, що у географічному плані, офіційні територіальні володіння Ольвійського полісу, скоріше за все, були обмежені зі сходу лівим берегом Бузького, з півдня Дніпро-Бузького, включаючи Кінбурнський півострів та Тендру (Ахіллесів дром), і з заходу правим берегом Березанського лиманів. На півночі вони доходять до широти сучасного міста Миколаїв. Ці кордони були поступово сформовані в архаїчний та класичний часи [Крыжицкий и др. 1989, с. 8 – 9; Буйских 2009, с. 230 – 231, 238, 2011, с. 58 – 59] в процесі іонійської (мілетьська: VI ст. до н.е.), змішаної – зовнішньої і внутрішньої (мілетьсько – ольвійська: кінець VI – перша чверть V ст. до н.е.) [Отрешко 1990, с. 15; Буйских 2009, с. 228, 2011, с. 58 – 59] та переважно внутрішньої (ольвійська: кінець V – перша третина IV ст. до н.е.), з можливою участю іонійських епойків [Крыжицкий и др. 1989, с. 100; Снытко 2000, с. 57 – 58, 2009, с. 186; Буйских 2009, с. 231], колонізації регіону Нижнього Побужжя. В еліністичний час хора набула своїх найбільших розмірів, але не за рахунок розширення або колонізації віддалених земель, а в процесі більш інтенсивного освоєння своєї власної території [Буйских 2009, с. 238].

Отже, саме Нижнє Побужжя в вищевказаних межах було постійною територією Ольвійської хори та, загалом, Ольвійського полісу [Крыжицкий и др. 1990, с. 121; Отрешко, Буйских 1993, с. 163]. Концентрація пам'яток в тих самих географічних рамках безпосередньо вказує на незмінність кордонів Ольвійського полісу протягом майже тисячолітнього періоду його існування. Це наводить на думку, що ідея просторового розвитку держави у визначених кордонах була закладена з самого початку її утворення [Буйских 2009, с. 238].

© Снитко І. О., 2016

Список джерел та літератури:

1. Абикулова М. И., Пиворович В. Б. Неопубликованные находки ольвийских монет на поселениях Нижнего Днепра (по материалам Херсонского музея) // Нумизматика античного Причерноморья. – К.: Наукова думка, 1982. – С. 30 – 32.
2. Брашинский И. Б. Рец.: Wasowicz A. 1975. Olbia pontique et son territoire. – Paris. 1975 // СА. – № 3. – М., 1977. – С. 300 – 308.
3. Буйских С. Б. Некоторые вопросы пространственно-структурного развития Ольвийской хоры (VI – II вв. до н.е.) // Ольвия и ее округа. – К.: Наукова думка, 1986. – С. 17 – 28.
4. Буйских С. Б. Между Истрией и Ольвией (античные поселения Дунайско-Днепровского междуречья // Международные отношения в бассейне Чёрного моря в древности и средние века. – Тез. докл. VIII междунар. научн. конф. – Ростов-на-Дону. – 1996. – С. 65 – 69.
5. Буйских С. Б. К проблеме территориальных владений Ольвийского полиса в IV в. до н.э. // Херсонес в античном мире. – Севастополь, 1997. – С. 16 – 19.
6. Буйских С. Б. Серая керамика как этнопоказатель греческого населения Нижнего Побужья в VI – I вв. до н.э. // БИ. – Вып. 11. – 2006. – С. 29 – 57.
7. Буйских С. Б. Греческие святилища Нижнего Побужья как сакрально-территориальный символ колонизации региона // БЧ. – 8. – Керчь. – 2007. – С. 42 – 45.
8. Буйских С. Б. Хора колониального полиса в Нижнем Побужье: от архаики к эллинизму // ССПК. – Вып. XV. – Запорожье. – 2009. – С. 225 – 247.
9. Буйских С. Б. До проблеми заснування та становлення Ольвійського полісу // ДП. – Вып. IX. – Одесса: ФЛП Фридман А.С. – 2011. – С. 58 – 59.
10. Буйских С. Б., Білкова В. П. К проблеме этнокультурной атрибуции нижнеднепровских памятников V – III вв. до н.э. // Проблемы скифо-сарматской археологии Северного Причерноморья. – Запорожье, 1991. – С. 32 – 34.
11. Былкова В. П. Поселение на Нижнем Днепре в аспекте скифо-эллинистических отношений // АВ. – № 7. – СПб. – 2000. – С. 125 – 139.
12. Былкова В. П. Нижнее Поднепровье в античную эпоху (по материалам раскопок поселений. – Херсон: Изд-во ХГУ, 2007. – 244 с.
13. Виноградов Ю. Г. Декрет в честь Антестерия и кризис Ольвийского полиса в эпоху эллинизма // ВДИ. – № 1. – М. – 1984. – С. 51 – 80.
14. Виноградов Ю. Г. Политическая история Ольвийского полиса VII – I вв. до н.э. (историко-эпиграфическое исследование). – М.: Наука, 1989. – 288 с.

15. Виноградов Ю. Г. Ольвиополиты в Северо-Западной Таврике // ДП. – Одесса. – 1990. – С. 51 – 64.
16. Гаврилюк Н. А. Степная Скифия VI – V вв. до н.э. (эколого-экономический аспект). – Автореферат дисс. докт. ист. наук. – СПб., 2000. – 49 с.
17. Гаврилюк Н. А., Абикулова М. И. Позднескифские памятники Нижнего Поднепровья (новые материалы). – Препр. – К.: Ин-т археологи, 1991 – Ч. 2. – 47 с.
18. Диамант Э. И. Поселение античного времени на территории г. Одессы // АО. – 1973. – М.: Наука, 1974. – С. 270 – 271.
19. Диамант Э. И. Раскопки поселений античного времени на побережье Одесского залива // 150 лет ОАМ. – Тез. докл. юбил. конф. – Одесса, 1975. – С. 117 – 119.
20. Диамант Э. И. Монетные находки Кошарского поселения : (К вопросу о западной границе Ольвийского полиса) // АИСЗП. – К.: Наукова думка, 1978. – С. 241 – 249.
21. Зуц В. Л. Територія Ольвійської держави догетського часу // Археологія. – № 22. – К. – 1969. – С. 80 – 89.
22. Карышковский П. О., Клейман И. Б. Древний город Тира. – К.: Наукова думка, 1985. – 158 с.
23. Крыжицкий С. Д., Буйских С. Б., Бураков А. В., Отрешко В. М. Сельская округа Ольвии. – К.: Наукова думка, 1989. – 240 с.
24. Крыжицкий С. Д., Буйских С. Б., Отрешко В. М. Античные поселения Нижнего Побужья (археологическая карта). – К.: Наукова думка, 1990. – 136 с.
25. Крыжицкий С. Д., Щеглов О. М. Про зерновий потенціал античних держав Північного Причорномор'я // Археологія. – № 1. – К. – 1991. – С. 46 – 56.
26. Крыжицкий С. Д., Лейпунская Н. А. Ольвия (раскопки, история, культура). – Николаев: Можливості Кіммерії, 1997. – 197 с.
27. Лапін В. В. Хора Ольвії / В. В. Лапін // Археологія УРСР. – Т. 2. – К.: Наукова думка, 1971. – С. 145 – 149.
28. Марченко К. К. Модель греческой колонизации Нижнего Побужья // ВДИ. – № 1. – М. – 1980. – С. 131 – 143.
29. Отрешко В. М. З історії Ольвійського поліса в IV – I ст. до н.е. // Археологія. – № 41. – К. – 1982. – С. 34 – 46.
30. Отрешко В. М. Ольвийская хора VI – V вв. до н.э. // Автореф. дисс. канд. ист. наук. – К., 1990. – 15 с.
31. Отрешко В. М., Буйских С. Б. Окружение Ольвийского полиса // ДП. – КСОО. – Одесса. – 1993. – С. 63 – 64.
32. Редина Е. Ф. Античные памятники Одесского залива и вопросы определения западной границы ольвийского государства // Ольвія та античний світ. – Матеріали наукових читань, присвячених 75-річчю утворення історико-археологічного заповідника «Ольвія» НАН України. – К.: Інститут археології НАН України, 2001. – С. 110 – 112.
33. Редина Е. Ф., Папуци-Владыка Э., Бодзек Я., Маховски В. Археологический комплекс античного времени у села Кошары – итоги исследования // PONTIKA – 2006. – Krakow : Uniwersytet Jagiellonski, 2008. – С. 142 – 160.
34. Рубан В. В. Исследования античных памятников на правом берегу Бугского лимана в 1973 – 1974 гг. // Новейшие открытия советских археологов. – Ч. 2. – К.: Наукова думка, 1975. – С. 87 – 89.
35. Рубан В. В. Проблемы исторического развития ольвийской хоры в IV – III вв. до н.э. // ВДИ. – № 1. – М., 1985. – С. 26 – 46.
36. Рубан В. В., Урсалов В. М. История денежного обращения на территории Борисфениды и Ольвии догетского времени // ВДИ. – № 4. – 1986. – С. 31 – 53.
37. Русяева А. С. Священные земли Ольвийского полиса // Цхалтубо-2 (1979). – Тбилиси, 1979. – С. 67 – 69.
38. Русяева А. С., Скржинская М. В. Ольвийский полис и каллипиды // ВДИ. – № 4. – М., 1979. – С. 25 – 37.
39. Славин Л. М. Некоторые итоги изучения Ольвийской хоры // Художественная культура и археология античного мира. – М.: Наука, 1976. – С. 180 – 186.
40. Снытко И. А. Новый античный памятник в Нижнем Побужье // ПИО. – Парутино. – 1985. – С. 77 – 78.
41. Снытко И. А. Реконструкция хоры Ольвии рубежа V – IV вв. до н.э. Политический, социально-экономический, демографический и социальные аспекты // Актуальні проблеми історії та культури України. – Миколаїв – Одеса, 2000. – С. 49 – 60.
42. Снытко И. О. Поховальний обряд населення хори Ольвії IV – III ст. до н.е. // Археологія. – № 3. – К., 2009. – С. 25 – 34.
43. Снытко И. О. Підкурғанні поховання некрополів хори Ольвії VI – V ст. до н.е. // Археологія. – № 1. – К., 2011. – С. 11 – 22.
44. Снытко И. А. Миксэллины и ойкеты ольвийского декрета в честь Протогена (к вопросу об историко-культурной и территориальной идентификации) // ДП. – Вып. IX. – Одесса : ФЛП Фридман А. С. – 2011-а. – С. 461 – 468.
45. Снытко И. О. Мікселліни ольвійського декрету на честь Протогена (історико-археологічний аспект) // Археологія. – № 3. – К. – 2011-б. – С. 22 – 30.
46. Снытко И. О. Ще раз про межі Ольвійського поліса // Археологія. – № 4. – К. – 2012-б. – С. 31 – 42.
47. Шишкин К. В. Аэрометод как источник для исторической топографии Ольвии и её окрестностей // СА. – № 3. – М. – 1982. – С. 235 – 242.
48. Bodzek J. Koshary (Ukraine) – Coin finds in 2004-2005 // PONTIKA – 2006. – Krakow : Uniwersytet Jagiellonski, 2008. – P. 13 – 23.
49. Buiskich S. B. Die Chora des pontischen Olbia : die Hauptetappen der raumlich-strukturellen Entwicklung // Surveying the Greek Chora (BSS 4). – Aarhus. – 2006. – S. 115 – 139.
50. Kaczanowski K., KosydarSKI A., Niedzwiecka E. Results of 1998-2004 anthropological studies at an ancient burial site at Koshary (the Ukraine) // PONTIKA – 2006. – Krakow : Uniwersytet Jagiellonski, 2008. – P. 53 – 61.
51. Kowal A. Grey ware from the Koshary siti // PONTIKA – 2006. – Krakow : Uniwersytet Jagiellonski, 2008. – P. 75 – 94.
52. Redina Y. F. Greek Settlements on the Shores of the Bay of Odessa and Adjacent Estuaries // Ancient Greek Colonies in the Black Sea 2. – I. – Oxford: BAR International Series 1675 (I). – 2007. – P. 507 – 536.
53. Wasowicz A. Olbia pontique et son territoire. – Paris, 1975. – 251 P.

**Солодовник
Анастасія Олександрівна**

адміністратор бази даних Морського коледжу
Херсонської державної морської академії,
аспірантка КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти»
(м. Херсон)

✉ anastasiasolodovnik@gmail.com

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ МОРСЬКОЇ ОСВІТИ НА ХЕРСОНЩИНІ: ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНИЙ АСПЕКТ (1944 – 2016 РР.)

У статті визначено сутність поняття «вищий морський навчальний заклад» та окреслено стан розвитку морської освіти на території Херсонської області з 1944 року по теперішній час.

У Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020», схваленій на початку 2015 року, виділено декілька векторів руху: вектор розвитку, вектор безпеки, вектор відповідальності, вектор гордості. Всі вони тісно пов'язані між собою кінцевою метою – впровадження в Україні європейських стандартів життя та вихід держави на провідні позиції у світі [4]. Досягнення цієї мети неможливе без укріплення зовнішньоекономічних зв'язків України з високорозвиненими країнами світу. Одним із шляхів розвитку зовнішньої політики нашої країни є розвиток морської галузі, для якої, відповідно, необхідно готувати висококваліфікованих спеціалістів. Важливим у цьому процесі є врахування досвіду діяльності морських навчальних закладів у минулому, адже, як зазначає Національний інститут стратегічних досліджень при Президенті України, Україна зберегла систему підготовки і перепідготовки моряків, морські традиції, які склалися десятиліттями. Крім того, завдяки вигідному географічному положенню у нашій країні існує потужна морська індустрія, яка найбільш розвинена у південних областях. Херсонська область – єдина область України, яка омивається водами двох морів – Чорного та Азовського, тому є її важливою складовою. Враховуючи вищезазначене, на сьогодні дослідження питання щодо розвитку морської освіти на Херсонщині набуває актуальності.

Метою статті є характеристика стану розвитку морської освіти на Херсонщині (1944-2016 рр.) з точки зору педагогічної науки.

У педагогічній науці ХХ-ХХІ століття широкого спектру досліджень набувають питання, пов'язані з різноманітними аспектами розвитку вищої освіти України і морської зокрема:

- закономірності впливу на освітню галузь державної влади і рівня розвитку суспільства (Б. С. Гершунський, Е. Д. Дніпров, В. Г. Кремень, В. С. Курило, В. І. Луговий, С. М. Ніколаєнко та ін.);
- стан підготовки спеціалістів для різноманітних галузей людської діяльності в Україні воєнних та повоєнних років (М. М. Грищенко, О. В. Іонов, Ф. І. Лисенко, М. А. Прокоф'єв та ін.);
- особливості навчально-виховного процесу у вищих навчальних закладах морського профілю: Н. М. Бобришева (формування готовності

Ключові слова:

морська галузь, морська освіта, вищий морський навчальний заклад.

майбутніх морських офіцерів до професійної діяльності у полікультурному середовищі), О. С. Дягилева (формування науково-дослідницького середовища у вищих морських навчальних закладах) М. В. Кулакова (формування готовності до професійної діяльності в майбутніх фахівців у вищих морських навчальних закладах), І. С. Палачаніна (формування інтересу до фізики у студентів ВНЗ морських технічних профілів), І. В. Сокол (формування професійної компетентності майбутніх судноводіїв у процесі вивчення фахових дисциплін) та ін.

Окремої уваги заслуговує історичне дослідження О. В. Чорного щодо підготовки спеціалістів для морського флоту в Україні в останній чверті ХVІІІ – на початку ХХ ст. Автор визначив історичні передумови появи перших морських навчальних закладів на півдні України, теоретично узагальнив особливості роботи училищ і шкіл морського відомства в досліджуваній період. Науковець охарактеризував правовий статус зазначених навчальних закладів, їх структуру, систему управління, особливості фінансування та роль навчальних закладів морського профілю у військовій та комерційній галузях [6].

Аналіз літератури дає підстави для висновку, що проблема становлення та розвитку морської освіти на Херсонщині у 1944-2012 рр. не була окремо вивчена педагогічною наукою, що також свідчить про її актуальність. Слід зазначити, що перш ніж визначати особливості діяльності вищих морських навчальних закладів у зазначений період, необхідно дати означення поняттю «вищий морський навчальний заклад». Складність цього питання обумовлена кількома причинами: відсутністю означення такого типу закладів у нормативно-правових актах з питань вищої освіти та науковій літературі; зміною місця зазначених навчальних закладів у структурі національної системи освіти

впродовж досліджуваного періоду; трансформаціями в системі підпорядкування вищих навчальних закладів у зазначений період.

Близьким за значенням є поняття навчального закладу морського флоту, означення якого наведено у «Великій радянській енциклопедії». Воно дається як синонім поняття «вищого навчального закладу водного транспорту». Отже, навчальний заклад морського флоту – це навчальний заклад, який готує спеціалістів для морського і річкового флоту СРСР з судноводіння, експлуатації водного транспорту, суднових машин і механізмів, суднобудування і судноремонту, механізації портових навантажувальних робіт, гідротехнічного будівництва водних шляхів і портів, економіки і організації водного транспорту тощо [1].

На даному етапі дослідження під вищими морськими навчальними закладами ми будемо розуміти навчальні заклади I-IV рівнів акредитації Херсонщини, які готують фахівців повного спектру плавальних спеціальностей для морського та річкового флоту і були створені на базі морських училищ та вищих морських училищ СРСР.

На вибір нижньої хронологічної межі дослідження вплинули такі події:

- визволення Херсону від фашистських загарбників (13 березня 1944 року);
- підписання Указу Президії Верховної Ради УРСР «Про утворення Херсонської області у складі Української РСР» (29 березня 1944 року);
- прийняття Постанови № 5311 Державного комітету оборони СРСР від 05.03.1944 «Про заходи по підготовці командних кадрів морського флоту»;
- підписання Наказу № 229 Наркому Морського Флоту СРСР від 07.06.1944 «Про реорганізацію морських технікумів у вищі морські та морські училища».

Враховуючи означення вищого морського навчального закладу та межі дослідження, наведені вище, відзначимо, що на території Херсонської області з 1944 року відновили роботу два морські технікуми – Херсонський морський технікум та Херсонський морський рибпромисловий технікум, які пізніше були реорганізовані в училища. Далі більш детально зупинимось на історико-педагогічних аспектах розвитку вказаних навчальних закладів.

Згідно Наказу № 247 Наркому Морського Флоту СРСР від 12.06.1944 року «Про реорганізацію Одеського і Херсонського морських технікумів в морехідні училища, організацію Одеського вищого морехідного училища та шкіл юнг у м. м. Херсоні і Одесі» Херсонський морський технікум був реорганізований у Херсонське морехідне училище з 01.10.1944 року [5, с. 189]. Цей наказ визначав спеціалізацію училищ та давав підстави для забезпечення новостворених навчальних закладів навчальними планами, програмами та іншою необхідною документацією.

На момент створення Херсонське морехідне училище функціонувало як заклад закритого типу. Освітня діяльність велась за трьома спеціальностями – судноводійною, судномеханічною та судноремонтною, випускники яких мали кваліфікацію штурмана, техника-судномеханіка та технолога судноремонту відповідно. Зарахування на навчання здійснювалось рішенням мандатної комісії, яке залежало від результатів іспитів з української мови, математики та Конституції СРСР та особистої бесіди абітурієнта з членами комісії.

До училища мали право вступати абітурієнти, які отримали неповну загальну середню освіту, тобто 7 класів. Пізніше у 1955 році в училище почали приймати дітей на базі повної загальної середньої освіти (10 класів). Термін навчання курсантів на базі неповної загальної середньої освіти становив 4 роки, на базі повної – 3 роки.

У 1959 році на базі судноремонтної спеціальності була заснована електромеханічна, а пізніше, у 1964 році, була створена нова радіотехнічна спеціальність, поява якої зумовлена необхідністю забезпечення морського флоту радистами.

З 1966 по 1982 рр. у навчальному закладі здійснювалась військово-морська підготовка, що обумовлено стрімко зростаючими потребами держави у кадрах працівників морського флоту, здатних до виконання численних професійних завдань, у тому числі й військового характеру.

Новий етап розвитку Херсонського морехідного училища, якому на той час вже було присвоєно ім'я лейтенанта Шмідта, почався у 1976 році зі створенням нової спеціальності – експлуатація суднових автоматизованих систем. Вона була заснована на базі судномеханічної спеціальності.

Після проголошення незалежності України змінюється підпорядкування навчального закладу. Передумовою для цього було прийняття Постанови № 227 Кабінету Міністрів України від 24.09.1991 року «Про заходи щодо виконання Закону України «Про підприємства та організації союзного підпорядкування, що розташовані на території України», згідно з якою була організована робота по переходу підприємств, установ та організацій союзного підпорядкування, що розташовані на території України, у відання органів державного управління України [2]. У листопаді того ж року Кабінет Міністрів України підписав дозвіл № 22826/33 від 25.11.1991 року «Про передачу вузів і технікумів до системи Мінвузу України», реалізацію якого забезпечило розпорядження № 231 Мінвузу України від 28.11.1991 року «Про передачу навчальних закладів та організацій до системи Мінвузу України». На основі цих документів Херсонське морехідне училище ім. лейтенанта Шмідта було передане у підпорядкування Міністерства освіти України [5].

У жовтні 1993 року рішенням Міжгалузевої акредитаційної комісії навчальному закладу був присвоєний I рівень акредитації і надана ліцензія на здійснення освітньої діяльності. Нижче наведено перелік спеціальностей за ліцензією та обсяги прийому (Таблиця 1).

Через два роки навчальний заклад ліквідується і на його базі створюється Херсонський морський коледж згідно Наказу № 365 Міністерства освіти України від 26.11.1995 року «Про створення Херсонського морського коледжу». У 2007 році у зв'язку з об'єднанням Херсонського морського коледжу, Херсонського судномеханічного технікуму ім. адмірала Ушакова та приватного Херсонського морського інституту був створений Вищий навчальний заклад «Херсонський державний морський інститут» (ВНЗ «ХДМІ») III рівня акредитації з відокремленими структурними підрозділами I рівня акредитації – Морський коледж та Професійно-морський ліцей. Після проходження акредитації у 2010 році ВНЗ «ХДМІ» отримав право готувати фахівців морської галузі за освітньо-кваліфікаційним рівнем «магістр» для громадян України та «бакалавр» для іноземців.

У 2011 році Кабінет Міністрів України підписав

Таблиця 1.

Перелік спеціальностей та обсяги прийому згідно ліцензії 1993 року.

Шифр спеціальності	Назва спеціальності	Обсяги прийому, чол.
1403	«Експлуатація суднових енергетичних установок»	75
2107	«Експлуатація електрообладнання і автоматики суден»	75
2304	«Експлуатація обладнання радіозв'язку та електрорадіонавігації суден»	75
2409	«Морське судноводіння»	150

розпорядження, згідно з яким була створена Херсонська державна морська академія (ХДМА) на базі Херсонського державного морського інституту, що реорганізується шляхом перетворення (Розпорядження № 540-р Кабінету Міністрів України від 15.06.2011 року «Про утворення Херсонської державної морської академії»). На сьогодні Херсонська державна морська академія та її структурні підрозділи здійснює

підготовку фахівців за такими освітньо-кваліфікаційними рівнями: «кваліфікований робітник» (Професійно-морський лицей ХДМА), «молодший спеціаліст» (Морський коледж ХДМА), «бакалавр» та «магістр» (ХДМА). Для порівняння розглянемо перелік спеціальностей, за якими здійснювався прийом у 2016 році до Морського коледжу ХДМА, та ліцензійні обсяги прийому (Таблиця 2).

Таблиця 2.

Перелік спеціальностей та ліцензійні обсяги прийому до Морського коледжу ХДМА на денну форму навчання у 2016 році.

Шифр спеціальності	Назва спеціальності	Освітня програма	Обсяги прийому, чол.
131	Прикладна механіка	Зварювальне виробництво	75
131	Прикладна механіка	Обслуговування верстатів з програмним управлінням і робототехнічних комплексів	50
135	Суднобудування	Суднокорпусобудування	50
135	Суднобудування	Монтаж і обслуговування електроустаткування суднового електрообладнання	50
135	Суднобудування	Монтаж і проектування суднових машин та механізмів	50
271	Річковий та морський транспорт	Експлуатація електрообладнання та автоматики суден	100
271	Річковий та морський транспорт	Експлуатація суднових енергетичних установок	150
271	Річковий та морський транспорт	Судноводіння на морських шляхах	200

Отже, ХДМА та її структурні підрозділи пройшли довгий шлях розвитку від морського технікуму до одного з найкращих вищих навчальних закладів такого типу не лише на Херсонщині, а й в Україні.

Неможливо залишити поза увагою і розвиток іншого морського закладу Херсонщини – ДВНЗ «Херсонське морехідне училище рибної промисловості». Виходячи із нижньої хронологічної межі дослідження, було встановлено, що у травні 1944 року заклад відновив свою роботу як Херсонський морський рибпромисловий технікум. На виконання Наказу № 229 Наркому Морського Флоту СРСР від 07.06.1944 р. «Про

реорганізацію морських технікумів у вищі морські та морські училища» Рада Міністрів СРСР у 1950 році прийняла постанову, згідно з якою Херсонський морський рибпромисловий технікум реорганізовується у Херсонське морехідне училище рибної промисловості. У цей період в СРСР для кожного напрямку в агропромисловій галузі було створено окреме міністерство, тому навчальний заклад відповідно був підпорядкований Міністерству рибної промисловості СРСР, яке пізніше разом з іншими міністерствами було реорганізоване у Державний агропромисловий комітет СРСР (Держагропром СРСР). У 1989 році знову змінюється

підпорядкування училища у зв'язку зі створенням на базі Держагропрому СРСР Міністерства сільського господарства і продовольства СРСР. За час розвитку навчального закладу від технікуму до училища було підготовлено значний контингент фахівців для рибної промисловості за такими кваліфікаціями: «технік-технолог», «рибовод-іхтіолог», «штурман», «судномеханік промислового флоту».

У зв'язку з реформуванням агропромислової галузі України після проголошення незалежності, Херсонське морехідне училище рибної промисловості переходить у підпорядкування міністерства, назва якого змінювалась відповідно до перетворень у суспільно-політичному та економічному житті країни: 1991 р. – Міністерство сільського господарства і продовольства України, 1997 р. – Міністерство агропромислового комплексу України, 2000 р. – Міністерство аграрної політики України, 2010 р. – Міністерство аграрної політики та продовольства України. Після підписання Наказу № 83 Державного комітету рибного господарства України від 18 лютого 2011 року училище входить до складу Керченського державного морського технологічного університету як відокремлений структурний підрозділ. У зв'язку із суспільно-політичними змінами в Україні з 2014 року Керченським державним морським технологічним університетом припинено координацію діяльності ХМУРП.

На сьогодні ДВНЗ «Херсонське морехідне училище рибної промисловості» підпорядкований Міністерству аграрної політики та продовольства України через Державне агентство рибного господарства України. Це навчальний заклад I рівня акредитації, який готує

фахівців освітньо-кваліфікаційного рівня «молодший спеціаліст» за спеціальностями «Експлуатація суднових енергетичних установок» та «Судноводіння на морських шляхах». Термін навчання на базі базової загальної середньої освіти становить 3 роки 10 місяців, на базі повної – 2 роки 10 місяців. У навчальному закладі функціонує відділ з підготовки робітничих професій «матрос» і «моторист». Термін навчання на здобуття робітничої професії – 5,5 та 6,5 місяців відповідно [3].

З 2016 року право на здійснення освітньої діяльності щодо підготовки фахівців морської галузі отримав Приватний заклад «Морський інститут післядипломної освіти імені контр-адмірала Ф. Ф. Ушакова».

Отже, Херсон був і залишається одним із основних центрів морської індустрії. Становлення та розвиток морської освіти у досліджуваний період відбувався паралельно із бурхливими змінами у політичному, економічному та суспільному житті країни. У динаміці розвитку вищих морських навчальних закладів Херсонщини з 1944 по 2016 рр. простежуються такі тенденції: збільшення контингенту студентів, удосконалення матеріально-технічної бази, узгодження системи підготовки фахівців з міжнародними стандартами, розширення спектру спеціальностей, налагодження співробітництва з іноземними компаніями. У подальшому планується уточнення змісту поняття «вищі морські навчальні заклади» та більш детальне вивчення особливостей підготовки фахівців плавальних спеціальностей.

© Солодовник А. О., 2016

Список джерел та літератури:

1. Большая советская энциклопедия [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dic.academic.ru/dic.nsf/bse/75129/%D0%92%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE>
2. Закон України «Про підприємства, установи та організації союзного підпорядкування, розташовані на території України» [Електронний ресурс] // Веб-портал Верховної Ради України. – 1991. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1540-12>
3. Правила прийому до ДВНЗ «Херсонське морехідне училище рибної промисловості» у 2016 році зі змінами [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://fishers.com.ua/%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B8%D0%BB%D0%B0%D0%BF%D1%80%D0%B8%D0%B9%D0%BE%D0%BC%D1%83-2016/>
4. Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020» [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал Верховної Ради України. – 2015. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>
5. Ходаковський В. Ф. Морський літопис (1834–2011) : від училища торговельного мореплавання до Херсонської державної морської академії: нариси з історії / В. Ф. Ходаковський. – Херсон : ВНЗ «ХДМІ», 2011. – 256 с.
6. Чорний О. В. Підготовка спеціалістів для морського флоту в Україні в останній чверті XVIII – на початку XX ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / Чорний О. В. – Київ, 2007. – 15 с.

**Сусоров
Віктор Дмитрович**

доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри історії України та української філології
Херсонського національного технічного університету (м. Херсон)

✉ kntu@kntu.net.ua

ВІДРОДЖЕННЯ І РОЗВИТОК ФІЗКУЛЬТУРИ ТА СПОРТУ НА КАХОВЩИНІ У ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД (1946 – 1950 РР.)

В статті охарактеризовано процес розвитку фізкультури і спорту в Каховському районі в 1946-1950 роках.

Фізична культура і спорт були і є одним з могутніх знарядь виховання і оздоровлення трудящих, піднесення продуктивності праці та військово-фізичної підготовки населення. Уряд країни приділяв і приділяє велику вагу розвитку фізичної культури і спорту, і вважає це справою першочергової державної ваги. В Україні фізичне виховання людини починається з його наймолодшого віку, з шкільної лави, де викладання фізкультури є обов'язковою дисципліною, поруч з іншими предметами. Без фізичного розвитку не можна уявити юнаків і дівчат майбутніми творцями активного громадсько-політичного життя. Країна зобов'язана була готувати надійну зміну – здорових фізично чоловіків і жінок.

У даній статті мова йде про розвиток фізкультури і спорту в Каховському районі в 1946-1950 роки. Ця тема в історичній і краєзнавчій літературі майже не висвітлюється. Існують лише окремі наукові дослідження, які присвячені певним видам спорту. Заслужують на увагу брошура А. А. Поправки, у якій мова йде про історію і розвиток футболу в Скадовському районі [1] та кандидатська дисертація С. В. Нікітенка, яка висвітлює розвиток фізкультури та спорту на Херсонщині в 1944-1991 рр. Правда, і в ній мова в основному йде про розвиток футбольного руху [2]. Більш широко про фізичне виховання і спорт в Херсонській області, зокрема у перші післявоєнні роки, висвітлюється у монографії Сусорова В. Д. і Сусорова С. В. [3]. У дослідженні містяться певні матеріали про відродження і розвиток фізкультури та спорту в Каховському районі у зазначені роки.

Коли війна 1941-1945 років переможно закінчилася, на місцях розпочалася відбудова і відродження спортивної роботи у добровільних спортивних товариствах і фізкультурних колективах області. З кожним днем зростали лави фізкультурників, підносилися майстерність спортсменів, реконструювалися і будувалися нові спортивні споруди. З 1946 року в області почали активно проходити різноманітні спортивні змагання. У травні того ж року в області пройшли масові профспілково-комсомольські кроси, у яких взяли участь 19 тисяч чоловік, що об'єднували 393 спортивні колективи [4]. У Херсоні і в області станом на 20 липня 1946 року налічувалося вже 511 фізкультурних колективів, у тому числі 160 колективів фізкультури у колгоспах, радгоспах і МТС.

Ключові слова:

Каховський район, спорт, фізична культура.

Лише протягом першого півріччя 1946 року в області було проведено понад 230 спортивних змагань, у яких взяли участь 143 тисячі чоловік. Одночасно з відродженням і ростом фізкультурних організацій в Херсоні і області силами громадськості і молоді відбудовувалися спортивні споруди. Було споруджено 13 стадіонів, 335 спортивних майданчиків та гімнастичних містечок [5]. У першій половині 1947 року в Херсоні була відкрита обласна дитяча технічна станція, при якій працювали гуртки: радіотехнічний, електротехнічний, юних ботаніків, зоологів, юннатів. В області такі станції працювали також у Каховці та Цюрупинську [6].

У Каховці на початку березня 1948 року були проведені спортивні стрілецькі змагання, в яких взяли участь 10 команд по 5 чоловік у кожній. У результаті змагань 11 спортсменів одержали другий розряд і 15 чоловік-третій. Перше місце зайняв робітник винрадоспу ім. Буденного М. П. Булавкін, який вибив 129 очок з 150 можливих. Учень Каховської середньої школи В. М. Працюк вибив 124 очки і зайняв друге місце [7].

Обласні змагання з велоспорту відбулися в Каховці 23 травня 1948 року, в яких взяли участь 23 команди. Дистанція для чоловіків становила 30 км, для жінок – 10 км. У результаті змагання перше місце серед жінок виборола Любов Коробка з Каховки, вона пододала 10 км за 24 хв. 27 сек. Друге і третє місце посіли херсонки Євфросинія Майборода і Надія Литвиненко. Серед чоловіків перші три місця завоювали каховчани: зокрема Олександр Мальченко проїхав 30 км. за 1 год. 6 хв. 38 сек., Володимир Посулько зайняв друге місце, а Іван Плєскач – третє. Загальне перше місце посіла команда Каховського району, цим самим вона завоювала право брати участь у Всесоюзному змаганні велосипедистів. Друге місце посіла команда сільгоспінституту, а третє – команда Херсонського консервного комбінату [8].

Календар спортивно-масових змагань на 1948 рік передбачав понад 60 обласних заходів. Для успішного проведення літнього сезону були проведені обласні збори по підготовці громадських тренерів з легкої атлетики, футболу, плавання, а також двотижневі збори

голів районних комітетів фізкультури. У цьому році вперше на Херсонщині широко розвинувся велосипедний спорт. У травні відбулися обласні і районні змагання з велокрос на приз газети «Наддніпрянська правда». Волейбольні зустрічі відбулися в Генічеському, Каховському, Бериславському, Скадовському та інших районах області. Були проведені і легкоатлетичні змагання школярів.

Фізкультурні організації районів у 1948 році домоглися певного покращання спортивної роботи. Легкоатлети, плавці, велосипедисти покращали свої результати, перевершили минулорічні рекорди. Основою фізичної підготовки молоді був комплекс ГПО, який розвивав швидкість, силу, наполегливість, сміливість – якості, які необхідні для високопродуктивної праці і надійного захисту Батьківщини. В області за перше півріччя 1948 року значків ГПО було підготовлено більше, ніж у 1947 році. В Іванівському, Генічеському, Каховському районах річне зобов'язання по здачі норм на значок ГПО було виконано на 60-80%, а у Білозерському і Бериславському районах – на 100% [9].

Не дивлячись на певні успіхи в районах і області був ще непочатий край роботи, особливо щодо росту фізкультурних рядів, обладнання і будівництва стадіонів, спортивних майданчиків. Не всі комітети фізкультури по-серйозному займалися справою залучення широких мас молоді до фізкультурної роботи, а обмежувалися вузьким колом спортсменів, які вже давно були відомі в районах. У жовтні 1948 року відбулася перша обласна спартакіада сільської молоді. Спартакіада пройшла на високому спортивному рівні і була кращою перевіркою стану спортивно-масової роботи в районах області. Переважна більшість її учасників – молодь – віком до 25 років, значків ГПО. Спортсмени різних районів області продемонстрували на спартакіаді свої успіхи в оволодінні різними видами спорту. Близько 100 учасників спартакіади були нагороджені грамотами обласного комітету фізкультури та обкому комсомолу.

Боротьба за першість йшла між командами Чаплинського, Каховського, Бериславського і Цюрупинського районів. Спортсмени цих районів боролися за кожне очко, за кожен частку секунди на бігових доріжках, за кожен сантиметр у подоланні висоти, довжини, штовханні ядра, метанні диску тощо. У змаганнях переможцем вийшла команда Чаплинського району, яка набрала 6535 очок. Цій команді було присуджено перехідний Червоний прапор обласного комітету у справах фізкультури і спорту та обкому комсомолу. На друге місце вийшли каховчани, які теж досягли високих успіхів, набравши на 446 очок менше чаплинців. Третє місце вибороли бериславці, які здобули 5878 очок. Цюрупинський район – переможець змагань 1947 року – зайняв четверте місце [10].

В урочистій обстановці в Каховці у травні 1949 року відбулися велозмагання на першість Херсонської області. Біля 100 гонщиків від районів області і ДСТ вийшли на старт. На всіх дистанціях точилася гостра боротьба, виявилися молоді здібні гонщики. У хорошому темпі виграла велогонку на двох дистанціях (5 і 10 км.) гонщиця «Спартак» Чехова, яка навіть випередила чемпіонку України Є. Майбороду («Більшовик») і чемпіонку області Коробку (Каховка). Серед юнаків перше місце в дистанції на 5 км зайняв Сапицький (Каховка), на 15 км. – Гусев («Харчовик»). Центральною подією велокросу були гонки чоловіків на 50 км. Цю дистанцію у відмінному стилі пройшов за 1 год. 58 хв.

04 сек. гонщик «Спартак» Суховицький. Друге місце посів спартаківець Любченко, третє-гонщик «Харчовика» Якименко. Характерно, що чемпіон області 1948 року Мальченко на цей раз зайняв лише 8 місце. Перше загальнокомандне місце зайняли велосипедисти «Харчовика», друге – команда «Спартак», а третє і четверте поділили між собою команди Каховки і «Науки». Команді – переможниці був вручений перехідний приз і вимпел обласного комітету у справах фізкультури і спорту. До цього цей приз протягом двох років перебував у команди Каховки [11]. Подібний велокрос відбувся у Каховці і в червні того ж року, який тривав два дні і був присвячений 30-річчю комсомолу.

В області були створені належні умови для широкого розгортання стрілецького спорту в містах і селах. У Генічеському, Каховському, Скадовському, Голопристанському та інших районах стрілецька спортивна робота успішно розвивалася. У багатьох колгоспах області ретельно готувалися до чергової спартакіади. Протягом вересня у 460 колгоспах області були проведені попередні змагання з легкої атлетики, волейболу, городків, на яких були виявлені хороші спортивні результати. У вересні 1949 року пройшов черговий обласний профспілково-комсомольський крос. З кожним днем збільшувалася кількість учасників кросу, 15 тисяч юнаків і дівчат взяли у ньому участь. Обласні фізкультурні організації 20 вересня 1949 року виконали річні завдання підготовки значків ГПО з трьох ступенів. За вісім з половиною місяців було підготовлено 10318 значків ГПО першого ступеня, 527 другого і 6577 – БГПО. Генічеський, Сиваський, Цюрупинський, Каховський та деякі інші райони повністю виконали план підготовки значків.

У Каховському районі у жовтні 1949 року відбулася районна спартакіада сільської молоді з участю 202 сільських спортсменів. Організовано і на високому спортивно-технічному рівні була проведена спартакіада сільської молоді і в Великопетиському районі, в якій взяли участь понад 200 учасників із 36 колгоспів і МТС [12].

У липневі дні 1950 року в яхт-клубі Херсона відбулися обласні комплексні змагання, організовані обласним комітетом ДСТ флоту і були присвячені підготовці до дня Військово-морського флоту. В змаганнях взяли участь 132 спортсмена Херсона, Скадовського, Генічеського, Каховського і Цюрупинського районів. У програмі були: гребля на 10 кабельтових, плавання вільним стилем з карабіном, стрибки у воду, естафета 4х100, перетягування канату і метання кидального кільця. Команда Генічеського району показала найвищі спортивні результати і зайняла перше місце. Друге місце виборола команда морехідного училища, а третє місце – команда Каховського району [13].

Наприкінці відбудовного періоду спортивна робота в області значно оживилася, зросла кількість низових фізкультурних колективів, їх було на той час 908, вони об'єднували понад 61 тисячу спортсменів. Було збудовано до цього часу понад дві тисячі спортивних споруд, підготовлено 17200 значків ГПО. Широкі можливості для розвитку спортивної роботи на селі відкривала постанова уряду України про створення добровільного спортивного товариства «Колгоспник». Незабаром в області було створено 260 колгоспних фізкультурних колективів, що об'єднували вісім тисяч молодих сільських трудівників [14].

На стадіоні ДСТ «Спартак» 19 і 20 листопада 1950 року в Херсоні відбулася третя обласна спартакіа-

да сільської молоді, в якій взяли участь 198 кращих сільських спортсменів 15 районів області. Тогорічна спартакіада була демонстрацією зрослої спортивної майстерності спортсменів колгоспного села. Це було найкращим доказом піклування уряду про розвиток фізкультурного руху на селі. Перед спартакіадою була проведена велика підготовча робота в первинних колективах фізкультури. Відбулися також районні сільські спартакіади, у яких взяли участь тисячі юнаків і дівчат. Зразки високої активності і зрослої спортивної майстерності показали на спартакіаді фізкультурники Бериславського, Каховського, Голопристанського та інших районів області.

Про високий рівень третьої спартакіади сільської молоді свідчило те, що з 14 видів спорту спортсмени встановили шість нових обласних рекордів, а п'ять спортсменів вибороли норми 3-го Всесоюзного розряду. В упертій боротьбі перше місце і звання чемпіона області 1950 року завоювали фізкультурники Бериславського району. Команда Каховського району

вийшла на друге місце, третє і четверте місця поділили між собою команди Горностаївського і Калінінського районів. Напруженою і цікавою була боротьба за особисту першість. Так, спортсменка Чаплинського району Мальченко в забігу на 400 м. встановила обласний рекорд, пробігши цю дистанцію за 1 хв. 8,8 сек. Каховчанка Гузь кинула гранату на 34 м. 10 см. і теж встановила обласний рекорд. Команда Каховського району виборола престижну естафету 4х100 [15].

Основними здобутками фізкультурно-спортивної роботи у перші повоєнні роки в області і районах були: відродження та розвиток занять молоді і населення фізкультурою та спортом, ріст колективів фізкультури і їх членів, будівництво спортивних споруд за рахунок місцевих бюджетів та коштів промислових підприємств, колгоспів і радгоспів. Значний внесок у розвиток масового спорту у повоєнні роки зробили тренери та спортсмени обласного і районних рівнів.

© Сусоров В.Д., 2016

Список джерел та літератури:

1. Поправка А. А. История футбола Скадовщины. – Скадовск, 2004. – 60 с.
2. Нікітенко С. В. Розвиток фізкультури та спорту Херсонщини (1944-1991 рр.) / Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України. – Миколаїв, 2010. – 270 с.
3. Сусоров В. Д., Сусоров С. В. Розвиток культури Херсонщини у повоєнний період (1944-1950 рр.). – Херсон, 2015. – 260 с.
4. Наддніпрянська правда. – 1946. – 19 травня.
5. Наддніпрянська правда. – 1946. – 21 липня.
6. Культурное строительство на Херсонщине 1921-1987 // Сборн. док. и матер. Симферополь, 1988. – С. 101,106.
7. Наддніпрянська правда. – 1948. – 17 березня.
8. Наддніпрянська правда. – 1948. – 26 травня.
9. Наддніпрянська правда. – 1948. – 10 липня, 27 липня.
10. Сусоров В. Д., Сусоров С. В. Вказ. праця. – С. 196.
11. Наддніпрянська правда. – 1949. – 1 липня.
12. Наддніпрянська правда. – 1949. – 4 жовтня.
13. Наддніпрянська правда. – 1950. – 7 липня.
14. Сусоров В. Д. Пусть время расскажет, какими мы были. Из истории комсомола Херсонщины (1900-1990 гг.). – Херсон, 2006. – С. 319.
15. Наддніпрянська правда. – 1950. – 22 листопада.

**Ташкевич
Людмила Леонідівна**

вчитель української мови та літератури, керівник шкільного краєзнавчого музею Навчально-виховного комплексу Асканія-Нова «Загальноосвітня школа I-III ступенів – позашкільний навчальний заклад – гімназія» (сmt. Асканія-Нова, Чаплинський район, Херсонська область)

✉ bonjour29@mail.ru

СІРА УКРАЇНЬСЬКА ХУДОБА – НАЦІОНАЛЬНЕ НАДБАННЯ УКРАЇНИ, ОКРАСА І ГОРДІСТЬ ТАВРІЙСЬКОГО КРАЮ: ФОЛЬКЛОР, ІСТОРІЯ, СУЧАСНІСТЬ

У статті наведено приклади біблійних посилань про волів, зразки українського фольклору, резюмовано відомості про зв'язок тварин з чумацтвом та історію розведення в маєтках Фальц-Фейнів. Вказано на необхідність збереження природного вітчизняного генофонду сірої української худоби в умовах екстремального спекотного клімату південного степу України.

Воли. Ці тварини часто згадуються в Біблії [1]. По-перше, в десятій заповіді: «Не жадай дому ближнього свого, не жадай жони ближнього свого, ані раба його, ані невілїниці його, ані вола його, ані осла його, ані всього, що ближнього твого!» (2 М., 20:17) [1, с. 98]. Є багато інших посилань та згадок про волів:

- «А коли віл ударить чоловіка або жінку, а той вмере, конче буде вкаменований той віл, і м'ясо його не буде їджене, а власник того вола невинний» (2 М., 21:28),
- «Не зав'яжеш рота волів, коли він молотить» (5 М., 25:4) [1, с. 297],
- «Коли хто вкраде вола або овечку, і заріже його або продасть його, то відшкодує п'ять штук великої худоби за вола того, а чотири дрібної за ту овечку» (2 М., 21:37) [1, с. 100],
- «Коли стрінеш вола свого ворога або осла його, що заблудив, то конче повернеш його йому» (2 М. 23:4) [1].

Біблійний вислів з Книги Йова (6:5) «Хіба реве віл, коли ясла повні?» [1] – риторичне запитання, означає незадоволення людини умовами її життя. За народною легендою (Подільська губернія, Літинський повіт) вони створені Богом і вважаються благословенними за те, що новонароджену Богодитину було покладено до ясел, воли й віслюки накривали її соломомою і зігрівали своїм диханням [9, с. 302].

Звернення до образу волів знаходимо у класичній та сучасній українській літературі:

- «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» – назва роману Панаса Мирного,
- «Я ще раз кажу, – говорив далі з притиском Герман, – платилось їм замало! Ми тут прецінь самі свої, то, ми можемо до того признатися між собою, коли нам іде о то пізнати причину тої бунтації. Адже воли не ревуть, як ясла повні! » (І. Франко) [6, с. 297].
- «І їй не завважило, що тридцять років ми товклися поруч, пліч-о-пліч, як двоє волів в одній упряжці» (Л. Дереш) [4, с. 114].

Воли – представники сірої української худоби,

Ключові слова:

сіра українська худоба, воли, український фольклор, чумацтво, Фальц-Фейн, національне надбання, спадщина, гордість Таврійського краю, генофонд, збереження.

були основною тягловою силою чумацтва. Це одна з найдревніших порід, що походить від дикого бика тура, від якого успадкував масивну статуру, темно-сірий окрас самців [16, с. 270]. Відзначається стійкістю до екстремальних погодних умов, високою життєздатністю, витривалістю. Воли менш перебірливі в кормах ніж коні, сильніші. Їх легко було привчити до оранки, до перевезення вантажів. Коли в дорозі чумаки помирали від хвороб чи ворожих ран, його ховали при дорозі. Клали в яму головою додому. Кожен чумаки приносив зі своєї мажі жменю солі і нею обсилав покійника. Роги волам покійного чумака фарбували в чорний колір – намазували дьогтем і посипали попелом. Коли ж чумаки гинув, проливши кров у боротьбі з ворогами, між рогами вісімкою причіпляли стрічку червоного кольору. Коли валка їхала селами, люди знали яким чином загинув чумаки і віддавали йому траурні почесті: вставляли на коліна, співали заупокійні молитви [16].

Щороку чумаки продавали близько 6 млн. пудів солі, 3 млн. пудів риби, перевозили до Одеси за сезон близько 50 млн. пудів хліба [2, с. 50]. «Подумати лишень, – пише Богдан Леськів, – 1000 років наші предки на волах здійснювали багатоденні походи!»

«Проходячи з величезними вантажами неозорі степи, під провідом свого хазяїна-чумака, вони щипають засохлу від спеки траву, яка росте на самому шляху, і більше не потребують кормів», – дивувався професор Київського університету С. М. Ходецький ще в 1851 році [2, с. 50].

Відомо, що чумацтво, як соціокультурне явище,

виникло в XIV столітті, найбільшого розквіту досягло у XVII-XVIII столітті, але у зв'язку з розвитком транспорту припинило своє існування наприкінці XIX століття [16]. Чумацький шлях проходив по лівому берегу Дніпра, йшов до Криму, перетинаючись з іншими торговельними та поштовими трактами. Таврійські степи були місцем найбільшої концентрації чумаків. Ідучи до Криму, до солоних Сиваських озер, чумаки не минали таврійських степів, де вони пасли волів, зупинялися на ночівлю біля рідкісних у цих краях колодязів.

Великий Чумацький шлях проходив в нашій місцевості повз Великий Чапельський під, а також через присиваські аули ногайців: Чокрак («джерело») – с. Першокостянтинівка, Тугарек («круг») – с. Володимирівка, Аїрча («розвилка») – с. Громівка, Сарабулат – смт. Новотроїцьке, урочище Кара-кую («Чорний колодязь») та інші. Про наявність чумацького шляху згадується в різних джерелах: «Щорічно довгими караванами проїжджають сотні тисяч возів чумаків. Вони мають право пасти волів в межах шляху, напувати їх в казенних колодязях біля дорог. Як сходить сніг, як ревли воли, чумаки збиралися на майдан у валки. Попереду віз, запряжений лискучими найкращими волами» (Д. Яворницький) [16, с.270].

На території сучасного заповідника «Асканія-Нова» знаходилася чумацька стоянка, донині утримується унікальна порода – сіра українська худоба, в заповідному степу зростають лікарські рослини, що використовувалися чумаками, а пам'ять місцевих жителів зберегла старовинні рецепти чумацьких страв та напоїв. За часів чумацтва склалися певні звичаї та традиції, які вплинули на ментальність українського народу [5, 20]. Такі риси характеру як витривалість, мужність, самовідданість, працелюбність, винахідливість, дотепність – відповідають образу пересічного українця. Не може загинути те, що тисячоліттями кристалізувало характер нації. Адже чумацтво – це не тільки торговельна організація великого економічного значення, а й одна з моральних форм у вияві української духовності. Чумацькі валки перестали існувати, але надбання чумацтва актуальні і сьогодні. Існує безліч прислів'їв про волів [5, 10, 15]:

- Вола в'яжуть мотуззам, а людину словом.
- Що вимовиш язиком, то не витягнеш і волом.
- Одна брова варта вола, другій брові й ціни нема.
- Волом зайця не доженеш.
- Гриць за волами, Гриць і за дровами.
- Поки зайця вб'ють, то вола з'їдять.
- З одного вола двох шкур не деруть, а з бідного і сім шкур здіймуть.
- Затявся у волову шкуру.

В давнину із волячої шкури шилося взуття, шкури використовували для оздоблення верхнього одягу. Кушнір – спеціаліст, що займався вичинкою шкур. Волячу шкуру узолювали сумішшю вапна та попелу, потім здирали шерсть і вишкрібалися міздря, шкура «дубилася» у хлібному квасі з дубовою корою від 1 до 5 місяців; після дубління – просушувалася, фарбувалася і змашувалася дьогтем [20, с.125]. Транспорт чумаків – мажі, вози спеціальної конструкції, пристосовані до бездоріжжя, степових пісків і великої спеки [16]. Вони були великого розміру: пара волів – вантажністю 60 пудів, чотириволові – 90 пудів, шестиволові – 120 пудів. Мажі застеляли воловими шкурами, насипали сіль у лантухи, мажу зверху вкривали воловими шкурами як захист від дощу та пилу, адже дорога була довгою, треба було щоб сіль не зіпсувалася. У дорозі шкури

запряжених волів змашували дьогтем, щоб відганяти надокучливих мух та степових комах. Тому, вкриті пилом воли і чумаки справді мали вигляд, який найкраще передає російське слова «чумазий» [20].

Є така приказка «Ото велике цабе». Щоб зрозуміти, треба знати, що цоб – вигук, яким повертають волів ліворуч, цабе – вигук, яким повертають волів праворуч [16, с.211]. Гумор та мудрість народу зберегла усмішка, яка не втратила актуальності донині [11, с.32]:

«Іде селянин волами. По дорозі підсів до нього панок, що подорожував.

– А ви чим займаєтесь, пане? – питає його селянин.

– Політикою! – хвалиться панок. – Це дуже важке заняття. Треба знати, що коли сказати, треба розуміти в політиці цілого світу. Це не те, що гречку сіяти або волами поганяти.

– Добре, пане, – каже спокійно селянин. – А чи знаєте, що означає «цоб», а що значить «цабе»?

– Не знаю.

– Бачите! А віл знає! – відрізав селянин» [11, с.32].

Щоб зрозуміти українську приказку «Цоб, тпру, до ярма! – оглянувся – вже нема» треба знати, що ярмо – це дерев'яний нашийник для великої рогатої худоби, у переносному сенсі ярмо – панування, зв'язане з гнітом,гнобленням [8, с.296].

Народний фольклор залишив нам кілька прикмет, які пов'язані з волами:

- Не можна бити волів коромислом, бо воли ревітимуть та бігатимуть;
- Не слід палицею проводити хреста на землі, не годиться бити сапою землю: якщо ступить на таке місце віл, то буде кульгати;
- Якщо загублених волів ніхто не нагляне, то вони можуть прожити у степу декілька днів неушкодженими, тобто їх не займе вовк [9].

Чумацькі пісні, де згадується сіра українська худоба, зібрані фольклористами у численні збірки [5, 19]. Ось кілька назв відомих чумацьких пісень: «Ой воли ж мої, сиві та й рябії», «Ой ревнули воли», «Чумаче, чумаче, чого зажурився». Рядки з останньої пісні:

«Чумаче, чумаче, чого зажурився, чи воли пристали, чи з дороги збився?

– Воли не пристали, ні з дороги збився, того зажурився – без долі вродився, як в будень, так в свято одно тільки знаю: ярма нариваю, воли запрягаю, в далеку дорогу вічно поспішаю» [5].

Воли, як головні герої, згадуються у народних казках: Крадений віл, Про чоловіка, що проміняв волів на калитку, Казка про одного чоловіка, який давав на Божеє вола, щоб Бог дав йому сторицею [13].

З давніх-давен в Асканії-Нова сіра українська худоба розводилася виключно для отримання волів як робочої сили [14, с.219]. Корів зазвичай не доїли. Три сезони поспіль худоба користувалася пасовиськами, взимку тварин годували соломомою і сіном. Зимувала худоба здебільшого під відкритим небом. Під назвою «фейнівська» худоба була широко відома на півдні України протягом XIX століття [18, с.148]. З 1913 року була заведена племінна книга сірої української худоби [14, с.220]. Вже тоді, відомі «королі вівчарства» Таврійського краю – Фальц-Фейни, добре розуміли значення збереження унікальної породи [18, с.147]. Витривалість худоби була надзвичайна, адже віл відрізнявся особливою тямучістю, легко правувався, був працездатним до 15 років. Як приклад: два воли на випробовуванні перевозили вантаж у 400 пудів, це майже – 6 тон [2, с.50]. Представники сірої української

худоби з маєтків Фальц-Фейнів в різні часи неодноразово ставали переможцями на різних сільськогосподарських виставках, відзначалися найвищими нагородами – золотими та срібними медалями [14, с. 220].

Вважається, що велика рогата худоба була однією з перших приручених тварин на території України в VII – VI ст. до нашої ери [2, с.50]. Сіру українську породу вивчали багато вчених і фахівців, відзначаючи її древність, зовнішній вигляд, продуктивність та робочі якості [2, 3, 12, 14]. З плином часу порода, яка була найчисленнішою в Україні, стала неперспективною і опинилась на межі зникнення [3, 14]. Ситуація в останні роки дещо змінюється на краще [12]. В дослідному господарстві «Маркеєво» утримується майже понад 200 голів сірої української худоби [12, с.158]. Вчені виступають на захист національної породи [2, 3, 12].

Нині в інституті тваринництва степових районів «Асканія-Нова» ґрунтовно досліджено стан збереження природного вітчизняного генофонду сірої української худоби [12, с.158]. Визначено рівень продуктивності, плодючості, розвитку екстер'єру корів цієї породи в умовах екстремального спекотного клімату південного степу України. Адапте збереження генофонду підпадає під виконання основних завдань Конвенції про біологічну різноманітність, яку в місті Ріо-де-Жанейро у 1982 році підписали 167 країн, а 27 листопада 1994 року її було ратифіковано Верховною Радою України [7]. Національною Аграрною академією України розроблено і затверджено Програму збереження генофонду основних видів сільськогосподарських тварин в Україні на період до 2015 року (Київ, 2009) [17]. Генофондові стада вітчизняних порід признані елементом біорізноманіття навколишнього середовища. Тому важливість збереження популяції аборигенних порід дорівнюється збереженню цілісності та збалансованості біосфери [12, с.164].

Сіра українська порода – це природний вітчизняний генофондовий об'єкт, що перебуває на грані зникнення, йому присвоєно статус першої категорії охорони [17, с.8].

Таким чином, асканійська популяція цієї породи – це еколого-виробничий тип сірої худоби, який форму-

вався в умовах спекотного клімату асканійських степів під впливом науково обґрунтованої селекції інституту степових районів «Асканія-Нова» протягом більше 60 років чистопородного розведення [3].

Таврійський край має всі підстави пишатися не лише історією формування породи, широким використанням тварин в минулому, багатотою фольклорною спадщиною, але й певними успіхами по розведенню породи сьогодні. Треба розуміти всю важливість збереження сірої української худоби, адже це – національне надбання українського народу. «Ні одна західноєвропейська порода не винесе й половини тих труднощів і бідувань, які винесла наша сіра українська порода, яка становить собою істинний скарб степових губерній і важливу частку багатства нашої батьківщини», – писав ще у 1900 році науковець О. В. Советов [2, с.50].

Що сьогодні потрібно для збереження породи? Мабуть, небагато. Дати сірій українській худобі вільно жити, пастися, дбати про її добре утримання і відтворення. Безумовно і держава повинна подбати про свою сіру українську худобу, «бо вона до нас прийшла на Україну, щоб ми землі рабами не були, щоб ми самі собі назвали ціну і на землі священній ожили» (Л. Горлач) [2, с.53]. Провідний спеціаліст інституту тваринництва «Асканія-Нова» Н. М. Фурса [3, 12] багато уваги приділяє питанню збереження породи, проте зусиль декількох спеціалістів не вистачає для повномасштабної роботи по збереженню рідкісної худоби. В своїх працях науковець доводить до відома широкого колу зацікавлених осіб необхідність збереження та важливість її розведення: «Продуктивний генетичний потенціал асканійської популяції сірої української худоби знаходиться на рівні світових провідних порід» [12, с.164]. Тож, давайте будемо не лише пишатися своїм українським надбанням, а будемо ретельно пізнавати, вивчати, досліджувати, примножувати, зберігати окрасу і гордість Таврійського краю – сіру українську худобу – складову частину національного надбання вітчизняної природної, наукової, історичної, культурної спадщини України.

© Ташкевич Л. Л., 2016

Список джерел та літератури:

1. Біблія або книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту. Переклад Івана Огієнка. – К.: Східноєвропейська місія, 2008. – 1336 с.
2. Бондар А. А. З історії сірої української худоби / Вісник аграрної науки – 1997. – № 7. – С.50-53
3. Васильківський С. Б. Збереження сірої української породи в степах Херсонщини / Васильківський С. Б., Фурса Н. М. // Тваринництво України. – 2002. – № 5. – С. 5-6.
4. Дереш Любо. Остання любов Асури Махараджа. – К.: Нора-друк, 2013. – 226 с.
5. Закувала зозуленька. Антологія української народної творчості: Пісні, прислів'я, загадки, скороговки. – К.: Веселка, 1989. – 606 с.
6. Коваль А. П., Коптілов В. В. Крилаті вислови в українській літературній мові. – К.: Вища школа, 1975. – 335 с.
7. Конвенція о биологическом разнообразии (Рио-де-Жанейро, 3-14 июня 1992 года). – Режим доступа: www.biosafety.ru/index
8. Короткий тлумачний словник української мови. – К.: Рад. школа, 1978. – 296 с.
9. Міфи України. За кн. Георгія Булашева «Укр. народ у своїх легендах, реліг. поглядах та віруваннях». – К.: Довіра, 2003. – 383 с.
10. Народ скаже – як зав'яже. Українські народні прислів'я, приказки, загадки. – К.: Веселка, 1973. – 228 с.
11. Народні усмішки / Упоряд. П. Ф. Гальченко. – К.: Дніпро, 1986. – 310 с.
12. Фурса Н. М. Збереження генофонду сірої української породи худоби на півдні України // Науковий вісник «Асканія-Нова». – 2012. – Випуск 5, частина II. – С.158-164
13. Соціально-побутова казка. / Упоряд., передм. О.Бріциної. Б-ка укр. усної народної творчості. – К.: Дніпро, 1987. – 282 с.
14. Степной заповедник Чапли – Аскания Нова. Сборник статей под ред. М. Н. Колодько и Б. К. Фортунатова. – М., 1928. – 271 с.
15. Українські прислів'я та приказки / Упоряд. С. Мишанича та М. Пазяка. – К.: Дніпро, 1983. – 390 с.
16. Потапенко О. І., Кузьменко В. І. Шкільний словник з українознавства. – К.: Укр.письменник, 1995. – 291 с.
17. Програма збереження генофонду основних видів сільськогосподарських тварин в Україні на період до 2015 року. – К.: Арістей, 2008. – С.8.
18. Фальц-Фейн В. Е. Асканія-Нова. – К.: Аграрна наука, 1997. – 347 с.
19. Чамаров Н. В. 232 найпопулярніші українські пісні. – Донецьк, 2008 – 400 с.
20. Ярещенко А. П. Під чаром рідної землі: Посібник з українознавства. – К.: Шанс, 2008. – 344 с.

**Ташкінова
Олена Миколаївна**

керівник Горностаївського районного краєзнавчого музею
(смт. Горностаївка, Херсонська область)

✉ elenataw@yandex.ua

ВТРАЧЕНА НАЗАВЖДИ

В статті розглядається питання збереження історичної пам'яті про церкви в смт. Горностаївка.

Церкви нашого району. Колись кожне село їх мало. Зводилися вони коштом і багатих, і бідних. Втрачений шедевр мала і Горностаївка.

До 1973 року стояла в центрі селища величава церква з куполами. Вона панувала над усією місцевістю, куполи видно було аж до Дніпра. А її передзвін лунав далеко. Це був витвір мистецтва і кому віна став на заваді?

Оминула її перша, громадянська, друга світова війни. А от партійним лідерам району вона завадила. Її руйнування було подією для села. Я це добре пам'ятаю.

Школа була поруч і ми, дітвора, чекали перерви більше, ніж уроків. Уперше бачили земснаряд, який бив стіни, а вони не піддавались. А після уроків розмишувалися на пагорбі і спостерігали за її руйнацією.

Але що історія без фото... Почала звертатися до парафіян церкви і мені порадили, щоб я до баби Паші сходила. Зустріч із Рябенко Прасковією Євтихівною була сповіддю жінки про історію наших церков: від зруйнованої до сучасної. Вона дівчинкою бігала до церкви під час війни, декілька років і після війни церква була у своєму приміщенні. Із війни повертається її брат Ілля Чистиков, з осколком у голові. Права рука його була паралізована. Та брат мав дар Божий – малювати. В цій церкві він лівою рукою розмальовував іконостас, розп'яття та куполи. Та недовго проіснували його розписи. Стала церква недовго клубом. Біда її була в тому, що поряд побудували нове приміщення районного комітету партії.

Спогадами про зруйновану церкву поділилася і Ярова Надія Михайлівна: «Коли почали руйнувати церкву, то вона не піддавалася. Тоді із Мелітополя привезли мінерів, ті заклали вибухівку та вночі підірвали. Лише після цього два трактори тросами розпилювали її. А ті чоловіки, що руйнували куполи, знімали дзвони, скоро всі помирали. Покарав їх Господь. А каміння з церкви люди розбирали, та керівництво колгоспу «Дружба» наказало звести все на ферму. На місці церкви побудували фонтан із колосків. Та недовго він простояв, зруйнувався. Потім другий збудували – з дельфінами. Теж зруйнувався. І святе місце стояло пусткою. Лише у 2012 році, після публікації в районній газеті, проведення громадських слухань, на місці церкви громада селища збудувала альтанку. А хрест для неї був привезений із Почаївської Лаври отцем Миколаєм Кулішом. Так селище зберегло пам'яті про ту зруйновану церкву».

Зі спогадів Кондаревої Клавдії Григорівни стало відомо, що церква діяла і при німецькій окупації. Але був уже другий батюшка, не той, що до війни. А коли

Ключові слова:

церква, Горностаївський район,
Херсонська область.

прийшли радянські війська, то скинув він із себе рясу, одягнув форму і пішов воювати. Опісля війни сюди приїздить уже інший священнослужитель. Отець Миколай був людиною поважною, мав авторитет у селі, мав багато нагород. Але у власній будівлі церква була недовго, переселили її у звичайну хату по вул. Шевченка. І правилось там до 1973 року, до смерті отця Миколая. По його смерті будинок церкви був зруйнований.

Зі спогадів П'ятигорець Валентини Прокопівни: «Коли постало питання руйнування церкви, багато чоловіків відмовилося, все говорили: «Хіба можна таку красу нищити». Мій дідусь, Ходос Григорій, все повторював, що її будували на віки, до розчину додавали не лише яйця, а й тіла померлих тварин. Вони зотлівали у розчині, і білок робив його дуже міцним.

Коли руйнували, чимало горностаївців розтягнули по домівках речі з церкви. А то такий тяжкий був гріх, брати з церкви. За повір'ям, з неї не можна брати ні пилинки, ні соломинки, це злочин проти Духу святого і карається дуже тяжко. Місцеві родини відчували на собі ту кару, особливо ті, хто знімав з церкви хрести, ті чоловіки довго не жили».

Працюючи уже в наш час в Кримському держархіві, я віднайшла історію церков нашого селища. Ось як описано в книзі «Таврическая епархия Гермогена, епископа Псковского и Порховского, бывшего Таврического и Симферопольского»: «... Селение растянуто до 4 верств в длину и 1 версты в ширину. На юго-западе от него есть возвышенность, на которой до присоединения Крыма к России стояла каменная турецкая крепость. От построек ничего не осталось – сами камни употреблены на постройку первого Горностаевского храма.

Церковь каменная, с такой же колокольной и оградой, построенная прихожанами и освящена в 1869 году в честь Покрова Божьей Матери. Это уже третий земской храм: первый деревянный – в честь Преображения Господня – был построен в 1811 году – сгорел; второй, тоже деревянный – в честь Покрова Божьей Матери, в 1820 году – сгорел».

В Херсонському держархіві є такі відомості в «Книге регистрации религиозных общин Днепровского

уезда. Начато – 09.11.1922 г. , окончено – 07.02.1923 г.»: «... Община Горностаевской Покровской церкви существует с 1873 г. Договор с Горностаевским совре-вкомом № 1650 от 24.11.1922 г. За № 3098. Имеем со-вет в количестве 10 человек. Священник – Порфирий Мельник, председатель – Захар Друшляк, староста – Михаил Мазлов».

Раніше будь-яке поселення починалося з церкви.

Нелегке життя поселян навчило їх щиро вірити в Бога.

Теперішню (вже шосту за рахунком) Свято-Покров-ську церкву відділ культури та туризму Херсонської обласної державної адміністрації вніс до реєстру обе-регів Херсонщини через ікону «Призри на смирення», що мироточить.

© *Ташкінова О. М., 2016*

Список джерел та літератури:

1. Таврическая епархия Гермогена, епископа Псковского и Порховского, бывшего Таврического и Симферопольского». – Псков, 1887.
2. Церква на Херсонщині : історія та сучасність. – Херсон, 2002.
3. Державний архів Херсонської області, ф. 259. Церкви Дніпровського повіту Таврійської губернії.

**Терновий
Ілля Федорович**

вчитель історії та зарубіжної літератури Навчально-виховного комплексу
Асканія-Нова «Загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів –
позашкільний навчальний заклад – гімназія»
(сmt. Асканія-Нова, Чаплинський район, Херсонська область)

✉ ilfeter@mail.ru

ДОЛЕНОСНА ВИСТАВКА 1896 РОКУ

У статті висвітлена загальна інформація про XVI Всеросійську Виставку 1896 року у Нижньому Новгороді 1896 року. Особлива увага приділена участі у виставці представників родини Фальц-Фейн. Проаналізовані результати участі Фальц-Фейнів у виставці.

Представники знаменитого роду Фальц-Фейн не потребують представлення. Про їх життя та діяльність написано безліч біографічних книг, наукових дисертацій, учнівських досліджень, зняті документальні фільми, випущені барвисті фотоальбоми. Але раз за разом все ж продовжують спливати все нові та нові дивовижні подробиці їхнього життя.

Сьогодні на сайті Державної публічної історичної бібліотеки Росії, серед маси рідкісних старовинних видань, можна ознайомитися з альбомом «Всеросійська Промислова і Художня Виставка 1896 року в Нижньому Новгороді», де більш ніж на 400 сторінках представлена унікальна інформація про досягнення Російської імперії кінця XIX століття.

Ця грандіозна Нижегородська виставка 1896 року стала знаковою у долі імперії, а також в історії роду Фальц-Фейнів, які, були її учасниками. Багато дослідників роду зазвичай обмежуються скупими даними про цю подію. Навіть сам Вольдемар Фальц-Фейн, головний історіограф сім'ї та очевидець тих подій, у своїй книзі «Асканія-Нова» приділив виставці всього лише кілька абзаців. Однак вона заслуговує більш пильної уваги.

Так що ж це була за виставка, на якій свою продукцію представляли такі мастодонти підприємницької справи дореволюційної Росії, як Сава Мамонтов і Сава Морозов, Павло Харитоненко і Микола Терещенко, Микола Шустов і Карл Фаберже? Виставка, де відвідувачів, серед яких були міністри і послы іноземних держав, розважав співак Федір Шаляпін, а в якості журналіста висвітлював події Максим Горький?

Виставка проводилася у шістнадцятий раз у найбагатшому місті Російської імперії Нижньому Новгороді, підготовка зайняла три роки. Головні завдання - показати досягнення промисловості й торгівлі, а також звести продавця і покупця, представити новий товар, надати допомогу у завоюванні ринку.

Відкрилася виставка у червні та завершилася в жовтні 1896 року. Головним фінансистом став безпосередньо імператор Микола II, а очолив комісію-журі міністр фінансів Сергій Вітте.

Територія виставки займала площу 84 га, включала 70 будівель і споруд, понад 120 приватних павільйонів. Складалася з 20 тематичних відділів: сільське господарство, садівництво, лісове господарство, машинобудування, інженерна справа, торгівля та ін.

Ключові слова:

Фальц-Фейни, Микола II,
Нижній Новгород, виставка,
1896 рік.

За 125 днів виставку відвідало понад мільйон осіб, понад 5 000 учасників були відзначені 10-ма видами нагород, найпрестижніша з яких – право на використання Державного Герба на своїй продукції. З унікальних експонатів – грозопозначник конструкції Олександра Попова, перший російський автомобіль Євгена Яковлева та Петра Фрезе, перші в світі сталеві сітчасті перекриття, водонапірна вежа Володимира Шухова, куля-аеростат, метеорологічна обсерваторія.

Родину Фальц-Фейнів представили брати Фрідріх, Олександр і Вольдемар. Фрідріх Едуардович брав участь у відділі «Конівництво і конярство», де його чистокровні англійські і верхові жеребці та кобили, витримавши солідну конкуренцію, завоювали золоті та срібні медалі. Олександр Едуардович виставив зразки хлібних посівних насіння в відділі «Сільське господарство», а 19-річний Вольдемар був активним помічником.

Частину продукції брати представили від імені їх батька Едуарда Івановича і його брата Густава, яких на той момент уже не було в живих. Золотою медаллю була відзначена колекція сільськогосподарських рослин, зібрана Едуардом і Густавом.

Також від імені батька і дядька Фрідріх виставив м'ясну рогату худобу шортгорнської та українсько-угорської породи, овець-мериносів (чунтукських і волоських породи).

Забавно, але Фальц-Фейни – єдині учасники, хто до групи «Робочі тварини» заявили верблюдів, і це не дивлячись на велику кількість представників Середньої Азії. В цілому продукція Едуарда і Густава Івановичів Фальц-Фейнів отримала повний комплект золотих, срібних і бронзових медалей.

На виставці граф Вітте представив Фальц-Фейнів царю Миколі II, який особисто знайомився з переможцями. Імператор виявив особливий інтерес до фальц-фейновського господарства. В свою чергу, Фрідріх подарував государеві бика-виробника, корову і теля подільської породи.

№	Прізвище, ім'я та по-батькові	Відділ	Група
1.	Фальц-Фейн Олександр Едуардович	1. «Сільське господарство»	4. Сільськогосподарські рослини та їх вороги
2.	Фальц-Фейн Едуард Іванович, Фальц-Фейн Густав Іванович	1. «Сільське господарство»	4. Сільськогосподарські рослини та їх вороги
3.	Фальц-Фейн Едуард Іванович	1. «Сільське господарство»	9. Найголовніші види меліорації ґрунтів
4.	Фальц-Фейн Фрідріх Едуардович	2. «Конівництво та конярство»	11. Чистокровний англійський сорт
			12. Верховий сорт всіх культурних порід
5.	Фальц-Фейн Едуард Іванович, Фальц-Фейн Густав Іванович	3. «Свійські тварини»	17. Рогата м'ясна худоба
			18. Робочі тварини
			19. Вівці та кози

Ранжування нагород

1	Право на зображення Державного Гербу
2	Диплом I ступеню
3	Золота медаль
4	Диплом II ступеню
5	Срібна медаль
6	Диплом III ступеню
7	Бронзова медаль
8	Диплом IV ступеню
9	Схвальний відгук
10	Грошова винагорода

Дане знайомство стало знаковим для обох. Через 18 років Микола II здійснить неофіційний візит до Асканії-Нова, порушивши тим самим всі мислимі царські протоколи, а Фрідріх отримає від монарха спадкове дворянство, відмінну рекламу своєму маєтку та інтенсивне паломництво до асканійського зоопарку.

Нижегородська виставка в історії Фальц-Фейнів зіграла важливу роль. По-перше, фальц-фейнівська

продукція була відзначена найвищими нагородами, тим самим, в черговий раз, підтвердила знак якості, а також відкрила нові торгові горизонти.

По-друге, відбулося історичне знайомство Фрідріха з імператором Миколою II, наслідки якого, напевно, могли б суттєво вплинути на модернізацію сільськогосподарського сектору держави, проте на заваді стала Перша світова війна, а згодом Жовтнева революція.

По-третє, брати Фрідріх і Вольдемар по поверненню додому обмінялися маєтками та Асканія-Нова в результаті дісталася у повне користування Фрідріху.

Таких успіхів Фрідріх домігся, ймовірно, завдяки своєму молодому ентузіазму, німецькій наполегливості та захопленості улюбленою справою. Адже, долаючи шлях понад півтори тисячі кілометрів від Асканії до Нижнього Новгорода з виставковими тваринами, потрібно бути точно впевненим, що це того варте. Фрідріх був впевненим на 120%.

Свої ж завдання виставка виконала повністю. Були продемонстровані досягнення в науці, промисловості, торгівлі та мистецтві, укладені сотні торгових угод, освоєні нові ринки, випущені каталоги та альбоми. Виставка стала найбільшою у дореволюційній Росії, і, перевершивши паризьку 1889 року, виявилася найбільш грандіозною виставкою XIX століття. На жаль, в подібних форматах такі виставки більше не проводилися ніколи.

Сьогодні проведення подібних виставкових заходів є чимось з розряду мало здійснених справ, не-

Клас	Кількість учасників	Представлена продукція	Досягнення
7. Хлібні, стручкові та олійні рослини в насінні та снопах	181	Зразки хлібного та посівного насіння	
7. Хлібні, стручкові та олійні рослини в насінні та снопах	181 (Новоросійський район - 11 представників)	Колекція сільсько-господарських рослин	Золоті медалі
29. Колекції для характеристики цілісних господарств або цілих районів	50 (Новоросійський район - 7 представників)	Колекція для характеристики господарства у планах та з описом	
34. Заводські плідники – жеребці та матки від 5 років та старше	8		
35. Жеребці та кобили 2-3 років	3		Золоті медалі
37. Заводські плідники – жеребці та матки від 5 років та старше	12		Срібні медалі
39. Жеребці, кобили, мерини від 4 років та старше	10		
57. Гібриди з іноземними породами	2	М'ясна рогата худоба українсько-угорської породи	Золоті медалі
58. Степова рогата худоба з виведених гібридів російської худоби та іноземних	5	Робоча м'ясна худоба, гібрид шортгорнської та українсько-угорської породи	Срібні медалі
59. Буйволи, верблюди, осли, мули	1	Верблюди	
60. Вівці тонкорунні та каракуль	53	Вівці-мериноси: чунтукські та волоські	Бронзові медалі
62. Кози молочні. Кози для пуху та хутра	2		

зважаючи на те, що в сучасній Україні всі передумови для цього у наявності. Проте, головними умовами організації подібних масштабних заходів повинні бути – стабільний розвиток суспільства, економічний підйом,

промислові досягнення, а також щире бажання керівництва держави допомогти своїм виробникам.

© Терновий І. Ф., 2016

Список джерел та літератури:

1. Задерейчук А. А. Фальц-Фейны в Таврии / А. А. Задерейчук. – Симферополь : Доля, 2010. – 190 с.
2. Задерейчук А. А., Климов В. В. Создавая рай... История рода Фальц-Фейнов / А. А. Задерейчук, В. В. Климов. – Херсон : Надднепряночка, 2014. – 208 с.
3. Рябко В. М. Аскания-Нова в решении научных проблем / В. М. Рябко. – Херсон, ПАО «Херсонская городская типография», 2011. – 576 с.
4. Фальц-Фейн В. Э. Аскания-Нова / В. Э. Фальц-Фейн. – К. : Аграрна наука, 1997. – 347 с.
5. Шустов А. С. Альбом участников Всероссийской Промышленной и Художественной Выставки в Нижнем Новгороде 1896 г. – СПб., 1896.
6. Державна публічна історична бібліотека Росії [Електронний ресурс] : [Веб-сайт] – Електронні дані. – Москва. Шустов А. С. Альбом участников Всероссийской Промышленной и Художественной Выставки в Нижнем Новгороде 1896 г – Режим доступу: <http://elbib.shpl.ru/nodes/795#page/1/mode/grid/zoom/1> – Назва з екрану.
7. Интернет медиа-холдинг «Pravda.Ru» [Електронний ресурс] : [Веб-сайт] – Електронні дані. – Москва. Беляновский А. Всероссийская выставка 1896 года. Воспоминание о будущем? – Режим доступу: <http://www.pravda.ru/news/world/20-05-1999/905093-0/> – Назва з екрану.

**Ткаченко
Вікторія Іванівна**

аспірантка кафедри педагогіки,
менеджменту освіти й інноваційної діяльності
КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти»
(м. Миколаїв)

✉ mia2010@ukr.net

МОВНА ОСВІТА НА ПІВДНІ УКРАЇНИ У II ПОЛОВИНІ XX СТ.

Стаття присвячена розвитку мовної освіти на Півдні України під час впливів різних ідеологічних чинників; вчителям, які зробили вагомий внесок у розвиток мовної освіти рідного краю. На основі статистичних даних розглядаються позитивні зрушення мовної освіти.

Питання мовної освіти було актуальним протягом другої половини XX ст. Мова впливає на формування національної свідомості, як окремої особистості, так і спільноти. У післявоєнний період, разом з відбудовою Радянського Союзу, розбудовувалась і шкільна освіта. Поступово створювались нові навчальні заклади, які дозволяли отримати освіту усім громадянам країни. Окрема увага приділялась наочному забезпеченню шкіл.

У 1951 році Міністерством освіти УРСР було видано Наказ про поліпшення якості читанок, хрестоматій і підручників з української мови і літератури для шкіл УРСР [3]. 1953 рік Наказ про завіз у школи УРСР підручників видання 1953 року та закупівлю підручників видання минулих років [4].

Окрім вивчення української мови, знову почали приділяти більше уваги вивченню іноземних мов. У 1953 р. були видані накази: «Про стан поліпшення викладання іноземної мови у середній школі в УРСР» [5] та «Про скасування викладання іноземної мови в III і IV класах семирічних шкіл Української РСР» [6]. Починаючи з 1955/56 навчального року, приділялась увага навчанню різними мовами. Щороку видавались навчальні плани початкової, семирічної і середньої шкіл з українською, російською, молдавською, угорською, польською та іншими мовами навчання [7].

У 1958 році було закріплення у ст. 20 Основ Законодавства СРСР і союзних республік про народну освіту положення про вільний вибір мови навчання; вивчення усіх мов, крім російської, за бажанням батьків учнів [2].

Протягом другої половини XX століття російська мова залишалася головною мовою навчання, що пізніше було ще раз закріплено документально:

1978 – постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про заходи щодо подальшого вдосконалення вивчення і викладання російської мови в союзних республіках» («Брежнєвський циркуляр»).

1983 – постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про додаткові заходи з поліпшення вивчення російської мови в загальноосвітніх школах та інших навчальних закладах союзних республік» («Андроповський указ»), яким зокрема введено виплату 16 % надбавки до платні вчителям російської мови й літератури; директива колегії Міносвіти УРСР «Про додаткові заходи по удосконаленню вивчення російської мови

Ключові слова:

освіта, мова, мовна освіта, русифікація, українізація, Південь України.

в загальноосвітніх школах, педагогічних навчальних закладах, дошкільних і позашкільних установах республіки», спрямована на посилення зросійщення.

1989 – постанова ЦК КПРС про «законодавче закріплення російської мови як загальнодержавної».

1990 – прийняття Верховною Радою СРСР Закону про мови народів СРСР, де російській мові надавався статус офіційної [8].

Ще одним показником русифікації є показники російськомовних і україномовних шкіл на території Півдня України: наприклад, в 1987 році, в Миколаєві – 51 російська, українських – нуль; в Херсоні – 79 російських, п'ять українських [9, с. 333].

Але з набуттям Україною незалежності у 1991 році, русифікація поступово змінюється українізацією. Українська мова знову входить в життя народу. Результатом є визначення української мови – державною мовою України, що закріплено у 10 ст. Конституції України від 28 червня 1996 року.

Переважа навчання російською мовою в Одеській області обумовлена: історичним розвитком, багатонаціональним населенням, що підвищує роль російської мови, як мови міжнаціонального спілкування та зумовила її пріоритет в усіх сферах життя Одеси.

У Криму та м. Севастополі переважання російської мови пояснюється історичними умовами та багатонаціональним складом населення півострову.

Незважаючи на різні етапи розвитку освіти, є велика кількість педагогів, які своєю плідною працею допомагали розвивати мовну освіту на Півдні України.

Миколаївська область: Блакитна Тетяна Іванівна (вчитель української мови і літератури, «Відмінник народної освіти»), Горик Світлана Михайлівна (вчитель російської мови і літератури), Жильцова Валентина Павлівна (вчитель російської мови і літератури, відмінник народної освіти УРСР та СРСР), Заворотня Лідія Іванівна (вчитель української мови і літератури та російської мови і літератури, відмінник народної освіти), Каратєєва Валентина Миколаївна (вчитель україн-

Таблиця 1.

Питома вага учнів, які навчаються українською або російською мовою [2].

	Всього				Місто				Село			
	укр.		рос.		укр.		рос.		укр.		рос.	
	1997	1998	1997	1998	1997	1998	1997	1998	1997	1998	1997	1998
Миколаївська	61,5	65,8	38,2	34,2	45	50,3	55	49,7	92,2	93,2	7,8	6,8
Одеська	35,3	37	62,6	60,9	22,3	23,8	77,7	76,2	56,4	58,1	38,1	36,4
Херсонська	68	70,4	32	29,6	51,9	55,8	48,1	44,2	92,1	91,6	7,9	8,4
Крим	0,3	0,4	98,7	98,1	0,5	0,7	98,7	98,3	0	0,1	98,7	97,9
м. Севастополь	0,6	1,2	99,5	98,8	0,6	1,3	99,4	98,7	0	0	100	99,6

ської мови і літератури, заслужений вчитель України), Крмаджян Людмила Олексіївна (вчитель російської мови і літератури, відмінник народної освіти України, заслужений вчитель України), Купцова Валентина Володимирівна (вчитель української мови і літератури), Старовойт Людмила Василівна (вчитель української мови і літератури, відмінник освіти України), Тижнева Людмила Георгіївна (вчитель російської мови і літератури, відмінник народної освіти), Чернявська Олена

Василівна (вчитель російської мови і літератури, вчитель української мови і літератури) [1, с. 66-101].

Отже, аналіз законів і статистичних джерел засвідчує, що протягом другої половини ХХ століття мовна освіта розвивалася поступово. З набуттям незалежності школи поступово переходять на навчання українською мовою.

© Ткаченко В. І., 2016

Список джерел та літератури:

1. Випускники та студенти Миколаївського державного університету – гордість України. – Миколаїв : МДУ, 2003. – 136 с.
2. Діак І. Українське відродження або нова русифікація. Додатки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dhost.info/newbabylon/ukrvidr/appendix.html>
3. Інформаційний збірник Міністерства народної освіти УРСР. – 1951. – № 19.
4. Інформаційний збірник Міністерства народної освіти УРСР. – 1953. – № 10.
5. Інформаційний збірник Міністерства народної освіти УРСР. – 1953. – № 12.
6. Інформаційний збірник Міністерства народної освіти УРСР. – 1953. – № 20.
7. Інформаційний збірник Міністерства народної освіти УРСР. – 1956. – № 15.
8. Хронологія заборон української мови [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Хронологія_заборон_української_мови
9. Штефан В. Л. Деякі аспекти сучасної мовної ситуації в Україні / [Електронний ресурс] // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету, 2010, вип. XXVIII. – с. 333. – Режим доступу: <http://istznu.org/page/issues/28/shtefan.pdf>

**Тригуб
Олександр Петрович**

доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Чорноморського національного університету імені Петра Могили, голова Миколаївської обласної організації Національної спілки краєзнавців України (м. Миколаїв)

✉ alextrigub@ukr.net

ЄПИСКОП ФЕОДОСІЙ (КІРИКА) У ЖИТТІ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ НА ХЕРСОНЩИНІ (1920–30-ТІ РОКИ)

У статті зроблено спробу реконструювати життєпис провідного діяча Російської православної церкви на Півдні України – єпископа Феодосія (Кірика). Відзначено його роль у житті православної громади Херсона у міжвоєнний період, місце у розколі РПЦ та міжконфесійних відносинах.

Однією із цікавих осіб в історії Російської православної церкви у південному краї є єпископ Миколаївський, вікарій єпархії Одеської та Херсонської Феодосій (у миру – Феодосій Феодорович Кірика) (1866–1937).

Народився Феодосій Кірика 11 січня 1866 р. у селі Велика Кондратівка Ананіївського повіту Херсонської губ. (нині – с. В. Кондратівка Котовського району Одеської обл.) у сім'ї церковнослужителя (батько був дияконом місцевої церкви). У своїй анкеті майбутній єпископ особисто вказав, що він за національністю українець [7, арк. 16] (у багатьох сучасних працях стверджується про походження з бессарабського дворянського роду Кіриків). У 1890-х роках, після закінчення Кишинівської духовної семінарії, служив на різних парафіях, поки у 1899 р. не був призначений на посаду священика до Успенської церкви с. Ближній Хутір у передмісті Тирасполя, де пробув менше двох років (1899–1900) [15].

Як зазначає миколаївський дослідник Ю. Дем'яненко: «Зіткнувшись ще під час свого перебування молодим священиком з поширенням сект штундистів та євангельських баптистів, переконавшись у хибності заяв представників німецького Одеського союзу баптистів Фрізена про відсутність зв'язку між німецькими колоністами та поширенням штундизму й інших розкольницьких вчень серед православних громад Херсонської губернії, Ф.Ф. Кірика раз і назавжди обрав шлях активного протистояння їх діяльності» [2] і був призначений помічником відомого місіонера Херсонської єпархії Михайла Олександровича Кальнева.

У 1900–1910 рр. Ф. Кірика протисектантський місіонер Першого округу Херсонської єпархії, для чого він переїжджає разом із сім'єю на проживання до Миколаєва. Тут він знайомиться з талановитими проповідниками, протоієреями Ігнатом Івановичем Зубовим і Петром Петровичем Єланським (останній за духовним заповітом передав Ф.Ф. Кіриці свою богословську бібліотеку у кількості більш ніж 2000 томів). У червні 1905 – липні 1906 рр. працює штатним законовчителем Миколаївської Олександрійської чоловічої гімназії [2].

Будучи у Миколаєві місіонером, Ф. Кірика багато роз'їжджав по єпархії, проводячи бесіди зі штундистами, іннокентіївцями, розкольниками, адвентистами й

Ключові слова:

єпископ, Феодосій Кірика, Російська православна церква, репресії, розкол, Херсон, обновленство, тихоновці, міжконфесійні відносини, міжвоєнний період.

іншими інакочисельними, проводив публічні дискусії зі старообрядцями. Місіонер регулярно виступав перед віруючими, де доводив хибність новітніх релігійних напрямків, що швидко поширювалися південноукраїнськими землями. Багато він співпрацював з Одеським Свято-Андріївським братством, де читав лекції на антисектантські теми. У перше десятиліття з-під пера Ф. Кірики виходять місіонерські праці «Іоаніти та їх книгоноші» (Одеса, 1909) [11] та «Історія появи іоанітів у Херсонській єпархії і коротке заперечення їх вчення» (Одеса, 1909) [12], «Брехня адвентизму» (СПб., 1909) [13], низка оглядів у Херсонських єпархіальних відомостях, журналі «Миссионерское обозрение» тощо. За свою працю на ниві місіонерства по Херсонській єпархії був нагороджений орденом Святої Анни.

У 1910 р. о. Феодосій повернувся до рідної Бессарабії на посаду єпархіального місіонера Кишинівської єпархії й оселився у Кишиневі, де і пробув до 1918 р. [7, арк. 23-зв.]. Його головним завданням було «об'їжджати зібрання духовенства по округам і влаштовувати читання та співбесіди з пастирями», проводити лекції із сектознавства для учнів 5 і 6 класів духовної семінарії, читати місіонерські проповіді у Серафимівському єпархіальному будинку [14, с. 1, 21–22].

У 1918 р., після того як Кишинівську єпархію примусово було включено до складу Румунської православної церкви й у зв'язку з насильницькою румунізацією, о. Феодосій залишив Бессарабію та перебрався до Одеси, а згодом до Херсону, де почав служити при Грецькій церкві.

У 1919 р. Феодосій Кірика з приходом Добровольчої армії на Херсонщину був втягнутий у вирій

політичного життя. У серпні 1919 р. у приміщенні Херсонської міської управи відбулося перше установче зібрання товариства «За єдину неподільну Росію» на чолі з адвокатом Львовим, де о. Феодосія було обрано до Комітету товариства. Надалі він був одним із авторів вітальних телеграм адміралу Колчаку та генералу Денікіну, а також зустрічав від імені товариства головнокомандувача 3-го армійського корпусу Добровольчої армії генерал-лейтенанта Миколу Шиллінга, якого було призначено генерал-губернатором Нової Росії [7, арк. 1, 22-зв.-23].

Така активна позиція Ф. Кірики призвела до того, що після взяття Херсона (кінець січня 1920 р.) силами Червоної армії, він був заарештований органами Херсонської ВУЧК, але пробувши в ув'язненні 3 дні, його було відпущено без пред'явлення обвинувачення [7, арк. 16-зв.].

1922 р. ознаменувався глибоким розколом Російської православної церкви, який потряс її до самих основ, оголивши її виразки, що набувалися та приховувалися за двоохотрічний період симфонії держави та православ'я (про розкол на теренах України дивіться детальніше роботи автора [16; 17]). У результаті духовенство та віруючі розділилися на два великих табори – «обновленців», яких активно підтримували спецслужби, та «тихоновців», які зазнавали утисків і переслідувань, поки не згодилися на співпрацю з державою (Декларація митрополита Сергія 1927 р.).

Влітку 1922 р. вітер церковних змін дівався і Херсона. 18 (31) серпня в аудиторії Успенського собору відбулося зібрання духовенства та мирян, де з доповіддю про становище церковних справ на радянських теренах виступив протоієрей Ф. Кірика, який зазначив, «що реформи у церкві невідкладно необхідні, бо у церкві не все благополучно. Необхідно ввести, напр., на вимогу проповіді Хр.[иста] про любов до ближніх і з інших причин і підстав, другошлюбність для духовенства, яка мала місце у перші століття християнства і навіть у 13 ст. Не висловлюючись принципово проти ВЦУ [Вищого церковного управління – вищий керівний орган обновленського крила РПЦ. – О.Т.], він говорив, що його утворення нагадує історію створення Св. Синоду при П.[етрі] Великому, і не треба боятися визнати його за умови, якщо свій Єпископ, або Екзарх України підкориться ВЦУ, або якщо східні патріархи визнають його, давши йому своє благословення». На питання: «Ким можуть проводитися реформи?», він відповідав, що перемини та зміни у церк. житті можуть бути допустимі Собором. Про «Ж.[иву] Церкву» він говорив, що вітає її, як крок, як поштовх, який вивів церкву з глухого кута. У цьому заслуга «Ж.Ц.» і «ВЦУ». Але вказуючи потім на недоліки «Ж.Ц.», «Церк.[овного] Відродження» та «самосвятів» він говорив, [необхідно] щоб з'явилася така група, яка була б об'єднанням різних обновлен.[ських] рухів в їх кращих завданнях» [8, арк. 18].

Даний виступ свідчить, що о. Феодосій вирішив підтримати реформаторські тенденції у житті РПЦ і тому йому було доручено скласти статут групи прогресивного духовенства м. Херсона.

5 жовтня того ж року на зібранні херсонського духовенства було прийнято статут групи прогресивного духовенства м. Херсона. Головою групи було обрано Феодосія Кірику, членами: священник Іван Горянов (Миколаївська церква на Забалці у Херсоні), свящ. Л. Богданов (Свято-Духівська церква Херсона), О. Жуковський (Різдво-Богородична церква при монастирському подвір'ї м. Херсона), О. Белогольський (Петро-Пав-

лівська церква с. Ново-Петрівка) і диякон А. Лебедєв (Успенський собор м. Херсона) [4, арк. 17; 9]. Треба відмітити, що статут цієї групи не був зареєстрований, так як відрізнявся від статуту «Живої Церкви» [4, арк. 17; 8, арк. 18].

Для визначення чіткої позиції прогресивного духовенства і виборів обновленського Херсонського Єпархіального Управління було вирішено провести в кінці листопада – на початку грудня 1922 р. нове зібрання духовенства, але у зв'язку з тим, що прогресивна група не визнає В.Ц.У., як Вище Духовне Управління, Адміністративний відділ управління НКВС заборонив проводити зібрання до приїзду в Херсон Уповноваженого ВЦУ. Таке зібрання було організоване лише 28 грудня 1922 р. в аудиторії Успенського собору, з приїздом до Херсона протоієрея С. Славінського. Але, на думку дослідниці О. Балягузової, ні Духовного Правління, ні Єпархіального Управління так створити і не вдалося [1, арк. 111-112].

Не дивлячись на провал з юридичним оформленням «Групи прогресивного духовенства», прот. Ф. Кірика, який грав тоді в обновленському русі у Херсоні головну роль, намагався залучити на свій бік мирян міста, маючи намір провести низку бесід і лекцій для роз'яснення змісту та значення церковних реформ [8, арк. 15-зв.]. Як зазначає автор документу, що ховався під псевдонімом «православний християнин», описуючи діяльність о. Феодосія: «Тоді він одухотворений був хорошими прагненнями. Дорожив своїми переконаннями та релігійними поглядами. І благо церкви та ближніх ставив вище за свої особисті інтереси. Не приховувати, а поділитися цими своїми поглядами і переконаннями тоді він хотів і з іншими» [8, арк. 15-зв.].

13 березня 1923 р. о. Феодосій, бажаючи все ж таки направити православне життя Херсонщини в організоване русло, надіслав уповноваженому ВЦУ по Миколаївському вікаріатству (до якого входила і правобережна Херсонщина) листа, де просить «негайно, отримавши дозвіл влади, призначити збори духовенства in corporate (краще у соборній аудиторії) для вироблення, згідно постанови зборів, однакової громадам інформаційної обновленсько-церковної програми, що значно повинно полегшити та поліпшити нашу спільну справу» [8, арк. 15-зв.]. У відповідь 4 липня 1923 р. було отримане уповноваженням по Херсонському вікаріату від Одеського єпархіального управління розпорядження: «Організуйте херсонське прогресивне духовенство, об'єднавшись на перший час зі священниками-живистами, які є на нашому обліку – Кірикою, Правдолюбим і Брюховецьким» [8, арк. 15-зв.].

У результаті 25 жовтня 1923 р. в Успенському соборі Херсона відбулося зібрання духовенства у кількості 22 священників і 6 дияконів. На ньому було обрано Тимчасове Херсонське духовне правління у складі протоієрея Олександра Нікольського, протоієрея Феодосія Кірика та священника Івана Горянова [5, арк. 159-159-зв., 161-163-зв.], а також пізніше було кооптовано протоієрея Олександра Лядського. Натомість «обране Тимчасове духовне правління у повному складі не проіснувало й одного дня, так як на інший же день відмовився Лядський, а через кілька днів надіслав відмову і Горянов. Горянов відмовився під тиском прихожан, які заборонили йому брати участь у духовному правлінні. Решта Нікольський і Кірика працювали до 24 листопада, але і вони не зважилися далі працювати та надіслали заяву про припинення діяльності духовного правління за відсутністю кворуму, тому що своєчасно

не були обрані кандидати членів правління» [6, арк. 58]. У своєму листі до секретаря Одеського Губліквідкому Миколи Сокольського Ф. Кирика писав з приводу ліквідації правління: «Вважаю своїм обов'язком поставити Вас до відома, що Тимчасове Херсонське Духовне правління, що виявилось у складі тільки двох членів (о.о. Кирика і Нікольський), з незалежних від нього обставин, 24-го листопада припинило своє існування, про що повідомлено місцевому Окрвиконкому та здані книги-документи. Позитивно не було та немає сил для збереження його. Вибачте і не судіть» [3, арк. 60].

Фактичною причиною розпуску правління було те, що проти нього почали активно виступати завзяті тихоновців, яке називало правління «живистським» і тому «не заслуговуючим жодної довіри», а члени правління «були оголошені єретиками» [8, арк. 17]. Таке ставлення зі сторони колег і вірян не сприяло покращенню позиції самого о. Феодосія і до початку 1925 р. він зайняв вичікувальну позицію і «синодальних священників не ображав і не називав ні єретиками, ні безблагодатними» [8, арк. 18].

Перелом відбувся після 12 січня 1925 р., коли Херсонський архієпископ Прокопій (Титов) був звільнений з Одеської в'язниці і висланий до Москви. Останній багато зустрічався та листувався з херсонським духовенством, що відобразилося на ставленні місцевого священства до обновленського руху, яке стало вкрай негативним. Цю ж позицію неприйняття обновленства, змінивши свої погляди, зайняв і Феодосій Кірика. Виступаючи у 1926 р. у Катерининському соборі Херсона, він говорив: «Багато людей тепер кажуть, що між Синодальним і Тихонівським духовенством немає ніякої різниці, тому що всі вони однаковий вигляд мають, в однакових ризах служать, одні і ті ж Богослужіння здійснюють, одні і ті ж молитви читають і на захист віри та церкви православної однаково проповідують. Але я Вам повинен сказати, що між нами різниця є. Ми, тихонівці, благодатні, а вони, обновленці, неблагодатні. Наші молитви приймає Господь, а їхні – диявол. На те ж, що вони служать однаково з нами та мають побожний вигляд, не варто звертати уваги, тому що у житті св. [ятих] бувало, що до них не раз приходили нечисті духи, прийнявши вид ангелів» [8, арк. 12-зв.]. Так залякуючи віруючих дияволом і муками пекла, ієрей закликав їх ходити тільки до тихонівських «благодатних» храмів, оскільки молитва у синодальних храмах «начебто не приймається Богом» [8, арк. 12].

Під час «Великого голоду» у 1932 р. о. Феодосія знову було заарештовано органами ДПУ, де він пробув майже три тижні та був звільнений без пред'явлення обвинувачення. Істиною причиною його звільнення, як свідчить кримінальна справа, стало те, що поважний протоієрей пішов на шлях співробітництва із спецслужбами і зобов'язувався, як таємний співробітник (сексот), повідомляти про всі прояви контрреволюції у середовищі духовенства. Натомість треба віддати належне о. Феодосію, що співпрацюючи з органами НКВС з жовтня 1932 р. він нічого не повідомляв, оскільки «вів замкнутий спосіб життя», що у подальшому йому буде інкриміновано як звинувачення [7, арк. 16-зв., 22].

14 жовтня 1933 р. на виконання указу Московської

Патріархії від 22 серпня за Божественною Літургією у храмі Вознесіння міста Одеси архімандрит Феодосій був хіротонізований на єпископа Миколаївського, вікарія Одеської єпархії. Посвячення виконали Митрополит Одеський і Херсонський Анатолій (Грисюк) та єпископ Кримсько-Сімферопольська Порфирій (Гулевич) [10].

23 травня 1937 р. вийшов указ про призначення єп. Феодосія на посаду єпископа Курського й Обоянського, але на той час прибути до єпархії він так і не зміг.

31 серпня 1937 р. 3-й відділ Херсонського міськвідділу НКВС завів на єпископа справу за звинуваченням у у проведенні антирадянської агітації, ґрунтуючись на вже згадуваних подіях 1919 р. і 1 вересня його було заарештовано.

На допитах о. Феодосій тримався досить розсудливо, що не давало слідству підстав для формування кримінальної справи. У результаті 3 жовтня оперуповноважений сержант держбезпеки Весбейн змушений був просити продовження терміну заведення справи до 31 листопада 1937 р.

На додатковому допиті 13 листопада Феодосій Кірика повністю визнав себе винним в «усіх гріхах» і навіть у тому, що був єпархіальним місіонером. Протокол допиту дає підстави із впевненістю стверджувати, що до нього були задіяні засоби морального і фізичного впливу.

В звинувачувальному висновку зазначалося, що «будучи пов'язаний з жандармами, сприяв гонінням на євреїв, у 1919 р. був членом чорносотенної організації «За єдину неподільну Росію», групував навколо себе попів, проводив к.-р. [контр-революційну. – О.Т.] агітацію у м. Херсоні та по окрешних селах. Будучи залученим секретним співробітником органів НКВС у 1932 р. переховував к.-р. організацію. Дезінформував органи НКВС. Винним себе визнав».

Рішенням трійки при УНКВС по Миколаївській області від 18 листопада 1937 р. єпископ Феодосій був засуджений до розстрілу. 2 грудня 1937 р. о 24 годині приговор був приведений у виконання.

Говорячи про родину о. Феодосія, то відомо, що у нього було п'ятеро дітей, з яких донька Марія проживала у Кишиневі, а Олександра проживала у Румунії (виїхала до чоловіка Григорія Флореску у 1936 р.); син Андрій проживав у Нью-Йорку (США) і намагався вивезти батька у 1929 р., надавши візу через американського консула у Ризі, але протоієрея не випустили з країни; син Сергій, який залишився з батьком, був розстріляний разом з ним в одну ніч [7, арк. 21, 23-23-зв., 44-45].

Можна констатувати, що Феодосій Федорович Кірика був досить талановитою людиною, що дало йому можливість швидко просуватися вгору по щаблях кар'єри. Натомість складні часи радянського беззаконня змушували його маневрувати, шукати шляхи для виживання та, у деякій мірі, і задоволення власних амбіцій, які привели його до єпископства. На нашу думку, єп. Феодосій залишиться дуалістичною фігурою не лише в історії православної Херсонщини, а й загалом українського православ'я.

© Тригуб О. П., 2016

Список джерел та літератури:

1. Балягузова О. Ю. Розкол в українському православ'ї у 1921-1930 рр. (на матеріалах Півдня України) / Ольга Юріївна Балягузова : дис... канд. іст. наук : 07.00.01 / Миколаївський держ. ун-т ім. В. О. Сухомлинського. – Миколаїв, 2005. – 217 арк.
2. Дем'яненко Ю. Н. Законоучителя Николаевской мужской гимназии / Юрий Николаевич Дем'яненко // Миколаївщина і Північне Причорномор'я : історія і сучасність (1937-2012). До 75-річчя утворення Миколаївської області. Тези конференції. – Миколаїв : НУК, 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://conference.nuos.edu.ua>
3. Державний архів Одеської області, ф. Р-1915, оп. 1, спр. 17.
4. Державний архів Херсонської області (ДАХО), ф. Р-2, оп. 6, спр. 19.
5. ДАХО, ф. Р-2, оп. 6, спр. 39.
6. ДАХО, ф. Р-445, оп. 1, спр. 14.
7. ДАХО, ф. Р-4033, оп. 6, спр. 341.
8. Державний архів Черкаської області, ф. Р-314, оп. 1, спр. 6.
9. Живая Церковь // Красный Николаев. – 1922. – 13 октября (№ 533). – С. 2.
10. Журнал Московской патриархии. – 1934. – № 18-19. – С. 8.
11. Кирика Ф. Иоанниты и их книгоноши / [Миссионер-свщ. Феодосий Кирика]. – Одесса: Одес. Св.-Андреев. братство, [1909]. – 29 с.
12. Кирика Ф. История появления иоаннитов в Херсонской епархии и краткое опровержение их учения / [миссионер-священник Феодосий Кирика]. – Одесса : Одесское Свято-Андреевское братство, [1909] («Славянская» тип. Е. Хрисогелос). – 22 с.
13. Кирика Ф. Ложь адвентизма : (беседа пастыря с пасомыми) / Феодосий Кирика. – СПб.: Колокол, 1909. – 12 с.
14. Кирика Ф. Отчет Епархиального миссионера-проповедника протоиерея Феодосия Кирики за 1912 год / Феодосий Кирика // Кишиневские епархиальные ведомости. – 1913. – № 26 (30 июня). – С. 1-30.
15. Стащенко М. Церковная жизнь с. Ближний Хутор (из истории приходов) / М. Стащенко // Православное Приднестровье. – 2009. – № 10 (249), июль. – С. 5.
16. Тригуб О. Розгром української церковної опозиції в Російській православній церкві (1922-1939 рр.) / Олександр Тригуб. – Миколаїв : ТОВ «Фірма «Іліон», 2009. – 312 с.
17. Тригуб О. Розкол Російської православної церкви в Україні (1922-39 рр.) : між Державним політичним управлінням та реформацією / Олександр Тригуб. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ імені Петра Могили, 2009. – 300 с.

**Федорченко
Олег Володимирович**

кандидат історичних наук, доцент кафедри загальноправових та соціально-гуманітарних дисциплін Херсонського факультету Одеського державного університету внутрішніх справ (м. Херсон)

✉ fedorchenko_ov@ukr.net

ПЕРЕСЕЛЕННЯ КОЛГОСПНОГО СЕЛЯНСТВА ДО НИЖНЬОСІРОГОЗЬКОГО РАЙОНУ В 1949-1952 РР.

У статті на архівних матеріалах і спогадах сучасників реконструйовано процес переселення селян Західного регіону у Нижньосірогозський район Херсонської області у 1949-1953 рр. Акцентується увага на труднощах переселенської кампанії.

У післявоєнний час для реалізації масштабних сільськогосподарських планів радянське керівництво вирішило переселити селян із західних областей України у трудонедостатній південний регіон. Маючи тотальні адміністративні важелі, уряд міг практично довільно переміщати значні маси населення, тим самим спричиняючи деформації у структурі населення. Зрозуміло, що переселенці із Західної України залишили помітний слід в історії району.

Проблематика міграційних процесів у Радянській Україні у повоєнний час знайшла своє відображення у дисертаційній роботі Пронь Т. [19], у розвідках Гаврилова В. [1], Максименка М. [17], Сороки Ю. [20]. Варто відмітити дослідження Погорєлова А. [18], де побіжно згадується переселення в Нижньосірогозський район жителів Західної України. Водночас, запропонована тема не віднайшла відображення у науковій літературі. У зв'язку з такою історіографічною ситуацією автор поставив собі за мету висвітлити процес переселення селян із Західної України у Нижньосірогозський район у 1949-1952 рр.

Херсонська область відповідно до постанови Ради Міністрів УРСР і ЦК КП(б)У №2285 від 12 серпня 1949 року повинна була прийняти 7224 родини [2, арк. 146].

Нижньосірогозський район, як і Херсонська область,

Ключові слова:
Нижньосірогозський район,
міграція, переселенці.

потребував великої кількості робочих рук, оскільки давалися взнаки післявоєнні демографічні труднощі, крім того на промисловість мобілізували, в основному, найбільш працездатне колгоспне населення. Така ситуація збільшила обсяг землі на кожного колгоспника. Так, у колгоспах ім. Сталіна на кожного працездатного припадало 20 га, ім. Леніна – 24 га, ім. Ворошилова – 16,5 га, ім. Чапаєва – 19,3 га і т.д. [14, арк. 36], зрозуміло, що технічне забезпечення сільгоспробіт бажало кращого.

Розглянемо план переселення селян у район (див табл. 1). Аналізуючи дані таблиці можна зробити такі висновки, район повинен був прийняти відносно значну кількість осіб, якщо взяти до уваги факт, що середньостатистичний показник складу сім'ї у західних областях становив 4,1 члена [20, с. 61], то впродовж 1949-1952 рр. планувалося переселити 5728 осіб. Хоча у відсотковому відношенні пропорція зберігалася – 4,45% на один із 22 районів області.

Таблиця 1.

Роки	Кількість сімей		
	План (% до плану по Херсонській області)	Прибуло (% до загального плану)	Вибуло на кінець року (% до всіх прибулих)
1949	357 (4,9)	87 (23,5)	5 (5,7)
1950	475 (3,9)	87 (20,91)	-
1951	565 (4,7)	40 (15,31)	77 (36)
1952	-	306 (37,22)	153 (29,4)
Всього	1397 (4,45)	520 (37,22)	165 (31,73)

Складено і підраховано автором за [6, арк. 52; 4, арк. 52; 10, арк. 68; 15, арк. 20, 32].

Однозначно, план переселення був далекий від матеріальних ресурсів місцевої влади. Район відчував труднощі з кредитуванням як колгоспів так і переселенців, особливо скрутно було з житловим фондом [4,

арк. 53]. Підтвердженням завищених норм переселенської кампанії є стан житлового фонду. Так з метою хоч якось покращити ситуацію з житлом у 1949 році було організовано 24 будівельних бригади з кількістю 194

чоловік, паралельно відшукувались вільні будинки. Однак, на час прийому переселенців склалася вкрай складна ситуація: на 25 серпня 1949 року було вільних для поселення 50 будинків, з яких 16 потребувало капітального ремонту, 34 – поточного ремонту, в результаті чого було вирішено розмістити по квартирах колгоспників 257 родин прибулих [6, арк. 19, 22]. Одночасно потребувалося пробурити 5 (14% від потреб області) артезіанських свердловин і 2 (6%) відремонтувати [16, арк. 50].

Згідно з розробленими вказівками Облвиконкому місцева влада організувала листи-запрошення, відправила представників колгоспів для агітації переселення у місця вибуття. Одночасно райвиконком зобов'язав колгоспи організувати теплий прийом на станції, забезпечити кожну прибулу сім'ю паливом, кормом для худоби, надати допомогу для набуття речей домашнього вжитку [3, арк. 51].

13 жовтня 1949 року на ст. Партизани прибув перший ешелон переселенців із Чернівецької області у кількості 42 родини. Вони були розселені у колгоспах «Путь к социализму», «Червоний край» Нижньоторгавської сільради, «Красная нива» Верхньосірогозької сільради [6, арк. 39]. Нехитрий крам переселенців складав: 16 розібраних будинків, з яких 6 придатні до відновлення; 5 господарчих будівель; 40 м³ лісу, 4 корови, 68 дрібної худоби, 42 ц хліба, 6 ц картоплі [7, арк. 7].

Під час прибуття на станцію у 1949 р. переселенців чекали доволі неприємні ексцеси. Такі колгоспи як «Красная нива», ім. Чкалова, «Путь к социализму» відповідально поставилися до прийому, в той же час колгоспи «Комунар», «Победа», «Червоне село», «Нове життя» не організували зустріч переселенців на станції [5, арк. 14]. Можна тільки уявити, яке було самопочуття людей, що добровільно або примусово, повіривши агітаторам про краще життя, покинули батьківщину, залишили роками нажите майно. Коли вони навіть не добралися до місця їхнього майбутнього «щасливого» життя в чужому краї, про них, як не банально, просто забули. Правління таких колгоспів із самого початку породило у переселенців відчай, розгубленість, на додачу на станції були випадки розкрадання їхнього лісоматеріалу, що засвідчило їх беззахисність і ще дуже посилювало песимістичні настрої [5, арк. 14].

На жаль, на цьому негаразди не скінчилися. На перший погляд складається враження, що вище керівництво республіки не віднайшло оптимального плану й алгоритму переселення, не стало єдиним координатором потенційних спільних дій різних інстанцій та служб задіяних у міграційних процесах. Так, на продовольчі квитанції з місць продукції вибуття не видавалися, що поставило деякі родини на межу недоїдання. Разом з тим, на час приїзду переселенців, не відкрили рахунки у Сільгоспбанку СРСР для отримання кредитів на будівництво житла. Стосовно останнього, Рада Міністрів УРСР, згодом, чітко визначила свою позицію: позики не видавати, оскільки переселенці мали змогу виплатити колгоспу суму за житло протягом декількох років [2, арк. 104, 194]. Більше того, тема про існування пільг для переселенців (на кшталт одноразової допомоги, довгострокового кредитування і т.д.) обговорювалася під час листування Ради міністрів УРСР і Херсонського облвиконкому з грифом «Секретно». [16, арк. 14]. Це підтверджує думку про те, що переїзд, навіть не завжди добровільний, керівництво держави намагалось перевалити на плечі самих переселенців. Варто зазначити, що існували й недоліки місцевого рівня. Так, у колгоспах «Комунар», «Червоне село» прибулих не

було забезпечено господарським реманентом, на додачу не вистачало житла [5, арк. 15].

Свідчення місцевих жителів теж підтверджують скрутне становище переселенців. Павленко І. І. згадує: «... тільки жили вони (переселенці – О. Ф.) по 3-4 сім'ї в одній хаті, ніде було їм сразу жити, було трудно їм жити» [24], «Приїхали переселенці, – пригадує Чабанов Г. Т., – побули, такі не вжилися, побули трохи. Діло в том, що домиків не було. В якусь розвалюху поселять, в квартиру, ну що то за жизнь» [25]. У деяких були проблеми навіть з харчами, розповідає Борзенко Є. І.: «Приїзжали они оттуда бедно, одеты бедно и ели они, я ходила их переписывать, кто приехал, заходила до одних, так она там готовила пышки, Боже мой, страшны с чего она там готовила, тёмные, черные такие, разваливаются» [21].

Місцеві жителі помітили ще декілька причин, які не сприяли затримці переселенців. Грищенко В. І. пише: «Больше всего их удручало плохое водоснабжение, отсутствие моря, речки, озера. Да и их природу нельзя сравнить с нашей. Кстати, некоторые из командировочных немного приукрашали нашу действительность, что отрицательно повлияло на некоторую часть переселенцев» [22]. Був ще один доволі неприємний факт непривітного ставлення деяких демобілізованих червоноармійців до переселених, яких ототожнювали з націоналістичним рухом на Західній Україні. Тому, спостерігалися відмови у працевлаштуванні, тільки через те, що вони із західних областей [23].

Відчувши негаразди, прибулі одразу ж почали відсилати листи на батьківщину, в яких описували дійсний стан речей на нових землях. Цим вони не обмежилися, до кінця року виїхало 5 родин (5,7%) [6, арк. 49]. Це викликало ускладнення з наступним набором, і вже 22 листопада 1949 року начальник відділу переселення Херсонського облвиконкому М. Колінчак, наголошував, щоб колгоспи, в яких були розміщені переселенці, зробили все можливе для їх облаштування, й організували патріотичні листи-запрошення у Чернівецьку область [26, с. 67].

Колгоспне господарювання викликало подив у прибулих, і тому не дивно, що спостерігалися відмови робити у колгоспах [7, арк. 29]. У свою чергу, влада району активізувала роботу по більш-менш нормальному влаштуванню переселенців, розуміючи, що провал зустрічної кампанії в 1949 році може стати серйозною перешкодою для переселення в наступних роках. Постанови і рішення райвиконкому і РК КП(б)У рясніють зобов'язаннями правлінню сільрад і колгоспів установити систематичний контроль за господарчим і побутовим облаштуванням, будівництвом і ремонтом житла, наділенням земельними ділянками прибулих. Більше того, пропонувалося найбільш активних переселенців висувати на керівні посади, найкращих посилати на навчання і т.і. [5, арк. 15].

У зв'язку з тим, що значна частина переселенців мала потребу в хлібі, на переселенців поширилася постанова Ради Міністрів СРСР №5530 від 5 грудня 1949 р., згідно з якою видавалася продовольча позика прибулим у розмірі 1,5 ц на голову сім'ї і 0,5 ц на кожного члена сім'ї, з терміном повернення 2 роки [4, арк. 110].

Зауважимо, що місцева адміністрація, не бажаючи знову потрапити в незручну ситуацію, як у попередньому році, наказала підготувати належну кількість транспорту і тримати його в постійній готовності [4, арк. 110]. Проте проблему з житлом так і не вирішили. З плану на 1950 рік відбудови 459 будинків, відбудували лише 10, з плану будівництва 327 почали будувати тільки 136 [5, арк. 24]. У результаті цього 30 родин новоприбулих селян

у 1950 році підселили у будинки колгоспників, надали: допомогу хлібом – 9 ц, позику зерном – 199,5 ц, кредит у розмірі: для придбання худоби 87 600 крб, для купівлі, будівництва житла 116 160 крб [4, арк. 7].

Як видно з таблиці 1, у 1951 році прибула найменша кількість родин, але тенденція їх від'їзду набула ще більших обертів, і на кінець року всього виїхало 77 родин, що складає майже 36% від всіх прибулих. До всіх негараздів селян і водночас стимулів для від'їзду додалися: нехтування їх інтересів з боку місцевої влади; фіксувалися випадки, коли трудові не зараховувалися; земля для присадибних ділянок нарізалася за декілька кілометрів від місця проживання і на додачу неякісно оброблялася; видані квитанції на продукти не реалізовувалися; не видавався корм худобі; довідки про відсутність корів у господарствах із місць від'їзду не вимагали, а в кого й були такі, позики на придбання худоби адміністрація колгоспів брала, але корів для переселенців не купляла; не велася роз'яснювальна робота з переселенцями з приводу існування для них пільг [13, арк. 8; 10, арк. 68].

У свою чергу, переселенці, які не мали змоги повернутися назад або виїхати в інший регіон, почали пристосовуватися до існуючих умов: зерно, корм худобі, паливо, яке їм видавалося вони продавали. Тоді з боку влади було вжито конртметоди – видавали паливо і корм на добове забезпечення [8, арк. 33, 35].

Найбільше прибуло переселенців у 1952 році – 306 родин. Така значна кількість переселенців поставила перед місцевою адміністрацією невідкладну проблему їх розміщення. Намагалися вирішили її досить оригінальним методом, оскільки переселенці були зацікавлені у найшвидшому закінченні будівництва житла, райвиконком зобов'язав утворити будівельні бригади із прибулих, звільнивши їх від інших робіт, доукомп-

лектувавши місцевими жителями і робочою силою за наймом [11, арк. 49-50]. Так як будівельного матеріалу було обмаль, будували із саману або валькували [21]. Утім, ситуація з житловим фондом була катастрофічна, що було навіть визнано райвиконкомом [13, арк. 23]. Віднайшли ще одне рішення проблеми, у зв'язку з укрупненням колгоспів виникали неперспективні населені пункти, з яких виїжджали люди, тому було вирішено продавати будинки переселенцям у таких селах і хуторах [9, арк. 37]. Останнє не могло ані врятувати ці села, ані вирішити проблему розселення.

У результаті складних умов приживання процес виїзду переселенців з району тривав. Так, на кінець 1952 року виїхало 153 родини. Коротко охарактеризуємо їхні умови проживання і паралельно спонукальні мотиви від'їзду: 116 (75,8%) сімей проживали на квартирах, 59 (38,5%) не мали корів, 65 (42,3%) – присадибних ділянок. У тих родин, що залишилися ситуація була не краща: 247 (67,3%) сімей проживали на квартирах, 39 (10,6%) не мали присадибних ділянок, 233 (63,4%) – корів [11, арк. 55-56].

Підсумовуючи переселенську кампанію в Нижньосірогозький район за 1949-1952 рр. можна зробити висновки, що план переселення був завищений і в результаті був виконаний лише 37%. Крім того, третина сімей переселенців повернулися на батьківщину, або шукали роботи по містах чи інших регіонах, до цього їх спонукало відмінність реальності від сподівань, незадовільний стан з житловим фондом, незвичний клімат, колгоспне господарювання, на додачу спостерігалися випадки непривітного ставлення з боку місцевої адміністрації. Однак, значна кількість родин так і залишилася, і пов'язали свою долю з Сірогозщиною.

© Федорченко О. В., 2016

Список джерел та літератури:

1. Гаврилов В. Південноукраїнський вектор міграції колгоспного селянства України у повоєнні роки / В. Гаврилов // Ученые записки Таврического национального университета В. И. Вернадского. Серия «Исторические науки». – 2012. Том 25 (64). – №1. – С. 55-65.
2. Державний архів Херсонської області (далі ДАХО). – Ф.р. 1979. – Оп 3, спр. 476. – 214 арк.
3. ДАХО. – Ф.р. 1107. – Оп. 2, спр. 31. – 57 арк.
4. ДАХО. – Ф.р. 1107. – Оп. 2, спр. 32. – 143 арк.
5. ДАХО. – Ф.р. 1107. – Оп. 2, спр. 36. – 57 арк.
6. ДАХО. – Ф.р. 1107. – Оп. 2, спр. 37. – 97 арк.
7. ДАХО. – Ф.р. 1107. – Оп. 2, спр. 38. – 97 арк.
8. ДАХО. – Ф.р. 1107. – Оп. 2, спр. 46. – 114 арк.
9. ДАХО. – Ф.р. 1107. – Оп. 2, спр. 53. – 118 арк.
10. ДАХО. – Ф.р. 1107. – Оп. 2, спр. 54. – 106 арк.
11. ДАХО. – Ф.р. 1107. – Оп. 2, спр. 55. – 116 арк.
12. ДАХО. – Ф.р. 1107. – Оп. 2, спр. 58. – 213 арк.
13. ДАХО. – Ф.р. 1107. – Оп. 2, спр. 62. – 72 арк.
14. ДАХО. – Ф.р. 1107. – Оп. 2, спр. 56. – 43 арк.
15. ДАХО. – Ф.р. 1979. – Оп.3, спр. 478. – 511 арк.
16. ДАХО. – Ф.р. 1979. – Оп. 4, спр. 530. – 214 арк.
17. Максименко М. Переселення сільського населення / М. Максименко // Український історичний журнал. – 1990. – № 11. – С. 52-58.
18. Погорелов А. Прийом переселенців до Херсонщини у 1949 р. / А. Погорелов // Наукові праці. Історія. – 2014. – Випуск 215. Том 227. – С. 114-117.
19. Пронь Т. М. Міграційні процеси на Півдні України за доби радянської державності (на матеріалах Миколаївської та Херсонської областей) : автореф. дис... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «історія України» / Т. М. Пронь. – Донецьк, 2005. – 20 с.
20. Сорока Ю. Політичні й економічні чинники міграційних процесів у західних областях УРСР в 1944-1950-х роках / Ю. Сорока // Вісник Київського університету імені Тараса Шевченка: Історія. – 2007. – № 91-93. – С. 61-63.
21. Спогади Борзенко Є. І. – Аудіозапис, 2006 р.
22. Спогади Грищенка В. І. – Рукопис, 2006 р.
23. Спогади Несторова Я. М. – Аудіозапис, 2006 р.
24. Спогади Павленка І. І. – Аудіозапис, 2006 р.
25. Спогади Чабанова Г. Т. – Аудіозапис, 2006 р.
26. Шинкаренко О. На нових землях. З історії переселення в Херсонську область протягом 1944-1952 рр. / О. Шинкаренко // Константи. – 2006. – № 1. – С. 59-72.

**Хавер
Надія Петрівна**

вчитель історії, керівник музею
Новомиколаївської загальноосвітньої школи I-III ступенів
Мелітопольської районної ради
(с. Новомиколаївка, Мелітопольський район, Запорізька область)

✉ nadiyahaver@ukr.net

ПОДВИГ ВОЛОДИ ЗАГНОЯ

Стаття розповідає про Володю Загноя, який народився в с. Рубанівка на Херсонщині. Його бойовий шлях проліг від херсонських степів на берегах Дніпра до Одерського плацдарму. Під час визволення Польщі сміливий і мужній кулеметник врятував життя сотням, а можливо й тисячам бійців. 17-річний Володя Загной посмертно нагороджений Золотою Зіркою Героя.

Володя Загной народився 25 вересня 1927 року в сім'ї Іриніванівни і Карпа Лук'яновича Загноя в селі Рубанівка Сірогозького району Херсонської області. Восени 1932 року почався Голодомор, односельці пухли з голоду, почали вмирати слабші. За порадою друзів Карпа Лук'яновича по службі в Армії в січні 1933 року сім'я переїхала в радгосп «Маяк» Новомиколаївської сільської ради Мелітопольського району. Радгосп спеціалізувався на вирощуванні свиней для Мелітопольського м'ясокомбінату. Тут вдалося вижити і врятувати маленького Володю і на два роки старшу Ліду. Восени 1934 року Володя пішов до школи, яка знаходилась у селі Зеленчук, в двох кілометрах від радгоспу. Вчився завжди на «відмінно», переходив з класу в клас з похвальними грамотами. Рано виявив хист до музики, вчився самотужки грати на гітарі, мандоліні, гарно співав. В 5-7 класи ходив до школи в с. Новомиколаївку за 9 км. З приходом фашистів дитинство Володі скінчилося. Юний піонер, патріот Володя Загной не міг примиритися з хазяйнуванням ворогів на рідній землі. Коли німці з військового обозу змусили його доглядати за своїми кіньми, Володя втік і переховувався, поки обоз не пішов з села [4; 5].

Одного разу до хати Загноїв вдерся озвірілий поліцай, він побив Володю і потяг хлопця з хати. Біля ставка, в зимовий день, примусив роздягнутись і пірнати в крижану воду. Поліцай кричав: «Діставай із ставка зброю, яку тобі дали партизани!» Володя пірнув, витяг шматок гвинтівки і сказав, що там більше нічого не має. Поліцай посадив його на підводу і під дулом гвинтівки повів в Новомиколаївку. Рідні були впевнені, що Володю розстріляють, але вночі він повернувся додому увесь побитий, у синцях. Розповів, що його закрили з іншими арештованими в підвалі будинку де знаходилась німецька адміністрація (будинок Калініна). По секрету сестрі Ліді сказав, що відпустив його свій, партизан, який служить в поліції. І знову Володі довелося довго переховуватися в протитанковому рові, куди сестра таємно носила йому їжу [4].

Після звільнення Маяка від фашистів Володя Загной прийшов до Мелітопольського райвоенкомату і додавши собі рік, попросив направити його на фронт. Йому відмовили. Та Володя вирушив на захід з військовими які їхали машинами в напрямку Дніпра. Карпу Лук'яновичу вдалося кіньми наздогнати втікача біля

Ключові слова:

Херсонська область, с. Рубанівка,
Нижньосірогозький район,
Велика Вітчизняна війна.

Сірогоз і повернути додому. Але хлопець не вгамувався, він знову пішов до военкома і так палко говорив про своє бажання помститися фашистам, що йому не відмовили. Спочатку чистив картоплю, рубав дрова, носив воду, прав пораненим білизну, виконував інші доручення. А вже влітку 1944 року в перших боях показав себе безстрашним, вмілим воїном. Під час важкого бою зв'язківець командира батальйону Загной, не зважаючи на шалений вогонь, швидко і точно передав всі накази у роти. За ці бої на Віслі він одержав свою першу нагороду – медаль «За отвагу» [2, с.108; 5].

На початку січня 1945 року В. Загной був вже другим номером обслуги станкового кулемета. 58 Гвардійська дивізія з іншими з'єднаннями Першого Українського фронту завершила визволення Польщі і вступила на землю Німеччини. Ворог запекло оборонявся. Під сильним артилерійсько-мінометним вогнем юний сміливець безперервно забезпечував кулемет боєприпасами. Коли одержав поранення, з поля бою не пішов, а влучним вогнем з гвинтівки знищив 13 фашистів. За цей бій командир полку гвардії підполковник Гордєєв представив його до нагородження орденом Слави III ступеня. При форсуванні Одера в одному з перших човнів був В. Загной. Прямо з човна він вдарив по ворогу, це дало можливість без втрат дістатись берега і захопити плацдарм. В цьому бою було знищено понад 2 взводи ворожої піхоти. Наступного дня кулеметник Загной вирвався вперед і опинився в оточенні. Та сміливець не розгубився, продовжував бій, а як стемніло зумів пробратись до своїх [2, с.108; 5].

Наймолодший серед бійців, загальний улюбленець, веселун, талановитий розвідник, влучний стрілець, люблячий син і брат, справжній патріот своєї Батьківщини загинув в неповні 18 років. 25 січня 1945 року В. К. Загной був тяжко поранений і через день помер у військовому госпіталі. Помер, не знаючи, що він представлений до звання Героя Радянського Союзу. Поста-

новою Президії Верховної Ради СРСР від 10 квітня 1945 року він посмертно був нагороджений Золотою Зіркою Героя Радянського Союзу та ще одним орденом Слави III ступеня [1, с.24; 2, с.109; 4; 5].

З листа Януша Пшимановського, відомого польського кінорежисера, автора фільму «Чотири танкісти і собака», рідним стало відомо що Володя Загной похований в містечку Кендзежин – Козле Опольського

воєводства. В с. Рубанівка ще в 60-і роки було встановлено бронзовий бюст Герою, а в с. Маяк Мелітопольського району названо вулицю його іменем. В Новомиколаївському шкільному музеї в розділі «Наш край в роки Другої світової війни» є експозиція «Володя Загной – Герой Радянського Союзу». Тут зберігаються оригінали фронтових листів Героя, посвідчення про нагородження орденом Слави, фото, лист Я. Пшимановського та інші експонати, які передала до музею його сестра Лідія Карпівна [3, с.212; 5].

5 травня 2015 року на будівлі Новомиколаївської сільської ради була встановлена меморіальна дошка на честь Володі Загноя. На відкриття пам'ятної дошки зібрались жителі села, серед них діти війни, ветерани праці, учні та вчителі Новомиколаївської ЗОШ I-III ступенів, працівники сільської ради, школи-інтернату, пошти та Новомиколаївської АЗПСМ. На урочистому заході були гості – голова Мелітопольської РДА Євген Любцов та професор В. Ю. Черкун, член ГО «Краєзнавці Мелітопольщини».

На меморіальній дошці написано: «Володимир Карпович Загной (1927-1945) – житель с.Маяк Новомиколаївської сільської ради добровольцем пішов на фронт в 1943 році. Рядовий, кулеметник 175-гвардійського стрілецького полку, 1-го Українського фронту був нагороджений медаллю «За отвагу», орденом Слави III ступеня. За героїзм, мужність і сміливість виявлені під час переправи через р. Одер, В. К.Загною 10 квітня 1945 року було присвоєно звання Героя Радянського Союзу (посмертно). В. К.Загной похований в містечку Кендзежин-Козле Опольського воєводства Республіки Польща». [2, с.107-108].

Під час церемонії відкриття голова Новомиколаївської сільської ради Євген Таланов привітав присутніх з 70-річчям Перемоги, висловив подяку підприємцям, фермерам, орендарам, які спонсорували виготовлення меморіальної дошки героїчному земляку. Керівник шкільного музею Надія Хавер розповіла про фронтовий шлях Героя. В своїй промові голова МРДА Євген Любцов наголосив, що подвиг Володі Загноя є гідним прикладом патріотизму для нас, закликав всіх єднатися в складні часи сьогодення.

© Хавер Н. П., 2016

Список джерел та літератури:

1. Воловник С. В., Крылов Н. В., Крылова А. Н. Мелітопольський район : прошлое и настоящее. 70 лет. – Мелітополь : Издательство Мелітополь, 2000. – 40 с.
2. Краєзнавча збірка. Історико-культурні, археологічні та природні пам'ятки Мелітопольського району. Мелітополь : Люкс, 2016. – 260 с.
3. Михайлов Борис. Мелітополь : Природа, Археология, История. – Запорожье : Дикое поле, 2002. – 280 с.
4. Матеріали шкільного музею Новомиколаївської загальноосвітньої школи I-III ступенів Мелітопольського району.
5. Шишляков М. Шлях у вічність //Прапор Жовтня. 1981. – № 56, 9 травня. – С. 2.

**Цивильский
Федор Николаевич**

краевед, кандидат технических наук,
доцент кафедры информационных технологий
Херсонского национального технического университета
(г. Херсон)

✉ tednick@yandex.ua

НАСЕЛЕННЫЕ ПУНКТЫ МЕЖДУРЕЧЬЯ БЕЛОЗЕРКИ И ИНГУЛЬЦА ДО ОСНОВАНИЯ ХЕРСОНА

В статье описываются населенные пункты в низовье Днепра, между речками Белозерка и Ингулец, отмеченные в исторических описаниях и картах; делается предположение о непрерывности поселений на территории Херсона.

В официальной истории основания города Херсона, сказано, что он был основан в 1778 году на месте русского укрепления Александр Шанц, находящийся в 30 верстах от устья Днепра.

Крепость Александр Шанц (Александровский Шанец, Форт Святого Александра) выполняла важную функцию в низовье Днепра. Она контролировала сразу несколько переправ: «Высший перевоз на две версты ниже впадения Ингульца в Днепр; в теперешней Перевизке, урочища села Фалеевки, имения Н. Н. Комстадиуса; Вереvчина и Белозерская, близ впадения этих рек в Днепр» [1].

Вот как описывает окрестности укрепления Князь Семен Мышецкий, побывавший в данном районе 1736-1740 годах [2].

«28) рѣка Малый-Ингулецъ, разстояніемъ отъ Тягинки 15 верстъ. Теченіе имѣеть изъ степи до Днѣпра .. верстъ.

При оной рѣкѣ, у Днѣпра, имѣлся городокъ, о которомъ не извѣстно кѣмъ построень и раззорень. Ниже онаго, 17 верстъ, былъ построень въ 737-мъ году, въ Турецкую войну отъ Россіянъ, великій ретрашаментъ именуемый Александръ-Шанцы.

29) рѣка Бѣлозерка, разстояніемъ отъ Александръ-Шанцы 3 версты. Теченіе имѣеть изъ степи до Днѣпра .. верстъ. На оной рѣкѣ Бѣлозеркѣ, имѣлся городъ именуемый Бѣлозерка, который городъ построила владѣтельница, которая отъ нахождения Мамаева, съ Крымской стороны оставя свое владѣніе и столицу городъ Бѣлозерку, тутъ поселилась. О чемъ, и выше объ оной упомянуто.

Между онымъ имѣется великая дорога прозываемая: Королевскій Шляхъ, по которой, въ старые времена, Король Польскій шель съ арміею своею и при Днѣпрѣ имѣлъ баталію съ Турками и Татарами. А отъ оной Бѣлозерки 25 верстъ, на самомъ устьѣ Днѣпра, построень отъ Россіянъ былъ редутъ, на островѣ именуемомъ Св. Анны. Ниже онаго редута, при Очаковскомъ лиманѣ, на берегу, городъ Станиславъ, который отъ Поляковъ разорень въ старые времена».

В районе впадения речки в Ингулец в Днепр Д. И. Эварницкий [3] описывает громадное скопление могил. Если курганов, которых он причисляет к могилам Большой величины в данном районе было два, могил

Ключові слова:

Александр Шанц, Олешшя, Елличе, Большой потемкинский остров, Ингулец, Метрополис.

средней величины «имеющие вид плоского купола и разбросанные небольшими группами в степи» насчитывается «если не тысячу, то до тысячи», то могилы наименьшей величины счету не полагались, так «эти могилы вовсе не поднимаются вверх и бросаются в глаза наблюдателю лишь теми немногими камнями, которые обыкновенно кучкою навалены на них...».

Пытаясь выяснить принадлежность могил, Д. И. Эварницкий упоминает земляное укрепление «у правого берега речки Ингульца, в трех верстах от деревни Дарьевка», Фалеевский редут, Ингульскую крепость, у Белого Брода, что может объяснить только появление только части могил. Появление средневековых могил данные укрепления не объясняют.

Исследуя вопрос о заселении низовья Днепра, а конкретно междуречье Белозерка и Малый Ингулец наталкиваешься на большом разнообразии в названии населенных пунктах, находящиеся в данном районе.

Первые упоминания относятся в середине XXI веков, когда на современном Большом Потемкинском острове процветал город Олешшя, выполняя важные функции в русском государстве – контроль движение товаров в Днепр с Черного моря, а также контроль переправы через Днепр в его низовье [4].

Хотя современные исследования возле поселка Днепроvское Белозерского района говорят, о существовании населенного пункта в низовье Днепра уже в 3 веке до нашей эры [5], утверждать, что он просуществовал до X века пока не возможно.

Сицилийский географ, араб по происхождению, Абу Абдаллах Идрион (Идриси) в 1154 году описывает Олешье как красивый город в устье Днепра. В самих записках Олешье имеет важное положение, доказывая значение в торговом пути «из варяг в греки». При исследовании записок относительно Олешшя, в основном,

исследователям удавалось вычислить некоторые населенные пункты, трудные по идентификации по названию.

Правда, сами исследователи записей Идриси соглашались, что автору приходилось, видимо, пользоваться разными источниками, поэтому Олешье в записках встречалось под разными названиями: АЛЕСКА, МОЛСА, МУЛИСА, УЛИСКИ.

Записки Идриси представляют собой карту с описанием, но, несмотря на то, что Олешье под разными названиями встречается в тексте неоднократно, на самой карте представлено не было.

Кроме этого автор дает важные сведения, что у Олешья есть город Спутник, стоящий на правом берегу!!!

«От [города] Барасаниса до города Мулиса, [стоящего] в устье реки Данабрис, пять переходов. А Улиски

– это город, [расположенный] на восточной стороне устья реки Данабрис. От города Улиски до города Канув три перехода» [7].

Исследователи отмечают, что Идриси часто путал в своем описании стороны света и сходятся во мнении, что УЛИСКА все таки располагался на правом западном берегу Днепра. Хотя в целом сведения предоставленные в записках имеют очень большую точность [6].

алЕСка, МолСа, МулиСа, улиСки – очень интересные окончания получаются, что сразу хочется спросить в слух: «А МитрополиС, не имеет с этими названиями общего. Тем более на старых картах можно одновременно наблюдать Ольвию и Метрополис. Как будто авторы сознательно разделяют эти города. В комментарии скидываю текст, где обосновывается нахождение Метрополиса в районе нижнего течения Днепра.

Объяснение появления Ольвии в районе нижнего течения Днепра встретил в [8]: «Наконец, о возможной причине ошибки Птолемея в указании широты Ольвии и связанных с ней мест. Известно, что в середине I в. до н.э. **Ольвия была полностью уничтожена гетами**. Ольвиополиты бежали (вероятно, вдоль р. Ингул) **на север, где основали новую Ольвию**.

Видимо, тогда ольвиополиты посетили своих северных соседей и определили координаты их городов. Через несколько лет переселенцы, или часть из них, по просьбе скифов вернулась, привезя с собой данные о местоположении этих городов и новой Ольвии».

Грицков В. В в своей книге [10] не только дополняет сведения о низовье Днепра, но и расширяет топонимику.

«Согласно данным Ал-Идриси. От Херсонеса на Днепр путь проходил через САКНИ (древнерусское Олешье – современный Цюрупинск), примерно там же. Где и современные трассы. В его тексте САКНИ назван АЛЕСКОЙ и помещен в устье Днепра. На карте Ал-Идриси на противоположном от САКНИ (Олешья) берегу помещен город МУЛИСА, названный в тексте МОЛСОЙ. МОЛСА также помещена в устье Днепра. Расстояние от иных городов ведут в район устья Ингульца.

В эпоху топарха («Записка греческого топарха» – анонимный исторический документ неясного происхождения на греческом языке. Представляет собой путевые заметки византийского чиновника (топарха),

который в конце X века с отрядом воинов проезжал по низовьям Днепра. Предположительно содержит уникальные сведения о таврических готах. – примечание автора [11]) у переправы на берегу Днепра стояло селение ВОРИОН, чье название родственно названию Борисфена-Днепра. Здесь можно усмотреть отождествление жителей ВОРИОНА с античными борисфоридами жителями Ольвии-Борисфена.

Античная Ольвия находилась западнее – на западном берегу Бугского лимана в районе села Парутино. Западноевропейские картографии сохранили память о ее правильном местоположении. На карте Ортелиуса 1590 года античный город размещен на западном берегу Бугского лимана и назван Ольвией, Борисфеном и Милитополисом. Последнее название связано с тем, что Ольвия была колонией малоазиатского Милета. С Милитополисом следует связать МУЛИСУ-МОЛСУ Ал-Идриси.

Несмотря на то, что название ВОРИОНА восходит к одному из именований Ольвии, географическое местоположение Ольвии и ВОРИОНА различно. ВОРИОН находится на западном берегу Днепра, так как отряд топарха вступил в него сразу же по переправе через Днепр.

От современного Цюрупинска – Олешья дорога на запад лежит через современный Херсон. От МОЛСЫ путь шел к причерноморскому Тиверу примерно в том же направлении, по которой двигался топарх. Все эти

данные позволяют разместить МОЛСУ в районе Херсона и отождествлять ее с ВОРИОНОМ. Безымянное поселение на левом берегу Днепра, в котором греки дожидались ледостава, не что иное, как Олешье».

Возможно, Олешье в описании Идриси имело еще одно название Каркабан или Кокина.

«Где находится этот город, нам поможет узнать текст Идриси: «От Славы до Кокиана, близкого к Болгарам (зависящего от Болгар ?), 8 дней пути. Кокианах обитаем тюрками, известными под названием Руса» 3. На карте Идриси этого города нет. В тексте не указано направление от Славы, но мы можем его определить методом исключения: запад и север исключаются, так как в тексте говорится о каком-то смешанном русско-кочевническом населении, а это могло быть только на юге или на востоке от Переяславля. В южном направлении как раз в восьми днях пути находится Олешье, уже дважды описанное Идриси»

После падения Олешья, скорее всего во время первой волны татаро-монгольского нашествия, функцию контроля низовья Днепра взял на себя порт PORTO BONO и ЕЛЛИЧЕ (Илличе, Erisse, Erice), находящиеся в устье лимана, предположительно на том же Большом Потемкинском Острове и на левом берегу Днепра.

Елличе являлось важным пунктом торговли в низовии Днепра до конца XV века. Когда под натиском

османов данная территория оказалась в их подчинении [4].

На картах начиная с начала XVII века и практически до середины XVIII на правой стороне Днепра примерно на месте современного Херсона находится город Bilehowisce (Билиховичи). Всего автором было обнаружено более 15 вариантов его написания на различных картах [12].

Не смотря на то что Билиховичи на картах обозначались до середины XVIII, скорее всего он к приходу фельдмаршала Миниха в устье Днепра был в большом упадке, а контролированием переправами занимался татарский военачальник, проживающий в типичном татарском поселении в районе Белозерке, как было сказано кн. С. Мышецким [2].

Подведя итоги исследования можно с большой вероятностью утверждать, что начиная с десятого века, территория междуречья Белозерки и Ингульца была постоянно заселена. Населенные пункты, сменявшие друг друга имели важное значение в торговле, являясь одним из звеньев в торговых путях. Они выполняли функцию контроля переправы в низовье Днепра, а также контроля и обслуживания судов, следующих с Черное моря в Днепр и обратно.

© Цивильский Ф. Н., 2016

Список источников и литературы:

1. Эварницкий Д. И. История Запорожских казаков. Т.1. – СПб., 1892. – 542 с.
2. Мышецкий С. История о козаках запорожских, как оные издревле зачалися, и откуда свое происхождение имеют, и в каком состоянии ныне находятся. – Одесса, 1852. – С. 92.
3. История села Фалеевки-Садовой Херсонской губернии и уезда / Д. И. Эварницкий. – Санкт-Петербург : изд. Н. Н. Комстадиуса, 1892. – IV, 100 с., 22 л. ил.; 26.
4. Руссев Н. Д. Олешье, или Илличе, – белое пятно на фоне темных веков // Збірка наукових праць кафедри історії стародавнього світу та середніх віків / Під ред. І. В. Немченко. – Одеса : ФЛП «Фридман А.С.», 2014. – 120 с.
5. Былкова В. П., Немцев С. О. Зерновые ямы на Белозерском поселении // Древнее Причерноморье. Выпуск X / Глав. ред. И. В. Немченко. – Одесса : ФЛП «А. С. Фридман», 2013. – С. 113 -121.
6. <http://idrisi.narod.ru>
7. <http://idrisi.narod.ru/danabris.htm>
8. Янович В. С. Великая Скифия : история докиевской Руси / В. С. Янович. – М. : Алгоритм, 2008. – 256 с.
9. Вавричин М., Дашкевич Я., Кришталович У. Україна на стародавніх картах. Кінець XV перша половина XVII ст. / К. : ДНВП Картографія, 2004. – 216 с.
10. Грицков В. В. Крещение Руси. В 2 частях. Часть I: Владимир Святой. Часть II: Митрополит Михаил. – М.: Кучково поле. – 2009. – 528 с.
11. <http://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/1794674/Записка>
12. Живой Журнал Цивильского Федора [Электронный ресурс]. – <http://tednick.livejournal.com/3826.html>

**Цуркан
Ігор Миколайович**

кандидат філологічних наук,
доцент кафедри соціально-економічної географії
Херсонського державного університету,
директор ТА «JoinUP! Admiral» (м. Херсон)

✉ kherson@ukr.net

ФЕСТИВАЛЬНИЙ ТУРИЗМ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЙОГО РОЗВИТКУ НА ХЕРСОНЩИНІ

У статті виділено основні поняття фестивального туризму, а саме систематизовано хронологію фестивалів, визначено найбільш привабливі фестивалі заходи регіону. Отримані результати, у подальшому, можуть бути використані для розробки моделі маркетингового розвитку фестивального туризму.

Розвиток в'їзного та внутрішнього туризму стимулює економічний розвиток міста, регіону, країни. Ефективне використання культурно-історичного потенціалу, архітектурних і природних пам'яток дає можливість розвивати нові, більш перспективні економічні напрями. У практиці розвитку туризму відзначається недооцінка потенціалу свята-фестивалю як ресурсу, адже саме фестиваль може залучити туристів у той чи інший регіон. Але фестиваль не як окремий соціально-культурний захід, а як захід у системі розвитку туризму в регіоні. –

Важливе значення для розвитку туристської індустрії, особливо в часи економічної кризи, мають ресурси, які не вимагають великих фінансових затрат. На цьому фоні значний інтерес представляють події, які відіграють важливу роль у формуванні туристських потоків та позитивно впливають на розвиток туристської інфраструктури. Таким чином, варто звернути увагу на фестивальні ресурси, потенціал яких необмежений, однак є найбільш привабливим для використання у історико-культурному, пізнавальному, молодіжному, етнічному та гастрономічному туризмі.

Кількість різноманітних фестивалів щороку зростає, а частка туристів, які беруть у них участь збільшується. Регіон, у якому проводяться подібні заходи, набуває нового іміджу, а в розвиток його інфраструктури залучаються інвестиційні кошти. Місцева громада отримує додаткові робочі місця. Крім того, проведення фестивалів є передумовою розвитку мало бюджетних видів відпочинку та важливим чинником підвищення культурно-освітнього рівня населення. Тому актуальним є визначення сучасного стану та перспектив розвитку фестивального туризму в регіоні.

Мета дослідження – розкрити сутність подієвого туризму, оцінити перспективи його розвитку на Херсонщині, проаналізувати напрями його реалізації та відповідно дати орієнтовну оцінку можливостям розвитку цього виду туризму в даному регіоні.

Систематичні погляди щодо виокремлення подієвого туризму з'являються лише в останні роки. Так, особливості розвитку даного виду туризму було проаналізовано та досліджено у працях А. В. Бабкіна [1], М. П. Кляпа та Ф. Ф. Шандора [3] Т. Н. Третьякової [4]. Щодо

Ключові слова:

подієвий туризм, фестивальний туризм, фестивальний рух, класифікація фестивалів.

аналізу розвитку подієвого туризму в південному регіоні України, на сьогодні, не існує будь-яких фундаментальних досліджень.

Подієвий туризм – досить молодий вид туризму. Основною відмінністю якого є те, що його основна мета «присвячена якій-небудь поїздці», а головна особливість полягає у «безлічі яскравих неповторних моментів» [2, с. 278].

Подієвий туризм переважно це індивідуальний вид відпочинку, який наповнений атмосферою свята. Люди, що відправляються у подібну мандрівку, безперечно, відчують багато незабутніх моментів, які їм запам'ятаються.

Аналіз фестивалю як організаційно-художньої форми функціонування виконавських мистецтв виступає досить складною задачею, дана сфера художньої діяльності, не дивлячись на багаточисленні газетні та журнальні публікації, систематичні огляди фестивальних подій в електронних засобах масової інформації, залишається за межами інтересів не лише спеціалістів у галузі менеджменту, але також і мистецтвознавців.

Увесь подієвий туризм можна класифікувати на декілька категорій, які зібрані за масштабом подій. За цією ознакою виділяють події національного та міжнародного рівня. Також у подієвому туризмі вирізняють кілька тематичних видів: національні фестивалі та свята, театралізовані шоу, фестивалі кіно і театру, гастрономічні фестивалі, фестивалі та виставки квітів, модні покази, аукціони, фестивалі музики і музичні конкурси, спортивні події [3, с. 278-279].

Головною ціллю подієвого туризму виступає як відвідування туристом конкретного заходу, так і його безпосередня участь, «включення» в події, що відбуваються. Саме тому, ресурсом для залучення туристів може стати не соціальне дійство, а саме фестиваль.

Одним із напрямлень подієвого туризму є фестивальний туризм. Фестиваль (франц. festival, від лат. festivus – веселий, святковий) – масове святкування, показ чи огляд досягнень музичного, театрального, естрадного, циркового або кіномистецтва.

Фестивальний туризм – це широка гама культурно-пізнавальних турів, які організовуються для відвідин національних і міжнародних ярмарків і виставок, спортивних змагань, серед яких особливе місце займають всесвітні олімпіади [1, с. 130].

Фестивальний туризм довгий час знаходився на стику культурно-історичного, розважального та етнографічного видів туризму, але має і власні специфічні риси, що дозволило його виділити в окремий вид:

- подорожі є нетривалими (в середньому 3–5 днів);
- мають чітко виражені просторові рамки (місця проведення фестивалів);
- в останні роки спостерігається все більша зацікавленість до фестивалів та свят;
- простежується чітка історія розвитку фестивалів;
- мають мету, що відрізняється від мети пізнавального туризму;
- існують зв'язки з іншими видами туризму;
- створена система класифікацій цього виду туризму [2, с. 55–57].

Чинники впливу на формування та розвиток фестивального туризму можна поділити на «прямі» та «опосередковані». Чинники «прямого впливу» – властиві території та її населення. Тому території з багатою історико-культурною спадщиною мають вагомі передумови для організації різноманітних фестивалів. До «опосередкованих чинників» слід віднести ті, що стосуються політичної та економічної ситуації в країні (державна підтримка та фінансування розвитку фестивалів, їх підтримка з боку міжнародних організацій, наявність спонсорів та ін.).

Херсонщина зацікавлена у залученні туристів завдяки місцевим фестивалям, а фестивальні менеджери повинні ефективно і своєчасно планувати і реалізовувати спеціальні програми і заходи, які сприятимуть підвищенню інтересу до його культури, і стимулюватимуть промоцію культурно-етнографічного потенціалу території.

Організація подієвих турів саме на території Херсонщини корисна як для туристів, так і для регіону. Херсонщина приваблива для туристів завдяки природним, кліматичним умовам, пам'яткам культури. Перспектива отримання туристом позитивних емоцій, потенційна можливість задоволення його потреб в конкретному туристському продукті, призведе до подальшого розвитку регіону.

Матеріали здійсненого нами дослідження дозволяють згрупувати (класифікувати) фестивальні тури залежно від основного критерію. Фестивальний туризм як підвид спеціалізованого виду туризму ми рекомендуємо класифікувати за наступними критеріями: за цілювою функцією фестивалю; від засобу пересування учасників фестивалю; за сезонністю; за спеціалізованою організацією; за віком і соціальним складом учасників фестивалю; за статусом фестивалю; за формою організації.

За цілювою функцією нами визначено наступні види фестивалів: культурологічні, спортивно-оздоровчі, спеціалізовані та інші.

Залежно від засобів пересування учасників фести-

валю: пішохідний, кінний, велосипедний, автомобільний, водний, авіаційний.

За сезонністю: зимовий, літній, міжсезонний.

За спеціалізованою організацією (програмою) фестивалю: етнокультурні (етнографічні, національних культур, фольклорні, етномистецькі і т.п.); мистецькі (естрадні, театральні, циркові, музичні, гумору та сатири); гастрономічні (винні, кавові, чаєві, пивні, медові та ін.); історичної реконструкції (рицарські турніри, анімаційні ігри – «жива історія»); музичні (джазу, класичної музики, фольк- і етномузики, автентичної музики, хорових колективів тощо); професійні свята (вівчарів, ковалів, лісорубів, виноградарів, пасічників, рибалок, байкерів, кобзарів і лірників і т.п.); спортивні (лижні, водні, спортивного туризму, зі спортивного орієнтування, спелеотуризму, техніки туризму та екстремальних видів спорту тощо).

Фестивалі, які відбуваються у різних районах Херсонщини, забезпечують популяризацію області, сприяють активному розвитку цільових туристських поїздок. За рік у Херсонській області проводиться біля сотні різноманітних фестивалів. Особливістю фестивального туризму виступає те, що щорічно він поповнюється новими фестивальними подіями, які із розрядом випадкових переходять у розряд постійних.

Найбільшу частку складають фольклорно-мистецькі заходи. В більшій мірі вони представлені музичними та співецькими фестивалями. Так, у лютому місяці проходить регіональний фестиваль Масляниці «Киш, Зима!». На весні гостям пропонується відвідати Всеукраїнський фестиваль народної творчості «Купальські зорі» у м. Гола Пристань, Міжнародний фестиваль слов'янської середньовічної культури «Олешня».

Херсонщина також славиться рядом регіональних і міжнародних музичних фестивалів, серед яких варто відзначити: «Амадеус» (березень), Обласний фестиваль «Джаз над морем» (червень, м. Скадовськ), рок-дуелі «Прем'єра» і «Рок у майбутнє» (під час яких можна насолодитися кращими творами сучасної рок-музики) (вересень), Міжрегіональний фестиваль духовно-патріотичної пісні «Сонячні дзвони» (серпень м. Каланчак), Всеукраїнський фестиваль-конкурс військово-патріотичної творчості «Оберіг» (жовтень). Любителів ансамблів народних інструментів запрошує фестиваль «Чумацький Шлях», а цінителів козацької пісні – «Слобідський козацький круг».

Відомий є щорічний Міжнародний театральний фестиваль «Мельпомена Таврії» та міжнародний фестиваль непрофесійного кіно «Кінокімерія» (метою якого є відновлення кіноаматорства в Україні), Міжнародний поетичний фестиваль «Ант-Р-Акт» (в якому поезія переплітається з музикою, фотографією та образотворчим мистецтвом), фестиваль вільного мистецтва «FREEART» (для тих, хто тільки починає свій творчий шлях) і фестиваль сучасного мистецтва «TERRA FUTURA».

Другу за розміром частку складають гастрономічні фестивалі. Найвідоміші серед них: Регіональний кавуновий фестиваль-ярмарок «Солодке диво» (серпень, м. Гола Пристань), Обласний фестиваль «Херсонський кавун» вересень), Фестиваль «ВиноТавр» (вересень, м. Нова Каховка), Обласний фестиваль «Рибний пір» (жовтень), Регіональний винний фестиваль «Таврійське гроно» (листопад), набуває обертів фестиваль вуличної їжі «Тишо-тишо Fest».

За останні роки стали популярними деякі тематичні фестивалі, серед яких: Парад наречених, Купальські

зорі (м. Гола Пристань), Мотofестиваль байкерів «Тачанка» (м. Каховка).

Певну нішу займають етнічні фестивалі, що зумовлено поліетнічністю населення регіону (близько 120 народностей проживає на території області). Серед цих Фестивалів: Міжрегіональний фестиваль національних культур «Таврійська родина» (серпень, м. Генічеськ), фестиваль болгарської народної творчості, польського народного мистецтва та ін.

Для зовсім маленьких гостей Херсонщина приготувала фестивалі дитячої творчості: «Маленькі зірочки», «Острів Різдва», «Золоте зернятко», а ще – фестиваль творчості дітей із обмеженими можливостями «Ми все зможемо» та фестиваль для дітей з дитячих будинків «Назустріч мрії».

Поступово відроджується зацікавленість до спортивних заходів. Щороку у квітні проходить фестиваль «Піщані бархани» (Олешківські піски), авторалі «Чумацький шлях» (жовтень).

Певну частку займають заходи спортивно-розважального характеру, це козацький фестиваль «Козацькі забави» (жовтень, м. Цюрупинськ), водний фестиваль «Вода життя» (липень, м. Нова Каховка), фестиваль мореходів, парусно-гребна регата «Весла на воду!» (серпень).

Історичні фестивалі, на жаль, не є популярними в області. Цю групу може представити лише Міжнародний фестиваль слов'янської середньовічної культури «Олешшя» (липень) та фестиваль військово-патріотичних клубів «Потомкінська епоха» (вересень).

Проаналізувавши розподіл фестивалів по районах області, можемо зробити висновок – основним осередками фестивального туризму є м. Херсон, Голопристанський, Скадовський і Генічеський райони. Це зумовлено тим, що дані території виступають рекреаційними зонами та більш економічно розвиненими.

Якщо розглядати вплив сезонного фактору на фестивальний туризм, то можна з впевненістю сказати, що він є значним. Високий сезон припадає на літні місяці, що зумовлено, насамперед, туристською активністю та привабливістю Херсонщини як курортно-рекреаційно-го центру.

Незважаючи на велику кількість фестивалів міжнародний статус мають лише окремі з них. Тому для того, щоб привернути увагу туристів до Херсонщини, доцільно створити державну програму сприяння та розвитку фестивального руху та виокремити регіональні центри фестивального туризму. Такими регіональними центрами можуть бути міста, які обираються за принципом масштабності проведення та можливості репрезентації тієї чи іншої події. Такими центрами у регіоні можуть бути Херсон, Каховка, Скадовськ, Гола Пристань.

Фестивальний туризм у нашій країні набирає обер-

тів, тоді як за кордоном це звична справа. Наші фестивальні програми ще виходять на певний рівень, але вже дають свої позитивні результати. Культура регіону здатна викликати у туристів величезний спонукальний мотив до подорожі. Тому збереження культурної спадщини та його раціональне використання мають визначальне значення для сталого залучення туристських потоків і збереження популярності конкретного туристського спрямування.

Дослідження сучасного стану та перспективи розвитку фестивального туризму Закарпаття дозволило сформулювати наступні висновки:

1. Фестивальний туризм є перспективним видом туристської галузі регіону з невичерпним ресурсним потенціалом, а програми фестивалів є насиченими, оригінальними та цікавими, прибутковими. Вони сприяють соціально-економічному розвитку області, популяризації потенційних туристських ресурсів серед населення. З кожним роком їх кількість у регіоні зростає, попри відсутність підтримки на державному рівні, не розробленість належних маркетингових заходів.

2. Багато міст Херсонської області проводять фестивалі та свята, які є «візитівкою» всього регіону. При цьому, важливо відзначити, що проведені заходи мають стійкий характер, часто не виправдовуючи очікування гостей через низький рівень організації і недостатньо привабливу розважальну програму.

3. Для координації фестивального руху та узагальнення інформації щодо нових фестивалів в районах області необхідно створити туристсько-інформаційні центри. Основною функцією ТІЦів є формування іміджу регіону та збільшення кількості туристів, що його відвідують.

4. Для перспективного розвитку фестивального туризму на Херсонщині необхідно провести детальний аналіз існуючих фестивалів та систематизувати їх за ознакою цікавості для туристів. Для пропаганди та інформованості туристів доцільно створити Інтернет-сайти фестивалів.

5. Фестивальний туризм потребує координації та сприяння з боку місцевих органів влади. Таким органом, на рівні місцевого самоврядування може стати муніципальне-приватне партнерство як механізмом трьохсторонньої взаємодії (на контрактній або договірній основі) місцевих органів влади, держави, приватного бізнесу: держава – туристські підприємства – населення. У такій співпраці можуть вирішуватися питання створення нового туристського продукту, що включає фестивалі, свята, спеціалізовані виставки, інформаційні тури.

© Цуркан І. М., 2016

Список джерел та літератури:

1. Бабкин А. В. Специальные виды туризма: учеб. пособие / А. В. Бабкин. – Ростов н/Д.: Феникс, 2008. – 252 с.
2. Грицку-Андрієш Ю. П. Фестивальний туризм у системі рекреаційно-туристської діяльності / Ю. П. Грицку-Андрієш, Ж. І. Бучко // Науковий вісник Чернівецького університету. – 2010. – Вип. 519-520. – С. 56-60.
3. Кляп М. П. Сучасні різновиди туризму: навч. посіб / М. П. Кляп, Ф. Ф. Шандор. – К.: Знання, 2001. – 334 с.
4. Третьякова Т. Н. Анимационная деятельность в социально-культурном сервисе и туризме / Т. Н. Третьякова. – М.: Академия, 2008.

**Черемісін
Олександр Вікторович**

кандидат історичних наук, доцент кафедри філософії і соціально-гуманітарних дисциплін Херсонського державного аграрного університету, член Національної спілки краєзнавців України (м. Херсон)

✉ al.cheremisin@gmail.com

ЕПІСТОЛЯРНА СПАДЩИНА ІНОЗЕМЦІВ ПРО ПІВДЕНЬ УКРАЇНИ НАПРИКІНЦІ XVIII – XIX СТ.

У статті розповідається про епістолярну спадщину іноземних мандрівників, науковців про південноукраїнський регіон у кінці XVIII – XIX століттях.

Тема дослідження є дуже актуальною на сучасний момент оскільки південноукраїнський регіон виділявся багатьма особливостями, що якісно вирізняли його серед інших регіонів Російської імперії широким діапазоном національних, соціальних, релігійних і муніципальних взаємовідносин. Довгий час Росія намагалася довести, що регіон повинен називатися «Новоросія», але в дійсності він був заселений більшістю українців і став «Південною Україною». Тут дуже швидко поширювався дух вільного підприємництва, адже вона майже не знала кріпосного права, і через порти розповсюджувалися не тільки товари, а й ідеї західноєвропейської культури про специфіку муніципального й адміністративного управління. Урбанізація, модернізація та фінансове забезпечення проходили більш швидкими темпами. Міста володіли значними земельними ресурсами, розвиненим господарством і торговельно-промисловими зв'язками.

Серед історіографічного доробку маємо в сучасному розпорядженні багато цікавих досліджень з історії Південної України, наприклад, Л. Цибуленко, В. Горбачова, О. Марченко, Т. Плаксієв, Т. Щерби, Л. Шари, В. Дмитрієва та інших про особливості південноукраїнського регіону.

Про те, що ново-український Південний регіон не був російським по суті згадували в епістолярній спадщині багато дослідників, громадсько-політичних діячів, мандрівників та іноземців.

Так, наприклад, В. Жаботинський, відомий єврейський громадсько-політичний діяч Одеси поч. XX ст., у спогадах зазначав: «Навіть незважаючи на те, що вона перебувала в Росії і за мого часу була русифікована мовно, Одеса насправді не була російським містом. Вона не була і єврейським містом, хоч євреї й були, очевидно, найбільшою етнічною спільнотою, особливо, якщо зважити на те, що половина так званих росіян насправді були українцями, тобто людьми, що відрізнялися від росіян як американці від англійців або англійці від ірландців» [1, с. 241].

Дослідниця Е. Гансова зазначала у власному дослідженні про те, що «одеська» ментальність формувалася під впливом європейських соціокультурних традицій [2, с. 9]. Хоча досить звужений підхід відносно тільки Одеси, на думку, автора, даний підхід цілком справедливо можна було поширити на мешканців всього ново-українського південного регіону.

Ключові слова:

Південна Україна, епістолярна спадщина, іноземці, спогади, мандрівники.

Про європейськість ново-українського регіону зазначав і градоначальник Одеси герцог Дюк де Рішельє [3, с. 38].

Британка Марія Гутрі, яка подорожувала Південною Україною з метою оздоровлення, описувала, у власних листах на батьківщину, регіон зовсім не як російський, а називала його Скіфією або узбережжя Евксинське [4, с. 19-20]. Про Південь України розповідає із великим натхненням, описує його як достаньо заможний край, в якому «дерзкие крестьяне самые богатые в империи», що тут можна зустріти найкращі фрукти, клімат та французьку гостинність [4, с. 22]. Авторка листів була добре знайома з історією регіону. На своєму шляху описувала топоніми, назви яким давали ще давні греки.

Мері Холдернесс, англійка, яка перебувала на Півдні України приблизно у 1816 – 1820 рр., наголошує на тому, що Одеса зобов'язана власним розвитком лише одній людині – французу Дюку де Рішельє, а не росіянам. На Півдні України їй найбільше сподобалась приказка, яка найкраще характеризувала корумпованість місцевого чиновництва: «До неба далеко, до царя далеко» [4, с. 65]. Хоча у всіх кабінетах знаходився портрет імператора та всі службовці поводитися так, ніби він присутній тут, але всі знали, що звідси до царя дуже далеко. Тому можна і дозволити собі більше.

Імператор Олександр I назвав книгу англійця Роберта Лайлла «Путешествие по России, Крыму и Кавказу» (1825 р.) ворожою для Російської імперії. В його описах Херсонської, Катеринославської та Таврійської губернії всі росіяни виглядали хабарниками, а євреї – шахраями. Південь України він називав «окремою країною», мешканцями якої є росіяни, українці, євреї та іноземці. Докладно описує історію регіону. Характеризує діяльність Петра I та його мрії відносно цивілізаторської місії на узбережжі Чорного моря. Йому це зробити не вдалося, натомість цей край цивілізували саме представники Західної Європи. Акцентує увагу на

тому, що південноукраїнські міста дуже швидко розвиваються. Протягом 5 років їх вже не можливо впізнати. Дії уряду, відносно економічного розвитку регіону вважав недостатньо належними і критикував, особливо ті, що пов'язувалися із торгівлею з країнами Західної Європи. В розмірковуваннях доходять до висновків, що Одеса повинна бути одним з найкращих портів світу, а царський уряд тільки стримує бурхливий розвиток [4, с. 91].

Роберт Пінкертон (британець, співробітник Англійського Біблійного товариства, мандрував по Росії у 1814 – 1820 рр.), подорожуючи по Півдню України, помітив, що всі традиції, якими користувалися місцеві мешканці – є суто українськими. Навіть, дивувався, що місцеві не долюблюють професійних медиків, а звертаються лише до «бабок» [4, с. 100-179].

Джон Стефенс (американець із Нью-Джерсі, юрист, дипломат і мандрівник) перебував на Півдні України і залишив власні спогади «Рассказы о путешествии». Характеризуючи регіон знаходив і негативні і позитивні риси, але помітив, що край щільно заселений іноземцями, та знайти собі компанію серед представників греків, італійців, німців, французів та англійців зовсім не важко. Будівлі культурних закладів описує більшими за розмірами ніж в Сполучених Штатах Америки. Південь України характеризує як регіон, завдяки якому Російська імперія проклала собі шлях до цивілізації від дикого варварства. Для європейців – це регіон бізнесу та відпочинку. Порівнюючи його з Америкою вояжер прийшов до висновку, що Південь України розвивається швидшими економічними темпами. В нього даний факт в голові не вкладався, оскільки США знаходилися в кращому стартовому становищі [4, с. 208-264].

Філіпп Вігель (походив із шведської родини, яка оселилася в Російській імперії, у 1826 – 1828 рр. був градоначальником Керчі) в епістолярній спадщині залишив «Записки», які написані російською мовою. У власних мемуарах детально описує буденне життя на Півдні України. Чільне місце в його творі належить проблемам управління регіоном, а тому характеризує осіб, які були до цього причетні не тільки з позитивної сторони. Значне місце займає і критика перших осіб регіону. Хоча у власних спогадах Південь України і називає регіон Новоросійським, але розуміє його окремішність від норм, порядків та економічного потенціалу суто російських губерній. Для мешканців Півдня російський Північ був дикою країною. На Півдні України дворяни полюбили розмовляти французькою, німецькою та не долюблювали поглядів у бік Москви та Петербурга. Багато з них полюбили їздити до Відня, який і ближче, і веселіше. Одеса сприймалася столичним містом, в якому царює дух вільнодумства та республіканських ідей. Російські дворяни, чиновники, приїхавши до Півдня завжди виділялися не достатньо цивілізованими нормами поведінки. Складалось враження, що вони приїхали в село «повелевать крестьянами крепостными», але дуже скоро розуміли, що помилилися. Розкіш життя їх просто шокувала, одяг місцевих дівчат був кращим ніж на їх дружинах, їх бороди сприймалися варварськими, а регіон поєднував в собі всі найкращі риси Флоренції та Ніцци [5, с. 156-168].

Також, іноземними вояжерами вказувалося, що росіяни дуже добре засвоїли багато українських слів, говірок та особливостей мови. Молдавське населення хоч і зберігало власну мову, але повністю вивчило і українську. Серби, так взагалі, майже злилися з українським населенням. Крім того, зазначалося, що україн-

ці Півдня України володіють однією особливістю, яка сильно відмежовує їх від українців інших територій. Вони більш мобільні. Якщо на мобільність українців Лівобережжя та Правобережжя України впливала кріпосна залежність, то на мобільність українців Півдня України це не впливало. Вони могли спокійно піти собі у Крим або в Молдавію, на заробітки в міста, на пасовиська до інших господарів, або просто втекти. Іноді, бігли українські кріпаки створювали організовані злочинні угруповання, які діяли проти російських поміщиків та євреїв, що відображало стару пам'ять про гайдамацький рух. Взагалі прийнято було завжди вважати, що українці здебільшого займалися землеробством. Так і було. Крім цього міські українці були задіяні у риболовних артілях, соляному бізнесі, займалися ізвозом (особливо в портових містах) в час вільний від землеробства і «чабанством» (випасом худоби).

Представники російської національності це, здебільшого, дворяни та купецтво. Займалися державною службою, торгівлею та промисловістю.

Білоруси були малочисельними і роди діяльності це – ізвоз та землеробство.

Поляки поділялися на дві категорії. Перша – прийняла участь у колонізаційних процесах кінця XVIII ст. Представники належали до вищих станів і знаходилися на державній або приватній службі. Друга – переселена урядом у 1847 р. і займалися землеробством та скотарством.

Болгари, Молдаванці, Греки займалися, здебільшого, землеробством, скотарством, торгівлею.

Німці в містах задіяні в таких заняттях: викладачі, торговці, заводчики, ремісники, чиновники та інших.

Шведи, здебільшого, проживали в колоніях. Зберігали повністю власну мову та звичаї, але вважали себе російськими підданими і в містах вчилися російській мові.

Вірмени проживали в містах невеличкими групами. Займалися торгівлею та промислами. Але заможних зустріти можна було рідко, оскільки євреї конкуренцію їм складали у торгівлі.

Євреї, одна з найчисельніших груп населення в південноукраїнських містах. Основні види занять це торгівля і комерція. Зустрічалися і ремісники, але мало. В їх руках знаходилися головні капітали регіону. Більш вигідно для них було торгувати із українцями та іноземцями. Також, серед російського населення, були відомі тим, що брали в оренду або купували збанкрутілі поміщицькі маєтки і вирощували на них пшеницю або льон, а потім продавали за кордон. Конкуренцію в торгівлі не складали тільки росіянам

Хоча іноземцями міське самоврядування сприймалося як державні структури і вони не виділяли його в окрему громадську структуру але характеризували його негативно. Так, бельгійський економіст Г. Молінері (був в Одесі з 1860 до 1877 рр.) відмічав надмірну централізацію управління, хоча всі бажали робити добро для міського самоврядування, все зводилося нанівець надлишком адміністративних і регулярних правил. Заборонено все, за винятком того, що дозволено, а дозволено було небагато. Ф. Старр вважав, що муніципалітети далі так продовжувати існування не можуть, і відмічав, що в практиці Російської імперії є лише три шляхи в перспективах розвитку – децентралізація, самоврядування, більша централізація. Г. Молінері вважав, що в Одесі найкраща модель децентралізації міського самоврядування, а в інших містах ефективно-му управлінню заважає централізація [6, с. 154-155].

Таким чином, хоч провладна ідеологія і хотіла представити Південь України суто російською територією, насправді даний регіон став не російським по суті. У всіх описах та характеристиках іноземців Південь України не виглядав російським ні культурно, ні духовно. Контраст російських територій та південноукраїнського регіону виглядав дуже сильно. Причому, Південь завжди характеризувався значно краще ніж російські губернії. Життя в регіоні виглядало кращим ніж в Росії, населення заможнішим, ціни дешевшими (майже такими, які були у Британії). Мешканці Півдня, все-таки, не були росіянами, а українцями, татарами, євреями, іноземцями із давніми традиціями та цікавим історичним минулим, а самі міські жителі – це європейці соціокультурної традиції і ментальності. Єдине, що пов'язувало регіон із Росією так це корупція, бюрократія, хабарництво. У всьому іншому Південь України сильно контрастував з іншими російськими територіями і у свідомості іноземців – це Європа, найбільш цивілізований регіон в Російській імперії. В південноукраїнському регіоні модернізувалися всі національності. Навіть, російські дворяни, які ще досі носили бороди, але краще розмовляли французькою та німецькою мовами, ніж російською.

Для царської Росії через інкорпорацію Півдня України був шанс організувати більш краще та оновити імперію, вивести її із відсталості та занедбаності у бік «благоденства та процвітання». Грандіозні плани імперії виявилися нездійсненими. Оновити імперію вдалося лише зовнішньо, а внутрішньо бюрократія, розгул дворянства, казнокрадство та корупція потягнули її назад. Новоросія не стала російською, а перетворилася на Південь України та стала об'єднавчим економічним конструктом всієї України.

Нові зв'язки (торговельні й ментальні) з країнами Західної Європи дали поштовх для розуміння того, що в Росії не все «благополучно». На Півдні України модернізувалися всі національності. Німці, які завжди славилися чесними, практичними та педантичними примкнули до одеської контрабанди, яка розходила по всій Україні [5, с. 156-168].

Так, наприклад, відомим був феномен, коли єврейське населення, що переселялося на Південь України з Поділля та Волині, де жили традиційним життям у містечках-шетлах, їхали у модернізовану Південну Україну і досить швидко набиралися цивілізованості. Але перед тим, як їхати до родичів, за 2–3 місяці знаходили старі сюртуки, єрмолки та інші прикмети традиційного єврейського одягу, обов'язково відрощували бороду-пейси і лише в такому вигляді, з'являлися перед батьками, які хотіли їх такими бачити [7, с. 41-42].

На території Катеринославської губернії, в результаті швидкої індустріалізації та модернізації, місцеві робітники, в яких з'являвся надлишок грошей, бачили вже світ новими модерними очима, оскільки це призводило і до певного розбещення, розгулу та нового розуміння моралі і, навіть, дошлюбних статевих відносин, що явно різнилося з традиційним укладом життя [7, с. 35-36]. Можливо, приклади, не занадто за європейськими нормами життя, але вони значно відрізнялися і від традиційних форм співіснування.

Дані приклади можна вважати як приклад оновлення, модерності регіону, які доводять, що на Півдні України інтенсивними темпами проходила модернізація, а традиційність вже не встигала за «новим» ритмом життя. У даному регіоні модернізувалися представники всіх національностей (молдавани, євреї, росіяни, українці, болгар та інші). Нові соціальні, національні, культурні, торговельно-промислові, фінансові умови створили значно швидші темпи модернізації, ніж в інших регіонах, оскільки на це впливав торговельний зв'язок із країнами Західної Європи (поширення західноєвропейських ідей щодо норм життя, економічного розвитку, культури та інше) та потужна індустріальна база Катеринославської губернії (поширення урбанізаційних процесів, поява надлишку коштів та інше).

Модернізувалося і російське населення під впливом віддаленості від столиць та не розвиненими шляхами сполучення. Вони дуже скоро починали розуміти, що до цивілізованої Європи ближче, а там привабливіше. Тому, виховані у традиціях військового патріотизму та гордості за власне російське походження вони раніше вивчали іноземні мови ніж починали голити свої традиційні бороди [5, с. 145-171].

Модернізувалося і українське населення. Правобережжя (торгівля якої традиційно орієнтувалася на Польщу) та Лівобережжя (з торговельними інтересами в Москві та Петербурзі) пожвавились, прийшли до руху. З них пішли каравани продуктів на продаж до Півдня, звідки вони потрапляли до країн Західної Європи. Хоча самі торговці з інших регіонів рідко поверталися до дому з грошима. Вони пропивали, програвали їх на місці в південних містах [5, с. 156-168]. А переселення на Південь було символом «нового» життя, вільного від панщини та ярма кріпацтва.

З розвитком господарсько-економічних процесів відбулося включення Півдня до територіального районування на рівні з Західною, Східною та Північною Україною. Проте особливості включення регіону до складу Російської імперії створили умови для формування нових соціально-економічних, адміністративно-територіальних, національних відносин тощо. Тому цілком можна погодитися з думкою І. Лисяка-Рудницького про те, що Південь об'єднав Україну, спочатку економічно через включення до процесу міжнародного розподілу праці, а згодом і в національному плані і став економічним центром тяжіння новітньої України [8, с. 145-171].

В цілому, можна говорити, що південноукраїнські землі, приблизно з кінця XVIII ст., приєдналися до основної української етнічної території. З цього часу єдино правомірною стає його назва – Південна Україна, в якій темпи урбанізації, модернізації, торговельно-промислової діяльності та фінансового зростання проходили швидше ніж, в інших регіонах України та Росії і під цими впливами модернізувалося як побутове, так і муніципальне життя, а про традиційний уклад згадували, коли необхідна була подорож до родичів в інші регіони.

© Черемісін О. В., 2016

Список джерел та літератури:

1. Спогади Володимира Жаботинського: Партиція Герлігі. Одеса Історія міста, 1794 – 1914. – К.: Критика, 1999. – С. 241.
2. Гансова Э. Социальная функция традиционных обществ в современном украинском обществе: одесское измерение // Многонациональный одесский край. Документы. Очерки. Материалы. –Т. 3. – М., 1997. – С. 9.
3. Із донесення градоначальника м. Одеси у 1803 – 1814 рр. герцога Рішельє. // Многонациональный одесский край. Документы. Очерки. Материалы. – Т. 1. – М., 1997. – С. 38.
4. Мария Гутри, Мэри Холдернесс, Роберт Лайялл, Роберт Пинкертон, Джон Стефенс. Одесса глазами Британцев. – Одесса: Optium, 2012. – С. 19 - 20; С. 22; С. 65; С. 91; С. 100-179; С. 208; С. 221-264 .
5. Вигель Филипп. Записки / Составитель А.Н. Полторацкая /. – Одесса: Изд-во «Оруіум», 2006. – С. 57 – 65; С. 156-168.
6. Герлиги П. Одесса. История города 1794 – 1914. – К.: «Критика», 1999. – С. 154-155.
7. Турченко Ф.Г., Турченко Г.Ф. Південна Україна: модернізація, світова війна, революція (кінець XIX ст. – 1921 р.): Історичні нариси. – К.: Генеза, 2003. – С. 41-42; С. 35-36.
8. Лисяк-Рудницький І. Роль України в новітній історії / Історичні есе. – К., 1994. – Т.1. – С. 145 – 171.

**Чечина
Валентина Віталіївна**

науковий співробітник Каховської філії
Херсонського обласного краєзнавчого музею
(м. Каховка, Херсонська область)

✉ kakhovka-muzei@ukr.net

У ПОШУКУ НОВОГО, ЦІКАВОГО, НЕСТАНДАРТНОГО (З ДОСВІДУ НАУКОВО-ПРОСВІТНИЦЬКОЇ РОБОТИ КАХОВСЬКОЇ ФІЛІЇ ХЕРСОНСЬКОГО ОБЛАСНОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ)

В статті розкрито основні види науково-просвітницької роботи Каховського історичного музею, охарактеризовано популярні музейні заходи і різноманітні екскурсії для дітей та дорослих.

Відвідування музею для більшості людей зазвичай асоціюється або з участю в організованій екскурсії, або з індивідуальним оглядом експозиції. Однак екскурсії по музею не є єдиною формою культурної та науково-просвітницької роботи закладу.

Сьогодні відвідувач приходить до музею, щоб пізнати. Він легко йде на діалог, активно включається в диспут, тому потребує індивідуального підходу з урахуванням віку, освіченості, соціальної приналежності. Звідси витікає безпосереднє завдання для нас, працівників музею, - створити атмосферу психологічного та інтелектуального комфорту.

Сучасне молоде покоління володіє широкими можливостями та більш легкими засобами для набуття певних знань, без докладання особливих зусиль та переміщення в просторі. В таких умовах музей повинен звертатись не лише до розуму, а і до почуттів, уяви та внутрішнього світу своїх відвідувачів, тому має не лише виконувати функцію навчання і просвітництва, а й організовувати цікаве дозвілля та відпочинок.

Зміна в розумінні сучасниками функцій музею в громаді, налаштовує наукових працівників на пошуки нових, нетрадиційних форм роботи з відвідувачами, народження та реалізацію нестандартних ідей. З цією метою у Каховському історичному музеї проводяться різноманітні науково-просвітницькі заходи як для змінної маси відвідувачів так і для вже сформованої постійної аудиторії – «друзів музею». За останні роки ми спостерігаємо розширення музейної аудиторії, що є позитивним результатом нашої творчої роботи.

Впроваджуючи інтерактивні методи роботи, наш музей тісно співпрацює з місцевими закладами культури – Каховської школою мистецтв, Міським палацом культури «Меліоратор» та Районним будинком культури, працівники яких завжди підтримують наші ідеї та з задоволенням відвідують заходи, прикрашаючи їх виступами своїх творчих колективів.

Деякі заходи музею проходять за активної підтримки відділів у справах молоді та спорту, культури, освіти Каховської міської та Каховської районної рад, Центру дитячої творчості, військово-історичного клубу «Каховка».

Ключові слова:

музей, відвідувачі, науково-просвітницька робота, музейне свято, музейний вечір, екскурсія, тематична екскурсія, театралізована екскурсія, інтерактивна екскурсія, експонат, експозиція, презентація, виставка, урок-гра, краєзнавча конференція.

Традиційними заходами, які користуються великою популярністю є щорічні «музейні свята» **«Історії з музейної скриньки»**, приурочені до Міжнародного Дня музеїв. Зазвичай, такий захід складається з декількох рубрик, але є і традиційні, наприклад «Людські долі». Одну з них ми присвятили В. Я. Стичинській – доньці учасника Французького руху опору у складі відомого партизанського з'єднання В. Порики, Якова Годабського. В'ячеслава Яківна – каховчанка, народилась у Франції, в містечку Біллі-Монтіні, навчалась разом зі знаменитою співачкою Едітою П'єхою, тривалий час викладала французьку мову у міських школах. Її розповідь, про власне життя, долю родини, героїчні діяння батька, доповнили особисті речі, документи та фотографії з сімейного архіву Годабських та з фондів нашого музею [3, с. 31].

В рубриці «Незвичайна зустріч» ми знайомимо з цікавими співрозмовниками. Одним з них був відомий байкер Віталій Кришень, якого з захопленням зустріла каховська молодь. Він яскраво розповів про свою навколосвітню мандрівку на мотоциклі та познайомив з персональною фотовиставкою «Обличчя світу» [8, с. 74].

Однією з найцікавіших рубрик заходу є «Експонати з музейної кладової», під час якої ми демонструємо музейні речі у незвичайній формі. Так, наприклад

сорочки –вишиванки з фондів музею демонстрували учасниці хореографічного колективу Каховської гімназії в етнографічній композиції «Веснянка» [3, с. 33]. Показ колекції музейних скрипок супроводжувався виконанням популярних скрипкових творів Лауреатом Міжнародного конкурсу ім. Лисенка Юрієм Івановим [4, с. 31]. Сукня, у якій каховчанка, старший лейтенант медичної служби 49 стрілецької дивізії Віра Сергіївна Філіпченко та гімнастерка, в якій її чоловік, ад'ютант командира дивізії Михайло Романович, танцювали свій перший післявоєнний вальс на прийомі, влаштованому В. Маргеловим у м. Грейн в Австрії з нагоди зустрічі з союзницькими військами, були продемонстровані солістами народного самодіяльного ансамблю танцю «Надія» Ольгою Волик та Андрієм Каревим в «офіцерському вальсі» [4, с. 29].

В практиці нашого музею широко використовуються різноманітного характеру «музейні вечори». На протязі декількох років популярністю серед каховчан та гостей міста користується «музейний вечір» **«Посиделки у самовара»**, презентація якого відбулась ще у 2007 р. [4, с. 61]. З тих пір захід відвідали освітяни, медики, приватні підприємці, працівники міськвиконкому, члени міського Клубу «Молода сім'я», багато старшокласників та студентів.

Зазвичай, напередодні заходу працівники музею надсилають своїм гостям невеличкі листівки з запрошенням на вечірку, а зустрічають їх у просторій виставковій залі, прикрашеній картинами місцевих художників, запрошуючи «до столу».

Центр зали оформляється як інтер'єр гостинної к. XIX – поч. XX ст. з сервірованим до чаювання столом з автентичними експонатами того часу. Лунає розповідь про походження або незвичайну історію представлених речей – експонатів з фондів нашого та Херсонського обласного краєзнавчого музеїв. Гортаючи сторінки чайної історії Китаю, Японії, Англії, Росії, Грузії, відвідувачі мають змогу насолодитись японською поезією, старовинними романсами, популярними піснями 20-40-х рр. та пригоститись смачним гарячим чаєм, за чашкою якого – пригадати загадки, поетичні рядки, афоризми, кумедні історії з власного життя, пов'язані з чаюванням.

Вже з перших хвилин присутні поринають в атмосферу товариського спілкування та домашнього комфорту. А по закінченню заходу всі бажаючі можуть сфотографуватись в інтер'єрі «чайної вітальні» та з музейною колекцією самоварів.

На подібних «вечорах» ми регулярно презентуємо наші, хоча й невеликі, але досить цікаві колекції, під час роботи використовуємо фонозаписи з фондів музею, демонструємо слайдфільми залежно від тематики вечору, його мети та завдань.

Саме так був розроблений науково-просвітницький захід **«Весняна прогулянка Парижем»** - своєрідна мандрівка до найромантичнішого міста з демонстрацією слайдів та фотографій, звучанням старовинної платівки Едіт Піаф, показом музейних експонатів «світу моди», розповідями про історичні зв'язки України, Каховки і Франції від X століття до сьогодення. Директор музею БАТ АПФ «Таврія» А. А. Яковлев розповів про історію французьких та таврійських коньяків та провів міні-дегустацію. На презентації були представлені наряди сезону весна-літо, створені вихованками Каховського професійного ліцею сфери послуг – справжніми шанувальницями та послідовницями відомої Коко Шанель [6, с. 18].

Показ настільки захопив відвідувачів заходу, що ми вирішили повторити його на святкування річниці міста, назвавши **«Мода з комоду»**. Тільки цього разу юні моделі вийшли на майданчик перед будівлею музею у речах 20-60-х рр. Хлопці представили вишиті сорочки, що знову увійшли в моду в сер. 50-х – на поч. 60-х рр. Жіночі образи були більш різноманітні: баба-мішочниця в затертому плюшевому кожусі з пакетом гарбузового насіння та кошиком, сором'язливі дівчатка-студентки в легких кольорових крепдешино-вих сукнях та біленьких шкарпетках, елегантні молоді в сукнях з пишними спідницями та зі стильними зачісками-начісами, худорлява вчителька у пильнику з ридикюлем, юна кокетка у смарагдовій гіпюровій сукні, тощо [10, с. 79].

Обираючи певну форму науково-просвітницької роботи з молоддю, співробітники музею повинні безпосередньо враховувати навчальні програми освітніх закладів, інтереси та потреби своєї реальної та потенційної аудиторії, забезпечуючи зворотній зв'язок між музеєм та його відвідувачами, переважаючи більшість яких на сьогодні – це учні та студенти.

Реалізуючи це завдання, співробітники нашого музею організовують свій робочий процес у тісній взаємодії з навчальними закладами міста та району – загальноосвітніми школами, Каховською гімназією, Каховським агротехнічним коледжем, Каховським професійним ліцеєм сфери послуг, навчальними закладами сусідніх міст Берислав, Таврійськ та Нова Каховка.

Значна увага приділяється дітям з малозабезпечених сімей та багатодітних родин, дітям-сиротам Каховського дитячого будинку «Радість», інвалідам Каховського геріатричного пансіонату та Таврійського інтернату, для яких регулярно проводяться безкоштовні науково-просвітницькі заходи та презентації виставок творчих доробок їх підопічних.

Спектр культурно-масової діяльності співробітників нашого музею не обмежується стінами закладу. Ми намагаємось здійснювати багатопланову та різноманітну роботу з різними категоріями відвідувачів, як у самому музеї, так і поза ним. Все це значно підвищує ефективність музейної діяльності та соціальну значимість музею. Ми тісно співпрацюємо з усіма освітніми закладами міста, двері яких завжди відчинені для музейних працівників. Під час виїзних заходів діти, не тільки розглядають експонати та слухають наукових співробітників, а й мають можливість доторкнутись до історії власними руками, що робить процес сприйняття інформації більш ефективним.

Так для учнів молодших класів розроблено виїзний урок-гру **«Моя книжкова країна»**, під час якої діти перевіряють в ігровій формі свої знання з математики, мови, літератури, знайомляться з історією книгодрукування та цікавою колекцією книжок з музейної бібліотеки (мініатюри, гармошки, ширмочки, розгортки, фігурки, тощо), самі знайомлять зі своїми улюбленими книжками, читають вірші, переглядають екранізовані казки – мультики [8, с.15].

Перегляд маленькими відвідувачами музею мультиків та цікавих кінороликів надає музейним заходам емоційної масштабності. Ми намагаємось підібрати фільми, які навчають товариськості, терпимості та любові до близьких. Так цікавий мультик про веселі пригоди двох товаришів – Ведмедика та Їжачка став чудовим доповненням інтерактивної екскурсії **«Кумедні їжачки»**, яку ми проводимо для нашої наймолодшої

категорії відвідувачів – дошкільнят та учнів першого класу.

Під час екскурсії діти не тільки знайомляться з більш ніж 300 іжаками з приватної колекції каховчанина Ігоря Даниленка, яку він подарував нашому музею, а й дізнаються про життя та особливості поведінки цих тварин, малюють, вивчають казки та легенди, розв'язують «заморочки з бочки» - загадки про іжаків, роблять ранкову «іжачу зарядку», а наприкінці екскурсії отримують «гостинчики від іжачка» - червонобокі яблучка [12, с.2].

До речі, залишати маленькі гостинці на згадку про музей стало доброю традицією. Так відвідувачі віртуальної мандрівки **«Пізнавальна археологія»** (учні 2-3-го класів) повертаються додому з «золотими монетками» - шоколадними цукерками у вигляді монет, які знаходять самі під час «розкопок», перебуваючи в ролі «археологів». Діти з захопленням вивчають історію давнього світу, грають у племена гострозубих тигрів та суворих ведмедів, виготовляють тотеми, вчать піктографії, ліплять міні-зразки давнього посуду, знайомляться з легендами скіфів, складають історичні пазли [10, с.41].

Пропагуючи українські традиції, побут, звичаї нашого народу музей запрошує молодь познайомитись з українською етнографією під час театралізованої екскурсії **«В гостях у бабусі Ганнусі»** для учнів 3-4-го класів [3, с. 6] та тематичної екскурсії **«Українська хата»** для учнів 5-8-го класів [7, с. 40]. Заходи викликають цікавість до історичного минулого, поглиблюють знання про національний одяг, символіку вишивки, звичаї та традиції наших пращурів, сприяють вихованню у підростаючого покоління любові та поваги до рідного краю.

Буквально з порогу діти потрапляють в імпровізовану українську хату, де їх зустрічає прибранна в український стрій колоритна бабуся Ганнуся, яка знайомить з різноманітним хатнього начиння та естетикою українського побуту. Щедра бабуся Ганнуся пригортає своїх гостей солодким узваром та бубликами, хлопчикам дарує монетки вдачі – на щастя, а дівчатам низочку коралових барилець - на добро в майбутньому подружньому житті та на добру згадку про музей.

В наш час, коли історія часто політизується, одне з головних завдань музею – донести до свого відвідувача історичну правду. Тому наш музей став ланкою, яка щільно поєднала каховських ветеранів та місцеву молодь. Залучаючи молодь до зустрічей з ветеранським активом міста, ми сприяємо вихованню почуття патріотизму, любові до Вітчизни, формуємо почуття гордості за подвиги каховчан – учасників Другої світової війни, поваги до тих, хто вніс свою лепту у перемогу над фашизмом [10, с. 88; 12, с.21].

З цієї метою було створено науково-просвітницький захід **«За рядком солдатського листа...»**, під час якого каховська молодь познайомилась з подіями війни не через сухі офіційні зведення та рапорти, а через живе слово фронтових листів, що писались тоді, коли не було часу обмірковувати фрази та виводити літери, коли такий лист міг стати останнім. Фронтowa хроніка, поетичні рядки, пісні фронтових років, спогади ветеранів роблять цей захід щирим та незабутнім [7, с. 22].

На протязі майже двох десятиріч в музеї проводяться краєзнавчі конференції учнівської молоді, приурочені до Дня Перемоги, Дня визволення України та нашого міста від німецько-фашистських окупантів («Заради життя на Землі» [7, с. 11], «Пам'ятаймо минуле

заради майбутнього» [9, с. 20], «Победа деда – моя победа» [8, с. 21], тощо). Учні та студенти в своїх роботах розповідають про незвичайні долі каховчан – фронтовиків, збирають та досліджують спогади дітей війни та очевидців тих подій.

Новинкою в масовій роботі закладу стали *майстер класи*. Так, авторка виставки «3 лагідних рук української майстрині», майстриня народної творчості Олена Колодич не лише знайомить відвідувачів музею зі своєю колекцією ляльок-мотанок, виготовлених за давньою українською традицією, а й охоче вчить виготовляти найпростіші ігрові ляльки та обереги [9, с. 26]. Ділиться своїм досвідом і каховська майстриня Маргарита Шевченко [13, с. 50].

А майстриня Ірина Крутько та художниця Оксана Найдьон, чії виставки вже неодноразово проходили в музеї, під час ярмарок, які проходять на музейному майданчику, навчають всіх бажаючих секретам тістопластики та ляпкографії [13, с. 26].

Щодо виставок, зауважимо, що відкриття кожної, ми готуємо як науково-просвітницький захід. У зв'язку з тим, що у місті немає картинної галереї, музей взяв на себе місію художньо-естетичної освіти, згуртувавши навколо себе каховських художників та митців декоративно-ужиткового мистецтва. Традиційними стали *виставки* випускників Одеського художнього училища ім. Грекова подружжя Валентини та Віталія Федченко [4, с.40; 7, с.66; 10, с. 14] та Віктора Трапенка [9, с. 4], випускника Смоленського художнього училища Євгена Мисова [5, с. 26].

Досвід показує, що подібна форма роботи вигідно представляє автора чи авторський колектив, розкриває їх світогляд та захоплення, є своєрідним екскурсом у світ їх творчого буття. Подібні заходи сприяють розвитку у відвідувачів здібностей сприймати прекрасне, створене людською рукою, прилучають до світу краси та творчості, формують гарний естетичний смак.

На протязі останніх 10 років ми щорічно приймаємо виставки художніх робіт та творчих доробок вихованців художнього відділення Каховської школи мистецтв, яке очолює Маргарита Шевченко.

До речі, зараз в музеї діє виставка віял **«И вечность веером раскрыть...»**, з приватної колекції Маргарити Шевченко. По виставці проводиться інтерактивна екскурсія, під час якої відвідувачі музею знайомляться з незвичайною історією віял, насолоджуються китайською поезією та японською музикою, розгадують кумедні логічні завдання, складають паперові віяла, на яких залишають компліменти та побажання для своїх рідних і друзів, вивчають «мову віяла», популярну у XVIII ст., а наостанок залишають свої «лайки» - маленькі серця біля тих віял, що сподобались найбільше [13, с. 42].

Загалом, творча ініціатива працівників нашого музею, креативні нестандартні підходи в здійсненні просвітницької та виховної місії, направлені на те, щоб наблизити роботу музею до відвідувачів та створити позитивний імідж культурного закладу. Адже у всі часи музей був та залишається сховищем пам'яті, місцем для зустрічей людей, не байдужих до історії, тих, хто шанує культурні цінності та матеріальні надбання свого народу. А працівники музею сьогодні – не лише зберігачі часу, а й будівники майбутнього, які проводять своє музейне життя в пошуку нового, цікавого та нестандартного.

© Чечина В. В., 2016

Список джерел та літератури:

1. Дніпропетровський історичний музей ім. Д. І. Яворницького. Музей і відвідувач. Методичні розробки, сценарії, концепції. – Дніпропетровськ, 2005.
2. Дудникова З. Музейная экскурсия – основная форма образовательно-воспитательной работы со школьниками // Одеський історико-краєзнавчий музей. Музей. Історія. Одеса. – Одеса, 2001.
3. Каховська філія Херсонського обласного краєзнавчого музею. Науково-просвітницька робота. 2006 р.
4. Каховська філія Херсонського обласного краєзнавчого музею. Науково-просвітницька робота. 2007 р.
5. Каховська філія Херсонського обласного краєзнавчого музею. Науково-просвітницька робота. 2008 р.
6. Каховська філія Херсонського обласного краєзнавчого музею. Науково-просвітницька робота. 2009 р.
7. Каховська філія Херсонського обласного краєзнавчого музею. Науково-просвітницька робота. 2010 р.
8. Каховська філія Херсонського обласного краєзнавчого музею. Науково-просвітницька робота. 2011 р.
9. Каховська філія Херсонського обласного краєзнавчого музею. Науково-просвітницька робота. 2012 р.
10. Каховська філія Херсонського обласного краєзнавчого музею. Науково-просвітницька робота. 2013 р.
11. Каховська філія Херсонського обласного краєзнавчого музею. Науково-просвітницька робота. 2014 р.
12. Каховська філія Херсонського обласного краєзнавчого музею. Науково-просвітницька робота. 2015 р.
13. Каховська філія Херсонського обласного краєзнавчого музею. Науково-просвітницька робота. 2016 р.
14. Орлова І., Андреева А. Музейна виставка та презентація, як засіб залучення у музей нових відвідувачів // Херсонський обласний краєзнавчий музей. Наукові записки. – Херсон : Айлант, 2005.
15. Ташлай Л., Злочевська М., Макарчик О. Виховання дітей музейними засобами // Херсонський краєзнавчий музей. Музей і XXI сторіччя. – Херсон: Айлант, 2000.

**Шевченко
Борис Леонідович**

старший науковий співробітник
Кіровоградського обласного краєзнавчого музею
(м. Кропивницький)

✉ boris_shevchenko@rambler.ru

ВІД ВОЛЬНОСТЕЙ ВІЙСЬКА ЗАПОРОЗЬКОГО – ДО МАЛОВІСКІВСЬКОГО РАЙОНУ КІРОВОГРАДСЬКОЇ ОБЛАСТІ

У статті розповідається про історію формування адміністративно-територіального устрою сучасного Маловисківського району Кіровоградської області.

Відправною точкою в історії формування адміністративно-територіального устрою Маловисківського району, на наш погляд, став 1569 рік, коли між Польським королівством і Великим князівством Литовським було підписано Люблінську унію, результатом якої стало утворення нової держави – Речі Посполитої, до складу якої увійшли практично всі українські землі, в тому числі й територія сучасної Маловисківщини, яка згідно із новим адміністративно-територіальним устроєм була віднесена до козацької автономії під назвою Вольності Війська Запорозького.

У 1739 р. між Російською та Османською імперіями було підписано Белградський мирний договір, за умовами якого козацькі землі були остаточно приєднані до складу Росії. Після цього, імператриця Анна Іоаннівна дає дозвіл на відновлення Запорозької Січі (остання згідно з наказом Петра I була зруйнована 14 травня 1709 року за підтримку козаками переходу гетьмана Івана Мазепи на бік Карла XII). Землі відновленої Нової Січі були поділені на нові адміністративно-територіальні одиниці – паланки. Територія Маловисківщини увійшла до Бугогардівської паланки.

24 грудня 1751 р. вийшов указ російської імператриці Єлизавети Петрівни «О принятии в подданство Сербов, желающих поселиться в России...», який започаткував переселення балканських народів на територію сучасної Кіровоградщини. Для новосербських переселенців російський уряд виділив окрему територію, яка отримала назву Нова Сербія. Українцям довелося перебратися на південь краю, де в 1753 р. було створено Новослобідський козацький полк.

У результаті даних територіальних змін землі сучасної Маловисківщини були поділені наступним чином: північна частина району увійшла до складу 1-ї, 2-ї та 3-ї рот Нової Сербії, а південна – до Новослобідського козацького полку. Слід відзначити, що з утворенням вищезазначених адміністративно-територіальних утворень розпочалася активна колонізація нашого району.

У 1764 році Нова Сербія і Новослобідський козацький полк були ліквідовані, а їх території під назвою Єлисаветградської провінції увійшли до складу утвореної 22 березня 1764 р. Новоросійської губернії. Станом на 1775 р. у Єлисаветградській провінції склався

Ключові слова:

паланка, Нова Сербія, полк, слобода, провінція, губернія, військові поселення, волость, повіт, округ, район.

такий адміністративний поділ: Чорний (центр у Новомиргороді), Жовтий (центр у Крилові) та Молдавський гусарський полки по 16 рот кожний, Єлисаветградський пікінерний полк із

20 рот та 7 округів державних поселян.

Територія й поселення Маловисківщини знову були розділені між двома адміністративно-територіальними утвореннями. Північні терени району увійшли до Чорного гусарського полку, а на південних – були розташовані роти Молдавського гусарського полку, ротними поселеннями якого, протягом 1769-1775 рр., були, серед інших, Велика Виска і Плетений Ташлик. Треба наголосити на тому, що саме входження земель сучасної Маловисківщини у межі поселення Молдавського гусарського полку в деякій мірі пояснює той великий відсоток молдавського населення серед місцевих жителів, який був характерний протягом тривалого часу для Плетеного Ташлика, Великої Виски та Паліївки.

Після ліквідації у 1775 р. Запорізької Січі були скасовані й Чорний, Жовтий, Молдавський гусарський полки та Єлисаветградський пікінерний полк, а Єлисаветградська провінція була поділена на Єлисаветградський, Крюківський та Катерининський повіти. Згідно із запровадженням адміністративно-територіальним устроєм сучасна Маловисківщина виявилася розділеною між двома повітами – Єлисаветградським і Катерининським (межа між ними проходила по річках Велика Вись та Чорний Ташлик). Землі на захід від нинішньої Великої Виски увійшли до складу Катерининського (з 1781 р. – Ольвіопольського) повіту, який був сформований з більшої частини Молдавського гусарського полку і біля половини шанців Чорного гусарського полку, а територія на схід, включаючи й саму Велику Виску – до Єлисаветградського повіту.

У 1783 році Новоросійську та Азовську губернії об'єднали в одну адміністративну одиницю під наз-

вою Катеринославське намісництво, яке за указом від 30 березня 1784 року повинно було поділятися на 15 повітів. На території колишньої Єлисаветградської провінції утворилися три повіти: Єлисаветградський, Олександрійський та Ольвіопольський (з 4 вересня 1784 р. – Новомиргородський). До останнього увійшла й територія сучасного Маловисківського району. 27 січня 1795 р. Новомиргородський повіт був знову перейменований на Ольвіопольський і ввійшов до складу новоствореного Вознесенського намісництва. Після смерті Катерини II указом імператора Павла I від 12 грудня 1796 року Вознесенське намісництво скасовувалося, а замість нього знову була відновлена Новоросійська губернія, яка складалася із 12 повітів. Указом від 8 жовтня 1802 р. Новоросійська губернія була поділена на три – Миколаївську, Катеринославську і Таврійську. Миколаївська губернія складалася з чотирьох повітів – Єлисаветградського, Ольвіопольського, Тираспольського та Херсонського. 15 травня 1803 р. Миколаївська губернія перейменували на Херсонську, а губернське правління перевели з Миколаєва до Херсона.

У 1817 році в усіх, крім Тираспольського, повітах Херсонської губернії почався процес створення системи військових поселень, який вніс суттєві зміни в адміністративно-територіальний устрій. На території Єлисаветградського та Ольвіопольського повітів була поселена 3-тя Українська уланська (легка кавалерія) дивізія, яка складалася із чотирьох уланських полків. Під військові поселення були відведені деякі населені пункти теперішньої Маловисківщини. Так, у 1831 р. Злинка і Плетений Ташлик входили до 3-го ескадрону

1-го Уланського полка, Паліївка до 1-го ескадрону 3-го Уланського полка, а Велика Виска була штабом 3-го ескадрону 3-го Уланського полка.

Отже, після створення системи військових поселень Злинка, Плетений Ташлик, Велика Виска та Паліївка із навколишніми територіями були виведені із підпорядкування цивільної влади і передані управлінню Новоросійського (Херсонського) військового поселення.

Ті ж населені пункти і території сучасного Маловисківського району, які не увійшли до складу військових поселень, залишалися у віданні цивільної влади і входили до 2-го і 3-го стану новоутвореного в 1828 р. Бобринецького повіту.

За указом від 4 червня 1857 року Новоросійське військово поселення підлягало скасуванню. У 1865 р. повітове управління з Бобринця було переведено назад до Єлисаветграда, який знову став повітовим центром. Ольвіопольський повіт не відновився, його територія розподілилася між Єлисаветградським та Ананівським повітами. Після запровадження Земельної реформи 1861 р. та остаточної ліквідації військових поселень

(1866 р.) Єлисаветградський повіт, так само як і інші повіти Херсонської губернії, було поділено на волості, які були найнижчою адміністративно-територіальною одиницею та одиницею станового селянського самоврядування.

Станом на 1886 р. в Єлисаветградському повіті було 57 волостей, шість з яких: Великовисківська, Злинська, Маловисківська, Плетеноташлицька, Хмелівська та Ерделівська охоплювали територію сучасного Маловисківського району. У 1896 р. на землях Маловисківщини була утворена ще одна волость – Якимівська.

Вищеописаний адміністративно-територіальний устрій Єлисаветградського повіту, а відтак і Мало-

висківщини, яка до нього територіально входила, залишався без змін до початку в Російській імперії революційних подій 1917 року.

Після Лютневої революції 1917 р. влада в Україні перейшла до Центральної ради, яка

у листопаді 1917 р. проголосила створення з дев'яти українських губерній Української Народної Республіки (далі – УНР) у федеральному складі Росії. У грудні 1917 р. з'їзд Рад Херсонської губернії визнав губернію невід'ємною частиною Української Народної Республіки.

Під тиском наступу на Україну більшовицьких військ Центральна рада 22 січня 1918 р. проголосувала IV Універсал, в якому мова йшла про повну незалежність УНР.

6 березня 1918 р. уряд Української республіки прийняв закон про новий територіально-адміністративний поділ держави на 32 землі. Згідно даного закону із частин Єлисаветградського (до складу входила Маловисківщина) і Олександрійського повітів Херсонської губернії та частини Верхньодніпровського повіту Катеринославської губернії мала бути утворена адміністративно-територіальна одиниця – Низ (Низова Дніпрянина), із земським центром у м. Єлисаветград.

29 квітня 1918 р. до влади в Україні прийшов гетьман Павло Скоропадський.

У гетьманській грамоті від 29 квітня 1918 р. проголошувалася нова назва країни – Українська Держава. Гетьманський уряд повернувся до старої адміністративно-територіальної системи, лише змінив посади губернаторів та повітових справників на губернських та повітових старост.

Але вже 14 грудня 1918 р. влада перейшла до Директорії, яка відновила попередню назву держави – Українська Народна Республіка. Проте, схема адміністративно-територіальних одиниць гетьманату в основному збереглася, хоча губернські та повітові старости й були перетворені на губернські та повітові комісаріати.

Таким чином, протягом надзвичайно бурхливих політичних, соціальних та військових подій 1917-1918 р. кардинальних адміністративно-територіальних змін українські землі не зазнавали. Відповідно й територія сучасного Маловисківського району, яку охоплювали сім волостей Великовисківська, Злинська, Маловисківська, Плетеноташлицька, Хмелівська, Ерделівська та Якимівська, як і в дореволюційний час, продовжувала входити до складу Єлисаветградського повіту Херсонської губернії

Перші суттєві адміністративно-територіальні зміни відбулися у травні 1919 р., коли Херсонська губернія була розділена на дві – Одеську та Херсонську, а вже 13 березня 1920 р. Херсонську губернію було перейменовано на Миколаївську, яка складалася з чотирьох повітів: Дніпровського, Миколаївського, Херсонського та Єлисаветградського.

У червні 1920 р. V Єлисаветградський повітовий з'їзд Рад, керуючись соціально-економічними труднощами в управлінні повітом, прийняв рішення про необхідність перегляду його адміністративно-територіального поділу з метою створення районів.

Постанова про створення районів була ухвалена вже VI повітовим з'їздом Рад у лютому

1921 року, згідно з якою Єлисаветградський повіт був поділений на дев'ять районів – Бобринецький, Володимирівський (ліквідований 24 червня 1921 р.), Єлисаветградський, Злинський, Новомиргородський, Новоукраїнський, Плетено-Ташлицький, Устинівський

та Федварський. З утворенням в Єлисаветградському повіті перших районів, виникла п'ятиступенева адміністративно-територіальна структура: волость – район – повіт – губернія – столиця.

За даною адміністративно-територіальною реформою на теренах нинішньої Маловисківщини були утворені – Злинський район, який включав в себе Злинську, Петроострівську, Ерделівську і Якимівську волості, та Плетено-Ташлицький район, котрий в свою чергу, складався з Плетено-Ташлицької, Великовисківської і Семенастівської волостей. Інші ж дві волості – Маловисківська і Хмелівська увійшли до складу Новомиргородського району.

Постановою президії Єлисаветградського повітового виконкому від 22 лютого 1922 р. Злинський, Плетено-Ташлицький, Устинівський райони були ліквідовані. Замість восьми було створено п'ять районів – Бобринецький, Єлисаветградський (до складу входила Великовисківська волость), Новомиргородський (до складу входили Маловисківська, Хмелівська, Ерделівська та Якимівська волості), Новоукраїнський (до складу входили Злинська та Плетено-Ташлицька волості) та Федварський.

24 травня 1922 р. розширений пленум Єлисаветградського повітового виконкому прийняв постанову про ліквідацію районів і районних адміністративних установ.

У липні 1922 р. у Єлисаветградському повіті відбулося укрупнення волостей – замість

40 стало 24. Торкнулись адміністративно-територіальні зміни й тих волостей, що охоплювали територію сучасного Маловисківського району. Зокрема були повністю ліквідовані – Хмелівська і Якимівська волості.

Такий адміністративно-територіальний устрій Єлисаветградського повіту Миколаївської губернії проіснував до березня 1923 р., коли розпочалися великомасштабні адміністративно-територіальні перетворення.

У грудні 1922 р. була ліквідована Миколаївська губернія, а Єлисаветградський повіт увійшов до складу Одеської губернії. Постановою ВУЦВК від 7 березня 1923 р.

«Про адміністративно-територіальний поділ України» був ліквідований поділ на повіти і волості. Єлисаветградський повіт реорганізовувався в Єлисаветградський округ, до складу якого увійшли 13 утворених районів.

У 1924 р. згідно рішення ВУЦВК від 8 липня 1924 року місто Єлисаветград було перейменовано на Зінов'євськ, що привело до відповідного перейменування округу.

На підставі рішення IV Всеукраїнського з'їзду Рад про перехід на триступеневу систему управління та постанови ВУЦВК від 3 червня 1925 р. був скасований губернський поділ. Крім того було проведено укрупнення округів, які відтепер стали найбільшими адміністративно-територіальними одиницями.

Отже, на 1925 р. територію сучасної Маловисківщини охоплювали чотири райони: Великовисківський, Злинський, Маловисківський та Хмелівський, які входили до Зінов'євської округи.

У вересні 1930 р. на підставі постанов ВУЦВК і Ради Народних Комісарів УРСР округи, як адміністративно-територіальні одиниці, ліквідовувались, була встановлена двоступенева система управління – райони безпосередньо підпорядковувалися столиці України, якою тоді (з 1919 по 1934 р.) було місто Харків. У зв'язку з цим на території колишнього Зінов'євського округу

було створено 14 районів, зокрема, Великовисківський, Маловисківський і Хмелівський. Дана територіальна реформа спричинила укрупнення районів, унаслідок чого був ліквідований Злинський район. У лютому 1931 р. був також ліквідований Маловисківський район, шляхом приєднання його території до Великовисківського району.

9 лютого 1932 р. IV позачергова сесія ВУЦВК XII скликання прийняла постанову про створення в Україні перших п'яти областей – Вінницької, Дніпропетровської, Київської, Одеської та Харківської. Практично всі райони, в тому числі й Великовисківський і Хмелівський, колишнього Зінов'євського округу увійшли до складу новоутвореної Одеської області.

На початку 1935 р. згідно постанови ВУЦВК у складі Одеської області був відновлений Маловисківський район.

Указом Президії Верховної Ради СРСР від 10 січня 1939 року була утворена Кіровоградська область, а місто Кірово (27 грудня 1934 р. за політично інспірованим клопотанням громадськості м. Зінов'євськ перейменували на Кірово) перейменовано на Кіровоград. До складу Кіровоградської області увійшло 30 районів, зокрема й Великовисківський, Маловисківський та Хмелівський.

Під час гітлерівської окупації 1941-1944 років ці райони, збережені у територіальних межах 1939 р., входили до утворених німцями гебітів (округів), на які була поділена уся Кіровоградська область. Маловисківський і Хмелівський райони увійшли до Новомиргородського, а Великовисківський – до Кіровоградського гебітскомісаріатів, які, у свою чергу, входили до складу Миколаївського генерального округу (генерал-бецірку), підпорядкованого Райхскомісаріату України з центром у місті Рівне.

У 50-х роках XX ст. відбувся процес укрупнення районів області, який торкнувся й Маловисківщини. Згідно з Указом Президії Верховної Ради УРСР від 25 вересня 1958 р. був ліквідований Великовисківський район, а його сільські ради були розділені між Кіровоградським, Маловисківським і Новомиргородським районами. Згідно з Указом Президії Верховної Ради УРСР від 30 грудня 1962 року відбулося подальше укрупнення районів Кіровоградської області, у результаті якого було ліквідовано дванадцять районів. Зокрема припинив своє існування Хмелівський район.

У зв'язку з об'єднанням промислових і сільських обласвиконкомів Указом Президії Верховної Ради УРСР від 4 січня 1965 р. було проведено розкрупнення районів Кіровоградської області – замість 12 районів створено 18. Зокрема згідно Указу Президії був відновлений Новомиргородський район, а Злинська і Плетеноташлицька сільські ради знову увійшли до складу Маловисківського району, територія якого з цього часу суттєвих змін не зазнавала.

Отже, історія формування адміністративно-територіального устрою сучасного Маловисківського району – це складний процес, в якому тісно переплітаються, і на який помітним чином впливають географічні, соціально-економічні, політичні фактори розвитку людського суспільства. І хоча вперше територія нинішньої Маловисківщини факт районування зазнала у 1921 р., на сьогоднішній день, за відлік створення району прийнято брати 1923 р., коли Мала Виска стала районним центром.

Список джерел та літератури:

1. Волости и важнейшие селения Европейской России. Выпуск VIII. Губернии Новороссийской группы. – Санкт-Петербург, 1886. – 158 с.
2. Зміни адміністративно-територіального поділу Кіровоградщини (1752-1965 рр.)// Кіровоградський обласний державний архів. Путівник / Під ред. Л. М. Глазова, В. Н. Дацького, О. Ф. Нагорного. – К., 1966. – С. 227-233.
3. Кіровоградська область. Адміністративно-територіальний устрій на 1 січня 2012 року/Упорядники : Д. В. Скворцов, Н. Г. Тимофієва. – Кіровоград, 2013. – 232 с.
4. Маловисківський район. Віхи минулого і сьогодення / Укладачі : Л. Б. Жовтило, В. А. Крило. – Кіровоград, 2012. – 35 с.
5. Перебийніс Г. М., Красний Г. О., Тільнов В. Б. Маловисківський район (історико-краєзнавчий нарис). – Мала Виска, 2003. – 41 с.
6. Херсонская губернія. Список населенных мест по сведениям 1859 года. – Санкт-Петербург, 1868. – 191 с.
7. Шляховий К. В. Історія формування Кіровоградської області // Кіровоградщині – 75 : Розробки уроків і позакласних заходів для проведення Першого уроку в 2013/2014 навчальному році : [методичний посібник] / Укладачі : Ю. В. Міцай, Ю. С. Митрофаненко, С. М. Пляка, Н. С. Чертова. – Кіровоград, 2013. – С. 7-31.

**Шейн
Сергійович**

заступник директора Національного
історико-археологічного заповідника «Ольвія» НАН України
(с. Парутине, Очаківський район, Миколаївська область)

✉ shein@ukr.net

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ЗОВНІШНІХ ВІДНОСИН РЕГІОНУ ПІВНІЧНОГО ПРИЧОРНОМОР'Я В АНТИЧНУ ДОБУ. СКІФСЬКИЙ ПОХІД ЗОПІРІОНА

Стаття присвячена дослідженню дискусійній проблемі македонського походу одного з воєначальників Олександра Македонського – полководця Зопіріона, зокрема питання цілей, перебігу походу та місця регіону Північного Причорномор'я в планах Македонії. Автор проаналізував найпоширеніші версії та надав їх аргументацію на основі археологічних та писемних джерел з метою по-новому висвітлити події Ольвійсько-Македонських відносин IV ст. до н.е.

Цікавим і неоднозначним на сьогодні для більшості дослідників є один з моментів зовнішніх відносин полісів Північного Понта з Македонією в особі великого полководця Олександра під час його завойовницьких походів. Провідну роль у цьому питанні займають, з одного боку найбільший античний поліс регіону – Ольвія, з другого – нижньодніпровські укріплені скіфські городища. Зокрема дискусії з приводу облоги Ольвії одним з воєначальників Олександра – Зопіріоном – тривають досі. Основна проблема полягає в тому, чи було дружнім місто Македонській державі, чи разом з племенами скіфів, що розміщувалися поблизу з Ольвією, входило в плани захоплення полководця.

Аналіз відомостей різних джерел показує, що Олександр Македонський під час перебування в Центральній Азії виявляв пильну увагу до Північного Причорномор'я і похід, без сумніву, був задуманий самим царем.

Основні дані про скіфський похід 331 р. до н.е. надає повідомлення Макробія про результати походу Зопіріона в Скіфію: «При нападі Зопіріона борисфеніти, звільнивши рабів і наділивши громадянськими правами чужинців, а також переглянувши боргові списки, зуміли вистояти проти ворога». Це свідчення було зіставлене з нотатками Юстина, автора історії Олександра Македонського, складеної в середині I ст. н.е. [3]. Обидва автори повідомляють, що Зопіріон, воєначальник Олександра, загинув під час війни проти скіфів чи гетів.

Початок систематичних розкопок Ольвії і її хори дозволив виявити той факт, що в перші десятиліття після так званої «Зопіріонової облоги» спостерігається не занепад, а, навпаки, розквіт Ольвії, що збігається з гігантськими соціальними, економічними та політичними змінами, що відбулися в стародавньому світі, що вступив у нову епоху своєї історії – елліністичну. Ці факти можуть слугувати підтвердженням повідомлення Макробія щодо відпущення на волю боржників під час вторгнення військ Зопіріона [1].

З цього випливає ще одне важливе питання, яке цікавило багатьох дослідників, що стосується з'ясуван-

Ключові слова:

Олександр Македонський,
Зопіріон, облога, хори, Скіфія,
Каллінік, борисфеніти,
Кам'янське городище,
соціальні зміни.

ня факту належності борисфенітів. Зазвичай під борисфенітами у Геродота розуміються жителів Ольвії. Хоча той же Геродот називає борисфенітами і скіфів, що живуть в районі Борисфену. Дуже сумнівною є вірогідність відбиття тридцятитисячної армії невеликим містом, яким була Ольвія IV ст. до н.е. з протяжністю оборонної стіни близько 2,5 км. Приміром, Перинф ледь витримав облогу 30-тисячного війська Філіпа тільки з допомогою військових загонів, флотів, зброї, грошей і продовольства Візантія, Хіоса, Родоса, Коса і Персії [7]. Крім того, Зопіріон мав флот, а прилегла до лиману поздовжня частина ольвійського городища не мала суцільної оборонної лінії [4], що зводить нанівець шанси міста в боротьбі з ним. Якщо відносити повідомлення Макробія до якогось міста, слід прийняти його повідомлення як факт осади чи штурму [12]. Однак слідів руйнувань міста немає, а навпаки, чітко простежується радикальна перебудова міста в кінці IV – початку III ст. до н.е. [10]. Л. М. Славін уточнював, що знесення будівель в місті пов'язано з їх перебудовою в кінці IV – III ст., часто докорінною [6]. Це саме стверджували дослідники агори, що вбачали в перебудові міста результат внутрішньої боротьби [5].

Що ж стосується хори Ольвії [9], її занепад вірогідніше пов'язувати з можливим нашествям кочових племен в останній чверті IV ст. до н.е.

Результати аналізу декрету Каллініка, який своїми діями по касації боргів об'єднав жителів міста, Ю. Г. Виноградов також пов'язував із приходом в Північне Причорномор'я війська Зопіріона [1].

З критикою трактування декрету, як і зв'язку його з облогою Зопіріона, виступив Яйленко В.П. [11], який пропонує свою реконструкцію подій. Під час походу Зопіріона і перебування біля міста, в Ольвії верх взяли радикальні елементи, які обклали заможних громадян великими податками. Надалі олігархи намагалися повернути позиції в боротьбі з «радикалами» – одну зі спалахів розбіжностей залагодив Каллінік, що належав тоді до помірних; але «в подальшому його позиція, можливо, змістилася у бік олігархії, якщо запропонувати, що він скасував податки на заможних».

Про відсутність військової конфронтації між Македонією і Ольвією підтверджує повідомлення Амміана Марцелліна про присвячення Олександру Македонському вівтаря, розташованого на нижньому Дніпрі в Глеї, спорудження якого природно пов'язувати з появою тут Зопіріона. Із слів Макробія маємо наступне: «в його (Борисфена) лісистих межах лежить місто Борисфен, Кефалонес і вівтарі, присвячені Олександру Великому і Цезарю Августу». Згадані вівтарі локалізуються в Глеї (вище за течією берега Дніпра території безлісні). Глея була священною зоною Ольвії. Спорудження вівтаря в сакральній зоні Ольвії саме по собі виключає ворожість дій ольвіополітів і Зопіріона один проти одного. Зрозуміло, що у випадку війни з Зопіріоном у ольвіополітів були б усі підстави зруйнувати споруджений ворогом вівтар. Цього протиріччя не помітив Л. А. Єльницький, який, з одного боку зв'язував спорудження вівтаря з походом Зопіріона, а з іншого – відстоював версію про облогу ім Ольвії [2].

Яйленко В.П., який досліджував проблему походу Зопіріона, схильний вважати, що обложеним полководцем містом була не Ольвія, а якесь із великих скіфських городищ, серед яких були Любимівське, Кам'янське та інші. Дослідник знову приводить повідомлення Геродота про те, що борисфенітами називалися також скіфи, що жили уздовж нижньої і середньої течії Борисфена на його лівобережжі. Тому є потенційна можливість назвати борисфенітами жителів будь-яких міст, що лежать на Дніпрі (Борисфені). У повідомленні Помпея Трога про похід Зопіріона йдеться про війну саме зі скіфами, а не грецьким містом. Ольвія і Боспор могли сприяти Зопіріону у його військових діях проти скіфів, а спорудження в Глеї вівтаря Олександра Македонського уособлювало перемогу його зброї в Скіфії. Але очевидно, що вона була відносною – Зопіріон не досяг успіху у взятті міста борисфенітів, внаслідок чого спорудив вівтар не в землі супротивника, а в сакральній Ольвійській хорі. Тому автор наголошує на можливості лояльності і Ольвії стосовно

Олександра, а також Зопіріона в силу її тісних економічних і політичних зв'язків з західнопонтійськими містами. Та загибель війська Зопіріона не дала можливості і самому Олександру Македонському добитись яких-небудь істотних успіхів в регіоні, крім спорудження вівтарів в його честь у Борисфена і Танаїса.

З наведених історичних фактів можна зробити висновок про те, що дійсно Зопіріон був під стінами Ольвії, але тільки не в плані загарбника. В повній мірі можливо, Ольвія сприяла Зопіріону в плані продовольства і, не виключено, внутрішніми мобілізаційними ресурсами, виступивши в якості плацдарму для його воєнних дій. Основною метою Зопіріона було підкорення скіфів, що панували в цьому регіоні, до центру зосередження яких він і прямував. У зв'язку з неспокійною обстановкою у Північному Причорномор'ї, яка виникла з приходом військ Зопіріона та складна політична ситуація в самій Ольвії, в полісі відбуваються значні політичні та економічні зміни під впливом перебування македонського воєначальника і були пов'язані з ім'ям Каллініка. Ольвійська хора – дзеркало економіки поліса – переживає в цей час момент свого небувалого розквіту: розкопками і розвідками зареєстровані перебудова і збільшення площі старих поселень дозопіріоновського періоду, виникнення численних нових поселень, поява перших ольвійських садиб [8]. Нарешті, саме на ці роки припадає Ольвійська грошова реформа, серед заходів якої найбільш важливий перший в історії Ольвії випуск золота. І нарешті, розкопками повоєнних років твердо встановлено, що на перші десятиліття після походу Зопіріона припадають корінні перетворення архітектурного вигляду самого міста Ольвії.

Отже, можна прийти до висновку про те, що під впливом соціальних хвилювань, що розігралися в Ольвії, з приходом в регіон військ македонського полководця Зопіріона, відбувся політичний переворот, який привів до влади радикальних демократів на чолі з Каллініком, сином Євксена, який провів у життя ряд реформ в Ольвії, що відобразилось на житті регіону в цілому. Зміна державного устрою спричинила за собою оновлення майже всіх сфер життя суспільства: внутрішньо-і зовнішньополітичної, релігійної, економічної, архітектурно-містобудівельної. Таким чином, не настільки вже далекий був від істини Фармаковський, який висловив тезу про «формену революцію», яка говорить на користь корінного перелому в житті Ольвії, що надовго врізався в пам'ять її жителів.

© Шейн С. С., 2016

Список джерел та літератури:

1. Виноградов Ю. Г. Политическая история Ольвийского полиса VII - I вв. до н. э.: Историко-эпиграфическое исследование / Ю. Г. Виноградов. – М.: Наука, 1989. – С. 158.
2. Ельницкий Л. А. Знания древних о северных странах / Л. А. Ельницкий. – М.: Гос. изд-во географической литературы, 1961. – С. 224.
3. Зельин К. К. Основные черты исторической концепции Помпея Трога // Вестник древней истории. – 1948. – № 4. – С. 208-224.
4. Крижицкий С. Д. Основные итоги изучения затопленной части Нижнего города Ольвии / С. Д. Крижицкий // Античная культура Северного Причерноморья. – Киев: Наукова думка, 1984. – С. 36-65.
5. Леви Е. И. Ольвийская агора / Е. И. Леви // Материалы и исследования по археологии СССР. – 1956. – № 50. – С. 35-118.
6. Лейпунская Н. А. Жилой район Ольвии к юго-западу от агоры / Н. А. Лейпунская // Ольвия и ее округа. – Киев: Наукова думка, 1986. – С. 29-47.
7. Невская В. П. Византизм в классическую и эллинистическую эпохи / В. П. Невская. – М.: Академия наук СССР, 1953. – С. 159.
8. Рубан В. В. Из истории приольвийских поселений правобережья Бугского лимана. IV–III вв. до н. э. / В. В. Рубан // Археологические исследования Северо-Западного Причерноморья. – Киев: Наукова думка, 1978. – С. 65-83.
9. Рубан В. В. О датировке поселения Козырка II / В. В. Рубан // Памятники древних культур Северного Причерноморья. – Киев. – 1979. – С. 60-80.
10. Славин Л. М. Раскопки западной части ольвийской агоры / Л. М. Славин // Ольвия. Теменос и агора. – Л. – М., 1964. – С. 189-244.
11. Яйленко В. П. Материалы к «Корпусу лапидарных надписей Ольвии» / В. П. Яйленко // Эпиграфические памятники древней Малой Азии и античного Северного и Западного Причерноморья как исторический и лингвистический источник. – М., 1985. – № 31. – С. 205-215.
12. Яйленко В. П. Ольвия и Боспор в эллинистическую эпоху / В. П. Яйленко // Эллинизм: экономика, политика, культура – М.: Наука, 1990. – С. 249-309.

**Яблонська
Алла Миколаївна**

керівник краєзнавчих гуртків
Центру дитячої творчості Каховської міської ради,
член Національної спілки краєзнавців України
(м. Каховка, Херсонська область)

ІЗ ДОСВІДУ КРАЄЗНАВЧИХ ДОСЛІДЖЕНЬ НИЖНЬОЇ НАДДНІПРЯНЩИНИ (АВТОЕТНОГРАФІЧНІ СТУДІЇ)

В статті розглядається питання практичного використання автоетнографії під час проведення краєзнавчих досліджень на Херсонщині.

Як відомо, етнографія, як наука, вивчає людське суспільство з історичної позиції, формування культурних і побутових особливостей, розселення і пересування народів. Сьогодні зростає актуальність і нового напрямку – автоетнографії, що перебуває на стику різних галузей: етнологія, соціологія, психологія, краєзнавство, усна історія тощо. Це ще і науковий жанр, який активно просувається за межі науки, проникає до публіцистики, журналістики, літератури і безпосередньо включає у свій предмет самого дослідника, його досвід, почуття, думки. Особливість автоетнографічного дослідження у формуванні «соціального» через розуміння «особистісного», її чутливість до емоційної сфери повсякденного життя. Слово: «авто»- персональний, або особистісний вибір, «етно» – (соціокультурний вимір) і «графія» (дослідницька проблематика, що зв'язує розповідь з поточним науковим дискурсом) [1]. Автоетнографія – джерело унікальних даних, які складно отримати, використовуючи інші методи. «Методологія автоетнографії переплетена з долею етнографа, де конкретизуються деталі свого особистого життя», стверджує один з розробників цього методу... [2].

Аналізуючи ці наукові підходи, я прийшла до висновку, що часто краєзнавці, не вживаючи слова «автоетнографія», інтуїтивно застосовують її методику при дослідженні усних історій, родоводів, біографічних та автобіографічних студій тощо. Це ж стосується і моїх краєзнавчих пошуків, що нещодавно втілилися у публікації книг «Солодкий полин» та «Каховщина – любов моя». Прагнучи всебічної репрезентації реальності, я теж користувалась методом польових заміток, самоаналізу, деталями особистого життя та наративного інтерв'ю. Так у книзі «Солодкий полин» через бесіди зі старожилами колишнього села Саблуківка (нині живуть в селі Качкарівка на Бериславщині, в Херсоні, і в містах Нова Каховка та Каховка) було представлено історію самобутнього села Саблуківка Бериславського району Херсонської області. Я спробувала показати витоки та родовід чотирьох сімей з періоду заселення нашого села запорозькими козаками та «поліщуками» і до початку ХХІ ст., записуючи оповіді старших членів їх сімей у польовий щоденник. І водночас тут присутні і мій життєпис, і мої рефлексії та власний аналіз подій. І це цілком закономірно, адже я писала про свою малу

Ключові слова:
автоетнографія, краєзнавство,
Херсонщина.

батьківщину, зникаюче село, в якому сконцентровано відбилася непроста доля всього українства впродовж віків.

Один з моїх земляків-співрозмовників, Дем'ян Григорович, вразив мене феноменальною пам'яттю, чітким усвідомленням свого козацького коріння, про що я йому і повідомила. У відповідь почула: «А как же! Ты же знаешь, что в моих жилах течет казацкая кровь по маминой линии. В конце XVIII в. российский царизм стал бояться вольнолюбивого, могучего казацкого Войска Низового, внезапно окружив Запорожскую Сечь своими войсками, ликвидировал ее. После окончания Российско-турецкой войны и присоединения южных степей к России, казакам было позволено расселиться в Нижнеднепровских степях. Вот тогда и поселился мой прадед казак Бараболя в селе Казацкое, а потом мой дед Харитон Бараболя переехал в Саблукровку, где и родилась моя мать Анастасия Харитоновна» [3].

Далі ми з ним аналізували всі знайомі нам прізвища на каховщині та бериславщині, які мають козацьке походження: Запорожець, Стукан, Козачок, Криворотько, Вирвихвіст, Білокобилко, Чорновіл, Кривоніс, Атаманів, Багно, Безродний, Безрукавий, Безбородий, Безчасний, Галушка, Гармаш, Жеребний, Какало, Ковбасенко, Карлов, Херняк, Комар, Кочерга, Пупенко, Цапка, Бараболя, Нос, Кишка, Корж, Сало, Гусак, Цоцка, Сюкало, Куцевол, Халепа, Муха, Жеребний, Борщ, Брага, Вареник, Голота, Випирайло, Дурницький, Закаблук, Картавий, Дробний, Цвірінко, Дочупайло, Говораadlo, Скороход, Чорний, Червоноокій, Шкурін, Шорник, Чеша, Головатий та інші. Пригадую, як довго ми з ним розмовляли, як він уже вступав у роль інтерв'юера і детально розпитував мене про мої зацікавлення, оцінку колишніх і сучасних подій в Україні. Безперечно, дослідник, що працює «в полі», мусить постійно бути готовим до інтерактивного спілкування, повноцінного діалогу та вміння вірно інтерпретувати отриману інформацію.

У цій же публікації шляхом наративного інтерв'ю з

земляком Олексієм Сергійовичем Неклесою репрезентовано частково період заселення нашого Нижньодніпровського краю та гіркі часи сталінських репресій, культуру й побут селян до створення Каховської ГЕС і, зрештою, невідомі нам екозміни в руслі Дніпра на початку XX ст. Дозволю собі широко процитувати цей запис: «Я не знаю, звідки прийшли сюди мої предки, ніби з Молдови. Бо весь наш рід дуже смагляві і чорняві. Дід по матері носив прізвище Запорожець. До мене дійшли перекази про те, як одна молода пара, ніби з Молдови, з'явилася в Затоні (Саблуківка). Тут була риболовецька артіль (За Саблуківкою ближче до Дудчан). Вони в ній працювали. Молода жінка на якомусь святі заспорила з гармоністом, що перетанцює його гру. Поспорили на бричку риби. І справді вона гармоніста перетанцювала, бо в того попухли пучки на пальцях і він перестав грати. Цю рибу молодята продали і за ці гроші створили деяке господарство та й почали господарювати. Це були мої предки. У мого діда Андрія була сестра, що жила в Дудчанах. Вона розказувала, що одного року була дуже холодна зима і люті морози у нашій місцевості скували води. А вище по Дніпру чомусь було тепліше. І раптом вода грізним потоком пішла вниз по Дніпру. Утворилася величезна дамба з льоду в «Єретику» – це місце, де Дніпро робив крутий, майже на 90 градусів поворот від Великої Лепетихи між Дудчанами і Затоном. Згодом почався великий паводок. Піднялася вода на 11 метрів. Через величезні водяні затори Дніпро за добу поміняв своє русло. Вода повимивала якісь величезні брили чорного граніту. Неймовірно, але це так. В «Єретику» був сильний водоворот, та й взагалі течія річки біля Саблуківки була сильна. Було, підміє велику вербу водою й виверне з корінням, вона потрапляє у водоворот і стоїть там довго – довго, так її сильно крутить. Потім та верба винирає зовсім в іншому місці. Кажуть люди, що до того, як з'явилася Саблуківка, біля «Єретики» було село Затін (Затон), яке знесло водою. Тому затінцями до сих пір називають жителів Саблуківки і Князе Григорівки, що через Дніпро напроти.

Мій дід Андрій Запорожець жив на березі Дніпра у Саблуківці і був рибалкою. Мав запальний і крутий характер, був твердий у своїх переконаннях, дуже працьовитий і хазяйновитий. Мав хату, кілька кам'яних будівель, серед яких і дубильня. Там він обробляв шкури тварин. Насадив великий і гарний сад і наказував бабі Лукії, щоб після його смерті сад не вирубувала, хоча тоді платили податок за кожну деревину. Баба Лукія у нас була чудова людина, рідкісна – добра, та ласкава, турботлива – тому й прожила 102 роки. Город садили поближче до хати, щоб його не заливало водою, а сад виходив до води. Деревя весною стояли у воді, але це їм не шкодило. Мій дід любив полювання і часто полював із своїм товаришем Заслуженим лікарем УРСР Худиною М. Г. У нього вдома вечором часто збиралися чоловіки. Він запалював газові лампи – «двадцятники» і пригощав гостей. Сиділи гомоніли, палили, часом співали. Оце співають дядьки, а лампи слабше горять, слабше і помаленьку гаснуть – кисню не вистачає. Я часто слухав розмови дорослих. Ми жили за тими мірками заможньо. Рибалки отоварювалися по талонах у магазині рибтресту. У 30 – ті роки XX ст. було розкуркулення. Із Качкарівки приїжджала на ресорці Лукеря, баба Валентини Кавун, і починалися обшуки. Було як почують селяни дзвін ресор (на колесах ресорки були прикріплені дзвіночки) – то діти бігли по селу і кричали «Лукеря! Лукеря!». Селяни зразу ж все ховали по-

далі. Її боялися. Саме ім'я «Лукеря» наводило жах, бо її люди були озброєні, вони відбирали все, що бачили. Дід теж попадав під розкуркулення, бо у нього було дві пари хромових чобіт. Але він був мудрим і вчасно вивіз сім'ю у Нікополь, а коли минула загроза, всі повернулися додому»... [4].

Тож, такі оповіді, іноді не вимагають навіть особливого коментаря, настільки виразними є народна думка, світоглядні уявлення, індивідуальний життєпис оповідача, що відбувається на тлі Великої Історії. Відповідно, доторкнувшись до довіреної тобі інформації, ти не можеш у відповідь не повідати світу і про своє, подібне за настроєм, минуле.

У книзі «Солодкий полин» розповідаю про власне голодне дитинство у селі Саблуківка в 40-ві рр. XX ст.: «Перед очима знову постало моє сільське, гірке напівсирітське дитинство. Скільки пам'ятаю, у нас в 40-ві роки XX ст. не було навіть хліба. У конюшні стояла дертушка (жорна). Такі два камені на осі, з середини із залізними зубами. Верхній камінь був з ручкою. В отвір засипали зерна кукурудзи, крутили за ручку і з дертушки вибігала цівка кукурудзяної крупи, яку потім просіювали. Із мілкої крупи варили мелай, а з крупної кашу та суп. Ця одноманітна пісна їда була зовсім не калорійна. А в 1946-1947 рр. у нас і кукурудзи не стало. Мені було чотири роки. Бабуся Олена Іванівна варила суп нам із щиріці та лободи. Моя менша сестра Ганна їла це зелене несмачне варево, і була така худенька, на ній були лише кістки та шкіра, але трималася. А я не хотіла їсти траву – хлібця просила. Згодом я опухла з голоду, як і багато інших дітей у селі. Я ледве переставляла ніжки, з розтопиреними, налитими водою пальчиками на ногах і руках. Мала б померти, але якось мене в такому стані побачила рідна сестра нашої бабусі Ксенія Іванівна Неклеса. Вона йшла до церкви в село Качкарівку мимо нашого двору. Коли вона побачила, що я в передсмертному стані, вона розплакалася. А коли поверталася із церкви, то зайшла в хату і попросила маму, щоб вона віддала мене їй на місяць. У неї була коза, то бабуся недоливали молочка собі, діду і своїй донечці Клаві, щоб назбирати склянку молока і мені. Поступово набряки стали спадати, а я видужувати. Хоча ревматизм встиг мені зруйнувати серце на все життя. Коли мені було вже 6 -7 років, колись вранці встала і... впала на підлогу, бо не відчувала ніг. Це була атака ревматизму на фоні відсутності у нашій їжі хліба, білків, вітамінів і вуглеводів. Телефонів тоді не було. Прийшлося бабусі Олені Іванівні йти пішки у степ до мами Ксенії Григорівни на роботу за кілометрів 4 - 5 і говорити, що з її донькою трапилась біда. Бідна моя мама. Ніхто вдові не дав ні бідарки, ні воза. І несла вона мене на собі уже велику, більше як 3 км пішки у Качкарівську лікарню. Несла вона мене поперед себе, мої ноги билися об її коліна. Мама йшла і плакала. Я однією рукою трималася за її шию, а іншою витирала їй сльози. Часто мама сідала відпочивати, бо я вже була тяжка для неї...» [5].

Особливість задуму автора книги в прагненні зрозуміти українські проблеми як в історичному, так і в політичному, соціальному, культурному і філософському планах. Дозволю собі ще одну автобіографічну мить, бесіду з самою собою.

«Коли приїхала через 40 років у своє рідне село – то була шокована від побаченого. Села майже не залишилося. Я зупинилася серед полину на місці своєї хати, у якій пройшло моє дитинство. Пустота – жодного каменю, жодного деревця чи кущика такої багатої колись

чорної смородини. Навкруги - лише високий, густий, як ліс, полин. Я стояла серед гіркого полину, у голові дзвеніло, я ніби оглухла. По щоках щемно котилися гарячі сльози. Я гірко відчувала якусь безповоротну втрату, душа боліла, розум відказувався щось пояснити... Одна думка безпомічно билася в голові: «Чому немає мого села? Чому? Нема ніяких слідів від хат, кам'яних мурів, погребів, садів. Як це могло статися?» Куди ж поділися нижні вулиці, біленькі хати, клуб, магазин, дитсадок і початкова Саблуківська школа? Ну як же це? Село жило при царях, пережило революцію, громадянську війну, страшний Голодомор 30-х років, Другу Світову війну, голод 1946-47 рр. А тепер, на початку XXI ст. – зникло? Напевно, є щось сильніше за війни і голодну смерть? Що ж це за монстр? Чому, що не робиться «на благо народу», все закінчується стражданням людей? Людина оволоділа знаннями астрономії, анатомії, математики, вона оволоділа Космосом, а як стати здоровою, спокійною і щасливою - не знає... І знову у нас війна, і знову коло замкнулося...» [6].

У ще одній розвідці «Каховщина – любов моя» у дослідженні походження назви міста Каховка представлено давню історію міста Каховка та села Малокаховка. Одночасно я збирала розповіді та спогади старожилів, які пам'ятали оповіді предків ще про часи заселення нашого краю. Це досягалося двома шляхами: робила польові записи наративних інтерв'ю, фотографувала оповідача, аналізувала спогади, давала оцінку пережитому минулому та сьогоденній ситуації. Тут подано без змін вільні оповіді старожилів російськомовного села Малокаховка, із яких читач отримує елементи джерельних знань про заснування села. Респондент Марія Олексіївна Завгородня говорить: «Я родилась на хуторі Судаки, а выросла в старом селе Малая Каховка. Мои предки одними из первых приехали в это село. Родители мои говорили, что, по словам их прадедов, первыми поселенцами Малой Каховки были люди из Черкас. Их было 17 семей. Когда они приехали, там уже жили люди, которых почему-то называли каторжанами. Эти «каторжане» развели свиней, а черкесам это не нравилось. Началась вражда. Тогда владелец села Куликовский перевел 17 семей черкесов в Каховку. А в Малую Каховку стал поселять русских людей из Орловской и Курской губерний. На очень высоком бугре, рядом с огромным садом в Малой Каховке, Куликовский построил небольшую церковь, но потом перенес ее в Каховку, куда позже начали переселяться и другие люди из Малой Каховки, потому что и село было в низине и его сильно засыпало песком во время песчаных бурь» [7].

Через розповідь респондента Н. К. Коваленко по-

казано елементи народної агрокультури у виноградарстві селян Нижньої Наддніпрянщини у XX ст.: «... Когда образовался в Малой Каховке совхоз им. Буденного, я как и другие малокаховчане, стала гектарницей. Брала 14 га винограда и сама его вручную круглый год обрабатывала. С утра до ночи приходилось работать в согнутом состоянии. Лопатой сама садила чубуки, а потом их поливала со шланга в длинном ряду. Воду накачивали из колодцев. Там где не доставал шланг – воду носила к кустам большими ведрами. К вечеру не чувствовала ни рук, ни ног. Виноград на зиму не закрывался. Когда был мороз больше 10 градусов, то срезали всю лозу. Ее резали с Нового года до 8 марта. В клубе читали нам лекции, как нужно делать сухую подвязку урожайным веткам. Потом шла обломка веток на 75 см три раза, чтобы на кусте ничего от земли до проволоки не росло. А где ветки-рукава, там подвязывалось...» [8].

Водночас у цій розвідці конкретизуються деталі особистої життєдіяльності: показано процес створення Народного музею історії села Малокаховка, авторських музеїв у Каховці. Розкрита їх діяльність через форми і методи виховання юних краєзнавців на базі цих музеїв, представлено пошукові експедиції з вихованнями в Крим тощо. Саме методика автоетнографії «примушувала» мене у процесі написання книг аналізувати власний трудовий і життєвий досвід. Автор разом зі своїми героями прагнула зрозуміти українські проблеми з різних точок віддаленості. У Малокаховці я багато років збирала історико-етнографічні документи та експонати на основі яких створила народний музей історії цього села. Тому присутній опис будівництва, активної діяльності та гіркого руйнування музею в демократичні часи.

Так відбувалися мої мандри до розуміння глибинної історії цього краю. Можливо, мій життєвий, літературний та науковий досвід і стане в нагоді молодим дослідникам, які з відкритим серцем звернуться до рідного краєзнавства, де головними героями будуть звичайні люди, що перебувають поруч, долі кожного з яких унікальні і мають непересічне значення, для науки також. Треба тільки уважніше придивитися, полюбити ближнього і себе у цьому світі. І в цьому також допоможе автоетнографія, що поєднає риси автобіографії та етнографії. Інтерв'юер прагне вписати особисту історію в загальнонаціональний історико-культурний процес.

Методологічні можливості автоетнографії дозволяють виразніше зрозуміти, що будь-яке бачення є лише одним, але не єдиним з багатьох можливих поглядів, і автоетнографія як жанр робить це особливо очевидним.

© Яблонська А. М., 2016

Список джерел та літератури:

1. Соколовський С. В. Автоетнографія і антропологічні дослідження науки // Антропологія академічного життя. – Т. 2. – М., 2010. – С. 24-42.
2. Готліб А. С. Автоетнографія (розмова з самим собою в двох регістрах) // Соціологія: методологія, методи, математичні моделі, 2004. – № 18.
3. Яблонська А. М. Солодкий полин. – Херсон : Айлант, 2015. – С. 5-6.
4. Яблонська А. М. Солодкий полин. – Херсон : Айлант, 2016. – С. 61-63.
5. Яблонська А. М. Солодкий полин. – Херсон : Айлант, 2016. – С. 39.
6. Яблонська А. М. Солодкий полин. – Херсон : Айлант, 2016. – С. 33-34.
7. Яблонська А. М. Каховщина – любов моя. – Херсон : Наддніпряночка, 2016. – С. 66 – 67.
8. Яблонська А. М. Каховщина – любов моя. – Херсон : Наддніпряночка, 2016. – С. 96-98.

**Якубова
Тетяна Анатоліївна**

кандидат історичних наук, науковий співробітник
відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій
Інституту книгознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського
(м. Київ)

✉ tanya.yakubova@ukr.net

ПРОВЕНІЄНЦІЇ З БІБЛІОТЕК ХЕРСОНЩИНИ: КНИГОЗНАВЧІ ОСОБЛИВОСТІ

В статті представлені провенієнції на книгах з бібліотек Херсона, які зберігаються у відділі бібліотечних зібрань та історичних колекцій Інституту книгознавства НБУВ. Книжні знаки вказують на шлях книг до книгозбірень Херсона та Києва. Розкривається роль бібліотечних фондів бібліотек Одеси з яких книги надійшли до бібліотек Херсона та Києва. Надається книгознавчий матеріал для створення бібліотечного допоміжного покажчика провенієнцій книг з бібліотек Півдня України.

Відділ бібліотечних зібрань та історичних колекцій Інституту книгознавства Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського зберігає масив матеріалів з бібліотек Миколаєва, Одеси, Херсона. В радянські часи до книгозбірень Києва надійшла лише частина фондів з бібліотек Херсона, які були розпорошені в тому числі у фондах НБУВ. Значна кількість провенієнцій на цих книгах не досліджена. Безумовно в перспективі поставлене питання про створення допоміжного покажчика в якому мають бути представлені книжні знаки видань з книгозбірень Херсонщини. Метою статті є надання книгознавчої, історичної інформації для створення такого покажчика.

«Географічний шлях книг», їх «культурна міграція» – це процес, який висвітлює актуальні аспекти формування та комплектування фондів. Наприклад, фонди Херсонського обласного історико-археологічного музею в радянській період поповнювалися науковою історичною літературою, яка надходила з різних бібліотечних фондів Одеси. Пізніше ці книги надійшли до бібліотек Києва. Свідченням цього є поєднання декількох провенієнцій (група) – печатки бібліотек Одеси, які розташовані поруч з печаткою Херсонського обласного історико-археологічного музею (Книги з німецького та французького підфондів відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій Інституту книгознавства НБУВ). Групи можуть складатися і з трьох та більше власницьких знаків, наприклад, печатки «Историко-филологический кабинет Новороссийского Университета», «Державна Історична бібліотека м. Київ», «Muzeum Militar National Biblioteka», «Библиотека Херсонского Областного Историко-Археологического Музея» проаналізовані у виданні: Pauly. Pauly's Real-Encyclopädie der classischen Alterthumswissenschaft in alphabetischer Ordnung. Stutt: Metzlersche Buchh., 1864. – Bd. 1., Н. 1; Bd. 1.Н. 2. (ІЗ нім. В1057/1.2). Низка книг німецькомовного фонду містить іншу групу: печатка Херсонського обласного історико-археологічного музею та печатка бібліотеки румунського військового музею в Бухаресті: «Muzeum Militar National Biblioteka». Такі актуальні поєднання допомагають реконструювати іс-

Ключові слова:
бібліотеки, бібліотеки Херсона,
бібліотечні фонди, колекції,
провенієнції.

торію комплектування фондів тієї книгозбірні, у фонді якої ці матеріали зберігаються.

Група печаток «Херсонський обласний історико-археологічний музей» – «Всеукраїнський історичний музей. Одеса» [1] репрезентує три періоди існування книги – херсонський, одеський та київський. Досліджені також власницькі знаки благодійних товариств. Наприклад, група печаток «Бібліотека Херсонського обласного історико-археологічного музею» – «Славянское благотворительное общество» (Одеса) [2].

Херсонські бібліотеки відіграли важливу роль у формуванні іноземних підфондів відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій НБУВ. Наприклад власницькі знаки «Библиотека Херсонского областного историко-археологического музея», «Наукова бібліотека Укр. Асоціації Маркс-Ленінських Науково-Дослідних Інститутів», «Всеукраїнська Наук. бібліотека Сходознавства» досліджені на французькій книзі з історії, географії, літератури Китаю (Pauthier M.G. Chine ou description historique, géographique et littéraire. – Paris: Firmin Didot, 1837. Т.1. – 1844 (ІЗ фр. В 46/Chine1).

Важливі данні надає аналіз музейних бібліотек, що мали свою специфіку щодо формування фондів. Херсонський обласний історико-археологічний музей був створений радянською владою наприкінці 1922–на початку 1923 р. під час об'єднання в місті двох музейних установ – археологічного музею та музею «изящных искусств». Археологічний музей в Херсоні у 1890 р. започаткував археолог, секретар губернського статистичного комітету Віктор Іванович Гошкевич (1860–1928). У 1909 р. цей заклад, організований на його власний кошт, він передав в дар місту [5].

У фондах відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій групи провенієнцій часто об'єднують

між собою власницькі ознаки книгозбірень музеїв та бібліотек відомих наукових та культурних діячів. Наприклад, французька книга з історії колонізації Росії та Північної Скандинавії [3] містить печатки «Херсонський обласний історико-археологічний музей» печатки бібліотек археолога В. І. Гошкевича та історика І. В. Лучицького: «В. І. Гошкевич», «І. В. Лучицький».

Власницькі знаки надають можливість знаходити матеріали бібліотек як наукових так і військових діячів. На французькій книзі з бібліотеки Херсонського музею досліджена наклейка-екслібрис бібліотеки генерал-майора Миколи Миколайовича Комстадіуса (1864–1917) : «Библиотека. Н. Комстадіус»: *Les français peints par eux-mêmes.* – Paris: Curmer, 1840. Т.2. (Із фр. В 48/2).

Досліджені видання різної тематики, як універсальної так і досить вузької спеціалізації. На книгах з зоології, ботаніки французького та польського підфондів знайдені печатки бібліотеки ентомологічного кабінету Херсонської губернської земської управи: «Библиотека Энтомолог. кабинета Херс. губ. Земск.Управы» [4].

Провенієнції постійно розглядаються разом з історичним контекстом, і чим більше наукових аспектів ми можемо знайти та проаналізувати, тим краще ми зрозуміємо походження або подальшу долю тих чи інших бібліотек (колекцій). Наведемо приклад. У 1897 р. Херсонська губернська земська управа запропонувала відомому вченому біологу поляку Юзефу Конрадовичу Пачоскому (1864-1942) посаду губернського енто-

молога. Восени того ж року Ю. К. Пачоский з родиною переїхав з Львова до Херсона. На основі одеської колекції комах він створив ентомологічний кабінет, в якому сформувалася його колекція флори, фауни та бібліотека [6]. Ю. К. Пачоский регулярно поповнював книгозбірню новими надходженнями [7]. У 1897 р. в Херсоні на основі ентомологічного кабінету був створений Природничо-історичний музей Херсонського губернського земства, якій став одним із наукових центрів Південної України.

Бібліотеки Півдня отримували за джерелом комплектування «дари» багато видань, що вже містили ознаки власницької належності (в тому числі дарчі записи). Частина книг до бібліотечних фондів надходила з приватних книгозбірень відомих археологів та істориків: О. С. Уварова, С. В. Ешевського, П. О. Бурачкова, В. І. Гошкевича, І. В. Лучицького. Саме в контексті цих подій ми можемо казати не тільки про власницьке та географічне походження видань, але й про їх колекційний характер.

Систематизація провенієнцій книгозбірень Південної України, зокрема бібліотек Херсона, виокремлення їх комбінаційних особливостей (групи печаток і т. д.) – це окремий напрям дослідження у відмічених фондах НБУВ, що дозволяє сформувати допоміжний покажчик, де буде розкрито походження видань та важливі історичні відомості про них.

© Якубова Т.А., 2016

Список джерел та літератури:

1. Lavis Ernest. Histoire de France. – P.: Libr. Hachette, 1901. Т.3. pt. 1–1901 (Із фр. B1248/3.1).
2. Orloff Grégoire. Mémoires historiques, politiques et littéraires sur le Royaume de Naples. – P.: Chasseriau, 1819 – Т.1. 1819 (Із фр. B1369/1).
3. Warsaе J. J. A. La colonization de la Russie et du Nord Scandinave. – Copenhagen: Thiele, 1875 (Із фр. В 626).
4. Acloque A Faune de France. – P.: Libr. Baillière, 1897 (Із фр. А 2161); Paczoski Józef. Spis roślin zebranych w 1887 r. w powiecie Hrubieszowskim gubernii Lubeskiej. – s.l.: s.n., s.a. (Із пол. B5231); Wrześniowski August. Otrzech kielżach podziemnych. – s.l.: s.n., s.a. (Із пол. B5241).
5. Херсон [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kirilshenko.livejournal.com>. – Назва з екрану.
6. Хронологическая летопись [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tavrida.in.ua>. – Назва з екрану.
7. Музей природы [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mistaua.com>. – Назва з екрану.

НОТАТКИ

Збірник матеріалів
Всеукраїнської науково-практичної краєзнавчої конференції

МИНУЛЕ І СУЧАСНІСТЬ: ХЕРСОНЩИНА. ТАВРІЯ. КАХОВКА

16 – 17 вересня 2016 р.

Упорядник: Гончар М.В.
Комп'ютерна верстка та дизайн: Коуров О.С.

Формат 60х84/8. Друк офсетний. Папір офсетний.
Умовн. друк. арк. 23,25. Наклад 300 прим.

видавництво
ГІЛЕЯ

[■]
точка
друкарня

ФОП Коуров О.С.
+38 (050) 396-43-46
www.dot.ks.ua

Дивись матеріали
конференції в Інтернеті

До збірника увійшли доповіді учасників
Всеукраїнської науково-практичної краєзнавчої конференції
«Минуле і сучасність: Херсонщина. Таврія. Каховка»,
що проходила протягом 16 – 17 вересня 2016 р.
у м. Каховка Херсонської області.

Тематика доповідей охоплює різні аспекти
історії, краєзнавства, історії освіти, культури,
географії, економіки Каховки, Херсонщини,
Півдня України у минулому й сучасності.